

בעזרה"ת

משפטי התורה

תשובות לשאלות אקטואליות

חלק ראשון
מהדורה בתרא

חובר בסייעתא דשמיא בידי
צבי בן מוה"ר חיים יצחק שפיץ

שנת ה' תשע"ט
רמות, ירושלים תובב"א

ספר זה יוצא לאור בס"ד

להצלחת התורם שליט"א החפץ בעילום שמו.
וכן להצלחת כל בני ביתו שיחיו
ברוחניות ובגשמיות

יהי רצון מלפני הבורא ית"ש,
שבזכות תרומתו הנכבדה והנדיבה עבור הוצאת ספר זה לאור
ימלא הקב"ה כל משאלות לבו לטובה
בכל מיילי דמיטב,
מתוך בריאות הנפש והגוף
לתורם ולכל בני משפחתו שיחיו לאיוש"ט

ניתן לשלוח הערות על האמור בספר
למספר פקס 153-2-5869690 בלבד.

כמו כן המענה להערות ישלח בלנ"ד
למספר הפקס שיצויין ע"י השולח,
ולא באמצעות הדואר או הטלפון.

הקלדה ועימוד: תשבץ 02-5870442

הקדמה

יתברך הבורא וישבח המאציל שזיכני להוציא לאור ספר נוסף שנקרא "משפטי התורה" הכולל: תשובות לשאלות השכיחות בדיני ממונות, והמסתעף מכך למקרים נוספים. כאשר השתדלתי בס"ד לבאר בהרחבה במקורות לתשובות, מה שנלענ"ד הטעמים והגדרים להלכות בנושאים אלו, ושע"פ יסודות אלו ניתן בס"ד לדון ביחס למקרים נוספים.

והנה ברצוני לציין שחלק - מהשאלות - נלקחו ממה ששמעתי או ראיתי ממה שכתבו בספרי ת"ח בני דורינו שליט"א, אולם את התשובות לשאלות אלו עם הטעמים לכך - כתבתי לפי מה שנלענ"ד ומבלי לדון כלל בדברי הת"ח האחרים, שרובם ככולם גדולים ממני בחכמה ובמנין, ולכן פשיטא שלא באתי חלילה לחלוק על אחרים.

כמו כן התייחסתי בחלק מהתשובות בהרחבה לגדרי החיוב בדיני שמים, מאחר וישנם החושבים בטעות ומחוסר ידיעה מספקת, שדיני שמים מהותם - לפני משורת הדין או מילי דחסידות וכו', ולכן לטענתם חיוב זה שייך לגדולי וצדיקי הדור בלבד ולא להם. אמנם מבואר בירושלמי בב"ק בתחילת פ' הכונס לגבי כל אחד מארבעת הדברים שביחס אליהם אמר רבי יהושע שמי שעשאם - פטור בדיני אדם וחייב בדיני שמים וז"ל הירושלמי שם: "ואין השמים מוחלים לו עד שישלם". כלומר, יש כאן חיוב ממוני גמור, אלא שאין סמכות לביה"ד בארץ לחייב את הנתבע לשלם, אולם הוא לא נפטור מהחיוב הזה, ובשמים יתבעו ממנו באמצעים שיש בידם שישלם זאת לחבירו.

לפיכך אם לא ישלם בעולם הזה - אזי או שבשמים יגרמו שמהרכוש שירשו יורשיו יגיע לבסוף הסכום שהנ"ל חייב לידי התובע או ליורשיו. או שיצטרך החייב להתגלגל שנית לעוה"ז כדי לשלם את חיובו הממוני, ואע"פ שהוא צדיק גדול והיה מגיע לו שיכנס לגן עדן מחמת שאר מעשיו הטובים שעשה בעוה"ז.

לפיכך למרות שהחיוב הינו בדיני שמים בלבד, בכל זאת ראוי שהנתבע ישלם לתובע את חיובו או שיגיעו הצדדים לפשרה מוסכמת ביניהם, או שהתובע יאמר לנתבע בפירוש שמוחל על החיוב הנ"ל, אולם אין להתעלם מהחיוב הממוני הנ"ל, למרות שהינו בדיני שמים בלבד.

אודה בזאת לאבי מורי הר"ר חיים יצחק שליט"א על כל החסד והטובה שעשה ועושה עמי ועם כל משפחתי שיחיו ברוחניות ובגשמיות. וכמו כן גם ספר זה יוצא בעזרתו, ולפיכך הונצחה המהדורה על שמו, ונקראת: "מהדורת מוה"ר חיים יצחק". ובזכות זה ישלם לו הבורא ית"ש שכר מושלם בעולם הזה ובעולם הבא, ויזכה לאריכות ימים ושנים נוספות מתוך בריאות הנפש והגוף, ורוב נחת יהודי מכל יוצ"ח עד ביאת גוא"צ בבי"א.

כמו כן אציב ציון לנפש חיה, לאמי מורתי - מרת נחמה בת ר' יחיאל הלוי ע"ה, שהקריבה את כל חייה לגידול ילדיה שיחיו ל: תורה, ליראת שמים ולמידות טובות. וזאת - למרות שגרו במקומות שהאורה שם היתה שונה לחלוטין. ועליה ניתן לומר מה שרבי חנינא אמר בחולין (כד:): על אמו: "חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי - הם שעמדו לי בעת זקנותי ע"כ. והם שעומדים ויעמדו לי בס"ד לאויוש"ט עד שיעמוד כהן לאורים ותומים בבי"א.

יהי רצון מלפני הבורא ית"ש, שזכות לימוד התורה שיהיה בס"ד מחמת ספר זה ומכל מה שישתעף מכך - יעמוד לזכות הורי לעד.

כמו כן ברצוני להודות לידידי הרב הדיין המעולה הרה"ג רבי אפרים לנדי שליט"א על הערותיו החשובות. וכן לידידי הרה"ג ר' יוסף שיין שליט"א על הערותיו החשובות. לחתני הרה"ג ר' יהושע לוי שליט"א, ולבני הרב מנשה שליט"א על הערותיהם החשובות.

מנשים באוהל תבורך נוות ביתי שתחיה לאויש"ט, שזיכני הבורא ית"ש ברחמיו הגדולים, שהיתה והינה לי לעזר רב בחיים בכל התחומים, ומהבורא ית"ש תשא ברכה מרובה בכל מעשיה בעולם הזה והבא, מתוך בריאות הנפש והגוף ואריכות ימים ושנים עד שיעמוד כהן לאורים ותומים בבי"א.

תוכן הענינים

עמוד	שאלות בנוקי ממון
ט	סימן א מקח טעות בדגים טורפים שהזיקו
טז	סימן ב דגים טורפים שניתנו כמתנת נקמה והזיקו
כב	סימן ג כיוון מכונית שלא כראוי וגרם נזק
כט	סימן ד פלאפון שנשבר מחמת משחק
לח	סימן ה חיובי ממון מחמת תוכי שגנב
מג	סימן ו מכונית פגעה ברכב וגרמה להשבחתו
מה	סימן ז מעשה קונדס עם פחיות שתיה
מט	סימן ח תשלום למנתח שרצה להרוג והתברר שהציל חיים
נה	סימן ט מנתח שהשאיר טבעת בבטן החולה
נח	סימן י תשלום למנתח שהציל חיים דווקא בגלל טעותו
סב	סימן יא רוקו של קורא בתורה שהזיק לאותיות
סז	סימן יב מכסה רכב שעף והזיק
עא	סימן יג שבר בלילה חלון ראוה של חנות תכשיטים
עו	סימן יד טעות של חשמלאי רכב שגרמה לתאונה
פ	סימן טו נוקי ממון שנגרמו מחמת שימוש לא אחראי
פד	סימן טז גנבו אבנים והניחום באמצע הכביש

עמוד

פז	נהג דיבר בנסיעתו בפלאפון, וקנסו את בעל הרכב	סימן יז
פט	הטעיית עשיר בפורים	סימן יח
צה	שיריים של אדמו"ר שנלקחו שלא כדין	סימן יט
צז	תשלום לנזקים מחמת נסיעה פראית	סימן כ
ק	נזק מחמת השתמשות חריגה במעלית	סימן כא
קח	נזק שנגרם מחמת התעטפות בטלית	סימן כב
קי	חיוב תשלומים עבור אופניים שהזיקו וניזוקו	סימן כג
קטז	גרימת נזק לחבירו לצורך הצלת ממונו	סימן כד
קכא	הצתות מכוונות באמצעות זכוכית	סימן כה
קכה	האם חייבים לנקות את צרכי הכלב	סימן כו
קלב	חבילה שעפה מגגון מכונית והזיקה	סימן כז

שאלות הקשורות לגניבות וגנבים

קלח	גנב שקיבל פרס הוקרה	סימן כח
קמז	שכר עבור הצלת גניבה במלון	סימן כט
קמו	כמה ישלם גונב ספרי עתיקות	סימן ל
קנג	מקח שנעשה עם מסמך עתיק שזוייף באופן אומנותי	סימן לא
קנז	גניבה שנעשתה בתיחכום מיוחד	סימן לב
קסא	גנב מצות יד והחזירן אחר הפסח	סימן לג

עמוד

קסח	בעל שמביא אוכל גזול לביתו	סימן לד
קעב	נהג מאפיה שגנב לחמים	סימן לה
קעה	למי שייכים פירות שהובלו לכליון	סימן לו
קפב	כסף שנלקח במרמה מהשלטונות	סימן לז
קפד	קנוניה במכירת ספרים	סימן לח

שאלות הקשורות להלכות "נהנה מחבירו"

קפח	השתתפות בקניית מצלמות נסתרות	סימן לט
קצב	למי מגיע הרווח מיין שלוו והחמיץ	סימן מ
קצו	שכן שלווה יין משובח משכנו	סימן מא
רא	שונא שפירסם מודעת אירוסין	סימן מב
רד	תשלום נוסף עבור שתיית קפה משובח במסעדה	סימן מג
רה	איזה מחותן יקבל את ההנחה	סימן מד
ריב	מי ירוויח את המשכנתא מפרעון ביטוח החיים	סימן מה
רטז	עשיר שנהנה מטיפול מציל חיים מבלי שביקש	סימן מז
ריח	חסך לחבירו בטעות מלשלם קנס	סימן מז
רב	למי שייכים הרווחים שנגרמו מרכוש הזולת	סימן מח

שאלות בנושאי שכירת פועלים ותיווך

עמוד		
רכז	נזק כספי שנגרם מרופא שחזר בו מההסכמים	סימן מט
רכט	נזקי פועל מחמת כסף שהפקיד בבנק	סימן נ
רלג	חיוב תשלומים לפועל כשהמעביד ברח	סימן נא
רלח	כיצד מחשבים רווחי קבלן בנין	סימן נב
רמב	תשלום לחזן עבור תפילות שהתפלל בחוזקה	סימן נג
רמו	מלמד בתלמוד תורה שמוכר גם ממתקים	סימן נד
רמט	רווח כספי מאיסוף הספרים שבבהכנ"ס	סימן נה
רנג	חיוב שמירה של המלמד או הגנת על חפצי הילדים הקטנים	סימן נו
רנו	תשלום למתווך שעשה עבודה לצרכיו	סימן נז
רנח	כסף שקיבל מתווך ברמאות	סימן נח
רסג	מתווך שהונה תייר בשכירות דירת קיט	סימן נט

שאלות הקשורות להשבת אבידה

רסח	מוכר אתרוגים שמסופק מי קנאו	סימן ס
רעה	מטמון שנמצא בדירה לאחר רכישתה	סימן סא
רפ	אבידות שפטורים מלהשיבן	סימן סב
רפז	מאה דולר שהונח כפתיון	סימן סג
רפט	למי שייך כסף שנמצא מחמת חלום	סימן סד

שאלות בהלכות שומרים ושכירות

עמוד	
רצב	סימן סה גניבת חפץ מרכב שחונה בחניון
רצד	סימן סו חיובי שליח שלא אמר תפילת הדרך
רצט	סימן סז שכר רכב ללא טסט ונקנס

שאלות בנושאי מקח וממכר והלואה

שג	סימן סח תפיסת ספרים מחנות שפשטה את הרגל
שה	סימן סט הונאה באתרוג פשוט שנעשה משובח
שי	סימן ע כפיית שותפים בדירה על מכירתה
שיד	סימן עא לווה שפרע למלוה שלו את חובו לבנק

שאלות הקשורות לבית כנסת וצדקה

שיח	סימן עב חטף בשגגה או במזיד עליה לס"ת ששייכת לחבירו
שכז	סימן עג גדרי נדרי הצדקה לעליות לספר תורה
שלג	סימן עד מה עדיף, לקנות ס"ת מהודר או שיכתבו בעצמו ויהיה פחות מהודר
שמב	סימן עה תרומה שניתנה בטעות למטרת צדקה שונה
שמז	סימן עו האם להעדיף ניתוח מרופא יהודי על פני רופא גוי
שנב	סימן עז גוי ששילם עבור ארוחת יהודים במסעדה
שנה	סימן עח פרסום לשבח של בעלי מלאכה גויים

עמוד

שנה	סימן עט	קבלת צדקה ממושל עיר אנטישמי
שסא	סימן פ	הוריש את רכושו לגוי במקום לבנו היהודי
שסו	סימן פא	מהו הגדר של "השתדלות" המחייב עסקני ציבור
שעג	סימן פב	שליח שתופס את הכסף עבור עצמו
שעו	סימן פג	על מה לעורר בעצרת חיזוק
שעט	סימן פד	בחור שכוווד לזמן וסירב

הלימוד בספר יהיה לע"נ

מו"ח הר"ר שמואל בן הר"ר בן ציון ליזרוביץ ז"ל

סימן א

מקח טעות בדגים טורפים שהזיקו

שאלה

למשפחת כהן יש אקווריום גדול עם עשרות רבות של דגי נוי, ובשנים האחרונות ילדיהם טיפלו בהם כראוי. לאחר חתונת הילדים, הטיפול בדגים עבר לאביהם המבוגר שהיה מחוסר ידע וניסיון. והנה האב הנ"ל החליט להגדיל את כמות הדגים בתוספת דגים עם צבעים נוספים, ולשם כך הלך לקנותם בחנות המיועדת לכך, ואמר למוכר שרוצה דגים יפים במיוחד כדי לשימם באקווריום שברשותו.

המוכר, למרות שהינו שומר מצוות, ולמרות ששמע מהקונה שיש באקווריום שבביתו דגי נוי בלבד, אולם כשנוכח שהקונה אינו מבין כלל בסוגי הדגים ובטיפולם, החליט מתוך היתול ושחוק למכור לו דגים טורפים שיפים במיוחד, ואמר לו שכשיבוא לביתו יניחם מיד באקווריום מבלי שיצטרך בטיפול נוסף. הקונה שסמך עליו, שילם לו עבור הדגים שקנה חמש מאות ש"ח, הניחם באקווריום שבביתו והלך לעניניו.

למחרת בבוקר כשבא להאכילם, הבחין לתדהמתו שכל דגי הנוי נאכלו ע"י הדגים החדשים שקנה, נזק שמוערך באלפים ש"ח.

כעת תובע הקונה מהמוכר, שהיה כאן מקח טעות ולכן הוא טוען:

א. הוא רוצה להחזיר למוכר את הדגים הטורפים שקיבל, ולקבל תמורתם את חמש מאות השקלים ששילם עבורם.

ב. הוא רוצה שהמוכר ישלם לו את הנזק שנגרם לו בסך אלפים ש"ח.

משפטי סימן א התורה

אולם המוכר טוען:

א. ביחס לביטול המקח, מכיון שלא אמרת לי שאתה מעוניין בדגי נוי רגילים, לפיכך היה מותר לי למכור לך את הדגים הטורפים, ולכן המקח לא בטל.

ב. ביחס לנזק שנגרם, מכיון שאתה הכנסת את הדגים הטורפים לאקווריום, לכן אני פטור מלשלם לך בדיני אדם, ולכל היותר זה גרמא בלבד.

תשובה

א. בנידון השאלה – צודק הקונה, ולכן המקח בטל. לפיכך צריך הקונה להחזיר למוכר את הדגים הטורפים שנשארו ברשותו, ויקבל תמורתם מהמוכר חמש מאות ש"ח כמו ששילם עבורם.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' בב"ק (מו.) וע"ש ג"כ בפי' הרא"ש, וכך גם נפסק בשו"ע חו"מ (סי' רלב, כג), מי שמכר שור לחבירו ונמצא שהשור נגחן וממילא לא ניתן לחרוש עמו אלא חייבים לשוחטו מיד כדי לאכול את בשרו, אם לא ניתן להוכיח מהמשא ומתן שהיה בשעת המכר, האם הקונה רצה רק שור לחרישה או שהיה מעוניין לקנות שור לשחיטה, וכמו כן, אם מחירם בשוק של שני השוורים שווה, וממילא אין הוכחה מסכום הכסף ששילם הקונה איזה שור התכוון. או אם המוכר מכיר את הקונה ויודע שהוא קונה גם שור לחרישה וגם שור לשחיטה או כשאינו מכירו כלל, במקרים אלו, מאחר והקונה לא אמר בפירוש שמעוניין לקנות שור לחרישה בלבד, לפיכך יכול המוכר לומר לו, למרות שרוב האנשים קונים שור לחרישה, אולם מכיון שישנם מיעוט אנשים שקונים שור לשחיטה, לפיכך חשבתי שאתה מאותם המיעוט שקונה לשחיטה, ומאחר ובעת אני מוחזק בכסף ששילמת לי, לכן חזקת הממון בתוספת הכלל שאמר שמואל בגמ': שאין הולכים בממון אחר הרוב כדי להוציא ממון מהמוחזק בו, לכן אין באפשרותך לבטל את המקח, והכסף ישאר בידי המוכר.

מקורות

אולם אם המוכר מכיר את הקונה הנ"ל, ויודע שתמיד הוא קונה שור לחרישה, אז למרות שלא אמר לו בפירוש שגם הפעם הוא רוצה לחרישה, בכל זאת מכיון שהמוכר מכירו ויודע שתמיד רק לצורך חרישה קונה, לפיכך היה צריך למכור לו גם הפעם שור לחרישה, ומכיון שלא עשה כך, נחשב המקח – כמקח טעות לפיכך הוא בטל. ולכן צריך הקונה להחזיר למוכר את השור הנ"ל, ויקבל ממנו את הכסף ששילם לו תמורתו.

הסיבה למה מכירת הדגים הטורפים נחשבת מקח טעות

והנה בנידון דנן, למרות שהמוכר לא מכיר את הקונה, ולמרות שהקונה לא אמר למוכר מראש באילו סוגי דגים הוא מעוניין, אולם המוכר שמע ממנו שיש לו באקווריום שבביתו דגי נוי בלבד, וכן שהוא מעוניין להוסיף את הדגים היפים שיקנה לאקווריום שברשותו כלומר, המוכר שמע ממנו שמעוניין לקנות דגים שמתאימים להיות בתוך האקווריום שברשותו, וכמומחה הוא יודע שרק דגי נוי מתאימים להיכנס לאותו אקווריום, ואסור להכניס לשם בשום אופן דגים טורפים שיאכלו את הדגים שנמצאים באקווריום, וכפי שאכן נעשה.

לפי"ז נחשב הדבר בנידון דנן, כאילו הקונה אמר בפירוש למוכר שרוצה לקנות דגי נוי בלבד, והמוכר הבין זאת היטב, אלא שבגלל רשעותו ורצונו להתל באדם מבוגר שאינו מבין בתחום הנ"ל, מכר לו דגים טורפים. לפיכך ברור שנחשבת העסקא – כמקח טעות, וממילא חוזר הדבר לקדמותו כמו שהיה לפני המקח. כלומר, הדגים הטורפים היו ונשארו שייכים למוכר למרות שהם כעת ברשות הקונה, והמוכר נחשב שומר על כספו של הקונה. לפיכך לאחר שיחזיר הקונה למוכר את דגיו, יקבל ממנו את חמש מאות השקלים ששילם עבורם, וכך ג"כ מבואר שם בשו"ע (סי' רלב, כא) בנידון דומה וע"ש.

ב. המוכר צריך לשלם לקונה אלפים ש"ח עבור הנזק שנגרם לדגי הנוי מחמתו, בגלל ממונו שהזיק.²

מקורות

2. סיבת חיוב המוכר לשמור על הדגים הטורפים

מאחר והתבאר בסעיף 1 שהמקח בטל, נמצא שהדגים הטורפים שברשות הקונה נשארו עדיין שייכים למוכר, ומעולם הם לא יצאו מבעלותו. לאור האמור, גדר הדגים הטורפים הינו – שור המזיק ששייך למוכר ושמוטל עליו לשמור עליו כדי שממונו לא יזיק לאחרים, ובפרט לא ברשות הניזק. לפיכך אכילת הדגים הנ"ל את דגי הנוי של הקונה בבית הקונה נחשבת – שור שהזיק ע"י "שן" שהיא מועדת לאכול את הראוי לה, ומבואר במשנה ב"ק (טו): שבמקרה זה אם הזיק ממונו ברשות הניזק כמו בנידון דנן, חייב בעל שור המזיק לשלם נזק שלם עבור הנזק, בגלל שלא שמר על ממונו שלא יזיק. והנה למרות שהקונה הוא זה שהכניסם לרשותו ולאקווריום שבביתו, אולם הוא מעולם לא נעשה שומר על ממונו המוכר שלא יזיק. דהרי מבואר בתוס' בב"ק (צג. ד"ה ורמינהו וכו') בשם המכילתא, שרבי שמעון אומר: שלעולם אין אדם נעשה שומר על ממונו חבירו, אא"כ הפקיד אצלו ואמר לו – שמור לי וכו'. ובנידון דנן לא ידע הקונה שיש ברשותו שור המזיק ששייך למוכר, ולכן מעולם לא קיבל לשמור עליו.

ורק לגבי גזלן מבואר בתוס' ב"ק (נו: ד"ה פשיטא) מכיון שהגזלן הוציא את השור מרשות בעליו, נחשב הדבר שהוא קנה את השור בקניני גזילה גם להתחייב בשמירתו. או מחמת טעם נוסף, מאחר והגנב גרם לבעליו שלא יוכלו לשמור על שורם, ומצד שני השור נמצא ברשות הגנב, וביכולתו בלבד לשמור עליו שלא יזיק, לפיכך התורה קוראת לו מעתה "בעל השור" כדי שישמור עליו שלא יזיק וע"ש בתוס'.

משא"כ בנידון דנן, מכיון שהמוכר נשאר בעל השור המזיק, כי כאמור מעולם לא היה כאן מקח שהפקיע את בעלות המוכר מהדגים שלו, ובפרט שידע המוכר מראש, שהקונה לא מעוניין לקנות עבור צרכיו דגים טורפים,

מקורות

ולמרות זאת אמר לקונה שיניח את שורו המזיק (שהם – דגיו הטורפים) ברשות הניזק במקום שודאי השור הנ"ל יזיק לניזק. ובפרט שידוע שבכוונה תחילה לא אמר המוכר לקונה שישמור עבורו על שורו המזיק. כי אם הקונה היה מודע לכך – ודאי שלא היה קונה את הדגים הטורפים. נמצא שהקונה מעולם לא רצה להיות שומר על ממונו המזיק של המוכר, וגם המוכר מצידו לא רצה לומר לו לשמור עליו, כי היה מעוניין שהמקח יתקיים, וממונו המזיק יאכל את ממון הניזק, וכפי שאכן נעשה.

החילוק בין נידון דנן למניח סם המות

כמו כן אין לדמות נידון דנן לנותן סם המוות לפני בהמת חבירו, שכתב שם התוס' בב"ק (מז: ד"ה הוה ליה שלא תאכל וכו') שבכל מקום שהניזק מביא על עצמו דבר שמזיק, למרות שאינו מודע לכך – אי אפשר לחייב את בעל החפץ שמזיק לשלם לו עבור ניזקו. ולפי"ז לכאורה גם בנידון דנן, מכיון שהקונה הביא על עצמו את המזיק שהם הדגים הטורפים, לכן אפילו שלא ידע מכך – לא יוכל לחייב בדיני אדם את בעליו, והמוכר יחשב כמזיק בגרמא בלבד.

אולם לענ"ד הנידונים חלוקים. מכיון ששם הבהמה האכילה את עצמה בסם המוות, ומאחר ובידיה הזיקה לעצמה – לכן פטור מניח הסם. משא"כ בנידון דנן, לאחר שהקונה הניח את הדגים באקווריום – בשלב זה עדיין לא נגרם כל הנזק, ובכך מסתיים כל פעולה הקונה בנידון, מושג הנקרא בגמ' ב"ק (כג.) כלו לו חיציו ומעשיו של הקונה. נמצא שהקונה במעשיו שהניח את הדגים הטורפים באקווריום – עדיין לא הזיק מאומה לעצמו. אלא שמעתה מתחילים הדגים הטורפים לשוט במים על דעת עצמן, מחמת רצונם ויצריהם כבעלי חיים שרוח החיים שבהם מוליכתן, וכלשון המשנה בתחילת ב"ק (ב.), ובמהלך שיוטם הם אוכלים את דגי הנוי. נמצא שרק לאחר שנגמרה פעולת הקונה, מתחיל מעתה שורו של המזיק שאינו שמור, ללכת על דעת עצמו לממון הניזק שהם דגי הנוי ולאכלם. לפיכך מאחר ובעל הממון לא שמר על

מקורות

ממונו שהם הדגים הטורפים שלא יזיקו ברשות הניזק, לכן חייב לשלם עבורם מדין ממונו שהזיק.

למה הכנסת הדגים ע"י הקונה לא נחשבת "מעמיד"

ומטעם זה גם לא דומה נידון דגן לדין שמבואר בב"ק (נו:): לגבי מעמיד בהמת חבירו על קמת חבירו, שהמעמיד חייב לשלם למרות שזאת לא בהמה שלו. ואע"פ שהתוס' שם (בד"ה המעמיד) למדו שהחיוב הוא מחמת שן ורגל של הבהמה, אולם הרשב"א ביאר שם, וכך גם נקטו להלכה השו"ע והרמ"א בחו"מ (סי' שצד, ג) שהחיוב של מעמיד הינו מדין אדם המזיק. כלומר, הבהמה נחשבת כחץ ארוך של המעמיד וכידו הארוכה. וכלשון הרשב"א שם: כיון שהעמידה על הקמה – הרי הוא כאילו מאכילה בידיים ע"כ. וממילא מה שאוכלת הבהמה במקום שהעמידה נחשב – שהמעמיד נתן לה בידיו לאכול, ודינו כאדם המזיק. ולפי"ז לכאורה נאמר גם בנידון דגן, שהקונה ג"כ נחשב שהעמיד את הדגים הטורפים לאכול את דגי הניז, וממילא יפטר המוכר מלשלם על נזקם.

אלא שנידון דגן לא דומה כלל לגדרי מעמיד מהטעם האמור לעיל, משום שמעמיד מחייב רק אם הבהמה אוכלת את התבואה באותו מקום שהעמידו אותה, שאז נחשב הדבר כמו חיציו, כוחו, וידו הארוכה של המעמיד, וכאילו המעמיד האכיל את הבהמה בידיו מהעשב או מהפירות שנמצאים שם. משא"כ לאחר שהבהמה גמרה לאכול את הפירות שנמצאים שם, והלכה מעצמה ומיוזמתה כדי לאכול פירות שנמצאים במקומות נוספים באותה שדה, א"כ ביחס לפירות השניים – זה נחשב מעשיה של הבהמה בלבד שהלכה מיוזמתה ע"י רוח החיים שבה למקום אחר כדי לאכול את הפירות, לפיכך על הערוגה השניה גם לרשב"א חייבים משום שן ברשות הניזק, ועיין ג"כ בחזו"א ב"ק (נו:).

לאור האמור, גם באקווריום אם הקונה היה מניח את הדג הטורף על דג הניז ומיד הדג הנ"ל היה אוכלו – זה היה נחשב גדר של מעמיד וכחיציו של

מקורות

הקונה בלבד, וכאילו האכילו בידיו. אולם המציאות באקווריום הינה שונה. כלומר, כאשר הדג הטורף נכנס לאקווריום הוא מיד מתחיל לשוט במים מהמקום שנכנס ולרדוף אחרי דגי הנוי עד שאוכלם. א"כ פעולת השיוט שעושה אח"כ הדג – איננה קשורה יותר למעשהו של המעמיד, אלא היא נעשית מעתה ע"י כוחו ודעתו של הדג בלבד, ומחמת יצריו ורוח החיים שבקרבו, זה מה שדוחף אותו לשייט במים לאן שיחפוץ, עד שיאכל את דגי הנוי. נמצא שאכילת דגי הנוי לא קשורה כלל למעשהו של המעמיד, אלא אך ורק לכוחו ורצונו של שור המזיק שמזיק ברשות הניזק. ומאחר והשור המזיק בנידון דנן שהם הדגים הטורפים שייכים למוכר, לכן הוא חייב לשלם על נזקם מדין "שן" שמזיקה ברשות הניזק.

טעם נוסף לחייב את המוכר

כמו כן ניתן לחייב את המוכר בנידון דנן מטעם אחר שנקרא – דינא דגרמי. כלומר, מאחר ומבואר בגמ' ב"ק (צט:) ובשו"ע חו"מ (סי' שו, ו) לגבי מראה דינר לשולחני, שאם יודע המומחה הנ"ל שהשואל סומך עליו בלבד ועל פי עצתו הוא יפעל, לכן אם השולחני טעה באיבחון של המטבע הזר, ומחמת טעותו נגרם נזק ממוני לשואל – חייב השולחני לשלם לשואל מדינא דגרמי את נזקו.

לפי"ז הוא הדין בנידון דנן, מכיון שהמוכר ידע שהקונה אינו מבין בדגים, וסומך על עצתו ודיבור של המוכר בלבד, ומאחר שהמוכר אמר לו בפירוש שכשיבוא לביתו ישים דגים אלו באקווריום שבביתו, א"כ ידע המוכר שהקונה שסומך עליו – כך יעשה, לפיכך עליו לשלם מדינא דגרמי עבור הנזק שנגרם מחמתו.

אלא שנוסיף עוד, שאע"פ שלשני הטעמים שכתבנו בס"ד חייב המוכר לשלם גם בדיני אדם, אלא שלפי הטעם הראשון – חיוב התשלום הוא מדין תורה, ולפי הטעם השני – חיוב התשלום הינו מחמת דין מדרבנן. אולם למעשה בנידון דנן אין כל נפקא מינה בזה.

סימן ב

דגים טורפים שניתנו כמתנת נקמה והזיקו

שאלה

עורך דין מפורסם קנה לעצמו משרד מפואר במיוחד, ובחדר הקבלה שלפני משרדו הניח אקווריום גדול ומפואר עם דגי נוי מסוגים שונים. לאחרונה, התקבלה לעבוד אצלו מזכירה בעלת נסיון רב בתחום המזכירות, ולהפתעתה, העו"ד הנ"ל אמר לה עם כניסתה לעבודה, שהדבר החשוב בשבילו הוא הטיפול שלה באקווריום, וזה הדבר הראשון שצריכה לעשות בכל בוקר. וכך במשך כל יום הוא המשיך להשפיל אותה ולפגוע בכבודה בפני הלקוחות באומרו – שהטיפול בדגים חשובים לו יותר ממנה ומעבודתה.

בעקבות השפלת כבודה, החליטה המזכירה לאחר חודשיים לעזוב את מקום עבודתה, וכנקמה – היא קנתה חמש דגים טורפים גדולים ויפים במיוחד והניחה אותם בצנצנת מים, עטפה אותם בנייר צבעוני וצרפה לזה מכתב לעו"ד, שמסיבות אישיות היא עוזבת את עבודתה, וכהוקרה היא מעניקה דגים אלו כמתנה לעו"ד. וקיוותה שהעו"ד הנ"ל שאינו מבין בדגים, יכניס דגים אלו לאקווריום הגדול, והם יטרפו את דגי הנוי הנמצאים שם. ואכן כפי השערתה – כך עשה העו"ד מיד עם פתיחת המתנה, ולמחרת כשהגיע ראה "שנעלמו" כל דגי הנוי כלומר, נזק שמסתכם בארבעת אלפים ש"ח וזאת בנוסף להשפלת גאוותו.

כעת שואלת המזכירה הנ"ל שחזרה בנתיים בתשובה, האם היא חייבת לשלם לעו"ד הנ"ל עבור הנזק שנגרם לו.

תשובה

א. בדיני אדם – פטורה המזכירה מלשלם עבור הנזק שנגרם.¹

מקורות

1. מאחר והמזכירה לא אמרה ולא כתבה שהדגים הנ"ל הינם דגי נוי, וכן לא אמרה לעו"ד שישים אותם באקווריום, לפיכך אין נידון דגן דומה למראה דינר לשולחני בגמ' בב"ק (צט:): ולכן אינה חייבת מדינא דגרמי.

כמו כן בנידון דגן לא היה כאן מקח טעות, אלא היא נתנה לו אותם במתנה שיהיו שלו, והעו"ד כשראם היה מעוניין בהם וקנה אותם בקנין הגבהה וקנין חצר, לפיכך מעתה הם דגים שלו ולא של המזכירה, ואח"כ כשהכניסם לאקווריום גרם בכך שממונו יזיק לממונו, וממילא המזכירה פטורה, כי המזיק לא היה השור ששייך לה, אלא שור ששייך לניזק. וכמו כן נוסף שישנה סברה שאין כאן קנין בטעות, כי אם היה העו"ד יודע מראש שאלו דגים טורפים, אולי היה עושה להם אקווריום נוסף ומוסיף להם עוד כמה דגים טורפים וכו'.

מה הדין כאשר העו"ד לא זכה בדגים הטורפים

ואפילו אם נאמר, שאם העו"ד היה יודע בשעת הקנין שאלו דגים טורפים, הוא לא היה מעוניין לקנות אותם, ונמצא שיש כאן קנין בטעות, וממילא דגים אלו שייכים עדיין למזכירה, בכל זאת באופן שהם היו בתוך צנצנת זכוכית עם מים הם שמורים – ולעולם הם לא יוכלו להזיק לממון הניזק, נמצא שכעת אין כאן שור המזיק ברשות הניזק, אלא שור שמור וקשור שאינו מסוגל להזיק כלל. ולכן אע"פ שהיה מותר לעו"ד להוציאם מרשותו ולהשליכם לאשפה וכדו', אולם אין כאן טענה על המזכירה – למה לא שמרת על ממונך שלא יזיק, כי היא אכן שמרה עליו, אלא לכל היותר פשעה בכך שהכניסה אותו ללא רשות לרשות העו"ד, אולם מחמת זה עדיין אין ולא יקרה לעולם שום נזק לממון העו"ד.

ומעתה, מכיון שהעו"ד במעשיו הפך את הדגים שלא היו מזיקים לחפצא של מזיק, בזה שהכניסם על דעתו בלבד לאקווריום עם דגי הנוי, לכן נחשב

יח משפטי סימן ב התורה

ב. לעניות דעתי מסתבר שגם בדיני שמים המזכירה פטורה.²

מקורות

שאיחו דאזיק אנפשיה במעשיו, ולפיכך לא ניתן לחייב את המזכירה לשלם בדיני אדם עבור מעשה הנזק שעשה העו"ד לעצמו, כמבואר להדיא בתוס' בב"ק (מז: ד"ה הוי ליה שלא תאכל) וע"ש.

2. לכאורה המזכירה היתה צריכה להיות חייבת בדיני שמים על הנזק שנגרם, ושהיא מודה שהיא רצתה בו, ולשם כך היא נתנה לעו"ד במתנה את הדגים הטורפים. ולכאורה יש לדמות נידון זה לנותן סם המוות לפני בהמת חברו, שמבואר שם שהעובדה שהבהמה הביאה על עצמה את הסם שיזיקה – זה פוטר את מניח הסם רק בדיני אדם, אבל בדיני שמים חייב לשלם מדין גרמא.

כמו כן מבואר בב"ק (נט:): לפי ריש לקיש (שההלכה כמותו), שהשולח את הגחלת בידי חרש, שוטה וקטן, והם ליבו אותה ונוצר מחמת מעשיהם אש שהזיקה לרכוש הזולת, בעל הגחלת פטור בדיני אדם – כי החש"ו יצרו את האש, אולם חייב בדיני שמים בגלל שלא שמר על הגחלת שהיא ממונו, שחש"ו לא יהפכו אותה לחפצא של מזיק, ע"י שילבו את האש שבתוכה, וכתוצאה מכך יגרם נזק. ולפי"ז לכאורה גם בנידון דנן, המזכירה גרמה שהעו"ד שלא ידע שהם דגים טורפים (שבכך דומה אי ידיעתו לחש"ו בנידון דנן) והפכם לחפצא של מזיק, שזה דומה לחש"ו שיצרו את הגחלים לאש שמזיקה, וקימ"ל כר"ל שבעל הגחלת חייב בדיני שמים. ולפי"ז לכאורה צריך להיות גם כאן, אם נאמר שהעו"ד לא זכה עדיין בדגים הטורפים, כי הגבתו אותם נחשבת קנין בטעות, וא"כ נמצא שהדגים נשארו שייכים עדיין למזכירה, א"כ למרות שע"י מעשה העו"ד הם נהפכו לחפצא של מזיק, בכל זאת היא תתחייב בדיני שמים על נזקם, בגלל שלא שמרה עליהם.

החילוק בין ממונו שהזיק כשלא שמרו, לדגים הטורפים

אלא שלענ"ד חלוק נידון דנן מהמקרים שהובאו לעיל, שחייבים עליהם בדיני שמים וכדלהלן:

מקורות

סם המות מהותו – חפצא של מזיק מצד עצמו, ולכן אדם צריך לשמור על ממונו שלא יזיק ואפילו לא בגרמא. ואם לא שמרו כראוי וממונו גרם לאדם אחר או לבע"ח להנזק ממנו, חייב בעל התקלה על הנזק שנגרם מממונו בדיני שמים.

כמו כן גחלת הינה חפצא של מזיק מצד עצמה. כי יש בתוך הגחלת אש שיכולה להזיק גם אם לא ילבו אותה. כמו שמבואר בגמ' בב"ק (יח., כא., כב.). שאם כלב יקח חררה שהיא עוגה שקצת אפויה וחלק ממנה אינה אפויה אלא יש בה גחלים, ויניח אותה על גדיש ומחמת הגחלים שבה – הגדיש נשרף, אז למרות שהכלב לא ליבה את האש, בכל זאת בעל הכלב חייב לשלם גם בדיני אדם, משום שממונו הזיק עם האש שנמצאת בגחלת, כי ממונו שהוא הכלב הזיק ע"י הגחלת (ואפילו שהיתה שייכת לאדם אחר) ולכן נתבע בעל הכלב, למה לא שמר על כלבו שלא יקח גחלת מהמאפיה וילך ויזיק עמה לתבואה של אדם אחר.

כלומר, גחלת אם נשים אותה על ניר, זרדים או ענפים קלים – היא תשרוף אותם גם ללא הליבו, ולכן יש כאן חפצא של תקלה בפני עצמה וצריך לשמור עליה. ואסור למוסרה לחש"ו שלא מסוגלים לשמור על תקלה זו כי אין להם דעת. אלא שחידש ריש לקיש, שאם נתן גחלת לחש"ו והם ליבו אותה ויצרו ממנה שלהבת שזה אש גדולה, והלכה השלהבת והזיקה, גם באופן זה בעל הגחלת חייב רק בדיני שמים, למרות שאם היה מוסר לחש"ו מתחילה שלהבת – מבואר בב"ק (נט:) שהיה חייב על הנזק אפילו בדיני אדם.

והחילוק בין מסירת שלהבת לחש"ו לבין מסירת גחלת שהחש"ו ליבו אותה ויצרו ממנה שלהבת הוא, כי מסירת שלהבת לחש"ו נחשבת כמו מסירת ממון שהוא מזיק בכל אופן, ולכן חייב בעל השלהבת לשלם גם בדיני אדם, מאחר ולא שמר על ממונו שלא ילך ויזיק, ושמירת החש"ו לא נחשבת כלל שמירה. משא"כ כשמוסר להם גחלת והאש לא הזיקה באופן הזה,

ב משפטי סימן ב התורה

ג. המזכירה עברה על איסור תורה של "לא תקום", ולפיכך צריכה לעשות על כך תשובה ראויה.³

מקורות

כלומר, שהחש"ו לא הניחיה בגדיש ונשרף, שאם היה קורה כך שהיו מניחים אותה בגדיש, והגדיש היה נשרף – היה בעל הגחלת חייב על הנזק שגרם גחלתו גם בדיני אדם משום, דלא גרע מעשה החש"ו ממעשה כלבו של בעל הגחלת, וכתוב במשנה בב"ק (כא): שמתחייב על כך גם בדיני אדם. אלא מאחר והאש הזיקה רק לאחר שהחש"ו ליבו את הגחלת ויצרו ממנה שלהבת, שאז באופן זה נוצרה מציאות חדשה של מזיק, וביחס למציאות זו אומרת הגמ' בב"ק (ט:): שר"ל סובר שפטור בדיני אדם, מכיון שלא היה בדעתו של בעל הגחלת שהחש"ו יצרו מהגחלת מזיק חדש, אלא חשב שיתנו לה לדעוך, וממילא הגחלת תכבה מאליה כמבואר שם בגמ' וברש"י שם (בד"ה מעמיא עמיא ואזלא) וע"ש.

לאור האמור, מובן למה נידון דנן חלוק מהנידונים בגמ'. כי דגים טורפים שנמצאים בתוך צנצנת סגורה עם מים – במצב הזה לעולם הם לא יזיקו. ולכן אפילו אם יניחו את הצנצנת עם הדגים הטורפים כמו שהיא בתוך האקווריום – לא יגרם כל נזק. (דלא כמו גחלת שאם יניחיה על הגדיש – מיד הוא נשרף מהאש שבתוכה). נמצא שבאופן שנמצא ממון של המזכירה במשרד של העו"ד – אין עליו שם מזיק, ולעולם הוא לא יכול להזיק לדגים אחרים. ורק ע"י שהעו"ד פתח את מכסה הצנצנת והוציא משם את הדגים הטורפים והכניסם לאקווריום, במעשה זה הוא יצר לבד מציאות חדשה של מזיק שיזיק לממון שלו, ובאופן זה לענ"ד לא מצאנו שחייב בעל הממון בדיני שמים, ולכן לענ"ד לכאורה תפטר המזכירה גם בדיני שמים על הנזק שנגרם ע"י העו"ד בלבד.

3. כתב בספר החינוך מצודה רמ"א על האיסור של "לא לנקום" וזת"ד: כלומר, שנמנענו מלקחת נקמה מישראל כגון, אם ישראל הרע או ציער לחבירו באחד מכל הדברים, ונוהגים רוב בני אדם שבעולם שלא יסורו מלחפש אחרי מי שהרע להן, עד שיגמלוהו כמעשהו הרע או יכאיבוהו כמו

משפטי סימן ב התורה כא

ד. אדם שהגיע לחנות לממכר דגי נוי וביקש עשרה דגים, והמוכר מכר לו דגים טורפים מבלי ליידע אותו על כך, המקח קיים למרות שרוב האנשים קונים דגי נוי בלבד.

לפיכך אם הניח הקונה את הדגים הנ"ל באקווריום שבביתו שיש שם רק דגי נוי, והם נאכלו ע"י הדגים הטורפים – פטור המוכר על הנזק שנגרם גם בדיני שמים.

אמנם ודאי שלכתחילה צריך המוכר לברר לאיזו מטרה רוצה הקונה את הדגים.⁴

מקורות

שהכאיבם, ומזה המעשה מנענו השם ברוך הוא... ומשרשי המצוה, שידע האדם ויתן אל ליבו, כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ית"ש... על כן כשיצעררו או יכאיבהו אדם, ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו, והשם ית"ש גזר עליו בכך, וע"ש מה שהאר"י.

לפי"ז ודאי שהמזכירה עברה על לאו של "לא תקום" עם כל ההידורים, ועליה לעשות על כך תשובה ראויה הכוללת: חרטה על מעשיה, וידוי בפה, וקבלה אמיתית שיותר לא תנקום לכל מי שיעשה לה עוולה, אלא תאמין כדברי החינוך, שזה היה רצון הקב"ה שיגרם לה הצער הזה בגלל עוונותיה או מסיבות אחרות הידועות לבורא ית"ש לבד, ועכ"פ אם מהשמים לא היה נגזר עליה הצער הזה – לא היו יכולים לצער אותה.

4. ע"פ האמור בגמ' ב"ק (מו.) והשו"ע חו"מ (סי' רלב, כג). ולכן אע"פ שראוי למוכר לשאול את הקונה איזה סוג דגים הוא רוצה, ולצורך איזה מטרה, כדי שיתן לו דגים שלא יזיקו לו, וכך עושה ומתנהג כל מוכר הגון וישר, אולם אם לא נהג כך, והקונה לא אמר לו איזה דגים רוצה ולצורך איזה מטרה, א"כ מאחר וישנם אנשים שקונים דגים טורפים – המקח קיים, והדגים שייכים מעתה לקונה בלבד. ולכן אם המוכר קיבל את התמורה הכספית עבורם – לא ניתן להוציא ממנו את הכסף שקיבל, למרות שרוב בני אדם קונים דגי נוי.

סימן ג

כיוון מכונית שלא כראוי וגרם נזק

שאלה

אדם כיוון את חבירו בנסיעתו לאחור, אלא שהמכוון טעה ואמר לו לסובב את ההגה לצד שמאל במקום לצד ימין, וכתוצאה מכך פגעה המכונית שכיוון במכונית חונה. מי חייב בתשלום הנזק?

תשובה

א. כלפי הניזק – חייב בעל המכונית שפגע. אמנם הפוגע יכול לתבוע מדינא דגרמי את המכוון על הנזק שנגרם לו מחמתו. הן מה שצריך לשלם לבעל המכונית שחנתה, והן מה שצריך לשלם כדי לתקן את המכונית שלו שניזוקה מחמת ההתנגשות.¹

מקורות

1. בנידון השאלה דנן, יש כאן שני חיובים שונים. אחד – כלפי המכונית החונה שניזוקה. וחיוב שני – כלפי הנזק שנגרם לנהג הפוגע. הן ביחס לנזק שנגרם למכוניתו של הפוגע מחמת ההתנגשות, והן ביחס לנזק שנגרם לפוגע בגלל שצריך לשלם לבעל המכונית החונה את ניזוקו, ולפחות את הסכום שהביטוח לא ישלם לו, מה שנקרא "השתתפות עצמית".

והנה ביחס לנזק שנגרם למכונית שחנתה, ע"פ חוקי התנועה – תמיד חייב לשלם מי שנסע לאחור, מכיון שנסע באופן שאין לו ראות טובה. חיוב זה קיים למרות שהסתכל במראות ולמרות שניעזר באדם שינוט אותו.

והנה אע"פ שע"פ דין תורה יתכן ומעשהו של הנהג שהזיק כשסמך על אדם אחר שיכוונו, נחשב בגדר "אונס כעין גניבה" שלדעת התוס' והרא"ש

משפטי סימן ג התורה כג

במקורות הארכנו לבאר כאן את גדרי החיוב מדינא דגרמי, לצורך התשובה דנן, ולצורך כמה תשובות שיהיו בספר, כשהמחייב יהיה מדינא דגרמי.²

מקורות

בב"ק (כו:), אדם המזיק פטור מלשלם, ולפיכך יכל לומר קים לי כמותם, אולם לדינא בנידון זה – חוקי התעבורה הם הקובעים ואכמ"ל.

הטעם לחיובו של המכוון

אמנם ביחס לתביעת בעל המכונית הפוגעת מהאדם שכיון אותו לא נכון, ושכתוצאה מכך נגרם לו נזק ממוני למכוניתו או הנזק שצריך לשלם לבעל המכונית שחנתה, כלפי שני הנזקים הללו יוכל הניזק לחייב גם בדיני אדם את המכוון אותו, מאחר שהמכוון ידע שסומכים עליו וע"פ דיבורו ותנועותיו נוסע הנהג לאחור. לפיכך דומה דינו למראה דינר לשולחני שמבואר בב"ק (צט:): שחייב השולחני עבור הנזקים שנגרמו למי ששאלו כגון, אם אמר על מטבע מזוייף שהוא טוב, וידע שעליו סומכים, לפיכך הוא לוקח אחריות ממונית על כל הנזק שיגרם מחמתו. והוא הדין בנידון דנן, שמתחייב המכוון שטעה בכל הנזקים הממוניים שנגרמו לפוגע מחמת שהנ"ל סמך על המכוון, וע"פ דיבורו ותנועותיו בידו נסע לאחור.

2. והנה מאחר ובהרבה תשובות בספר יובא חיוב לשלם מדינא דגרמי, ומאחר ובחיוב גרמי ישנם שני סוגי חיובים, וזאת למרות ששניהן נאמרו ע"י רבי מאיר ונפסקו להלכה. אולם מאחר ורוב התשובות בספר שעוסקות בגרמי מהותן – שעל פי המתחייב נעשה מעשה ההיזק, שגידרו שונה מגדרי הגרמי שנעשו ע"י מעשה של אדם המזיק, לפיכך נבאר תחילה בס"ד את עקרי הגדרים, כדי שלא נצטרך לחזור על כך בתשובות הבאות.

נקדים תחילה: ישנם שני מחייבים שונים בדינא דגרמי, ישנו חיוב של גרמי מהלכות נזיקין, וישנו חיוב של גרמי מכח התחייבות שמקבל עליו גורם

מקורות

הנזק לשאת בנזקים שיגרמו מחמתו. לרוב רבותינו הראשונים [למעט שיטת הרמב"ן] דינא דגרמי הינו חיוב מדרבנן ולא מדאורייתא ונבאר את הדברים:

גדרי גרמי מחמת אדם המזיק

המחייב של גרמי מהלכות נזיקין קיים, כאשר אדם גורם במעשיו או בכוחו נזק לרכושו או לגופו של הניזוק, כגון: מוחל שטר חוב שמכר לחבירו או שורף שטר חוב של חבירו, מחיצת הכרם שנפרצה והתייאש מלגודרה, וע"י כך נאסרה התבואה מדין כלאי הכרם וכדומה, במקרים אלו מפורש בגמ' שחייב המזיק מדין גרמי, ונחלקו רבותינו הראשונים בהגדרת חיוב זה:

לדעת התוס' בב"ב (כב: ד"ה זאת אומרת) ובב"ק (כו: ד"ה קדם) ולדעת הרא"ש (בב"ב פ"ב סי' י"ז, ובב"ק פ"ט סי' י"ג), יתחייב המזיק לשלם מדינא דגרמי רק אם יתקיימו שלושה תנאים, שהם: ברי היזקא כלומר – הנזק בטוח, הנזק מתחיל מיד, והתנאי השלישי – שהמזיק עשה מעשה בגוף הדבר הניזוק. אם חסר אחד משלושת תנאים אלו – נחשב הנזק כ-"גרמא" ולא כ-"גרמי", ובמקרה זה המזיק פטור בדיני אדם וחייב רק בדיני שמים.

לעומת זאת דעת הריצב"א המובאת בתוס' בב"ב שם, ושכמותו נקט הש"ך לדינא (בחו"מ סי' שפו ס"ק א), שחיוב גרמי הוא מדין קנס, ובמקרים שכיחים שראו חז"ל צורך לתקן חייבו משום גרמי, ובמקרים אחרים שלא קנסו חז"ל נחשב הנזק כגרמא בלבד. לפיכך כתב הש"ך שם (ס"ק כד), שבמקרים שלא מפורש בגמ' להדיא שחז"ל חייבו – דינו כגרמא ופטור בדיני אדם, שכן אין לנו כח לתקן תקנות לחייב מדינא דגרמי במקומות שחז"ל לא חייבו בהם.

ישנן שיטות נוספות בדין גרמי וגרמא, כמו שיטת הרי"ף והרמב"ם (פ"ז מחובל ומזיק הל' ז-יא), וע"ש גם בהשגות הראב"ד שחילק בין שיטת הרי"ף לרמב"ם, אלא שאין כאן המקום להאריך בשיטות אלו, ובנפק"מ הרבות שבין שיטת תוס' והרא"ש לשיטת הריצב"א.

מקורות

אמנם כל מחלוקת הראשונים המובאת לעיל הינה רק בחיוב דינא דגרמי מהלכות נזיקין, אך התבאר לעיל שישנו מחייב נוסף בדינא דגרמי שהוא – מכח התחייבות המזיק לשלם את הנזקים שיגרמו מחמתו. ובגרמי מסוג זה, עוסקות רוב התשובות בספר הזה.

גדרי גרמי מחמת – שע"פ דיבורו נעשה מעשה

התחייבות זו שיצרו חז"ל בעל כורחו של המייעץ או המתחייב קיימת – בכל מקרה שהניזק עושה את הנזק לעצמו על סמך דבריו של גורם הנזק, אם הגורם ידע שהניזק יסמוך על דבריו ויעשה מעשה שיגרם לו נזק. ונראה לענ"ד שבמחייב הזה של גרמי אין כל מחלוקת בין הראשונים שהובאה לעיל, וגם התוס' והרא"ש יודו שבאופן כזה מתחייב הגורם לשלם את הנזק מחמתו, גם אם לא התקיימו שלושת התנאים הנ"ל.

מקור דין זה הינו בגמ' ב"ק (צט: ק) לגבי שולחני שאמר למוכר או למלוה וכדו' על מטבע מזוייפת שהיא טובה ומחמת זה פטר המלוה את הלוח מחובו או מכר המוכר את סחורתו ללוקח, והתברר אח"כ שהמטבע מזוייפת והלוקח והלוח ברחו, נמצא שכעת נגרם נזק לשואל על פי דיבורו של השולחני שסמך עליו. כמו כן אם חכם התיר לאכול בשר שנשאל עליו, והתברר אח"כ שהבשר אסור באכילה, אולם בנתיים עד שהדבר התברר, בישל השואל את הבשר הנ"ל עם בשר כשר וכדו' ולכן נאסר כל הבשר הכשר שהיה בסיר (והסיר טעון גם הגעלה), ומחמת זה נגרם לשואל נזק ממוני גדול.

ומבואר שם בגמ' שאליבא דרבי מאיר דדאין דינא דגרמי, חייבים השולחני והחכם לשלם לניזק את הנזק הממוני שנגרם על פי דיבורם, מאחר והמזיק ידע שסומכים עליו ועל פי דיבורו השואלים עושים מעשה, לכן גמר בדעתו להתחייב על הנזק שיגרם מחמתו. אלא אם כן הנזק הזה קרה באונס של המזיק, כגון פועל שלא הגיע לעבודה בדבר האבד מחמת שחלה הוא או בנו וכדו', כמבואר בב"מ (עז). ובשו"ע חו"מ (סי' שלג סעיף ה) וע"ש, שאז

מקורות

אמרינן, שעל דעת שיקרה אונס לא הסכים הפועל להתחייב, ואפילו אם נגרם מחמתו נזק לבעה"ב.

לאור זאת מבואר היטב, שאפילו לשיטת התוס' והרא"ש הסוברים שכדי להתחייב בגרמי צריך שהנזק יתחיל מיד, ושהמזיק יעשה בעצמו את מעשה הנזק בגוף הדבר הניזוק כמבואר לעיל, ובמקרים אלו של שולחני וחכם וכדו' הרי לא התקיימו תנאים אלו. בכל זאת מבואר שם בגמ' ובתוס', (ק. ד"ה טיהר וכו') שהדיין חייב לשלם זאת מדינא דגרמי.

הסכמת כל הראשונים לגדרי גרמי שנעשה מחמת דיבורו

אלא על כורחנו החילוק הוא כדלעיל, שדברי התוס' נאמרו רק בגרמי מדין מעשה מזיק, ששם כדי להחשיב את מעשהו בגדר "מזיק" צריכים להתקיים שלושת התנאים המובאים לעיל, אבל בנידון דנן המחייב של גרמי הינו מטעם אחר, שחז"ל תקנו, שאם אדם יודע שסומכים עליו ועל פי עצתו או התחייבותו וכדו' יעשו מעשה שעלול לגרום נזק לעושהו, במקרה כזה מתחייב גורם הנזק מדינא דגרמי על הנזק הישיר שיגרם מחמתו.

לפיכך, מכיון שהחכם יודע שסומכים עליו ולא ישאלו רב נוסף, לפיכך גומר בדעתו להתחייב לשלם את הנזקים שיגרמו על פי דיבורו, גם אם בפועל השואל יעשה את מעשה הנזק לעצמו. ועיין בשו"ע חו"מ (סי' שו סעיף ו) ובמפרשיו.

וצריך להדגיש, שגרמי מסוג זה מתחייב האדם שסמכו עליו – אפילו אם לא התכוון ולא רצה להזיק, אלא רק פשע בדבריו ובהתנהגותו שנבעה מחוסר זהירות ואחריות. שהרי הרב כשאמר לשואל על בשר טרף שהוא כשר – לא רצה חלילה להאכיל יהודים מאכלות אסורות, וכמו כן כשאמר על בשר כשר שהוא טרף – לא רצה לאבד ממון ישראל לשוא. וכן השולחני – ודאי שלא רצה לאבד את ממונו של המתיעץ עמו, ולמרות זאת הם חייבים לשלם גם בדיני אדם, מאחר שפשעו בדבריהם, ונהגו בהוראתם בחוסר זהירות הראויה, למרות שידעו שסומכים עליהם.

מקורות

לפי זה לכאורה יכולים התוס' ליישב את קושיית הריצב"א (ב"ב כב: תוד"ה זאת אומרת) מחכם שטיהר את הטמא, כי בנידון הזה גדר הגרמי הוא מחמת התחייבות ולא מדין מעשה מזיק, ובכל המקרים הנובעים מחמת גרמי של התחייבות, התוס' גם מסכים לדינא עם הריצב"א, אבל לא מטעמו.

כמו כן נראה להוסיף, שמה שכתב הרא"ש שם (בסוף אות יז) שבדיין או בשולחני, הנזק בא מיד. וכן לגבי מסור ומלשין, אין כוונתו שבזמן שהדיין פוסק הנזק מתחיל מיד, דהלא הנזק יתבצע רק כשיבשל את הבשר שהתיר הרב עם בשר אחר וכדו', והדבר יכול להיעשות זמן רב לאחר תשובת החכם, ולדברי הרא"ש והתוס' הרי במזיק ע"י גרמי הנזק צריך להיות מיד כפשוטו וכפי שנקט גם בנתיבות בביאורים (סי' נה ס"ק ב) וכמו שנעשה בשורף שטר חוב של חבירו, ומחיצת הכרם שנפרצה, שהכלאים כבר מעורבבים יחד וע"י יאושו מעשיית המחיצה – מיד נאסרת התבואה כאשר נוסף שם אחד ממאתיים. ואם כן איך חייב הרא"ש את הדיין לשלם, למרות שהנזק יעשה רק כעבור זמן. ולגבי חיוב גרמי במסור ומלשין. שם הטעם לכו"ע גם משום קנס, ולכן אומר תוס' בב"ק שגם המ"ד שלא סובר דינא דגרמי, בכל זאת הוא מחייב את המלשין לשלם מדין דקנס דרבנן.

אלא ע"כ נראה שכוונת הרא"ש במה שאומר בנידון של חכם שטיהר שהנזק בא מיד, כלומר – שהנזק הינו בטוח שיקרה, והנשאל יודע בודאות בזמן דיבורו שהנזק יקרה מחמתו כי סומכים עליו, ולכן ודאי שהשואל יעשה כדבריו. ואע"פ שזה קצת דוחק בלשון הרא"ש שם, כי הרא"ש כתב את שני סוגי הגרמי בבת אחת, אבל מחומר קושיית הריצב"א כנלענ"ד לפרשו, ועכ"פ לענ"ד זוהי שיטת ר"ת והר"י בעלי התוס'.

אכן נראה לענ"ד להוכיח כדברינו שזוהי גם שיטת הרא"ש. מדברי הרא"ש ב"מ (פ"ז סי' ב) שהסכים עם תוס' שם, שהחיוב כשהפועלים או בעה"ב חזרו בהם בדבר האבד הינו מדינא דגרמי כדברי רבי מאיר, ואע"פ ששם הנזק לא מתחיל מיד דהרי אם למשל הפועל אמר לבעה"ב ביום ראשון

מקורות

שיבוא ביום שלישי להוציא את הפשתן מהמשרה, וכך באמת הוא חשב לעשות, ורק ביום שלישי החליט הפועל שלא יבוא לעבוד, הרי סיבת החיוב היא – בגלל שבעה"ב סמך על הבטחתו ביום ראשון, ולכן לא שכר אז פועלים אחרים, ואילו הנזק למעשה קרה רק ביום שלישי כשהתחרט הפועל, ובכל זאת חייבו הרא"ש מדינא דגרמי. ועל כרחנו שגם לרא"ש כאשר סיבת הגרמי היא בגלל התחייבותו של הפועל או המייעץ, אז אפילו אם הנזק יתחיל רק כעבור זמן – חייב הפועל והמייעץ.

הסכמת הש"ך לגדר של גרמי שנעשה מחמת דיבורו

ולפי"ז מיושב שגם לדעת הש"ך למרות שפוסק (בסי' שפו ס"ק כד) שאיננו יכולים ליצור חיובים חדשים של גרמי שלא הוזכרו בגמ', בכל זאת הוא מסכים לדברי הרמ"א בחו"מ (סי' יד סעיף ה) שמי שאמר לחבירו ללכת עמו לבה"ד במקום מרוחק ולבסוף לא הגיע לשם התובע, שחייב התובע לשלם להולך את כל הוצאותיו מדינא דגרמי, למרות שנתבע הלך לביה"ד רק כעבור זמן כשנקבע זמן הדיון. וכן חייב הש"ך (בסי' קכט ס"ק ז) מדינא דדגרמי אדם שאמר לחבירו שאפשר להלוות לפלוני והלווה ברח ולא שילם את החוב, אע"פ שכל המקרים האלו לא הוזכרו בגמ'. אלא ע"כ שבגדר של גרמי מדין התחייבות, גם לדעת הש"ך אין זה מחמת קנס מסויים כמו הטעם של גרמי מחמת מעשה מזיק, אלא שתקנו חז"ל באופן כללי, שבכל מקום שאדם מייעץ לחבירו ויודע שעל פי דיבורו עושה חבירו מעשה שעלול להגרם לו נזק מחמת זה – מתחייב המייעץ מדינא דגרמי, ואפילו אם לא עשה קנין להתחייב על כך. ואפילו אם לא התכוון ולא רצה להזיק, אלא פשע בדיבורו למרות שידע שסומכים עליו בלבד, ועל פי דיבורו יעשה השואל, או המתיעץ אח"כ מעשה.

לאור האמור גם במקרה שלנו, מכיון שהמכוון ידע שהנהג סומך על הוראותיו ועל פי דיבורו הוא נוהג, לפיכך אם מחמת כן נגרם נזק ממוני – חייב המכוון לכל הדעות לשלם מדינא דגרמי עבור הנזק שנגרם.

סימן ד

פלאפון שנשבר מחמת משחק

שאלה

יוסי בא לבקר את שני חבריו ראובן ושמעון בפנימיה, ושכח שם את הפלאפון שלו. החברים הבחינו בכך, ולאחר זמן החליטו מתוך שובבות לשחק ביניהם בפלאפון, כאשר אחד זורק לחבירו את הפלאפון והשני תופסו וזורקו בחזרה לחבירו. כעבור מספר דקות החליט שמעון בליבו שבפעם הבאה כשראובן יזרוק לעברו את הפלאפון הוא לא יתפסנו, וכך אכן עשה, וכתוצאה מכך נפל הפלאפון לרצפה ונשבר. עלות הנזק הינה שלוש מאות ש"ח.

כשנודע ליוסי בעל הפלאפון מהסיפור, הוא חייב את ראובן שזרקו לשלם לו שלוש מאות ש"ח.

כעת תובע ראובן משמעון שישלם לו את עלות הנזק, כי לטענתו, הוא זרק אליו את הפלאפון רק בגלל שסוכם ביניהם מראש שיתפוס אותו, ואם היה אומר לו שימנע מלתופסו לא היה זורק אליו יותר. ואילו שמעון טוען, מניעת תפיסת הפלאפון זה גרמא בלבד, ואינני חייב לך בדיני אדם. מה הדין?

תשובה

א. יוסי בעל הטלפון יכל לכתחילה לגבות את עלות כל הנזק מראובן או משמעון. וכמו כן יכל גם לחלק את הנזק בין שניהם, ולגבות מכל אחד מחצית מהנזק.

אמנם בנידון השאלה, לאחר שגבה את כל הנזק מראובן שזרקו – פטור שמעון על כל פנים בדיני אדם מלשלם לשמעון מאומה.¹

מקורות

1. ראשית נגדיר את הפלאפון שנשכח שמהותו – "אבידה". לפיכך מי שהחזיקו נחשב שומר אבידה עבור בעל הפלאפון שאיבדו. ומבואר בגמ' ב"ק (נו:) שנחלקו רבה ורב יוסף, האם שומר אבידה דינו כשומר חנם או כשומר שכר, ובהכרעת מחלוקתם נחלקו בזה רבותינו הראשונים והפוסקים, כמבואר בשו"ע וברמ"א חו"מ (סי' רסז, טז) וע"ש ג"כ בש"ך (ס"ק יד). אולם לכל הדעות דין מוצא הפלאפון הינו לפחות כשומר חנם, שמחוייב בשמירת החפץ ואסור לו לפשוע בשמירתו.

גדר שואל שלא מדעת

והנה לקיחת האבידה וזריקתה לצורך אישי או לשם משחק מהותה – שואל שלא מדעת שדינו כגזולן כמבואר בגמ' ב"מ (מד.) ובשו"ע חו"מ (סי' רצב, א), ואינו נחשב רק כפושע בשמירת האבידה. והחילוק ביניהם הוא – ששומר כפשע בשמירתו, החפץ השמור ניזוק או אבד ע"י אנשים אחרים, אולם בגלל שפשע בשמירת החפץ, יכלו אנשים אחרים לגנוב או להזיק לחפץ. משא"כ גזולן מהותו – שהוא עושה מעשה של גזילה בחפץ. וע"י כך מוציאו מרשות בעליו, ולכן אפילו אם המשתמש שלא מדעת בעליו לא התכוון לגזולו מבעליו, בכל זאת אמרו חז"ל שדינו כגזולן ובמעשהו נחשב שהוציאו בע"כ מרשות בעליו.

לאור האמור, ראובן מיד שלקח בידיו את הפלאפון האבוד לצורכו האישי, וכ"ש כשזרקו לשם משחק לעבר חבירו שמעון – נחשב כשואל שלא מדעת שדינו כגזולן. והנה שמעון כשקיבל את הפלאפון לידיו מזריקת ראובן, התחייב מעתה כשומר אבידה על הפלאפון, וצריך לשומרו כראוי עד שבעליו יבואו לקחתו או שידאג להשיבו אליו כמבואר ברמ"א חו"מ (סי' שמח, ז) לפיכך, כאשר גם הוא זרק את הפלאפון לעבר חבירו ראובן, ע"י כך

מקורות

גם הוא נעשה שואל שלא מדעת בחפץ שקיבל לשומרו, ודינו מעתה כגזולן על הפלאפון.

נמצא שכעת דינם של ראובן ושמעון כגוזלי האבידה, למרות ששניהם לא רצו לקחת לעצמם את הפלאפון ומתכוונים להשיבה לבעליה, אבל מעשיהם באבידה – נתנה להם דין גולן כמבואר בשו"ע חו"מ (סי' רצב, א) וע"ש.

ולמה נוספת נוספת נוסף על פי דברי רב יוחנן בב"ק (סח:), שבכל חפץ ישנן שתי בעלויות אחת – שלו, והשנייה – ברשותו. כלומר, שלו מהותו – שהחפץ שייך לו בלבד, ברשותו מהותו – שהוא יכול להשתמש בפועל בחפץ. וכדי למכור או להקדיש צריך שלמוכר או למקדיש יהיו את שני המרכיבים הללו. ולכן הגנב אינו יכול למכור – כי החפץ אינו שלו. והגנב אינו יכול למכור – כי החפץ אינו ברשותו להשתמש בו.

כמו כן כל פעולה בחפץ של אדם זר אם היא מוציאה אחת משתי הבעלויות האלו מבעל החפץ, וכ"ש אם תוציא ממנו את שתי הבעלויות, מחשיבה אותו כגנב או כמזיק לבעל החפץ. לפיכך גם ראובן וגם שמעון ע"י משחקם בפלאפון – הוציאו מבעל הפלאפון את הגדר "ברשותו" שיש לו בחפץ, מכיון שהם עושים בחפץ שלו שימושים כפי רצונם מבלי לשאול אותו. וראובן ששברו הוסיף להוציא מבעליו גם את החלק "שלו" שיש לו בפלאפון, מאחר ושברו וכעת אין לבעליו מאומה.

וכמו כן דומה הנידון לדברי רב חסדא בב"ק (קיא:) לגבי אדם שגזל מאכל ולפני שהנגזל התייאש מהגזילה, הגיע אדם אחר ואכלו, ששניהם נחשבים גזלנים שווים. כי הגזלן הראשון הוציא את המאכל מרשות הבעלים, והגזלן שאכלו לקח את החלק "שלו" שיש לבעלים. ולכן אומר רב חסדא, שהנגזל יכול לגבות את הפסדו ממי שירצה וע"ש.

לב משפטי סימן ד התורה

הפטור קיים – למרות שראובן טוען לשמעון, אם היית אומר לי מראש שלא לזרוק כי לא תתפוס – לא הייתי זורק.²

מקורות

מי חייב על נזקי הפלאפון

לאור האמור, לאחר שהפלאפון נשבר – יכול בעל הפלאפון לגבות את עלותו ממי שירצה, מאחר וכל אחד מהם נחשב כגוזל הפלאפון שלו, נמצא שכל אחד מהם לקח ממנו את החלק "ברשותו" שיש לו בפלאפון, ולכן אע"פ שמי שהוציאו מהעולם ולקח ממנו גם את החלק "שלו" שהיה לו בפלאפון, היה ראובן בלבד, אולם גם לקיחת ה"ברשותו" מספיקה כדי לחייב את לוקחו בתשלומים. לפיכך מאחר והחוב של כל אחד מהם לא קשור לחוב של חברו, אלא הוא מחוייב לנגב בגלל מעשה הגניבה שלו, לכן – הם לא שותפים בחוב, וממילא גם אם בעל הפלאפון היה גובה את עלות הפלאפון משמעון, הוא לא היה יכול לבקש מראובן שישתתף עמו במחצית מהתשלום, מאחר וכאמור, הוא התחייב מדין גנב עבור גניבת החפץ מבעליו, ואין מעשה גניבתו קשורה למעשה הגניבה והנזק של ראובן לחפץ.

2. סיבת החיוב במקרה רגיל על המשתמט מלתפוס

מבואר בגמ' ב"ק (צט:): שקימ"ל כרבי מאיר שמחייב לשלם מדינא דגרמי גם בדיני אדם, וכן נפסק בטוש"ע חו"מ (סי' שפו, א). ומבואר שם בגמ', שבכל מקרה שאדם יודע שסומכים עליו, ועל פי דיבורו עושים מעשה, כמו מראה מטבע לשולחני שהינו מומחה לזיהוי מטבעות, והנ"ל אמר שהוא מטבע טוב והתברר לבסוף שהמטבע היה מזויף, שחייב השולחני לשאת בנזק שנגרם מחמתו לשואל אותו, וע"ש בגמ' ובשו"ע חו"מ (סי' שו, ו) פרטים נוספים בדין זה.

לאור האמור, במקרה אחר כמו שהתבאר בתשובה בסעיף ב. אם שני חברים יסכמו ביניהם לשחק במסירת חפץ השייך לאחד מהם לחברו, ואם החפץ לא יתפס ויפול לרצפה הוא ישבר או ינזק, במקרה זה אם החבר לא יתפסנו במזיד – יתחייב לשלם לבעל החפץ את ניזוקו מדינא דגרמי, מאחר

מקורות

והזורק סמך על פי דיבורו שיתפוס ולכן הוא זרק לעברו את החפץ. ואם רצה שלא לתפוס – היה עליו ליידע אותו מראש לפני שזרק את החפץ לעברו, כדי שלא יקרה הנזק. ולגבי הדין אם בשגגה לא הצליח לתפוס – עיין להלן בסוף התשובה.

סיבת הפטור בנידון השאלה של המשתמט מלתפוס

אמנם בנידון השאלה, למרות שסיכמו ביניהם שכ"א מהם יתפוס את הפלאפון שזרק אליו, אולם כבר התבאר לעיל במס' 1 במקורות, שמשחק זה נעשה באיסור גזילה, כי כ"א מהם כשמגיע הפלאפון לידו – מחוייב מחדש לשמור עליו כשומר אבידה עבור מאבדו, ואסור לו לזרוקו לחבירו ולעשות בו מעשה גזילה מחודש של שואל שלא מדעת, כי הרי החלק "שלו" שיש לבעל החפץ מעולם לא פקע ממנו. נמצא שהסיכום ביניהם לזרוק את החפץ מהותו – סיכום לעשות עבירה בניגוד לרצון הקב"ה שכתב בתורתו שאסור לעשות כן, וחייבים לשמור על החפץ כדי להשיבו לבעליו.

לפיכך בנידון השאלה, יכול שמעון שנמנע בכוונה מלתפוס את הפלאפון, לטעון לראובן שזרקו אליו – הייתי בטוח שלא תסמוך על הסיכום שבינינו, כי דברי הרב [כלומר, הקב"ה שאסר לזרוק] ודברי התלמיד [כלומר – אני שאמרתי לך לזרוק אלי ואתפסנו] – דברי מי שומעים? ולכן אע"פ שבמקרה רגיל כשאינ עבירה ידעתי שע"פ דיבורי תסמוך, וממילא אם במזיד לא תפסתי – אני חייב לשלם מדינא דגרמי, כי ע"פ דיבורי נזרק החפץ. משא"כ בנידון דנן הייתי בטוח שלא תסמוך על דיבורי, כי הקב"ה אמר לך שלא תזרוק את האבידה. ולכן למרות שכבר שיחקנו באופן הזה מספר פעמים, אולם הייתי סבור שהפעם לפני הזריקה תעשה מעתה תשובה, ולא תסמוך על דיבורי שאמרתי לך לעשות עבירה, אלא תקיים את דברי הקב"ה שאסר לזרוק. והאם מי שחטא כבר חמש פעמים צריך להמשיך לחטוא עוד פעם?

מקורות

ולכן אע"פ שראיתי שגם הפעם זרקת כבר את הפלאפון והוא נמצא באויר, ולמרות זאת לא תפסתי אותו במזיד, אולם סיבת החיוב בדיני אדם מדינא דגרמי היא, בגלל שסמכת ע"פ דיבורי ולכן זרקת, לפי זה אני טוען לך, שמכיון שהקב"ה אמר לך לא לזרוק, אם כן הייתי בטוח שתסמוך עליו בלבד, כי הוא הרב ורק אליו שומעים, א"כ נחשב הדבר כאילו גם אני אמרתי לך לפני שזרקת – אל תזרוק ותשמע רק לדברי הקב"ה. לפיכך אם למרות זאת זרקת את הפלאפון, זה נחשב כלפי – כאילו אדם זר זרק את הפלאפון באויר מיוזמתו הבלעדית ונמנעתי מלתופסו, שאע"פ שיש לדון לחייב אותי בדיני שמים מדין מונע השבת אבידה לחבירו, אולם ודאי שאינני חייב על כך בדיני אדם, כי הרי לא אני עשיתי את מעשה המזיק של הזריקה, וכמו כן לא ע"פ דיבורי והתחייבותי שאתפוס את הפלאפון הנ"ל זרק את הפלאפון. ולפי"ז הוא הדין בנידון דנן.

מהות החילוק בין שליחות יד לשואל שלא מדעת

והנה אע"פ שקימ"ל שבשליחות יד בפקדון גזרת הכתוב היא – שיש שליח לדבר עבירה כמבואר בשו"ע חו"מ (סי' רצב, ה) וע"ש בש"ך (ס"ק ד), ולפי"ז לכאורה היה צריך שמעון להתחייב בגלל שלא תפס את הפלאפון וכו'. אלא שנידון דנן לא קשור כלל לשליחת יד אלא לשואל שלא מדעת שדינו כגזול, ובגזול – אין שליחות לדבר עבירה.

והחילוק בין שני הדברים הוא: שליחות יד מהותה – הגבהת החפץ השמור ע"י השומר על מנת לחסר ממנה, כמו הגבהת חבית יין על מנת לקחת משם יין לצורך השומר. שחודש בתורה לגבי שומרים – מיד כשמגביה השומר את החבית – נעשה גזול על החבית, ואפילו אם עדיין לא לקח את היין. אולם שואל שלא מדעת מהותו – השתמשות בחפץ לצרכיו ללא רשות בעל החפץ. אולם המשתמש לא מתכוון לקחת שום דבר מהחפץ לעצמו, אלא רק להשתמש בו עד שיחזירנו לבעליו או למקום שממנו לקחו. [ועיין במחלוקת הש"ך עם הרמ"א (סי' רצב, א) לגבי האפשרות שיחזור להיות

משפטי סימן ד התורה לה

ועיין במקורות לגבי חיובו של שמעון לראובן בדיני שמים.³

מקורות

שומר]. לפיכך בנידון דנן מכיון שראובן ושמעון השתמשו בפלאפון לצורך משחקם, אולם לא רצו ליטול ממנו חלקים וכדומה, לכן דינם כגזלנים מחמת – שואל שלא מדעת, ולא כשולחי יד בפקדון.

3. והנה בנידון השאלה, מאחר ובעל הפלאפון קיבל את תשלום הנזק שנגרם לו מראובן ששברו, לפיכך אין כאן חיוב של השבת אבידה לבעל הפלאפון, כי הוא קיבל את התשלום. לכן הנידון הוא רק בין ראובן ושמעון ששיחקו בפלאפון, שראובן טוען לשמעון, אע"פ שהתבאר במקורות במס' 2 למה אני לא יכול לחייב אותך בדיני אדם, אולם בדיני שמים תתחייב לשלם לי, כי ידעת שאם לא תתפוס אז הפלאפון ישבר כשיגיע לרצפה, ויגרם לי כתוצאה מכך הפסד ממוני, ואתה יכולת למנוע זאת ולא מנעת במזיד, לפיכך דינך כמונע השבת והצלת ממון השני, ותהיה חייב לשלם לי בדיני שמים. וכמו שאמר רב יהושע בב"ק (נו.) לגבי היודע עדות לחבירו ואינו מעידה שחייב בדיני שמים, כי נמנע מלהציל את ממון המלוה מאבדון.

חיוב תשלום בדיני שמים למונע מלהציל ממון חבירו

והנה בכל מקרה אחר כשאדם יש לו אפשרות להציל את ממונו של חבירו ולא עושה כן, הוא חייב על הנזק שנגרם לבעליו בדיני שמים וכדברי רב יהושע, וכן נקט הרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי. אלא שיש מקום להסתפק בנידון דנן, מאחר וכאמור כלפי בעל הממון שהוא בעל הפלאפון – לא נגרם לו כל הפסד, כי הוא קיבל את התשלום עבור הפלאפון, וכל הנידון הוא ששמעון הגנב יכל למנוע הפסד מראובן הגנב שלא ישלם עבור גניבתו, אולי במקרה כזה אמרו חז"ל "הלעיטהו לרשע וימות" ואין עלי חיוב למנוע מהגנב שלא ישלם עבור גניבתו, כלומר חז"ל אומרים – אנחנו לא מתערבים כלל בעסקאות שבין הגנבים ואז יפטר שמעון גם בדיני שמים.

כמו כן שמעון יכול לטעון לראובן, הרי בעל הפלאפון יכל גם לגבות ממני את הנזק, נמצא שלמעשה הזקתי גם לעצמי במניעת תפיסת הפלאפון,

ב. במציאות שונה מהשאלה, כלומר, אם יסכמו שני חברים למסור אחד לשני מכשיר מסויים ששייך לאחד מהם, אם אח"כ בכוונה נמנע החבר מלתפוס את החפץ שנזרק אליו, ולכן החפץ נפל ונשבר – חייב החבר שנמנע מלתפוסו לשלם גם בדיני אדם עבור הנזק שנגרם מחמתו.⁴

מקורות

ואם היו גובים ממני – פשיטא שלא יכולתי לגבות זאת אח"כ ממך, נמצא שלמעשה הזקתי לעצמי, עם אפשרות שיתכן שגם לך יגרם לבסוף נזק, א"כ מנ"ל שגם במקרה כזה של ספק אם תהיה כאן מציאות של השבת אבידה כלפיך, שחייבים על כך בדיני שמים.

ואולי ניתן לומר הפוך, שלמעשה מניעת הצלת הפלאפון משבירתו – זוהי מניעת הצלת והשבת אבידה לבעל הפלאפון, כי ממונו כעת הולך להינזק, אלא שרק ביחס לגביית הנזק, רשאי בעל הפלאפון לגבות אותו משני החברים ששיחקו בו, ולכן כשם שישנו חיוב השבת אבידה כשרואים שרכושו של ראובן עולה באש, ואע"פ שידוע שיש לו ביטוח שיכסה לו אח"כ את הפסדיו, כי כרגע ממונו הולך להינזק, והעובדה שיוכל אח"כ לקבל פיצוי לא פוטרת את הצלת ממונו מההפסד המידי. וזאת מלבד החיוב של השבת אבידה כלפי הצלת ממון חברת הביטוח, אם היא היתה בבעלות יהודית.

לכן גם בנידון דנן, שמעון היה חייב בדיני שמים לנסות להציל את ממון בעליו מהפסד, ולפיכך אע"פ שלבסוף הוא לא הפסיד מכך אלא ראובן שזרקו הפסיד, א"כ אולי החיוב בדיני שמים שחל כבר על מניעת ההפסד מחמת בעל החפץ, אולי הוא נשאר, ומועבר כעת כלפי מניעת ההפסד מראובן. ואפילו אם נאמר שהתורה או שחז"ל לא מתעסקים עם גנבים, זה הכל ליצור לכתחילה חיוב להציל את ממונם, אבל לאחר שכבר חל חיוב כזה בגלל אדם אחר שהינו בעל הממון, אולי הוא יעבור כעת לטובת מי שנצרך לשלם עבורו לבסוף, וצ"ע.

4. עיין במקורות במספר 2 את הנימוק לכך.

משפטי סימן ד התורה לז

אולם אם למרות שניסה לתופסו לא הצליח – פטור מלשלם עבורו
אפילו בדיני שמים.⁵

מקורות

5. מאחר והחייב לשלם נובע מדינא דגרמי, חיוב זה קיים כשהזיק בכוונה או בפשיעה, אבל אם למרות רצונו לתפוס לא הצליח – נחשב הדבר כאונס, וגרמי באונס פטור לכל הדעות. כמבואר במשנה בב"מ (עה:): לגבי פועל שחזר בו ונגרם מחמת זה הפסד ממון לבעה"ב, שחייב לשלם לו את הפסדו מדינא דגרמי כמבואר שם בתוס' (עו:): וברא"ש שם. אולם אם הפועל לא הגיע לעבודה בגלל שחלה – פטור מהנזק שנגרם מחמתו מחמת האונס.

ואפילו אם היה רק שוגג – הדבר תלוי במחלוקת הראשונים והפוסקים האם גרמי חייב בנידון של שוגג, והדבר תלוי מהו הטעם שגרמי חייב. ועיין בש"ך חו"מ (סי' שפו ס"ק א) מה שהאריך בנידון, וממילא לא ניתן לחייב את המוחזק בממון.

כמו כן ישנה סיבה נוספת לפוטרו אפילו בדיני שמים לפי תשו' הרא"ש (כלל קא סי' ו) שנפסקה להלכה בשו"ע חו"מ (סי' תכא, ה) לגבי שניים ששיחקו מרצונם, מי יצליח להפיל את חברו לרצפה, ואחד מהם ללא כוונה בזמן שהפיל את חברו, פגע בעינו והוציאה ר"ל, שהרא"ש פטרו מכל תשלום, משום שעל דעת כן הם התאבקו, וכ"א מהם ידע שאי אפשר לדייק ויכול להיגרם בשגגה נזק מכך, וממילא מחלו מראש אחד לשני אם וכאשר יגרם נזק ממוני או גופני לאחד מהם כתוצאה מהמשחק הנ"ל.

לפי"ז הוא הדין בנידון דנן, על דעת כן שיחקו, ובעל הממון יודע מראש שלא תמיד מצליחים לתפוס באויר את החפץ או את הכדור שעמו משחקים, ולכן אם בשגגה לא הצליח לתפוס את החפץ והוא נשבר – פטור המשחק מכל תשלום, ואפילו לא בדיני שמים. ועיין מה שכתבתי בנידון זה בס"ד בספרי משפטי התורה ב"ק (סי' ס) לגבי נזקים שנגרמו מחמת משחק והמסתעף מכך.

סימן ה

חיובי ממון מחמת תוכי שגנב

שאלה

בחור בן חמש עשרה שעדיין לא שמר תורה ומצוות, אילף תוכי שיכנס דרך חלון ביתו של שכנו שהינו סוחר גדול במטבע חוץ ובזהב, ויקח משם חבילת דולרים כפי שיוכל להחזיק במקורו, ויביאם לבית בעל התוכי.

התוכי אכן עשה זאת, ולקח חמש שטרות של מאה דולר מהשולחן של השכן שהופתע מהמעשה, וברח עמם כאשר שני שטרות נפלו מפיו בדרך ועפו ברוח לרחוב, ואילו שלוש שטרות הצליח התוכי להביאם למאלף.

כעת חזר בעל התוכי בתשובה וברצונו לדעת, האם חייב לשלם לשכנו עבור הכסף שגנב ממנו התוכי שלו?

תשובה

א. בנידון השאלה – חייב בעל התוכי לשלם לשכנו חמש מאות דולר כלומר, גם עבור שני שטרות הכסף שאבדו מהתוכי בדרך, עוד לפני שהגיעו לבית בעליו.¹

מקורות

1. מבואר בתחילת מסכת ב"ק (ב.) ועיקרי הדברים נפסקו בשו"ע חו"מ (סי' שפט) שכל אדם חייב לשמור על ממונו שלא יזיק לאחרים, ואם לא שמר עליו כראוי וממונו הזיק – חייב בעליו לשלם נזק שלם. ואין שום הבדל איזה

משפטי סימן ה התורה לט

ב. אם התוכי לא אולף לכך, אלא מעצמו באופן חריג גנב את השטרות הכסף משכנו והביאם לבעליו – חייב בעל התוכי להחזיר רק את השטרות שהגיעו לרשותו מדין השבת אבידה, אם הוא יודע

מקורות

סוג בעל חיים אדם מגדל בביתו. אחד מאבות המזיקים הוא, כאשר השור או כל בעל חי אחר, מזיק ע"י רגלו או ע"י כוחו ברשות הניזק. ולכן, אם דרכו להזיק באופן כזה, חייב בעליו לשלם נזק שלם מדין "רגל" ברשות הניזק. אולם אם הבע"ח הזיק באופן משונה כלומר, שאין דרכו בכך, חייב בעליו לשלם מדין "קרן", רק חצי מהנזק שגרם לו. כמו כן ניתן לגבות תשלום זה רק מגופו של אותו בע"ח, ובעליו פטור לשלם זאת מכספו הפרטי.

והנה בע"ח שמזיק כדרכו, גם בזמן הזה בית הדין מחייב את בעליו לשלם נזק שלם, אם הנזק נעשה ברשותו של הניזק, בגלל שבעל הבע"ח לא שמר עליו כראוי. אולם אם הבע"ח הזיק באופן משונה כלומר, באופן שאין דרך בע"ח מאותו המין להזיק בצורה כזאת, במקרים אלו מאחר ואמרה התורה שישלם רק חצי מהנזק ולא את כל מה שהזיק, לכן אמרו חז"ל שתשלום זה הינו מחמת קנס בלבד. ומאחר ובזמן הזה הדיינים שבבתי הדין אינם מוסמכים לדון דיני קנסות, לפיכך אי אפשר לחייב את בעליו של הבע"ח לשלם את הנזק שממונו הזיק.

הגדר של תוכי מאולף

לאור האמור בנידון השאלה, סתם תוכי – אין דרכו להכנס לבית פרטי ולקחת במקור שלו כסף או תכשיטים, ומעשה כזה נחשב משונה, כי בע"ח לוקח אוכל או שאוכל אותו כבר בבית הניזק, אבל לקחת דבר שאין לו כל הנאה מכך ואינו יכול לאוכלו – פעולה זו נחשבת משונה, כמבואר בב"ק (יט:): וממילא זה נחשב תולדה של "קרן", שמעיקר הדין בעליו חייב לשלם על כך רק חצי מהנזק, וניתן לגבותו רק מגוף התוכי. ומאחר ומהות התשלום הינו קנס – ביה"ד בזה"ז אינו יכול לדון בכך, כי איננו מוסמכים לדון דיני קנסות. וגם בימי חז"ל אם התוכי הנ"ל היה מת או היה בורח – פטור בעליו מלשלם

מקורות

את הנזק מכספו הפרטי. כמו כן אם ימכרו את התוכי ושוויו אינו מכסה את מחצית הנזק – יפסיד הניזק את יתרת החוב.

ולכן פטרנו בסעיף ב בתשובה, את בעל התוכי מלשלם לניזק מדין ממונו שהזיק. כי כאמור, החיוב לשלם במקרה זה הוא מדין "קרן", ולא דנים קרן בזמן הזה.

אמנם מאחר ובנידון השאלה התוכי הזה היה מאולף לגנוב כסף ותכשיטים מבית בניזק, זאת אומרת שלגביו אין פעולת הנזק נחשבת משונה, אלא אדרבה כך היא רגילותו כלומר – "אורחייהו בכך", וממילא מעשה הגניבה נחשב לגביו כתולדה של רגל, שבעליו חייב לשלם נזק שלם לניזק על מעשה הבעה"ח שברשותו.

וניתן גם להבין זאת בסברא פשוטה, פעולה שדרך בעה"ח שברשות האדם לעשותה, במקרה זה חייבה התורה את בעליו לשמור על ממונו שלא יזיק, כי הוא מודע לכך שבעה"ח שברשותו יכול כל רגע להזיק לזולת, ולפיכך אם לא שמר על ממונו כראוי – חייב לשלם נזק שלם מכספו הפרטי. משא"כ אם אין טבעו ודרכו של בעה"ח להזיק באופן כזה כמו: לאכול בגדים או נעלים וכיו"ב, א"כ אין כל סיבה לחייב את בעל בעה"ח לשמור שממונו לא יזיק באופן שאין סיבה בעולם לחשוב שיעשה כך. לכן אומר רב הונא ב"ר יהושע בב"ק (טו.) שמעיקר הדין כשבעה"ח הזיק באופן משונה – היה צריך בעליו להפטר לגמרי, כי אין טענה כלפיו למה לא שמר על ממונו, אולם למרות זאת התורה קנסה אותו שישלם חצי נזק, כדי שישמור לכתחילה את ממונו שלא יזיק גם באופנים משונים ביותר.

לאור האמור, תוכי שמאולף זמן רב לגנוב רכוש מדירת השכן, א"כ ודאי שכאן ישנו חיוב על בעל התוכי לשמור שהתוכי שלו לא יזיק לאחרים, ואדרבה במקרה זה החיוב חל מיד לאחר שהתוכי יצא מבית השכן הניזק עם הכסף הנ"ל, כי זהו זמן עשיית הנזק שגרם התוכי לחבירו, ולכן החיוב קיים אפילו אם השטרות לא הגיעו לידי בעל התוכי.

משפטי סימן ה התורה מא

ממי שהתוכי גנבם. אולם הוא פטור מלשלם לו בגלל שממונו הזיק לשכנו. ולפיכך אינו חייב לשלם עבור מאתים הדולר הנוספים שהתוכי לקח, אם הם לא הגיעו לרשותו.²

ג. החיוב של השבת אבידה האמור בסעיף ב קיים – רק אם התוכי לקחם כשהנגב לא היה בחדרו או בביתו, ולאחר מכן מיד הביאם לבעליו. אולם אם התוכי לקחם בנוכחות הנגב, נמצא שהביאם לבעליו לאחר יאוש הנגב, לפיכך מאחר והבחור באותו הזמן היה עני ואילו הנגזל היה עשיר, לכן הוא פטור מלהשיב לו את סכום הכסף שהתוכי הביא לו.³

מקורות

2. התבאר במקורות במספר 1, שאם התוכי לא אולף לגנוב, א"כ לקיחת כסף ותכשיטים מבית פרטי זה נחשב "משונה" ופעולת נזק זו נחשבת "קרן", ולא דנים לחייב אופן כזה בזמן הזה. לפיכך למרות שבעל התוכי לא שמר על ממונו שלא יזיק – הוא פטור מלשלם.

אמנם ללא קשר לעובדה שממונו לקח זאת, בכל זאת בכל מקרה שיש ברשותו של אדם ממון ששייך לאדם אחר – חייבה התורה להשיבו לבעליו מדין השבת אבידה. ועיין ברמ"א חו"מ (סי' שמח, ז) שאפילו אם גנב הביאם לרשותו ללא הסכמתו, בכל זאת חייב מקבל הגניבה להחזיר לנגב את הממון הגנוב ממנו מדין השבת אבידה. אמנם דין זה שייך רק אם הוא יודע ממי התוכי גנבם או שיש סימן בחפץ הנ"ל, וניתן להשיבו ע"פ הסימנים שיאמר לו השכן שממנו גנבו, כמו הדין שקיים בכל השבת אבידה. אולם אין בחפץ סימן – אין לו למי להשיב, והאבידה תהיה מונחת בביתו עד שיבוא אליהו הנביא ז"ל במהרה ויגלה לו ממי נלקח. או שיוכל להשתמש בכך לאחר שירשום בפנקסו את פרטי האבידה והשוויות שלה ואכמ"ל.

3. אם התוכי לקח בפני בעליו ועף עם הכסף והתכשיטים לרה"ר, ודאי שבעלי הממון התייאשו מהכסף מיד כשהתוכי לקחו בפניו, לפיכך מדין תורה

מב משפטי סימן ה התורה

מקורות

מי שקבלם אח"כ - זכה בהם, כי המציאה הגיעה אליו לאחר יאוש בעליה. אמנם מבואר בשו"ע וברמ"א חו"מ (סי' רנט, ה-ז) ובש"ך שם (בס"ק ג) שמתקופת רבותינו הראשונים, כופים במקרים אלו להשיב את האבידה לבעליה כאשר יש בה סימן, ולמרות שבעלי האבידה אמרו בפירוש שמתייאשים ממנה. אלא אם כן, המאבד הינו עשיר והמוצא היה עני, שבמקרה זה השאירו הפוסקים את דין התורה במקומו ולא חייבו אותו להחזיר לפניו משורת הדין וע"ש.

סימן ו

מכונית פגעה ברכב וגרמה להשבחתו

שאלה

נהג פגע קלות באשמתו בפגוש הרכב שנסע לפניו. הניזק העריך מיד לאחר התאונה את הנזק בארבע מאות ש"ח, והמזיק שילם לו סכום זה מיידית, והם נפרדו לשלום כאשר הם מחליפים ביניהם פרטים אישיים. כשהגיע הניזק עם רכבו למוסך התברר לו להפתעתו מהמתקן, שמחמת פגיעת המזיק נגרמה תועלת רבה לרכבו, בכך שאחת מדלתות הרכב לא נפתחה עד כה מחמת כיפוף מסויים שהיה בה, וכעת מחמת המכה שקיבל רכבו הדלת הנ"ל נפתחת כראוי.

והנה עלות תיקון הדלת אם היה נעשה – מסתכם באלף ש"ח. נמצא שכנגד הנזק בסך ארבע מאות ש"ח שנגרם לפגוש, הושבח הרכב מחמת המכה באלף ש"ח, כך שבפועל אם למשל הרכב שניזק היה שווה לפני התאונה שלושים אלף ש"ח, לאחר התאונה הוא שווה שלושים אלף ושש מאות ש"ח.

כעת שואל הניזק, האם עליו להחזיר למזיק את הארבע מאות ש"ח שקיבל ממנו, או לחילופין האם עליו לשלם לו שש מאות, מאחר וע"י מעשהו התייקר שוויות רכבו בסכום זה?

תשובה

א. הנפגע צריך להחזיר לפוגע את הארבע מאות ש"ח שקיבל ממנו.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ק (יא.) ובשו"ע חו"מ (סי' שפז, א וסי' תג, א) ששומת נזיקין כדי לדעת, כמה הוא הנזק שצריך המזיק לשלם לניזק, נעשית כדלהלן:

מד משפטי סימן ו התורה

אולם הוא פטור מלשלם לו שש מאות ש"ח למרות שרכבו הושבח בסכום זה מחמת הפוגע.²

מקורות

בתחילה שמין כמה החפץ שניזוק היה שווה לפני הנזק, וכמה הוא שווה לאחר הנזק, ואת ההפרש ישלם המזיק.

לפי"ז בנידון דנן, אם המכוננית לפני הנזק היתה שווה שלושים אלף ש"ח, ומחמת הנזק היא נעשתה שווה כעת שלושים אלף ושש מאות ש"ח, נמצא שלא רק ששוויות המכוננית לא הופחתה מחמת הפגיעה אלא אדרבה היא עוד הושבחה מחמת המכה שקיבלה, כי ע"י כך נפתחת דלת המכוננית כראוי, וכפי שהתבאר בנוסח השאלה, א"כ התברר שהוא לא הזיק למכוננית כלל. לפיכך צריך הנפגע להחזיר לפוגע את ארבע מאות השקלים שקיבל בשעתו בטעות, רק בגלל שסברו שהפוגע הזיק והפחית את ערך שווי המכוננית בסכום זה.

2. אמנם הנפגע פטור מלשלם לפוגע עבור השש מאות ש"ח שהושבחה מכונניתו מחמת המכה שקיבל, כמבואר ברמ"א חו"מ (סי' רסד, ד) שרק אם היורד לשדה חבירו או מי שעשה עבודה לחבירו והשביח לו התכוון בשעת העבודה להועיל לחבירו, אבל אם עשה את עבודתו רק עבור עצמו אלא שממילא נגרם מחמת מעשיו רווח ממוני לחבירו – לא מגיע למשביח שום שכר מחבירו, מאחר ולא עבד עבור חבירו וע"ש ג"כ בפ"ת ס"ק ג.

לפי"ז בנידון דנן, ודאי שהפוגע לא התכוון להשביח את ממון חבירו, ואדרבה בפשיעתו בנסיעתו הלא זהירה, פגע שלא כדין במכוננית שלפניו, ולכן הוא שילם מיד לניזק עבור הפגוש שהזיק לו, כי ידע באותו הזמן שמעשה הפגיעה נחשב כאדם המזיק בפשיעה, אלא לבסוף התברר להם שלמרות הפשיעה, נעשתה ממכה זו תועלת ממונית, לפיכך, מאחר וברור שהפוגע לא התכוון כלל להועיל לנפגע, לכן לא מגיע לו שכר מהרווח הממוני שנגרם לבסוף לנפגע מפגיעה זו.

סימן ז

מעשה קונרס עם פחיות שתיה

שאלה

באחד מימי הקיץ החמים במיוחד, נתן מנהל ביה"ס כסף לאחד התלמידים המבוגרים, כדי שיקנה עמו עשר פחיות שתיה מוגזות עבור כל מורי ביה"ס. לאחר הקניה החליט אותו תלמיד בשובבותו להתל במורים, לפיכך ניער בחוזקה את כל פחיות השתיה, והביא לכל מורה פחית מנוערת היטב שלא יכלו להבחין בכך מבלי לפותחה.

ואכן התלמיד "הצליח" במעשהו, וכל מורה שפתח את לשונית הפחית יצא משם זרם חזק של משקה מוגז, ומחמת זה בגדי המורה התלכלכו, וכן הוא נעשה ללעג ולקלס בעיני תלמידיו.

האם צריך קונה הפחיות לשלם למורים עבור כיבוס בגדיהם. וכן כיצד הוא יכול לתקן את פשעו בכך שהלבין את פניהם ברבים?

תשובה

א. קונה הפחיות פטור בדיני אדם עבור הנזק שגרם למורים, אולם הוא חייב על כך בדיני שמים.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ק (מז:): שמי שהניח סם המוות לפני בהמת חברו והיא אכלה את זה ומתה, שמניח הסם דינו כמזיק בגרמא, ולכן פטור בדיני אדם מלשלם עבור הנזק, וחייב על כך בדיני שמים. וביאר שם התוס' בד"ה הוה לה וכו' שהטעם למה מניח הסם פטור בדיני אדם, מכיון שהניזק הביא על

ב. התלמיד חייב לבקש מחילה נפרדת מכל מורה בנוכחות כל התלמידים שהיו בכתה בשעה שפתח המורה את פחית השתיה.

מקורות

עצמו את הדבר שהזיק לו כלומר, הניזק במעשיו הזיק לעצמו, ולכן באופן זה לא ניתן לחייב בדיני אדם את מי שרק גרם לכך. והנה הש"ך חו"מ (סי' שפו ס"ק כג) הוסיף, שהפטור הזה קיים גם אם מניח הסם הכניס את סם המות בתוך אוכל הראוי לבהמה, באופן שברור שהבהמה תאכל את הסם הנמצא בתוך האוכל שרגילה תמיד לאכול, שגם אז יחשב מעשהו כגרמא בלבד, כי הניזק במעשיו גרם לעצמו את הנזק, ונחשב הדבר כאילו הבהמה לקחה סכין שהונח לפניה ודקרה את עצמה בסכין זה, וכתוצאה מכך ניזוקה או מתה, שמכיון שהיא יצרה לעצמה בפועל את הנזק, לכן פטור מניח הסם או הסכין בדיני אדם.

מי נקרא המזיק בפועל

לאור האמור, גם בנידון דנן, המורה שפתח את לשונית הפחית, גרם בכך לעצמו את הנזק, והבחור שהביא לו את הפחית דינו כמזיק בגרמא, כמו מניח הסם לפני הבהמה. וכשם שהבהמה לא ידעה מהסם המוחבא באוכל, כך גם כאן המורה לא ידע מהגזים שיצאו בעוצמה רבה כשיפתח את לשונית הפחית. וכשם שבגמ' לא חייבו את הבהמה לאכול, כך גם כאן המורה לא היה חייב לפתוח כדי לשתות את תכולת הפחית.

אולם לא ניתן לחייב את הבחור מדינא דגרמי כמו שנאמר לגבי מראה דינר לשולחני שמבואר בב"ק (צט:): כי שם השולחני נשאל בפירוש ע"י השואל האם המטבע הנ"ל טובה, וידע שסומכים עליו ועל פי תשובתו יעשה השואל מעשה, ולכן חידש רבי מאיר, שחייב גם בדיני אדם אם טעה ונגרם נזק מחמת מדינא דגרמי. משא"כ בנידון דנן הבחור לא אמר למורה מאומה ביחס לפחית, ורק הביאה באופן תמים כשליח של המנהל, נמצא שהוא לא אמר למורה שיכול לפותחה, והמורה לא פתחה ע"פ דיבורו ועצתו.

כמו כן ראוי לו לשלם עבור הנזק שגרם להם כדי שמחילתו תהיה שלימה. לפיכך יכולים המורים או חלק מהם להתנות את מחילתם רק אם ישלם להם את ניזקם הממוני.²

מקורות

גדר הפחית המנוערת

כמו כן נוסף עוד, שגם פחית באופן הנ"ל עדיין ניתן לפותחה באופן שלא היה נגרם זרם חזק. כגון, אם המורה היה מודע מראש לעובדות שעשה הבחור, היה יכול לקחת את הפחית ולפותחה ליד הכיור או לפותחה רחוק מגופו ולפתוח את הלשונית לאט ובעדינות, כדי לשחרר באיטיות את לחץ הגזים שבפחית, ובמקרה זה, אפילו אם היה יוצא מעט משקה מחוץ לפחית, הוא לא היה מזיק למורה, מכיון שהפחית הוחזקה רחוק מגופו ומבגדיו של המורה. נמצא שחוסר ידיעת פותח הפחית, לא יוצרת חיוב ממוני על הבחור. ומכיון שהנ"ל כאמור לא אמר למורה שניתן לפתוח את הפחית ללא חשש, ואת מעשה הנזק גרם המורה לעצמו, לכן נשאר דינו של הבחור כמזיק בגרמא.

2. ברור שמעשה הבחור הינו חטא חמור ביותר. וחז"ל אמרו, שהמלבין פני חבריו ברבים – אין לו חלק לעולם הבא. ומבואר בתוס' סוטה (י:) וכן פסק רבינו יונה בספר שערי תשובה, שכדי לא לעבור על חטא חמור זה נאמר חיוב: יהרג ואל יעבור. כמו החיוב הקיים על ע"ז, גילוי עריות ושפיכות דמים. וחיוב זה נלמד ממעשה תמר עם יהודה. ואפילו לדברי שאר רבותינו הראשונים שכמותם נפסק להלכה שסוברים, שתמר נהגה במידת חסידות, אבל אין חיוב מדינא לההרג כדי לא להלבין את פני חברו ברבים, אולם ודאי שגם לדעתם זהו חטא חמור במיוחד. וכ"ש שהחטא הנ"ל חמור יותר, אם המורה הנ"ל היה גם תלמיד חכם, שאמרו חז"ל במסכת שבת שהמבזה ת"ח – אין תרופה למכתו, והקב"ה תובע להעניש בחומרה גדולה ומיידית, את מי שביזה ת"ח, שזה בכלל ביזוי התורה ולומדיה.

מקורות

והנה הגדר של מחילה צריך שתעשה באותו אופן שבו היה החטא כלומר, בנידון דנן – בפני כל התלמידים שהמורה התבייש מהם, בגלל שנגרמה לו בושה בפני כל אחד מהם, אלא אם כן מסכים המורה מדעתו לוותר לבחור ולמחול לו לאחר שביקש ממנו מחילה באופן אישי, שלא יצטרך לעשות זאת גם בפני שאר התלמידים בכתה, כי אדם רשאי למחול על כבודו.

אמנם בנוסף לבקשת המחילה ולמרות שכתבנו לעיל במס' 1 שהתלמיד לא חייב בדיני אדם לשלם עבור הנזק שגרם, אבל ודאי שישנו חיוב בדיני שמים לשלם זאת. וכתוב בירושלמי ב"ק בתחילת פ' הכונס – שבשמים לא ימחלו למזיק עד שישלם את הנזק הממוני שגרם. לפיכך ודאי שראוי שהבחור לפחות יציע מיוזמתו לכל מורה שניזוק, לשלם לו עבור ניקוי בגדו.

כמו כן מאחר וכל מורה שהתבייש הוא בעלים על המחילה, לפיכך רשאי המורה להתנות את הסכמת המחילה רק אם ישלם לו הבחור את ניזוק הממוני, ובפרט שהירושלמי אומר, שגם בשמים לא ימחלו לו על מעשיו ונזקו עד שישלם לניזק את הנזק הממוני שנגרם מחמתו.

סימן ח

תשלום למנתח שרצה להרוג והתברר שהציל חיים

שאלה

ראובן היה שכנו של רופא כירוג בכיר העובד כמנהל מחלקה בבית חולים מפורסם.

במשך כחמש שנים ניסה הרופא להרחיב את דירתו, כדי שיוכל לעשות שם מרפאה פרטית [קליניקה] כדי לקבל את החולים שבאים אליו. אולם ראובן שכנו עיכב זאת הן בעירייה והן בערכאות המשפטיות בטענות שונות, וכתוצאה מכך נאלץ הרופא לשכור לצורך מרפאתו דירה במרכז העיר במחיר רב, דבר שגרם לרופא שנאה תהומית כלפי שכנו ראובן.

באחד מהימים התגלתה אצל ראובן מחלה קשה שנחשבה נדירה במהותה, ולכן הוא הובהל בדחיפות לבית חולים לביצוע ניתוח חירום להצלת חייו, כאשר קרובי משפחתו חותמים במשרד ביה"ח שמסכימים שמנהל המחלקה יבצע את הניתוח. לאור זאת מסרה הנהלת ביה"ח לשכנו של ראובן שהתמחה בניתוחים מורכבים מסוג זה לבצע את הניתוח.

והנה הרופא "שהכירו היטב" החליט מתוך רשעות לנצל את ההזדמנות ולנקום בשכנו, ע"י שיזריק לראובן במהלך הניתוח חומר חזק שמתאים למחלה מסוג אחר, וחומר זה יגרום לחולה הנ"ל מוות ודאי, ואכן כך עשה "הרופא" הנ"ל.

אלא שבחסידי שמים כעבור יומיים התעורר החולה, ומתברר בבדיקות שנעשו לו, כי מחלתו היתה שונה ממה שאובחנה מראש,

נ משפטי סימן ח התורה

ואדרבה למחלה שאובחנה שבה חלה החולה – התרופה שקיבל – היא זאת שהצילה את חייו.

כמו כן למחלה הנדירה שבה חלה ראובן – לא היה ידוע עד כה בספרות הרפואית תרופה מצילת חיים. וכעת עקב הצלחת הניתוח, נודע לרפואה העולמית על התגלית החדשה. ואכן בזכות תגלית זאת קיבל הרופא המנתח ממשרד הבריאות פרס הוקרה בסך מאה אלף ש"ח, וזאת בנוסף לתשלום שקיבל מביה"ח עבור עשיית הניתוח הפרטי.

כעבור שנתיים חזר הרופא הנ"ל בתשובה, וכעת מצפונו מעיק לו על מעשהו שעשה, ועל הכסף שקיבל, ומתחרט על כך, ולכן שאלתו היא כדלהלן:

א. האם הוא צריך לספר לשכנו מה היתה כוונת מעשהו בניתוח, כדי להחזיר לשכנו את מה ששילם עבור הניתוח, וכן לבקש ממנו מחילה על כך, כאשר הוא יודע בודאות, שאם הדבר יתגלה – הרופא הנ"ל יאבד מיידית את עבודתו ואת רשיון הרופא שברשותו, ויעמוד בפני תביעה פלילית וכו'?

ב. האם הוא מחוייב להחזיר את הפרס בסך מאה אלף ש"ח שקיבל ממשרד הבריאות "על התגלית" שגילה, כאשר הוא יודע שבמעשהו הוא לא התכוון כלל לרפאות ולהציל חיים, אלא אדרבה רצה בכוונה לקפח את חיי החולה, אלא שמהשמים נגרם על ידו ובניגוד לרצונו הצלת חיי החולה, וע"י כך גם התגלתה התרופה למחלה מסוג זה. מה הדין?

תשובה

א. הרופא חייב להשיב לראובן את הכסף שנוסף למשכורתו מחמת הניתוח. כלומר, אם למשל עשרים אלף ש"ח ששולם לביה"ח מחולק כדלהלן: שבעת אלפים ש"ח לביה"ח, שבעת אלפים ש"ח

משפטי סימן ח התורה נא

לרשויות המס, וששת אלפים ש"ח לרופא, חייב הרופא להחזיר לראובן ששת אלפים ש"ח בלבד.¹

מקורות

1. כל אדם ששוכר פועל לעשיית מלאכה, וכל שכן אם שוכר רופא שאמור להציל את חייו, כוונתו שהפועל יעשה עבורו עבודה טובה ויעילה, ורק עבור זה שוכרו ומתחייב לשלם לו שכר עבור עבודתו. אמנם ידוע שישנם מקרים שבני אדם או רופאים הפועלים במלאכתם טועים בשיקול דעתם או שלא דייקו היטב במלאכתם וכיו"ב, והתוצאה שהתקבלה היתה לקויה בחסר. במקרים אלו מגיע לפועל בהתאם להנאה הממונית ששווה עבודה כזו מדין יורד, וכדברי רבי יהודה במשנה בב"ק (ק); לגבי נתן לפועל צמר לצבוע אותו אדום וצבעו שחור וכו', שמשלם בעה"ב לפועל למרות ששינה ממה שהתבקש לעשות – כדין יורד המבואר בב"מ (קא). וכך נפסק בשו"ע חו"מ (סי' שו, ג). ולכן אם לא היתה לבעה"ב שום תועלת או רווח ממוני ממה שהפועל עבד – פטור מלשלם לפועל.

והנה הדין שהפועל מקבל שכר עבור עבודתו למרות ששינה מהוראות בעה"ב, אם לבסוף יש לבעה"ב הנאה ממונית מכך, זה רק כאשר הפועל עבד למען בעה"ב כפועל שרוצה להועיל לו, אלא שלבסוף טעה במלאכתו. משא"כ כאשר פעל כדי להזיק לבעה"ב, וכ"ש כשרצה במזיד לרוצחו, אדם כזה נקרא "רוצח" ומזיק, ואף אדם בעולם לא משלם כסף לרוצח שלו או למי שרצה במזיד להזיק לו. ולא רק שאין במקרים אלו גדרי יחסי עובד ומעביד, אלא גם דין "יורד" אין כאן, כמבואר ברמ"א (בסי' רסד, ד): שמי שעשה פעולה לעצמו בלבד אלא שהועילה גם לחבירו – פטור חבירו מלשלם לו כל שכר.

הסיבה שמחמתה פטורים לשלם שכר לרופא

לאור האמור לעיל – ברור שלא מגיע לרופא בנידון השאלה שום שכר. כי כאמור, הוא נשכר לעבוד כפועל, אולם הוא עבד בפועל כרוצח, ומעולם החולה לא שכר רוצח. ומדין "נהנה" גם כן לא מגיע לו כסף, כי חיוב נהנה

ב. הרופא פטור מלספר לראובן וכן לאף אדם אחר מה היתה כוונתו בשעת הניתוח, ולכן הוא פטור מלבקש מראובן מחילה. לפיכך עליו להעביר לראובן את הכסף הנ"ל באמצעות שליח, באופן שלא ידע ראובן ממני קבלו או שיפקיד זאת לראובן בחשבון הבנק שלו ע"י אדם אחר או שישלם עבורו את חובו של ראובן לחנויות שבאיזור [אם קנה שם בהקפה] וכדו'.²

מקורות

שנלמד מדין יורד לשדה חבירו וכו' קיים רק אם התכוון היורד להועיל לחבירו, ולא כשהתכוון להזיק לו ולהורגו. ובודאי באופן זה גם היורד לא חשב לעשות את מלאכתו ע"מ לקבל אח"כ שכר מהנרצח, אם ידעו שהוא רצחו במזיד, אלא עשה זאת למענו בלבד. והעובדה שלבסוף בנידון דנן מהשמים טובבו הצלת חיי החולה – זהו חסד הבורא ית"ש בלבד, ואינו קשור כלל למלאכת הרופא, אלא אדרבה זה נעשה בניגוד לרצון הרופא ולמעשיו הזדוניים.

לאור האמור, צריך הרופא להחזיר לחולה את הכסף שקיבל ממנו עבור מלאכתו, כי כאמור הוא לא עבד עבורו, אלא עבד נגדו כרוצח במזיד. אמנם עבור השכר ששילם החולה לבית החולים – מגיע באמת לביה"ח את הכסף הנ"ל, כי הם העמידו לחולה את צוות הרופאים, האחיות, חדר הניתוח וכו', שלבסוף החולה ניצול מחמת דברים אלו ששירתו אותו ברפואתו, ולכן להם ודאי שמגיע את הכסף הנ"ל. וביחס לכסף שמס הכנסה לקח – בנידון זה הרופא נחשב לכל היותר כמזיק בגרמא בלבד, ובפרט שעבור חלק המס שביה"ח צריך לשלם בגלל רווחיו מהניתוח – מגיע להם כדין, וכל הנידון הוא רק ביחס למס ששולם עבור שכר עבודת הרופא שכעת צריך להחזירו לחולה, שכלפי החיוב הזה – לכל היותר דינו של הרופא כגרמא, כי הוא מעולם לא קיבל את הסכום הזה לידי, אלא מראש ביה"ח ניכה זאת ממנו.

2. החיוב לבקש מחילה קיים רק אם יודע הנפגע שפגעו בו או הזיקו לו או גנבו ממנו וכדומה, כמבואר במשנה ב"ק (צב.) וברמב"ם (פ"ה מחובל ומזיק הל' ט, ופ"ב מתשובה הל' ט). משא"כ אם אדם לא יודע כלל שפגעו בו או שרצו

משפטי סימן ח התורה נג

ג. הרופא רשאי להשאיר ברשותו את מאה אלף השקלים שקיבל כפרס על התגלית הרפואית.³

ד. הרופא צריך לעשות תשובה ראויה על חטאו כלפי הקב"ה בכך שרצה להרוג אדם במזיד, ויקבל על עצמו כתשובת המשקל מכאן ואילך, להשתדל ככל יכולתו להציל חיי אדם גם באופנים שלא היה מחוייב בהם מחמת עבודתו בבית החולים.⁴

מקורות

להזיקו, וגם אנשים אחרים לא יודעים מכך, ורק אותו רופא בלבד יודע מה רצה לעשות לו – במקרה זה פטור הרופא מלבקש ממנו מחילה, ואדרבה עוד אסור לו לספר לחולה הנ"ל את מה שקרה באמת. כי ע"י הסיפור – יגרום לחולה כעת צער ועלבון גדול, ואסור מהתורה לצער ולאונות את חברו שנאמר "לא תונו איש את עמיתו ויראת מאלוקיך" כמבואר בשו"ע חו"מ (סי' רכה, א וע"ש בסמ"ע ס"ק א).

לפיכך מאחר ונשאר עדיין חיוב על הרופא להשיב את הכסף שקיבל שלא כדין מהחולה, לכן עליו לחפש דרכים שהחולה הנ"ל יקבל בחזרה את כסף שהרופא קיבל כשכר עבודתו, שבציור של השאלה הסתכם בששת אלפים ש"ח, ויעביר אותם לחולה באופנים שפורטו בתשובה או באופנים אחרים, מבלי שהחולה ידע ממי קיבל זאת.

3. הפרס שניתן לו ע"י משרד הבריאות היה עבור התגלית הרפואית שהתגלתה ע"י הרופא, שלמחלה הנדירה – מועילה תרופה פלונית לרפאותה. ואכן תגלית זו התגלתה רק ע"י הרופא הנ"ל. לפיכך לא משנה אם את התרופה הזאת גילה באמצעות מחקר של כמה שנים או שגילו לו בחלום או שהתגלה לו ע"י ניסוי מקרי במעבדה או כמו בנידון דנן. תשלום הפרס משולם עבור התוצאה המדעית וזה אכן נעשה ע"י הרופא הנ"ל.

4. הרופא רצה לעבור במזיד על איסורי תורה של "לא תרצח" "לא תיקום" ועוד איסורים. ומבואר בגמ' בקידושין (פא:) שאם אדם רצה במזיד לעבור על רצון הקב"ה ולאכול בשר לא כשר ואכל לבסוף בשר כשר – חייב לעשות

מקורות

על כך תשובה, למרות שלא אכל מאכל שאינו כשר. וא"כ כ"ש בנידון דנן שרצה לרצוח יהודי, שזה מג' עבירות חמורות שנאמר בהן: "יהרג ואל יעבור". ובפרט שיש כאן חטא חמור שבין אדם למקום וגם בבין אדם לחבירו, שודאי שצריך הרופא לעשות תשובת המשקל הראויה על רצונו לרצוח יהודי. לפיכך עליו להתוודות על חטאו, ויקבל על עצמו שמכאן ואילך יתמסר להצלת חיי החולים גם מעבר למה שמחוייב מחמת ביה"ח.

סימן ט

מנתח שהשאיר טבעת בבטן החולה

שאלה

רופא מנתח בכיר ביותר, ניתח אדם להוציא גידול ממאיר מבטנו. במהלך הניתוח נשכחה טבעת בבטנו של המנותח. הטבעת גרמה לזיהום ונדרש כעת לנתח את החולה בשנית, על מנת להוציא את הטבעת ולטפל בזיהום. אלא שהמנותח טוען לרופא: איני סומך עליך יותר, ותובע מהרופא שישלם לו את עלות הניתוח אצל רופא אחר. כמו כן הוא רוצה להפטר מלשלם לרופא הנ"ל עבור הניתוח שעשה לו.

הרופא טוען לעומתו: עבור הניתוח שנעשה להוציא גידול מבטנו של החולה שהצליח, מגיע לו את שכרו המושלם. אמנם ביחס לניתוח השני שהחולה יצטרך לעבור כדי להוציא מבטנו את הטבעת, הוא מוכן לעשותו ללא תמורה נוספת או לחלופין למצוא לו רופא שיהיה בתורנות באותו יום שיעשה זאת ללא כל תמורה כספית. מה הדין?

תשובה

א. החולה צריך לשלם לרופא עבר הניתוח שביצע להוצאת הגידול מבטנו שהצליח. אמנם הוא רשאי לקזז חלק מהכסף בגלל פשיעת הרופא עבור הנזק שנגרם עד כה לחולה, ועבור הסבל מהניתוח הנוסף שיצטרך לעבור ומה שמסתעף מכך.

והנה מאחר וקשה לשער כמה ניתן לקזז, וכמו כן תלוי הדבר בכל מקרה לגופו, לפיכך יצטרכו הצדדים להגיע לפשרה מוסכמת ביניהם.¹

מקורות

1. בנידון השאלה ישנם שני מרכיבים. הניתוח שנעשה להוצאת הגידול

ב. ביחס לניתוח השני שמהותו – הוצאת טבעת מהבטן בלבד, רשאי גם המנתח הראשון לעשותו או שימצא רופא מנתח עם נסיון

מקורות

מגופו של החולה, ולצורך זה רצה החולה שיבצע אותו הרופא הבכיר, שאכן עשה זאת בס"ד בהצלחה וחיי החולה ניצלו, ולפיכך עבור ניתוח זה מגיע לרופא את מלוא השכר כפי שסוכם עמו.

אמנם כעת ישנו מעשה נוסף של שכחת הטבעת בבטן החולה, ושצריך להוציאה משם ע"י ניתוח נוסף, משום שטבעת זו במשך הזמן גורמת לזיהום ולנזק לגופו של החולה. והנה מעשה שכחת הטבעת בבטן החולה נחשבת – אדם המזיק שחבל בחבירו, שחייב לשלם על כך מהתורה ארבעה דברים: נזק, צער, ריפוי, ושבת ובושת בנידון דנן לא מגיע, כי הרופא לא התכוון לחבל ולביישו. והנה מאחר והטבעת הנ"ל הונחה ע"י ידיו של הרופא, לפיכך זהו מעשה של אדם המזיק שמכאן ואילך מעשה זה שולח חיצים שמזיקים לחולה שהם נקראים – הזיהומים שנוצרים מהטבעת וכל מה שמסתעף מכך.

לאור האמור, למרות שיש כאן שני חיובים שונים, אולם מאחר וכל זמן שלא יוציאו את הטבעת מגוף החולה – עדיין לא נגמר הטיפול הרפואי שנועד להציל את חיי החולה, לפיכך יכול החולה לשמור אצלו את השכר שמגיע לרופא, ולקזו ממנו מה שמגיע לו מחמת הדברים שהתורה זיכתה את הנחבל לקבל מהחובל.

והנה מבואר ברמ"א חו"מ (סי' א סעיפים ב, ה) וע"ש בסמ"ע (ס"ק יז-יח) ובש"ך (ס"ק יד-טז) שבזמן הזה ביה"ד לא מחייב סכום קבוע עבור נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת, אלא מחייבים את החובל להגיע לפשרה מוסכמת ביניהם על הסכום הנ"ל או שיסכימו לקבל עליהם בורר שהוא יחליט בתור פשרה על הסכום שנראה לו. וכמו כן בנתיים רשאי הנחבל לתפוס בידו ממון ששייך לחובל שנמצא ברשותו, לפיכך בכפוף למה שהתבאר כאן בקצרה ובסמ"ע ובש"ך שצויינו לעיל, נכתבה התשובה.

משפטי סימן ט התורה נז

כירוגי, שלמרות שאינו רופא בכיר, במקרה זה רשאי לעשותו במקומו. אמנם בכל המקרים יהיה החולה פטור מלשלם עבור הניתוח הנ"ל.²

מקורות

2. הניתוח להוצאה הטבעת וניקוי הזיהום שנוצר מחמתה, לא נחשב ניתוח קשה ומורכב, ובודאי שגם הרופא הבכיר יכול לעשות זאת. וטענת החולה שאינו מאמין לו וכו' – היא טענה רגשית וגם מובנת, אבל לא נכונה מבחינה מציאותית. ובפרט שגם החולה מסכים שהרופא לא התכוון חלילה להזיק לחולה שנאמר – שבכוונה השאיר בבטנו את הטבעת, אלא הדבר נבע משכחה שזוהי אמנם רשלנות ופשיעה, אבל אין כאן כוונה זדונית להזיק לחולה.

לפיכך לא ניתן למנוע מהרופא לתקן את הנזק שעשה, וכפי שהש"ך הכריע בחו"מ (סי' שפז, א ובסוף סי' צה ס"ק יח) לגבי תיקון חפץ שהמזיק הזיקו. אמנם ראוי להסביר לרופא שכדאי לו להתחשב ברגשות החולה, ולבקש מרופא טוב אחר שיבצע את הניתוח הנ"ל. אמנם בכל המקרים החולה לא יתחייב בתשלום עבור הניתוח הנוסף, ועלות השהיה בבית חולים וכל המסתעף מכך, אלא זהו חיובו של הרופא ששכח את הטבעת, מדין חובל בחבירו כאמור במספר 1 במקורות.

ולכאורה צ"ע האם יוכל החולה לטעון לרופא כלשון הגמ' בב"ק (פה). שנפסקה בשו"ע חו"מ (סי' תכ, כג) שאינני רוצה להתרפאות אצלך, כי הינך דומה אצלי כאריה טורף וע"ש, כי לכאורה המקרים חלוקים, מאחר ובנידון הגמ', הרופא בידי גרם חבלה לגופו של הנזק, משא"כ בנידון דנן, הרופא לא חבל בו, אלא שכח בשגגה טבעת בגופו. כמו כן בנידון דנן אין הרופא צריך לרפאותו, אלא רק להוציא את הטבעת שמונחת בבטנו. אמנם למרות האמור, נלע"ד שאם עדיין יסרב החולה בתוקף שהרופא הנ"ל ינתחהו בשנית – ידו תהיה על העליונה.

סימן י

תשלום למנתח שהציל חיים
דווקא בגלל טעותו

שאלה

לראובן התגלה בצילומי הרנטגן גידול מחשיד בכליה הימנית, לפיכך המליצו לו הרופאים לבצע ניתוח בכליה הימנית כדי להוציאה. לצורך ביצוע הניתוח, פנה החולה להנהלת בית חולים מפורסם על מנת לברר מהו מחירו של הניתוח באופן פרטי, ונאמר לו שאם הפרופ' מנהל המחלקה יעשה זאת יעלה הניתוח – עשרים אלף ש"ח, ואם סגנו יעשה זאת יעלה – חמש עשרה אלף ש"ח. לאור האמור חתם החולה על מסמך שבו הוא מבקש שמנהל המחלקה יבצע את הניתוח.

במהלך הניתוח שגה המנתח, ובמקום לנתח את הכליה הימנית, הוציא הרופא בטעות את הכליה השמאלית. אלא שלהפתעתו התגלה, שדוקא הכליה השמאלית היתה נגועה בתאים סרטניים והיה הכרח להוציאה מיידית להצלת חיי החולה, ואילו בכליה הימנית התברר מאוחר יותר, שהיה פצע בלבד ולא היו זקוקים כלל לניתוח.

לאחר שהחולה השתקם ממחלתו הוא מסרב לשלם לרופא עבור עבודתו, מאחר ולטענתו, רופא בכיר שטועה טעות חמורה כזאת – נחשב הדבר כפשיעה במלאכתו ולא מגיע לו מאומה. והעובדה שדוקא מחמת טעותו שהוציא את הכליה השמאלית ניצלו חייו – זה היה נס של הקב"ה, ולכן עליו להודות לקב"ה בלבד.

לעומתו טוען לו הרופא, מאחר ובפועל ע"י מלאכתי ניצלו חיך, ומאחר וגילית בדעתך מראש שאתה מוכן לשלם על כך עשרים אלף ש"ח, לכן עליך לשלם לי מחיר מלא למרות טעותי. מה הדין?

תשובה

א. החולה ישלם עבור הניתוח חמש עשרה אלף ש"ח, כפי שהיה משלם אם סגנו של מנהל המחלקה היה עושה את הניתוח.¹

מקורות

1. בנידון השאלה, מכיון שאין שום הכחשות בעובדות בין הרופא לחולה, לפיכך נגדיר תחילה את הנתונים הקיימים. א – החולה הסכים לשכור את עבודת הרופא הבכיר תמורת עשרים אלף ש"ח. ב – הניתוח של הרופא הבכיר בכליה השמאלית הצילה את חי החולה, ואם היה מנתח את הכליה הימנית כפי שסוכם עמו מראש – החולה לא היה נשאר בחיים. ג – סוכם עם הרופא לנתח את הכליה הימנית, ועבור כך בלבד הוא נשכר, ומחמת רשלנותו שנעשתה בשגגה, לא בגלל שרצה חלילה להזיק לחולה, אלא בגלל חוסר ריכוז ראוי בצילומים שהונחו לפניו, ניתח בטעות כליה אחרת שלא דובר עמו, ולא נשכר לשם זה.

לאור האמור נלע"ד בס"ד, שצודק החולה בטענתו הראשונית – שמכיון שלא עשית את העבודה שלשמה שכרתי אותך ושעבורה התחייבתי לשלם לך עשרים אלף ש"ח כלומר, לא ניתחת לי את הכליה הימנית – לכן הסכם השכירות שהיה בינינו בטל, ואין בינינו יותר גדרי פועל מול בעה"ב.

אמנם מכיון שקיבל החולה הנאה ממלאכת הרופא בזה שניתח לו בהצלחה את הכליה השמאלית, והוא ודאי מעוניין בכך, כי ע"י ניתוח זה ניצלו חייו, לכן מגיע לרופא את שכרו כדין יורד לשדה שעשויה לטעת שמבואר בגמ' בב"מ (קא.) שיד היורד על העליונה.

ההבדל בין יורד לשדה חבירו לנידון דנן

הגדר של שכר היורד הינו, שמעריכים כמה היה מוכן לשלם מקבל ההנאה עבור ההנאה שקיבל, וכנגד סכום זה טוען לו היורד – ממוני נמצא אצלך ותשלם לי אותו. לאור האמור, טוען הרופא לחולה, הרי גילית דעתך מראש שאתה מעוניין שהניתוח שלך יתבצע ע"י הרופא הבכיר במחלקה

מקורות

ולא ע"י סגנו או רופאים אחרים, ומאחר וגם אתה מודה שאת הניתוח בכליה הימנית היו חייבים לעשות, וברצונך היה שהרופא הבכיר ששכרו עשרים אלף ש"ח יעשה זאת, א"כ זהו ההנאה הממונית שגרמתי לך בפועל, לפיכך אע"פ שהסיכום הראשוני שהיה בינינו לעבוד כפועל בכליה השמאלית התבטל – אולם מוטל עליך חיוב לשלם לי מדין נהנה, עבור הניתוח בכליה הימנית, וגילית את דעתך מראש, שניתוח כזה שמציל חיים שווה לך עשרים אלף ש"ח, לכן תשלם לי אותם.

לעומת זאת טוען לו החולה, אם היו אומרים לי מראש בשעה שהזמנתי את הניתוח, שהרופא הבכיר בגלל בעיות אישיות מסויימות יכול להיות שהוא לא יהיה מרוכז באותו יום בעבודתו, אולם אם בעיות אלו לא יפריעו לו, אז הוא ינתח בצורה הטובה ביותר בהתאם לידע והנסיון הרב שצבר, לעומת זאת סגנו, אמנם יש לו פחות נסיון ממנו אבל הוא תמיד מרוכז ועובד בצורה יפה ומדוייקת כפי הנדרש. במקרה זה ברור שהייתי אומר, שעדיף לי הסגן מאשר הרופא הבכיר.

והסיבה להעדפה זו, איננה בגלל המחיר שהינו זול יותר, אלא הייתי מעדיף רופא טוב עם נסיון שמרוכז בעבודתו, על פני רופא שיתכן שלא יהיה מרוכז מלאכתו ואז יכולים להיות חלילה תקלות חמורות וכו'. נמצא שאצלי וכך גם אצל שאר בני האדם "רופא בכיר" הכוונה היא – שיעבוד באותו יום באופן ההולם לתואר הזה, כלומר, עם כל הידע והנסיון שיש לו ובריכוז מקסימלי, ולאחר עיון במסמכים הרפואיים שלפניו. אבל רופא שלא יהיה מרוכז בשעת הניתוח למרות שנקרא רופא בכיר – מעולם לא הסכמתי שינתח אותי, ולא הייתי שוכר אותו בשום אופן, כי הוא נקרא – רופא שפשע במלאכתו, שעשה ניתוח במקום שאסור לו היה לעשות את הניתוח. והרי גם בנידון שלי אם היה מתברר שהכליה השמאלית שהוציא היתה בסדר, והיו צריכים להוציא אח"כ גם את הכליה הימנית בגלל הגידול שחשבו שיש שם – נמצא שהייתי נשאר בלי כליות, והעובדה שבס"ד הקב"ה סובב את

מקורות

המציאות אחרת, איננה מגמדת ומקטינה את פשיעתו הרפואית של הרופא שניתח.

לפיכך טוען החולה, שכרתי "רופא בכיר" ולא רופא שפושע במלאכתו, ולכן מעולם לא גילית דעתי שהייתי שוכר אותך, אלא אדרבה פשיטא לי שאם הייתי יודע איך תעבוד באותו יום – הייתי שוכר מראש רק את סגןך ולא אותך, גם אם היית מסכים לנתח אותי בחינם. לפיכך לא שייך לומר לי כעת, שמדין נהנה שגרמתי לך הנאה שהיית רוצה אותה גם מעיקרא כשדה העשויה לטעת, לפיכך תשלם לי עבורה מחיר מלא, כאשר החולה טוען ובצדק, שמעולם לא הייתי רוצה לשכור את הרופא הזה, והסכמתי רק לשכור "רופא בכיר" ולא "רופא פושע". כלומר, נהנה לא יכול לכוף תשלומים בעל כורחו של אדם כשצועק שאינני רוצה את היורד, ובנידון דנן למרות שלא צעק מראש אלא אח"כ, זה בגלל שלא ידע מראש כיצד הרופא יעבוד, אבל אנן סהדי שכך גם מעיקרא רצה, כי זהו אומדן דעת על כל בני אדם. וכך גם מבואר להדיא בנמוקי יוסף ב"ב במשנה (ד): גבי המקיף את חבירו משלש רוחותיו, שאם מיחה מראש ביורד – פטור מלשלם לו למרות ההנאה שקיבל.

אמנם מאחר שגם החולה מודה שאת הסגן היה מוכן לשכור, ולא היה מסתפק ברופא רגיל מהמחלקה, א"כ מאחר ובפועל קיבל עבודה טובה בכליה הימנית ששזה בחשיבותה לעבודת הסגן, לכן סכום זה הוא ישלם למנתח, כך נלע"ד בנידון דנן, למרות שאני מבין שישנן סברות אחרות.

סימן יא

רוקו של קורא בתורה שהזיק לאותיות

שאלה

בשעת הקריאה בתורה ניתז רוק מהקורא בתורה על האותיות של ספר התורה, אלא שמחמת כך עדיין הן לא נמחקו, אולם כאשר גלל העולה לתורה לאחר הקריאה את ספר התורה כדי לברך, כתוצאה מכך נמחקו חלק מהאותיות ונפסל הס"ת. עלות התיקון הינה מאה וחמישים ש"ח. מי ישא בעלות נזק זה?

תשובה

א. בעל הקורא פטור מלשלם עבור הנזק שנגרם מחמת רוקו. הפטור קיים גם אם הקורא מקבל שכר עבור קריאתו בתורה.¹

מקורות

1. סיבת הפטור לנזק שנגרם מחמת הרוק

טבעם של בני אדם כשמדברים, ובפרט כשמדברים או קוראים בקול, שיכול להינתז מפייהם רוק בעת דיבורם. לפיכך עצם הרוק שניתז מפיו של הקורא – אין בכך מעשה משונה או מעשה של אדם המזיק, כי זה נחשב טבעו של עולם. ובלשון מושאל מהלכות שומרים נקרא הדבר "מתה מחמת מלאכה" כלומר, תוצאה טבעית ואנושית למי שמדבר, ובפרט כשמדבר בקול. לפיכך אם הרוק שניתז מפיו הקורא גרם באופן מידי למחיקת האות או האותיות בספר התורה – פטור הקורא מלשלם על הנזק שנגרם מרוקו, ונחשב מעשהו כמו "מתה מחמת מלאכה", כי באופן הזה נאמר לו לקרוא כלומר, שיתנהג כטבעו של עולם.

אמנם אם הוא ידע שניתנו ממנו רוק, וראה שהעולה לתורה לא הבחין בכך, ורוצה העולה לגלול את הס"ת לאחר הקריאה – עליו למונעו מכך. ואם לא מנע אותו ונגרם הנזק – חייב הקורא בדיני שמים על הנזק שנגרם.²

מקורות

ונלע"ד שאפילו אם הבעל קורא מקבל שכר עבור קריאתו, ואפילו לשיטת הרמב"ן שהובא בש"ך חו"מ (סי' שעח, ס"ק א) שאדם המזיק חייב לשלם אפילו כשהזיק באונס גמור, בכל זאת בנידון דנן נחשב בעל הקורא כ-"מזיק ברשות" כלומר, על דעת כן נתנו לו הציבור וגבאי ביהכנ"ס לקרוא בתורה, שיקרא בקול עם כל מה שכרוך בכך כטבעו של האדם, ולכן אינו נחשב בגדר "מזיק" אלא משתמש ברשות.

ולפיכך אע"פ שטבח אומן שפגם בשחיטתו בלי כוונה, אם הוא מקבל שכר עבור שחיטתו מבואר בב"ק (צט:): שחייב לשלם, משום שלשם כך נתנו לו שכר כדי שידקדק היטב בשחיטתו, משא"כ בנידון דנן זה לא בשליטתו, אלא כך הוא טבעו של עולם כשמדברים בקול. ואע"פ שישנם אנשים שיוצא מפיהם פחות רוק מאשר אנשים אחרים, זה עדיין נחשב טבעו של עולם, ולפיכך נותנים מראש לבעל הקורא לקרוא לפי טבעו, ולמרות שמקבל שכר עבור קריאתו, הוא נדרש לקרוא לפי טבעו והרגל דיבורו, וכך הוא עשה.

2. אם הרוק לא הזיק בשעה שיצא מפיו אלא שנח על אותיות ספר התורה, ורק כאשר יגללו את ספר התורה, יוליכו את הרוק ממקום למקום, וכתוצאה מכך הרוק ימחוק את האותיות. תחילה נתייחס לגדר של הרוק שהינו מעתה "בורו" של בעל הקורא כמבואר בב"ק (ג:): כאשר הבור הזה נחפר באונס ובעל הבור כלומר הקורא – הפקירו לאחר שיצא מפיו. שמבואר בגמ' ב"ק (כט.) ובשו"ע חו"מ (סי' תיב, ד) שבדיני אדם ודאי שהוא פטור על נזקי הבור, ובדיני שמים הוא חייב רק אם היה לו זמן לסלק את בורו ולא סילקו.

מקורות

סיבת הפטור של הגולל

לאור האמור, אם העולה לתורה גלל את ספר התורה לאחר הקריאה כדי לברך על הקריאה, ולא ידע שיש שם רוק, א"כ מעשהו נחשב כמשתמש ברשות בס"ת ואיננו אדם המזיק שלא ברשות, כי כך צריך לנהוג כל העולה בתורה לפני שמברך על התורה, וצורת הבור שמזיק הוא באופן של "בור המתגלגל" ברגלי אדם ובהמה, שמבואר בגמ' ב"ק (ו.) שרק בעל הבור חייב על נזקי בורו כאשר הניחו בפשיעה במקום שדרך בני אדם לעבור שם. אולם הולך הרגל שהוליכו בנחת ממקום למקום אם לא ראה את התקלה – פטור עבור נזקי הבור.

גדרי חיוב בעל הרוק כשנודע לו מרוקו לפני שהזיק

כמו כן נוסף, שגם הקורא שהינו בעל הבור [בגלל שהרוק בא ממנו] הוא לעולם יהיה פטור מלשלם בדיני אדם, אם הנזק לס"ת קרה כאשר אדם אחר גלל את רוקו. וזאת למרות שיכל הקורא לספוג את הרוק לפני גלילת הס"ת ע"י מי שעלה לתורה, כי הנזק שנגרם לס"ת נחשב – שבורו מזיק לכלים, וקימ"ל בב"ק (ה:); שבור פטור בדיני אדם על נזקי כלים מחמת גזרת הכתוב. אמנם ביחס לחיוב בדיני שמים – לכאורה לדעת החזו"א בב"ק (סי' ב ס"ק ז) מסתבר שפטור, ולדעת הברכת שמואל בב"ק (סי' ב) חייב בדיני שמים.

והנה מחלוקת האחרונים בדיני שמים הינו רק כאשר הבור נחפר בפשיעה, אולם בנידון דנן הרי שהבור נחפר ע"י הקורא באונס בלבד, שבאופן זה גם לאחר שהפקירו חייב רק בדיני שמים. וא"כ בנידון דנן שניזוק מחמת הבור רק כלים, כלומר – הס"ת שלכל היותר חייבים עליו רק בדיני שמים גם אם הבור היה נחפר בפשיעה, א"כ כעת שהבור נחפר באונס, מסתבר שגם לשיטת הברכת שמואל לא נאמר כאן חיוב בדיני שמים, כי הברכת שמואל מתייחס לבור של התורה, ובור זה נחפר ונוצר בפשיעה, משא"כ בבור שהתורה לא התייחסה אליו, מנא לו לחייבו בדיני שמים על כלים.

מקורות

כמו כן גם לטעם שכתבנו בספר משפטי התורה על ב"ק (בסי' ד) שיש לחייב כל חופר בור על נזקי הכלים בדיני שמים מדין גרמא בניזקין וע"ש, אולם כל זה שייך רק אם הבור נחפר בפשיעת החופר, משא"כ בנידון דנן שהבור נחפר באונס, ובעל הבור שהוא הקורא לא התכוון בעת עשיית הבור שיחפר כאן בור שיזיק, לפיכך בנידון דנן יפטר גם בדיני שמים כמבואר במאירי בתחילת פ' הכונס ובעוד ראשונים שם, שגרמא שנעשתה בשגגה וכ"ש באונס, שפטורים עליה גם בדיני שמים. ולכן למסקנה מדין בור – מסתבר שהקורא פטור גם בדיני שמים.

סיבת החיוב בדיני שמים

אמנם מסיבה אחרת ניתן לחייב את בעל הקורא, אם הוא ידע שניתז הרוק ויכל לספוג אותו לפני שהעולה לתורה יגלול את הס"ת, מאחר וסיבת החיוב היא מדין "השבת אבידה". כלומר, מבואר בגמ' ב"מ (לא.) שנפסקה בשו"ע חו"מ (סי' רנט, ט) שאם אדם רואה מים באים לשטוף בחוזקה את שדהו של חבירו, וניתן למנוע זאת ע"י עשיית גדר שימנע מהמים להזיק לקרקע חבירו – חייב הרואה את זה לעשות את הגדר בפני המים מדין השבת אבידה.

כמו כן מבואר בגמ' ב"ק (נו.) שרבי יהושע אומר, שמי שיודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו – חייב לשלם בדיני שמים על מניעת העדות, אם כתוצאה מעדותו היה התובע מקבל את כספו. ומבואר ברמב"ן בקונטרס דינא דגרמי, שגם אם שני עדים נמנעים מלהעיד לחברם – חייבים לשלם בדיני שמים מדין מניעת השבת אבידה לחברם, כי ע"פ עדותם בביה"ד יכל חברם לקבל את הכסף שמגיע לו.

נמצאנו למדים, שבכל מניעת השבת אבידה, אם כתוצאה מכך הפסיד חבירו את ממונו – חייב מי שנמנע מלהשיב את האבידה לשלם בדיני שמים על ההפסד הכספי שנגרם לחבירו, ושיכל אותו אדם למנוע זאת. ולפי"ז גם בנידון דנן, אפילו אם הרוק שניתז לא היה מגיע מהקורא, ולמרות שהתבאר

אולם אם הקורא לא הבחין בכך – פטור הקורא גם בדיני שמים, למרות שהרוק שהזיק הגיע ממנו.³

ב. אם הגולל הבחין ברוק שניתז ולמרות זאת גלל את הס"ת עם הרוק – חייב הגולל לשלם מאה וחמישים ש"ח לביהכנ"ס. אולם אם לא הבחין ברוק, וגלל את הס"ת לאחר הקריאה כדי לברך – פטור הגולל גם בדיני שמים על הנזק שגרם.⁴

מקורות

לעיל שגם כשהגיע מהקורא אינו חייב בדיני שמים מדין בורו שהזיק, אולם אם יכל למנוע את הנזק שיגרם לס"ת כתוצאה מגלילת המברך ולא עשה כך – חייב בדיני שמים כמונע השבת אבידה, כמו היודע עדות לחבירו ואינו מעידה, או הרואה מים שבאים להזיק לחבירו ואינו מונע מהם לעשות את הנזק.

3. בנידון שהקורא לא ראה את הרוק, או למרות שראה אבל עד שניסה לספוג אותו מיד העולה לתורה גלל את הס"ת ונגרם הנזק, כאן אין שום סיבה לחייב את הקורא לשלם ואפילו לא בדיני שמים. כי כאמור בגמ' ב"ק (כט.) ובשו"ע חו"מ (סי' תיב, ד) שבור שנחפר באונס ולא היה זמן לסלקו – פטור החופר גם בדיני שמים.

וכמו כן לא שייך לחייבו מדין השבת אבידה, כי כאמור לא ראה את האבידה או שלא היתה לו אפשרות למנוע מגרימת הנזק למים ששטפו את שדה חבירו, לכן מכיון שלא התחייב בהשבת אבידה, לפיכך פטור גם בדיני שמים.

4. אם הגולל הבחין ברוק ויכל לסופגו או להשאיר את הס"ת פתוח בזמן הברכה עד שיתייבש מהרוק ולא עשה כך, וגלל את הס"ת וע"י כך הוליק בידו את הרוק לעבר האותיות ומחקם – דינו כאדם המזיק שחייב גם בדיני אדם על מעשהו. וזאת בנוסף לאיסור של ביזוי ס"ת, ושל האיסור "לא תעשו כן לה' אלוקיכם" וכו'.

מקורות

אולם אם לא הבחין ברוק ולכן גלל את הס"ת כדי לברך, א"כ נחשב "כמזיק ברשות" כי ע"ד כן קראו לו לעלות לתורה ולברך. ולפיכך גם אליבא דהרמב"ן שמזיק באונס חייב, אולם בנידון דנן יהיה הגולל פטור כמו לגבי טבח אומן בחינם שקלקל בשחיתתו, שפטור השוחט גם לרמב"ן כמבואר בב"ק (צט:).

סימן יב

מכסה רכב שעף והזיק

שאלה

אחד מהעובדים בתחנת דלק בדק ע"פ דרישת בעל הרכב שמן ומים, אולם לא סגר היטב את מכסה המנוע. כתוצאה מכך בעת הנסיעה המהירה בכביש הראשי, עף המכסה הנ"ל על החלון הקדמי של המכונית וניפצו. האם חייב המוסכניק לשלם על הנזק שנגרם?

תשובה

א. המוסכניק חייב לשלם גם בדיני אדם עבור נזקי מכסה המנוע שעף. חיוב זה קיים גם אם המכסה היה עף על מכונית אחרת שחלפה בכביש וגרם לה נזק.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ק (ג.) שאם אדם הניח אבן או כל תקלה אחרת בראש הגג, והתקלה נפלה משם ע"י רוח מצויה והזיקה בשעת נפילתה, שחייב מניח התקלה על הנזק שנגרם מדין "אש". כלומר, גם אם האבן הנ"ל הזיקה ברשות הרבים - חייב מניח התקלה לשלם נזק שלם לניזוק.

ומבואר שם בגמ' (ג.), שאם אדם זרק חץ, רוק או כל חפץ אחר, והם הזיקו במהלך נפילתם - חייב הזורק מדין אדם המזיק על הנזק שנגרם.

מהי סיבת החיוב של המוסכניק

והנה כאשר לא ידע הנהג שמכסה המנוע אינו סגור כראוי, אלא סמך על המוסכניק שסגרו כראוי, כפי שמחוייב לעשות מחמת עבודתו, ועל סמך

משפטי סימן יב התורה סט

ב. אם הסוגר של המכסה לא היה תקין ובעל הרכב ידע מכך, ולמרות זאת נסע עם מכוניתו, והמכסה עף מחמת הנסיעה – המוסכניק יהיה פטור על הנזק שנגרם לרכב הזה או לרכב החולף, למרות שידע מהתקלה. אולם בעל הרכב חייב לשלם לבעל הרכב החולף עבור נזקי מכסה הרכב שלו שהזיק.²

מקורות

זה נסע אח"כ עם מכוניתו בכביש במהירות, במקרה זה נחשב מכסה המנוע כמו אבן וכיו"ב שהונחה במקום שרוח מצויה תוליכנו לרה"ר, שבנידון דנן הרוח זוהי המכונית, שתסע עם התקלה הנ"ל במהירות. ומאחר שבמציאות שנוצרה, שכיח מאד שמכסה המנוע יעוף במהלך הנסיעה ויגרום נזק במעופו או בנחיתתו לרכבים הנמצאים בסמיכות לו, לפיכך חייב המוסכניק לשלם מדין אש, כי מכסה המנוע מהותו – כבור המתגלגל ברגלי אדם – שהוא הנהג בנידון דנן, שמבואר בגמ' בב"ק (ו.) שאם במהלך הליכתו או נסיעתו הבור עף והזיק, המניח חייב מדין אש. ומאחר והנהג היה רשאי לסמוך על המוסכניק שהינו פועל שמקבל שכר שעשה את עבודתו כראוי, לפיכך פטור הנהג שהולך את הבור המתגלגל וחייב רק המוסכניק.

החויב על המוסכניק לשלם מדין אש קיים, בנוסף לחיוב שחייב הנתיבות (בסימנים: דש ס"ק ב, שו ס"ק ו, שלג ס"ק ג) כל פועל שפשע במלאכתו שישלם עבור נזקי הגרמא שנעשו מחמתו לבעה"ב.

ונלע"ד שאפילו אם ע"פ חוקי התנועה תמיד יתחייב הנהג לשלם לניזק את ניזקו, אולם דין תורה לא בטל, ויוכל עדיין הנהג לחייב אח"כ את המוסכניק לשלם לו מה שהפסיד מחמתו. וכ"ש כאשר הנזק נגרם רק לבעל המכונית כגון אם נשבר חלון מכוניתו הקידמי, שודאי שיוכל לגבות זאת מהמוסכניק, אם הנ"ל יודה בעובדות.

2. אולם אם בעל הרכב ידע שמכסה המנוע לא סגור היטב, ולמרות זאת נסע עם רכבו בכביש במהירות שיכולה לגרום למכסה הנ"ל לעוף – דינו

מקורות

כאדם המזיק, כי כאן הנהג ע"י כוחו יצר את הרוח שתזרוק את ממונו, שזה מכסה המנוע שאיננו שמור כראוי, באופן שיכול להזיק לאחרים. לפיכך רק הנהג חייב לשלם על הנזק שנגרם מדין אדם המזיק, אולם המוסכניק למרות שידע מהתקלה – יהיה פטור גם בדיני שמים על הנזק שנגרם.

ודומה הדבר, לשולח את האש ששייכת לו ביד אדם פקח, אולם הפקח לא שמר עליה כראוי והאש הזיקה לאחרים, שחייב רק הפקח שהחזיק את האש על נזקיה, ובעל האש פטור על הנזק, ואפילו בדיני שמים, כמבואר בתוס' ב"ק (נו. ד"ה אלא לחבריה) וע"ש.

סימן יג

שבר בלילה חלון ראווה של חנות תכשיטים

שאלה

נהג נסע בלילה בעיר בחוסר זהירות, וכתוצאה מכך עלה על המדרכה ופגע בחלון ראווה של אחת מחנויות התכשיטים שהיו שם וניפצה. בעל החנות שגר בסמיכות לחנותו, הגיע מיד למקום ואמר לפוגע, שהוא לא יכול להשאיר את החנות עם תכולתה ללא שמירה כל הלילה, לפיכך הוא מזמין מיד זגג לתקן את החלון, למרות שיקח תוספת של שלושים אחוז בגלל השעה המאוחרת, והפוגע יצטרך לשלם את כל הנזק.

לעומת זאת טוען הפוגע, למרות שאני צריך לשלם זכוכית חדשה, אבל מצידו אתה יכול לתקן את הזכוכית מחר בבוקר, והעובדה שאתה רוצה דווקא בלילה, זוהי בעיה שלך בגלל שאין לך שמירה על התכשיטים, לכן אני לא צריך לשלם את התוספת של מחיר לילה. מה הדין?

תשובה

א. מסתבר שבעל החנות בנידון השאלה צודק, מאחר וכך דרך כל בעלי החנויות לעשות, ובפרט בחנויות לממכר תכשיטים וחפצי ערך, ועיין במקורות.¹

מקורות

1. כתוב במשנה ב"ק (נב.) שאם אדם חפר בור ברה"ר וכיסהו כראוי, ולמרות זאת המכסה נעלם מהבור במשך הזמן, ובע"ח נפל לתוך הבור וניזוק

מקורות

או מת – בעל הבור פטור, מאחר ובשעתו כיסהו כראוי ואח"כ לא ידע שבורו אינו מכוסה עוד. אולם אם נודע לו שהבור התגלה, מבואר בגמ' בשם רב יוחנן, שחייב בעל הבור לשכור פועלים שיכרתו לו ארזים ויעשו מהעץ שכרתו מכסה שראוי לכסות בו את בורו. ועד אז, אם בעל הבור טורח בטיפול לעשות מכסה כמקובל, ונפל לבור בע"ח – פטור בעל הבור על נזקיו, מאחר והוא אנוס על גרימת הנזק כי כסהו בשעתו כראוי, וגם עתה הוא טורח לכסותו כראוי. משא"כ אם לא מטפל בכיסוי הבור, ונפל בע"ח לבור וניזוק – בעל הבור חייב לשלם, כי פשע בזה שלא טורח למנוע מבורו להזיק להולכי רה"ר, וכך פסק השו"ע חו"מ (סי' תי, כו).

שיטת הרמ"ה לגבי תשלום מכסה זול לבור

והנה הטור שם (סעיף כז בטור ובשו"ע) כתב בשם הרמ"ה וז"ל: מדקאמר במשנה ולכרות ארזים, שמעינן, שאם אינו מוצא לקנות ארזים אלא ביוקר, שצריך להמתין לו עד שימצא לקנות בשוויים, מדלא קאמר ויקנה ארזים עכ"ל. וכך גם פסק השו"ע שם להלכה. כלומר, למרות שבנתיים הבור שלו פתוח ברה"ר ואפשר ליפול לתוכו ולהינזק וכו', בכל זאת סובר הרמ"ה שהתורה הקלה עליו מכיון שלא פשע בשמירתו כי כסהו כראוי, לפיכך למרות שצריך לכסותו שנית, אולם רשאי לחכות עד שיתאפשר לו לקנות מכסה ראוי לבור במחיר המקובל, ואינו מחוייב לקנותו במחיר יקר, שרק בגלל המחסור הזמני בשוק, התייקר זמנית המכסה הקיים עד שיגיע משלוח חדש. אמנם הב"ח במקום חולק עליו וסובר – שחייב לקנות מכסה במחיר היקר, כי אין לו זכות להשאיר את בורו פתוח כשהוא משמש תקלה ברה"ר לעוברים שם. אלא שהשו"ע ומפרשיו הכריעו כדעת הרמ"ה.

ולפי"ז בנידון דנן לכאורה צודק הפוגע בטענתו כשאומר לניזק, אני אשלם לך מחירו של זכוכית לחלון הראוה כמו שעולה בשעות הבוקר,

מקורות

ואינני מחוייב לשלם לך תוספת של שלושים אחוז כדי שהוגג יתקנה באמצע הלילה.

אלא שלענ"ד למרות האמור לעיל, מסתבר יותר בנידון דנן משני טעמים שיתבארו בס"ד להלן, שגם לרמ"ה ניתן לחייבו לתקן את הזכויות מיידית באמצע הלילה, ואע"פ שאין לנו ראייה לכך אלא מסברא בלבד.

שני טעמים למה בנידון דנן גם לרמ"ה חייב לשלם יקר

טעם ראשון לחייב הוא, כי מבואר שם בטור שגם לרמ"ה, אם חפר את בורו בפשיעה ברה"ר, הוא מחוייב לכסותו מיידית כדי לסלק את בורו המזיק, ולכן אפילו אם כעת המכסה יקר – חייב לקנותו במחיר היקר, כי איהו דאפסיד אנפשיה בזה שחפר בור ברה"ר, ובמקרה זה מאחר ופשע ביצירת המזיק – לא הקילה עליו התורה. והרמ"ה הקיל רק באופן שכיסהו כראוי, כלומר, שהסתלק ממנו התואר "בעל הבור", ואין יותר מחמתו מזיק ברה"ר, אם אח"כ נפתח הבור לאונסו ע"י גורם אחר, בנידון זה הקילה עליו התורה שלמרות שצריך לשוב ולכסותו, אולם החיוב קיים לפי המחיר הסביר שעולה מכסה חדש, ואינו צריך לקנות במחיר יקר מהמקובל.

משא"כ בנידון השאלה דנן, שהוא יצר בפשיעתו ובחוסר זהירותו את הנוק, והמציאות המקובלת היא – שדרך כל בעלי חנויות ובפרט אצל חנויות למכירת תכשיטים וכלי כסף וזהב וכו', שלא ישאירו רגע אחד את חנותם מבלי לשומרה עם חלון ראווה תקין, ובפרט לא בלילה שכל עובר אורח שאינו ישר יכול להכנס בנקל לחנותו ולקחת את תכולתה. או שישכרו שומרים לשמור על החנות, שברוב המקרים עלותם תהיה כמו התוספת לזכויות. וכמו כן, אם יוודע לחברת הביטוח שבעל החנות ידע שחלון הראווה נשבר ולמרות זאת השאירו את החנות ללא שמירה – הם יראו זאת כפשיעה בשמירת הרכוש, ולא יפצו אותם על גניבת הרכוש.

נמצא שבמציאות זו – כל בעלי החנויות מתקנים מיידית אפילו באמצע הלילה את חלון הראווה למרות המחיר היקר. לפיכך מאחר והמזיק פשע

מקורות

בנזקו ע"י נסיעתו הפראית, ומאחר וזוהי הדרך לתקן נזק כזה ע"י כל בעלי החנויות לתכשיטים, לפיכך לענ"ד גם לרמ"ה ביחס לתיקון הנזק שנעשה בפשיעה – חייב המזיק לתקן או לשלם את עלות התיקון כפי המחיר היקר. ובפרט לדברי הש"ך חו"מ (סי' צה, יח וסי' שפו, א) שסובר שתמיד החיוב הוא לתקן את הנזק ולהחזירו למצב שהיה לפני הנזק.

טעם נוסף נלע"ד לחייב בנידון דנן, שאולי דווקא לגבי חופר בור ברה"ר שמבואר בגמ' (בב"ק נה: וז"ל: ארבעה דברים התורה מייעטה בשמירתן, ואילו הם: בור ואש, שן ורגל. כלומר, דוקא כשהמזיק הוא "בורו המזיק" – במקרה זה הקילה עליו התורה, שאם בעל הבור כיסהו כראוי במכסה שיכול לעמוד ברוח מצויה – פטור בעל הבור מכל הנזקים שיקרו אח"כ מחמת בורו, אא"כ נודע לו אח"כ שהמכסה של בורו נעלם, שאז צריך לטרוח ולכסותו שנית, ושרק בנידון זה הקיל הרמ"ה שיכול לחכות זמן סביר עד שימצא מכסה ראוי במחיר רגיל ולא במחיר יקר. משא"כ בנידון דנן שמדובר – שאדם המזיק יצר את הנזק, ולגבי נזקי אדם – התורה מעולם לא הקילה, ובפרט כאשר הוא פשע ביצירת הנזק. לפיכך יתכן שביחס לתיקון נזק שנוצר ע"י אדם המזיק, גם לרמ"ה הוא חייב לתקנו מיידית כפי מנהג שאר בנ"א כשקורה להם נזק מהסוג הזה. וכך גם משמע מדברי החזו"א בב"ק (סי' ו, ג) שהמזיק משלם כפי האופן שבני אדם מתקנים מצב נזק שכזה, כלומר, אפילו לדעת החזו"א שהחיוב של המזיק הוא לשלם כסף ולא לתקן את הנזק, אולם שומת הכסף שחייב נקבעת לפי עלות תיקון הנזק וכפי האופן שדרך בנ"א רגילים לתקנו.

ומאחר והתבאר לעיל, שכל בעלי חנויות ובפרט לתכשיטים היו מתקנים מיידית את חנותם למרות תוספת המחיר בשעות הלילה, וגם אם למזיק היתה חנות כזו הוא מודה שהיה מתקנה מיידית בלילה, נמצא שזה הדרך והאופן לתקן נזק כזה. ומאחר ולא מצאנו שום קולא מהתורה לגבי תיקון נזקי אדם שהזיק, לכאורה גם לרמ"ה יתחייב המזיק לשלם את המחיר היקר כמו שעולה לתקן באמצע הלילה.

משפטי סימן יג התורה עה

מקורות

לאור האמור, למרות שאין לנו ראייה מוכחת לחייב את המזיק כמו המחיר היקר, כי הרמ"ה התייחס לגבי סילוק המזיק, ובנידון דנן מדובר על תשלום עבור הנזק שנעשה, אולם לענ"ד מחמת הטעמים שכתבנו לעיל נראה, שגם לרמ"ה יתכן שבנידון דנן מאחר וכך הדרך שעושים ומתקנים כל בעלי חנויות ובפרט למכירת תבשיטים וחפצים יקרי ערך, א"כ באופן הזה מתחייב המזיק לתקן את נזקו.

והנה למרות שכתבנו מה שנלע"ד מעיקר הדין, אולם כדאי שיתפשרו בתוספת המחיר שגובים בלילה כלומר, אם הזגג גובה עוד שלושים אחוז, ישלם המזיק תוספת של חמש עשרה אחוז בתור פשרה.

סימן יד

טעות של חשמלאי רכב שגרמה לתאונה

שאלה

אדם מסר את מכוניתו לתיקון אצל חשמלאי רכב, אלא שהחשמלאי טעה בחיבורי חוטי החשמל באופן, שכאשר הנהג מאותת שפונה לצד שמאל – נדלקים אורות האיתות האחוריים בצד ימין, וכנ"ל הפוך, כשמאותת שפונה לצד ימין – נדלקים אורות האיתות שבצד שמאל. והטעות הזו קיימת גם בלוח שלפני הנהג.

כתוצאה מכך, כשנסע בכביש הראשי ואותת שפונה לצד שמאל, נדלקו אורות האיתות שבצד ימין, ונהג שנסע אחריו עקף אותו מצד שמאל. אלא שלמעשה מכיון שגם הנהג הראשון פנה לצד שמאל קרתה תאונה ביניהם וניזוקו שתי המכוניות.

מי חייב בתשלום הנזק?

תשובה

א. שני הנהגים הינם אנוסים בגרימת התאונה, לפיכך כל אחד פטור מלשלם לשני את נזקו. ולכן יקבל הניזק רק מה שניתן לגבות מהביטוח.¹

מקורות

1. בנדון דנן ברור ששני הנהגים היו אנוסים בגרימת הנזק. הנהג הראשון סמך על החשמלאי שחיבר כראוי את החוטים, ולא נדרש ממנו יותר מכך. וכמו כן לנהג השני מותר היה לסמוך על האיתות של הנהג שלפניו, מכיון שהדלקת האיתות נחשבת כאמירה מפורשת של הנהג הראשון לנהג שנוסע אחריו, שהוא פונה מהכביש לצד שהנורות נדלקים. לפי"ז מותר היה לנהג השני לסמוך עליו, וכך נוהגים כל הנהגים, לפיכך שניהם נחשבים כמזיקים

משפטי סימן יד התורה עז

ב. אמנם ביחס לחיובי החשמלאי שמחמתו נגרמה התאונה, כלפי הנזק שנגרם למכונית של הנהג העוקף שפגע בראשון – הוא פטור בדיני אדם מלשלם לו.²

אבל ביחס לנזק שנגרם למכונית שתיקן – הדבר לכאורה תלוי במחלוקת הפוסקים, האם ניתן לחייבו בדיני אדם. ולכן ראוי שיתפשר בהסכמה עם בעל המכונית שתיקן, אע"פ שלא ניתן לחייבו לשלם לו עבור ניזוקו.³

מקורות

באונס גמור. ומבואר בתוס' ב"ק (כו: ד"ה ושמואל וכו') שבמקרה זה אדם המזיק פטור, וכן פסק הרמ"א כמותו בחו"מ (סי' שעה, א) וע"ש. אמנם דעת הרמב"ן שאדם המזיק באונס גמור חייב, ועיין ג"כ בש"ך חו"מ (סי' שעה ס"ק א) עכ"פ ודאי שלדינא אי אפשר להוציא ממון מיד אף אחד מהם.

ולכאורה היה מקום לומר שבנידון דנן, גם לרמב"ן פטור המזיק, כי נחשב הדבר ששניהם הוזקו אחד בשני וקימ"ל בב"ק (מח:): – הוזקו זה בזה פטורים וכו'. אולם למעשה יש לדחות טענה זו, מאחר שאפילו אם במציאות שניהם הוזקו, אולם מכיון שאחד נסע בהיתר כלומר – העוקף, והשני נסע באיסור, לכן נחשב הדבר שרק אחד הזיק את השני.

2. ודאי שהחשמלאי פשע במלאכתו שעשה עבור הנהג הראשון שתיקן את רכבו, שבס"ד יתבאר דינו כלפיו להלן במספר 3. אולם כלפי הנהג השני העוקף שפגע בראשון אומר לו החשמלאי – אינך בעל דברים שלי. כלומר, כלפיך אין לי כל מחוייבות, לא עבדתי עבורך וכמו כן לא אמרתי לך לסמוך עלי, ולכן אין לי כל מחוייבות כלפיך, ולכלל היותר היה דינו כמזיק לו בגרמא, ויתכן שגם זה אינו ואכמ"ל.

3. ודאי שהחשמלאי פשע במלאכתו, וחייב להחזיר לבעל המכונית הראשון את השכר שקיבל ממנו עבור עבודתו או שיתקן את הטעות שעשה לו ללא תמורה.

מקורות

שיטות הפוסקים לגבי פועל שהזיק בגרמא

אמנם ביחס לנזק שנגרם למכונת שתיקן מהמכונת השניה שעקפה אותו, לכאורה היה צריך להיות כמזיק בגרמא, ויפטר החשמלאי בדיני אדם. אלא שמבואר בנתיבות במספר מקומות, לגבי פועל שמקבל שכר, שהוא מתחייב לבעה"ב על כל הנזק שיגרם לו מחמת פשיעתו. וחדש הנתיבות (בסי' קפג, ס"ק א) שחייב זה קיים אפילו עבור מניעת רווח כספי, שאם הפועל מקבל שכר עבור עבודתו – עליו לשלם לבעה"ב את ההפסד הממוני שנגרם לו מחמת הפועל.

ועיין עוד בנתיבות (בסימנים: ד"ש ס"ק ב, סי' שו ס"ק ו, סי' שלג ס"ק ג) שמכולם מוכח, שבנידון דנן יתחייב החשמלאי לשלם לבעל הרכב עבור הנזק שנגרם לו מחמת פשיעתו במלאכתו, כי עליו הוא סמך, ולשם כך הוא נתן לו כסף עבור שכר עבודתו, וכנגד שכרו – מתחייב לו הפועל במקביל לשלם לו את כל ההפסד הכספי שיגרם לבעה"ב מחמתו וע"ש. ולכן, למעשה לדעת הנתיבות, כל ההפסד הממוני שיגרם לבעל הרכב הראשון לאחר הקיזוז ממה שקיבל מהביטוח שלו או מהביטוח של בעל המכונת השניה, ישלם לו החשמלאי.

אמנם מדברי הרא"ש ב"מ (עג: פ"ה אות סט) משמע, שפועל אפילו בשכר יהיה פטור מלשלם עבור מניעת הרווח שגרם לבעה"ב, ולכאורה זוהי הכרעת השו"ע והרמ"א בחו"מ (סי' קפג, א) שלא חילקו בין אם הפועל מקבל שכר עבור שליחותו או עושה זאת בחינם, כי תמיד הוא יהיה פטור על מניעת הרווח הממוני לבעה"ב שנגרם מחמתו בפשיעה, וכן נקט החזו"א בב"ק (סי' כב ס"ק ב ד"ה ובנה"מ וכו') וע"ש.

כמו כן מבואר מהכרעת הרמ"א בחו"מ (סי' שפו, ג) לגבי סופר שמקבל שכר עבור עבודתו, שהתבקש ע"י הלוח לכתוב לו שטר הלואה שלוה מהמלוה מאד זוז, והסופר כתב במקום זה שההלואה היתה מאתים זוז, והסופר נתן את השטר שכתב למלוה, ומחמת שטר זה רימה המלוה וגבה

מקורות

מהלוח בביה"ד מאתיים זוז במקום מאה זוז, ופסק שם הרמ"א, שלמרות ההפסד הכספי שגרם הסופר ללווה בפשיעתו, בכל זאת דינו כגרמא בלבד שפטור בדיני אדם מלשלם. וע"ש בש"ך (ס"ק כא-כב) שהסכים עמו לדינא. והרי שם מדובר בפועל שקיבל שכר תמורת עבודתו, ולמרות שפשע במלאכתו ונגרם לו הפסד כספי ללווה – פטור בדיני אדם מלשלם לו עבור ההפסד הכספי. ועיין ספרי משפטי התורה ב"מ (סי' נה) מה שהארכנו בס"ד לבאר את שיטות הפוסקים בדין זה.

לאור האמור בנידון דנן, לכאורה תלוי הדבר במחלוקת הפוסקים, ולכן לא ניתן לחייב את החשמלאי שמוחזק בכספו בדיני אדם, אלא שראוי לו מחמת דיני שמים לשלם לבעל המכוננית הראשונה את ההפסד הממוני שנשאר לו לאחר קיזוז הכסף שקיבל מהביטוח או להגיע עמו לפשרה מוסכמת.

למה החשמלאי פטור מדינא דגרמי

נוסיף עוד, שלא שייך לחייב את החשמלאי מדינא דגרמי על נזקי המכוננית הראשונה, כמו במראה דינר לשולחני המבואר בב"ק (צט:) שחייב היועץ לשלם על הנזק שנגרם מחמתו כשיודע שסומכים עליו, משום שע"פ דיבורו עושים מעשה. כי בנידון דנן הנזק הישיר לא נגרם למכוננית בגלל עבודת החשמלאי, אלא בגלל אדם אחר שפגע במכוננית שתיקנה ומעשהו של השני בלבד הזיק. ולולא המזיק השני, למרות עבודת החשמלאי – לא היה נגרם כל נזק למכוננית. אלא שפעולת החשמלאי גרמה ויצרה אפשרות שיכול אדם אחר להזיקו. משא"כ חיוב גרמי קיים, רק כאשר מעשה הנזק נעשה ע"י המזיק עצמו או שניזוק בדבר שעליו התייעצו עמו כמו שטרות הכסף, שטר ההלוואה וכיו"ב, שהם עצמם ניזוקו מחמת היועץ שלו ושעליהם מתייחסת פעולתו, ולא כשאדם אחר עשה את מעשה ההזיק.

סימן טו

נזקי ממון שנגרמו מחמת שימוש לא אחראי

שאלה

א. קונה פתח את מכסה המקפיא של הגלידות שהיה בחנות המכולת לפני סגירת החנות, ושכח לסוגרו בחזרה. למחרת בבוקר התברר, שכל חבילות הגלידה שהיו במקפיא הופשרו, ונגרם נזק בסך אלף ש"ח. האם הקונה חייב לשלם על כך בדיני אדם או בדיני שמים?

ב. בימות הקיץ אדם שכר דירה לשבועיים או ששאל אותה בחינם לשבועיים מחברו, והדליק את המזגן בגלל החום שהיה בדירה. אלא ששכח לכבותו לפני צאתו מהדירה, והמזגן הנ"ל המשיך לפעול לשוא עד שהגיעו בעלי הדירה כעבור שבוע לדירתם וכיבוהו. עלות החשמל שהתבזבזו הינו שמונה מאות ש"ח. האם שואל הדירה או שוכרה חייב לשלם על כך?

תשובה

א. בנידון השאלה הראשונה, מעשה הקונה נקרא "מזיק בגרמא". לפיכך הוא פטור מלשלם עבור הנזק שגרם בדיני אדם אלא שחייב על כך בדיני שמים. לפיכך לא ניתן לחייבו לשלם, אולם ראוי לו לשלם זאת, או עכ"פ להגיע לפשרה עם המוכר בסכום התשלום.¹

מקורות

1. תחילה נקדים, שכל מאכל שנשאר באויר וללא קירור מתקלקל מחמת עצמו. ובפרט מאכל שמורכב מחומרים כימיים שאינם טבעיים, שהוא מתקלקל מהר יותר מפרי טבעי. נמצא שהקלקול של הגלידה נובע מחמת עצמו בלבד. אלא כשהוא נמצא בקירור חזק, אזי הקור שומר ומשמר את מרכיביו שלא יוכלו להתקלקל, אבל הקור לא עושה כל פעולה חיובית

ב. בנידון השאלה השנייה, חייב השוכר או השואל גם בדיני אדם לשלם לבעל הדירה את כל הנזק שגרם לו שמסתכם בשמונה מאות ש"ח.²

מקורות

בהשבת החפץ, אלא משמר את הקיים ובכך מונע ממנו מלהתקלקל. לאור האמור נמצא, שמי שמסיר את הקירור, הוא סילק את המגן החיצוני ששמר על הגלידה שלא תתקלקל, אבל מה שגורם בפועל לגלידה להנמס ולהתקלקל – זהו מרכיביו העצמיים שכשנמצאים במגע עם האויר והחום של מזג האויר. לפיכך מעשהו של מסיר מכסה הקירור הינו "גרמא בלבד", ואינו חייב לשלם על כך בדיני אדם אלא רק בדיני שמים. ולכן כדי להפטר מדיני שמים, מומלץ לו להגיע לפשרה מוסכמת עם בעל החנות שניזוק, אבל לא ניתן לחייבו על כך.

2. הפעלת החשמל ע"י האדם, נחשבת שהמפעיל זורק חץ תמידי כל הזמן. ואפילו לסוברים שבחשמל בכל רגע נוצר ניצוץ חדש בעולם, ואין זה קשור ליצירה הראשונה, והנפקא מינה היא ביחס להל' שבת ולהלכות רציחה וכיו"ב, אבל לגבי נזקי אדם, קימ"ל כרא"ה בפ' הכונס שהובא בשטמ"ק (נו). ד"ה אילימא בשם הרא"ש וכו', שאדם המזיק חייב גם על הנזק שנגרם מחמת כח כוחו. וממילא יש כאן פעולת אדם המזיק ע"י חיציו מרגע ההפעלה. אלא שכל זמן שהשוכר או השואל השתמש בדירה – פעולה זו היתה בהיתר, כי על דעת כן שכר את הדירה כדי להשתמש במזגן בדרך בני אדם שמתמשים בו לצורכם. אולם מהרגע שעזבו את הדירה היה חייב לכבות את המזגן, כי על דעת כן לא ניתן להשתמש במזגן.

לפיכך אע"פ שמרגע עזיבת הדירה לא עשה השוכר פעולה נוספת כדי להפעיל את המזגן, ונמצא שאין כאן לכאורה מעשה של אדם המזיק. כי ההפעלה הראשונה הרי היתה בהיתר, ורק מניעת הסילוק שלה לאחר זמן היתה באיסור, ובאותו הזמן הרי זה התקיים ע"י "שב ואל תעשה", וא"כ יש לדון זאת לכאורה כגרמא בלבד.

מקורות

אלא שנלע"ד שמשתי סיבות ניתן לחייבו גם בדיני אדם.

מהן שתי הסיבות לחייב ממון

טעם ראשון הינו – שכל ההיתר הראשוני שנותן המשכיר להשתמש במזגן הוא בתנאי, שכעבור הזמן שנצרך לשימוש – יכבה המפעיל את החשמל, ואם הוא לא יכבה אותו, בין אם במזיד או מחמת שכחה – על דעת כן הוא לא הרשה לו מעיקרא שישתמש במזגן ויפעיל את החשמל. או שמסכים לשימוש רק בתנאי שישלם לו את עלות החשמל המיותר שיגרום מחמתו.

נמצא שכל הפעלת המזגן מעיקרא היתה בתנאי זה בלבד. ולכן אפילו אם המשכיר לא התנה זאת בפירוש עם השוכר, אבל ודאי זו היתה דעתו, כי זוהי גם דעת כל אדם שמשכיר או משאיל דירה, וא"כ אגן סהדי שרק על דעת כן השכיר לו את הדירה עם האפשרות להשתמש באביזריה.

טעם שני לחייבו הוא – כי מנהג המדינה וגם רשום בכל חוזה שכירות, שהשוכר מתחייב להחזיר את הדירה המושכרת באותו מצב שקיבלה, למעט בלאי טבעי הנובע מחמת שימוש סביר בנכס המושכר. ולכן אפילו אם לא עשו ביניהם חוזה שכירות כתוב, בכל זאת כל מי ששוכר ע"ד כן שוכר. לפיכך טוען המשכיר לשוכר, אתה כעת לא משאיר לי את הדירה באותו מצב שקיבלת, כי ביחס למה שהשתמשת במזגן בעלות של שלש מאות ש"ח זה הרי נקרא בלאי טבעי שנובע מחמת השתמשות סבירה, ושעל דעת כן השכרתי לך את הדירה. אולם השמונה מאות ש"ח הנוספים שהם לא קשורים לשימוש הסביר בדירה, זהו נזק שאני חייב לשלמו כעת לחברת חשמל, וללא תשלום זה הם ינתקו לי את החשמל בבית, וממילא לא אוכל להשתמש בבית מכאן ואילך כראוי. נמצא שאני נתתי לך בית שניתן להשתמש בו כראוי עם כל מרכיביו והחשמל שבו, ואילו אתה מחזיר לי בית שאינני יכול להשתמש בו כראוי, אלא אם כן אשלם שמונה מאות ש"ח נוספים, כדי להחזירו למצב שימוש הראוי. נמצא שיצרת שיעבוד חדש על

משפטי סימן טו התורה פג

מקורות

החשמל שבביתי, שמונע ממני להשתמש בחשמל מכאן ואילך, אם לא אסלק את השעבוד הנ"ל שהינו – החוב בסך שמונה מאות ש"ח. לפיכך גם לולא גדרי אדם המזיק, אלא מחמת חיובך כלפי כשואל או כשוכר, עליך להחזיר לי את הנכס לאותו מצב שקיבלת, ומסיבה זו אני מחייב אותך לשלם לי את השמונה מאות ש"ח הנוספים, שעמם אוכל להחזיר את הנכס למצב הראוי לשימוש.

סימן טז

גנבו אבנים והניחום באמצע הכביש

שאלה

בשכונה מסויימת היו הגנבים פורצים בלילה לרכבים מסחריים שהיתה בהם סחורה וגונבים אותה. לפיכך החליטו שני בחורים להתל בהם, והביאו לשכונה רכב מסחרי גדול ומילאו את תכולתו בעשרות ארגזים מלאים באבנים. לאחר שסגרו את הארגזים, הדביקו עליהם תמונות של כל מיני סוגי מזון, כדי שיראה כאילו הארגזים מכילים בתוכם סחורה זו, והחנו את המשאית במקום מרכזי בשכונה, מבלי לנעול במנעול את דלת הארגז של המשאית ששם הונחו הארגזים הנ"ל.

ואכן בלילה שלמחרת, באו הגנבים, רוקנו את תכולת המשאית הנ"ל לשני רכבים שהיו ברשותם ונסעו מחוץ לעיר, כאשר שני הבחורים הנ"ל עוקבים אחריהם ונוסעים במכונית פרטית בעקבותם. כשהגיעו הגנבים למקום המסתור שלהם ופרקו את הסחורה, גילו לתדהמתם את העורמה שעשו להם, ומרוב כעס החליטו לשוב לשכונה הנ"ל ולשפוך את תכולת האבנים על כבישי השכונה ועל המדרכות.

למחרת בבוקר תושבי השכונה לא יכלו ליסוע ברכבם, והזמינו קבלן פרטי בכדי לפנות במהירות את האבנים הנ"ל, כאשר עלות הפינוי הסתכמה באלפיים ש"ח.

האם הבחורים הנ"ל חייבים לשלם את הסכום הנ"ל, כי למעשה האבנים שלהם נהפכו ל"בור ברשות הרבים"?

תשובה

- א. הבחורים פטורים גם בדיני שמים מלשום עבור עלות הפינוי.
- ב. אם הגנבים הנ"ל יחזרו בתשובה, הם יצטרכו לשלם אלפים ש"ח למי ששילמם.¹

מקורות

1. תחילה נגדיר את מהות האבנים כשהיו ברכב המסחרי לפני הגניבה. כלומר, במצב שבם נמצאים – הם לא נחשבים תקלה או בור, מאחר והם שמורים בתוך הרכב, במקום שלא עוברים שם אנשים. כמו כן הבחורים שהניחו אותם במכונית – הפקירו אותם מראש, כי הם לא שווים מאומה, ומבחינתם כל אחד יכול לקחת אותם, ולא תהיה כאן גניבת ממון שלהם, כי כאמור אין לאבנים אלו כל שוויות ממונית. נמצא שהבחורים לא הביאו ולא יצרו תקלה ברה"ר, מאחר והאבנים הנ"ל הונחו במקום משתמר שאינו מזיק.

מי נחשב בעל התקלה

לפיכך הגנבים כשלקחו את האבנים הנ"ל לרשותם, הם בלבד נעשו הבעלים לשמור עליהם שלא יזיקו. ולכן כשהם הביאו והניחו אותם אה"כ ברה"ר – הם אלו שיצרו כאן בור ברה"ר מאבנים שהיו ברשותם בלבד. ונידון דין הוא כל שכן ממה שמבואר בגמ' (כט:) לגבי גלל שהונח בפשיעה ברה"ר ע"י בעליו, שניתן להתקל בו ולהנזק, בכל זאת אם לאחר מכן הגיע אדם אחר לרה"ר והגביה את הגלל, אפילו אם הגביהו טפח כדי לזכות בו או שהגביהו שלושה טפחים, ואפילו כשלא התכוון לזכות בגלל הנ"ל, בכל זאת ע"י מעשיו הוא נעשה "בעל הבור" הבלעדי, והראשון שהניחו בפשיעה ברה"ר, פקע ממנו כל שייכות לבור הנ"ל. ולפיכך מעתה ואילך חייב השני בלבד על נזקי הבור, והראשון שהניחו פטור אפילו בדיני שמים על הנזק שנגרם מחמת הגלל, למרות שהוא הביאו בתחילה לרה"ר.

מקורות

לפי"ז כל שכן בנידון דנן, שהבחורים לא יצרו מעולם את האבנים כבור ברה"ר, ורק הגנבים ששפכו את האבנים ברה"ר עשו כאן תקלה, לכן רק הם נחשבים "בעל הבור", ורק הם מחוייבים לסלק מרה"ר את התקלה שעשו. כלומר, לשלם את עלות הפועלים שנצרך כדי לסלק את תקלתם. וכמו כן מי שינזק מחמת בורם – הם בלבד חייבים לשלם לו את נזקו.

לכן אם הם יזכו ויחזרו בתשובה, עליהם יהיה לשלם את אלפיים הש"ח שעלה כדי לסלק את תקלתם מרה"ר למי ששילמם.

סימן יז

נהג דיבר בנסיעתו בפלאפון,
וקנסו את בעל הרכב

שאלה

עובד במפעל נסע עם רכבו של בעה"ב לצורך עבודתו. במהלך הנסיעה דיבר הנהג עם הפלאפון שלו ללא דיבורית ולפתע עצרו שוטר ורצה להשית עליו את העונש המלא שהינו – אלף ש"ח, וכן ארבע נקודות. העובד התחנן לפניו שיוותר לו, ולאחר שהצליח לרכך את השוטר, אמר לו השוטר, שלא יפטור אותו לגמרי, אלא יחפש איזשהו דבר שאינו תיקני ברכב, ויקנס אותו על כך בסכום כספי קטן. ואכן הוא מצא ליקוי באחד מהפנסים האחוריים של הרכב שלא תיפקד כראוי, וקנס אותו במאה וחמישים ש"ח בלבד.

כעת טוען הפועל לבעה"ב, שעליו לשלם קנס זה מכיון שהקנס היה עבור ליקוי ברכבו ועליו מוטלת האחריות לתקנו. לעומת זאת טוען לו בעה"ב, שלמרות שהוא צריך לתקן את הפנס, אולם את תשלום הקנס – הפועל בלבד חייב לשלם, כי רק מחמת דיבורו בפלאפון במהלך הנסיעה נגרם הקנס הזה. מי צודק?

תשובה

א. בעה"ב צודק, והנהג חייב לשלם את הקנס בסך מאה וחמישים ש"ח.¹

מקורות

1. מבחינה חוקית אסור לנהג לנסוע בכביש עם רכב שאינו תקין מבחינה בטיחותית, ולא משנה מיהו בעל הרכב. ולכן מבחינתם, הקנס מגיע לנהג

מקורות

שפשע בכך שהכניס רכב לקוי לכביש. אמנם בדרך כלל מקובל ביחסים שבין עובד למעביד, שאם העובד נקנס בגלל שפשע בנהיגתו כגון, שנסע במהירות מופרזת, לא עצר ברמזור אדום או שלא שמר מרחק מהמכונית שלפניו ולכן פגע בה וכיו"ב, במקרים אלו בדרך כלל העובד ישלם את הקנס המוטל עליו.

אולם אם נסע לצורך עבודתו ברכב ששייך למקום העבודה ושלא היה תקין, ונקנס בגלל ליקויים שהיו ברכב – המעביד משלם את הקנס, ובפרט אם המעביד ידע מליקויים אלו ולא תיקנם, ולמרות זאת אמר או עכ"פ ידע שהפועל שלו נוסע עם רכב זה לצרכי העבודה ולא מנע זאת ממנו.

לאור האמור, הקנס בסך אלף ש"ח שהשוטר רצה לקנוס את הנהג שדיבר בפלאפון במהלך הנסיעה, קנס זה מגיע לנהג גם ע"פ הנוהג המקובל בין עובד למעביד, מאחר והקנס נגרם מחמת פשיעת הנהג בנסיעתו ואיננו קשור לבעל הרכב כלל.

והנה מה שהשוטר התרצה להחליפו בקנס קטן בגלל שמצא ליקוי שולי ברכב, הרי גם השוטר מסכים שלולא הדיבור בפלאפון הוא לא היה קונס על הליקוי ברכב ומסתפק רק באזהרה לתקן זאת, א"כ ודאי שהקנס נגרם רק מחמת חיובו של הפועל, ואדרבה הליקוי במכונית משמש בתור היכי תמצוי כדי להפחית לו את גובה הקנס, ולא שזה הגורם ליצור את הקנס, לפיכך נחשב הדבר כקנס שנגרם מחמת הנהג בלבד.

לפיכך במקרה זה, לא קיימת ההנהגה שהמעביד ישלם את הקנס עבור הליקוי במכוניתו, כי כאן כאמור לא הליקוי במכונית גרם לקנס אלא הפוך הליקוי גרם ליצור סיבה להפחתת סכום הקנס שיוטל על הנהג שפשע בנהיגתו.

סימן יח

הטעיית עשיר בפורים

שאלה

אדם התחפש בפורים באופן מוצלח לאחד מגדולי הדור, ונכנס לאחד מעשירי ירושלים להביא לו משלוח מנות מכובד, תוך כדי שהוא מחקה באופן מוצלח את קולו ותנועותיו של אותו אדם גדול. העשיר הנ"ל שהיה בטוח שאותו אדם גדול בא לכבדו, התרגש מאד, והזמין בדחיפות את שכנו שהינו מסריט מקצועי, שיבוא להסריט את האירוע תמורת אלף ש"ח. וביקשו שיסריט איך "גדול הדור" מברך אותו ואת כל אחד מבני ביתו בנפרד. וכן שעושה בביתו תפילה מיוחדת לשמירה ולהצלחה ברוחניות ובגשמיות וכו'.

כמו כן למרות שלכל אחד מאוספי הצדקה עבור מוסדותיהם נתן העשיר מאה ש"ח בלבד, כאן הוא תרם ארבעת אלפים ש"ח עבור מוסדות הרב, בגלל הכבוד הגדול שקיבל מ"גדול הדור".

בערב נודע לעשיר שהיתה זו ליצנות של פורים, לפיכך הוא תובע כעת מהמתחפש, שישלם לו אלף ש"ח עבור התשלום ששילם למסריט. כמו כן הוא תובע לקבל בחזרה את ארבעת אלפים השקלים שתרום למוסדותיו, בגלל שגנב את דעתו, וכעת הוא מרגיש מושפל מאד בעיני כולם בגלל שהולך שולל מחמתו בפני רבים.

לעומתו טוען המתחפש:

א. לא אמרתי לך לשכור מסריט ואתה הטעית את עצמך, כי תחפושת מוצלחת בפורים – לא נחשבת גניבת דעת, אלא זהו מנהג ישראל להתחפש.

צ משפטי סימן יח התורה

ב. אפילו לטענתך שאני נחשב מזיק, אולם ישנה הלכה, שאם אדם מזיק מחמת שמחת פורים הוא פטור מלשלם, ואפילו בדיני שמים.

ג. התרומה שנתת נחשבת בגדר נדרי צדקה לעניים ולעמלי תורה. וממילא לא תוכל לבטל את הנדר שנדרת ובפרט שכבר קיימת אותו, והרי גם אתה מודה שיש לי מוסד תורני פעיל.

תשובה

א. המתחפש פטור מלשלם גם בדיני שמים עבור עלות ההסרטה ששילם העשיר.¹

מקורות

1. מאחר והעשיר הזמין מדעתו בלבד את המסריט, לכן הוא הזיק לעצמו במעשהו זה. לפיכך אם המתחפש לא ידע שהמסריט לוקח כסף, אלא חשב שעושה טובה כשכן – ודאי שאין שום מקום לחייבו כסף, כי הוא מצידו לא עשה שום מעשה שנועד להפסיד לעשיר כסף, ולכן אין בכך מצידו חיוב של גרמא בנזיקין.

אלא אפילו אם המתחפש שמע שהעשיר מבקש משכנו שיבוא במהירות לביתו כדי להסריט את ביקור "גדול הדור" בביתו בתמורה לאלף ש"ח, ויכל למנוע זאת, גם במקרה זה הוא פטור בנידון השאלה דנן מלשלם את הנזק המסתכם באלף ש"ח, ואפילו בדיני שמים הוא פטור.

סיבת הפטור של המתחפש גם בדיני שמים

הטעם לכך הוא, כי אמנם לכאורה היה מקום לחייבו בדיני שמים מדין מניעת השבת אבידה לבעליה, כמו שמבואר בגמ' בב"ק (נו.) שרב יהושע אומר, שמי שיודע עדות לחבירו ואינו מעיד לו, שחייב העד בדיני שמים על מניעת נזק מחבירו. ומבאר הרמב"ן בקונטרס דינא דגרמי, שמדין זה נלמד למקרים נוספים שבהם אדם יכל להשיב אבידה לחבירו או למנוע ממנו נזק ממוני ולא עשה כן, ולבסוף נגרם לחבירו הפסד ממוזן – שחייב בדיני שמים.

מקורות

לפי"ז גם כאן הרי יכול היה המתחפש לומר לו את האמת, ואז העשיר לא היה שוכר את המסריט ולא היה מפסיד את האלף ש"ח.

אמנם, מאחר והחויב לשלם בדיני שמים נובע בגלל הלכות מניעת השבת אבידה לבעליה, והנה מבואר במשנה ב"מ (לג.) ושנפסקה בשו"ע חו"מ (סי' רסד, א) שאם אבדו שתי אבידות, אחת ששייכת למוצא ואחת ששייכת לאדם אחר, והמוצא יכול להתעסק ולהשיב רק אבידה אחת – ההפסד שלו קודם להפסד של חברו שנאמר "אפס כי לא יהיה בך אביון" כלומר, מניעת הפסד ממך קודמת למניעת ההפסד מחבירך.

והנה בנידון דנן, אם המתחפש היה אומר לעשיר שזוהי רק תחפושת – ודאי שלא היה מקבל תרומה למוסדותיו יותר ממאה ש"ח, כמו שנותן למנהלי מוסדות אחרים. נמצא שגילוי האמת יגרום לו הפסד ודאי של ארבעת אלפים ש"ח למוסדותיו, לעומת ההפסד שנגרם לעשיר בסך אלף ש"ח. א"כ ודאי שטובת מוסדותיו קודמים.

כמו כן אע"פ שאצלו זה מניעת רווח נוסף לקופת הצדקה, ואילו אצל העשיר זה הפסד הקרן מכסף שיש לו, אולם מבואר בגמ' ב"מ (לא:): ובשו"ע חו"מ (סי' רסה, א) שמניעת הרווח מעבודתו ג"כ דוחה את הטיפול בהשבת אבידה, למרות שיש בה הפסד לחבירו מהכסף שכבר ברשותו.

ואע"פ שגם הארבעת אלפים ש"ח שרוצה להרוויח לצדקה הינם כסף ששייכים לעשיר ולא למתחפש, ולפי"ז לכאורה אינו דומה למשנה הנ"ל, משום ששם זה הצלת כסף ששייך למוצא מול כסף של המאבד. אלא שיש לדחות טענה זו, כי גם כאן הרי המתחפש לא אוסף בשביל עצמו אלא לצורך הצדקה, א"כ נמצאים כאן שתי קופות, האחת של העשיר והאחרת של הצדקה. לפיכך לא התחדש כאן חיוב של השבת אבידה, "להציל" את ממון העשיר, כשזה נועד להרוויח לקופת הצדקה. ובפרט כשהעשיר נותן כסף לצדקה – הוא לא הפסיד חלילה, אלא הרוויח מצוה גדולה במיוחד.

ב. המתחפש חייב להחזיר את כל ארבעת אלפים השקלים שקיבל
כתרומה למוסדותיו.²

מקורות

וכמו כן מבואר בגמ' ב"ב (ח:) שישנו חיוב הקיים על ביה"ד או על גבאי הצדקה שמתעמם, שכופים את העשירים אם לא נותנים כפי חיובם שיתנו צדקה. אז אע"פ שבזמן הזה אין סמכות לביה"ד לעשות זאת וממילא גם לא לגבאי הצדקה, וכ"ש לא לגבאי צדקה שמינה את עצמו לגבות צדקה עבור מוסד צדקה שהקים, אולם אם הגבאי צדקה הנ"ל עשה דבר שמותר היה לו לעשותו כלומר – להתחפש בפורים שזהו מנהג ישראל וכפי שהובא גם ברמ"א (אור"ח סי' תרצו, ח) נמצא שהמתחפש לא עשה כאן מעשה של גניבת דעת כדי להוציא במרמה כסף, אלא מעשה היתר שנוהגים ישראל במשך אלפי שנים להתחפש בפורים, ומחמת תחפושת זו נתן העשיר צדקה מרובה יותר למוסד צדקה, שגם העשיר הנ"ל מודה שקיים וראוי שיקבל צדקה, ומאחר שברור לנו ג"כ, שאם המתחפש היה אומר לעשיר שהתחפש, לא היה מקבל את הסכום הנ"ל לצדקה. לפיכך מכיון שטובת הצדקה היא שהעשיר יתן לה סכום גדול, לכן מותר היה לו להמנע מלסכן את התרומה לצדקה.

2. הכסף שנתן העשיר לצדקה דינו כנדרי צדקה, ומבואר בשו"ע יו"ד הל' נדרים (סי' ריח, א) וז"ל: כל הנודר או נשבע, רואים דברים שבגללן נשבע או נדר, ולומדים מהם לאיזה נתכוון, והולכים אחר הענין ולא אחר משמעות הדיבור ע"כ. ומוסיף שם הרמ"א, שאפילו אם נדר לחבירו, אם ישנו אומדנא דמוכח שהתכוון לדבר מסויים – הולכים אחר האומדנא שהתכוון וע"ש.

לפי"ז בנידון דנן כולם יודעים כולל המתחפש שהעשיר הנ"ל למרות שיש לו כסף רב, בכל זאת הוא נותן בפורים לכל מוסד צדקה מאה ש"ח בלבד, ולפי"ז ברור שאם היה יודע שאוסף הצדקה איננו "גדול הדור", ודאי שלא היה נותן לו יותר ממאה ש"ח, נמצא הסכום הגדול בסך ארבעת אלפים השקלים שנתן, היה רק בגלל שחשב שגדול הדור בא לכבודו בביקור בביתו, ולכן הוציא גם כסף כדי להסריט זאת, וכמו כן ביקש מהמתחפש שיברך כל

משפטי סימן יח התורה צג

כמו כן אינו רשאי להשאיר ברשותו אפילו לא מאה שקלים, למרות שזהו הסכום שנותן העשיר לכל נציג של מוסד תורני שבא להתרימו בפורים.³

מקורות

אחד מבני ביתו וכו'. א"כ ודאי שיש כאן אומדנא ברורה שהיתה כאן נתינה בטעות, ונחשב הדבר כנדר בטעות לצדקה, שמבואר בשו"ע וברמ"א שהובאו לעיל, שכל נדר או שבועה שנאמרו בטעות – הם בטלים. ואין שום חילוק אם הנדר היה למטרות חולין או למטרות צדקה, כי התחייבות בטעות – איננה התחייבות כלל, ולכן לא משנה לצורך מה התחייב.

כמו כן עיין גם ברמ"א חו"מ (סי' רז, ד) שבמתנה – דברים שבלב הוי דברים ע"כ. וביאר שם הסמ"ע (בס"ק י) שבנתינת מתנה מאחר והנותן נותן זאת בחינם ולא מקבל תמורה כספית תמורתה, לכן אומדן דעת כל דהו מבטל המעשה, ואמרינן דלא גמר בדעתו לתת לו בחינם עכ"ל. ולכן אע"פ שבנידון דנן נותן הצדקה מקבל שכר רב בשמים עבור נתינת הצדקה, אולם מכיון שלא קיבל כסף תמורתו, ודאי שהולכים אחר דעת בני אדם, ומאחר ובנידון דנן מוכח ממעשיו, שנתינת הצדקה היתה רק בגלל שחשב שגדול הדור בא לביתו לכבודו, אז למרות שהוא הטעה את עצמו, אבל כשאנו מתייחסים לכסף שהוציא מכיסו האם יש כאן התחייבות מצידו כנדר לצדקה או נתינת מתנה לעני וכדומה – ברור שהיתה כאן נתינה בטעות והוא נאמן בטענתו שעל דעת שזה תחפושת לא היה נותן.

3. ונראה לענ"ד שאפילו מאה ש"ח שהעשיר נותן לכל מוסד צדקה, אין המתחפש רשאי להשאיר אצלו. כי סכום זה נותן העשיר למנהלי מוסד שמתנהגים כלפיו בהגינות, אבל בנידון דנן טוען העשיר למתחפש, אתה הרי השפלת את כבודי ונעשיתי ללעג ולקלס אצל מכירי מחמתך, ויכולת למנוע זאת אם היית אומר לי את האמת, ובפרט שמחמתך הפסדתי גם אלף ש"ח, וא"כ לאדם כמוך אינני מוכן לתת מאומה. ולכן אע"פ שהעשיר הטעה את

מקורות

עצמו לבד, ומותר היה גם לכתחילה להתחפש בפורים לגדול הדור וכדו', אולם כבר התבאר לעיל שבנדירים הולכים אחר האומדנא, ובנידון דנן האומדנא מסייעת לטענת העשיר, שלפי תכונותיו וגינוני הכבוד שמתנהג, ודאי שאם היה יודע מהתחפושת לפני שנתן לו את ארבעת אלפים השקלים – לא היה נותן מאומה לאותו מנהל מוסד, ובפרט שכבר הפסיד מחמתו אלף ש"ח עוד קודם לכן. ולכן למרות שהמוסד מוחזק בכסף, אולם מכיוון שגם הוא מודה שהכסף הנ"ל ברשותו רק מחמת נדר הצדקה של אותו עשיר, ומאחר והתברר שהנדר הנ"ל הינו בטעות, א"כ לא היה כאן מצד העשיר שום התחייבות לצדקה, ולפיכך צריך המוסד להחזיר לעשיר את כל מה שקיבל.

סימן יט

שיריים של אדמו"ר שנקחו שלא כדין

שאלה

אדמו"ר מפורסם יודע שהחסידים שלו עושים פעולות והשתדלויות רבות כדי לזכות בשיריים ממאכלו או משתייתו. אחד מחסידיו ביקש מהאדמו"ר שימזוג מעט יין ממה שנשאר מקידושו, לתוך בקבוק יין חדש ומשובח שהחסיד הנ"ל הביא מביתו, לצורך ישועה שנצרכת לו, והאדמו"ר אכן נענה לבקשתו, אלא מיד כשהחסיד הניח את הבקבוק על השולחן לידו, הוא נלקח ע"י אחד מהחסידים והועבר מיד ליד כאשר כל אחד מוזג לעצמו מעט מהיין כסגולה מהשיריים של האדמו"ר, כך שלבסוף לא נשאר לבעל בקבוק היין מאומה.

כעת מסתפק האדמו"ר שהינו יר"ש גדול, האם יש עליו חיוב מדין גרמי או גרמא לשלם לחסיד הנ"ל עבור יינו, כי אולי היה צריך להעלות בדעתו שתקרה מציאות כזו, ומחמת השיריים שלו יפסידו לחסיד את יינו המשובח.

תשובה

א. האדמו"ר פטור גם בדיני אדם וגם בדיני שמים מלשלם לחסיד הנ"ל עבור יינו. אמנם כל אחד מהחסידים שלקח מהיין הנ"ל, חייב לשלם לבעל בקבוק היין עבור היין שלקח באופן יחסי.¹

מקורות

1. מאחר ובקבוק היין היה ממונו הבלעדי של אותו חסיד, לפיכך כל מי שלקח מהיין שהיה בבקבוק – נחשב גזלן שצריך להשיב את הגזילה אשר גזל. ולכן מי שהיין הנ"ל עדיין ברשותו – חייב להשיבו לנגזל. אולם אם שתה אותו "כסגולה", במקרה זה חייב כל מי שתה מהיין לשלם לנגזל לפי

ב. אמנם לפני משורת הדין וממידת חסידות בלבד, ראוי לאדמו"ר הנ"ל לתת לחסיד בקבוק יין אחר (ואפילו שיהיה יין מסוג פשוט), כדי לפייסו על העגמת נפש שנגרמה לו.²

מקורות

המחיר ששווה הכמות ששתה ביחס לעלות היין המשובח כפי שנקנה בחנות. כמו כן ברור שבמקרה דנן, מכיון שהיין הגיע לידי אותם ששתו אותו ע"י עבירת גזל – ודאי שאין מצוה באה מעבירה, ולכן לא היתה ולא תהיה להם שום תועלת רוחנית או גשמית משתיית השיריים האלו.

אמנם ודאי שהאדמו"ר לא פשע בשום אופן שהוא, והיה מותר לו לכתחילה לתת מהשיריים שלו לבקבוק היין של אותו חסיד. ובעל היין בלבד היה צריך לשמור על ממונו שלא ילקח ממנו, ואין חיוב זה מוטל על האדמו"ר הנ"ל. כמו כן לא רק שאותו אדמו"ר לא אמר חלילה לחסידים לקחת מאותו בקבוק, אלא ודאי שלא היה עולה בדעתו שהחסידים שלו יכשלו באיסור גזל מהתורה, וממילא אין שום מקום לחיובו, ואפילו לא בדיני שמים להשתתף בהפסד הממוני של החסיד שנגזל.

2. למרות האמור במספר 1, אולם מאחר וחלק מעבודת הקודש שהתברכו בהם האדמורים שליט"א היא – לנהוג במידת חסידות כדי לפייס ולרצות כל יהודי, ובפרט אותם הנמצאים במצוקה ונזקקים לישועה, ומאחר ובנידון דנן החסיד הנ"ל הרי זקוק לישועה, וכ"ש לאחר מה שקרה לו, הוא יכול לחשוב בטעות, שכאילו מהשמים מונעים ממנו בכוונה מלזכות לישועה וכו' ולכן חטפו ממנו את היין הנ"ל, לפיכך ראוי ממידת חסידות לאותו אדמו"ר שיתן בקבוק יין אחר לאותו חסיד, ובכך ירגיע את רוחו, ואולי ע"י כך יצליח למשוך לו ישועה ממקום גבוה יותר כלומר, ממידת החסד והרחמים הגדולים בזכות – מידה כנגד מידה כפי שאותו אדמו"ר נהג עם חסידו הנ"ל.

אמנם מאחר ומטרת אותו חסיד לקבל יין מהאדמו"ר כשיריים וכסגולה לישועה וכו', לכן לצורך מטרה זו מספיק גם אם האדמו"ר יתן לחסיד יין פשוט שניתן לברך עליו בורא פרי הגפן, ולא צריך יין משובח כמו הסוג שקנה אותו חסיד בתחילה.

סימן כ

תשלום לנזקים מחמת נסיעה פראית

שאלה

אדם נהג עם רכבו במהירות מופרזת, וכתוצאה מכך איבד שליטה על רכבו ונתקע בעץ שעמד בצידו הכביש. מחמת הפגיעה, נוסע שישב ליד הנהג ולא חגר חגורת בטיחות, עף מהרכב, נחבט קשות במדרכה, וכן נשברו חפצים יקרי ערך שהחזיק בידו. האם חייב הנהג לשלם לנוסע עבור נזקי הגוף והרכוש שנגרמו לו או לפחות את ההשתתפות העצמית שהביטוח לא ישלם לו, למרות שהנוסע פשע בכך שלא חגר חגורת בטיחות, שמוסכם ביניהם שאם היה חוגרה – לא היה נגרם הנזק לנוסע לגופו או לרכושו?

תשובה

א. נהג הרכב שפשע בנסיעתו חייב לשלם עבור כל נזקי גופו וממונו שנגרם לנוסע מחמת התאונה ושהביטוח לא ישלם לו עבורם.

ב. החיוב האמור בסעיף א קיים, גם במקרה נוסף כגון, אם נהג מכוננית שנסע אחריהם פגע בהם בעוצמה בגלל שלא שמר מרחק כראוי, וכתוצאה מכך ניזוקו הנהג ושאר הנוסעים שהיו ברכב שנפגע, שגם במקרה זה למרות שנוסעי הרכב פשעו בכך שלא חגרו חגורות בטיחות, בכל זאת חייב הנהג הפוגע בתשלום הנזק הגופני והממוני שנגרם להם, כלומר, יתרת הסכום שלא תשולם להם ע"י חברת הביטוח.¹

מקורות

1. נהג שנוהג במהירות ובחוסר זהירות בכביש – דינו כאדם המזיק. ובזמן

מקורות

הסנהדרין כשדנו דיני נפשות אם הנהג הנ"ל היה הורג יהודי מחמת נסיעתו הפרועה – דינו כשוגג קרוב למזיד, שעיר מקלט לא קולטת אותו, כי מגיע לו עונש חמור מכך, ולכן גואל הדם היה יכול להרוג אותו בכל מקום שיפגשנו, ואפילו אם יברח לעיר מקלט – יוכל להורגו שם. וגם מותו של הכהן הגדול לא יציל אותו מגואל הדם.

ודומה הדבר למה שמבואר במסכת מכות (ח.) לגבי הזורק אבן במזיד מחלון ביתו לרשות הרבים, למקום שדרך בני אדם ללכת שם, והאבן שנורקה הרגה את אחד מהולכי רה"ר, מבלי שזורק האבן התכוון לפגוע בו, בכל זאת נחשב הזורק – כרוצח שהרג באופן של שוגג שקרוב למזיד, שלאדם זה עיר מקלט לא קולטת אותו להצילו, כי מגיע לו בגלל חומרת מעשיו עונש גדול יותר, וכך גם פסק הרמב"ם בהל' רוצח (פ"ו הל' ו). ומבואר בקצות (סי' ב) ובספר ישועות ישראל (סי' ב) שהטעם למה אין היתר בזמן הזה לגואל הדם להרוג את רוצח קרובו, בגלל שאין לנו ביה"ד שמוסמכים לדון דיני נפשות, לפיכך לא ניתן לקבל עדות כיצד הנ"ל הרג את הנרצח. אבל ביחס לחומרת מעשיו – אין שום חילוק בין זמן חז"ל לזמן הזה.

מי נחשב האדם בנוק

לאור האמור בנידון השאלה דנן, שמחמת נסיעתו הפראית של הנהג, הוא פגע בעוצמה בעץ שהיה בצידי הכביש, לפיכך נחשב הנהג – כאדם המזיק שלקח את יושבי המכונית באמצעות קופסת המכונית והשליכם ע"י כוחו לעבר העץ. כי הלחיצה על דוושת הגז נחשבת – כזורק חץ ארוך שמוליך את המכונית בעוצמה קדימה, וכתוצאה מדחיפת כוחו – הושלכו נוסעי המכונית לעבר העץ, לכן נחשב הנהג כאדם המזיק בפשיעה.

וכך גם דינו של הנהג בנידון שבסעיף ב בתשובה, שפגע ברכב שנסע לפניו בגלל שלא שמר ממנו מרחק, שנחשב הנהג הפוגע – כמזיק בפשיעה ע"י כוחו. לפיכך במקרים אלו, מעיקר הדין חייב הפוגע לשלם מלבד על נזקי הממוץ שגרם, גם על החבלות שנגרמו לגופי הנוסעים חיוביים של: נזק, צער,

מקורות

ריפוי ושבתי (מבושת הוא פטור, כי לא התכוון לבייש או להזיק) ועיין בשו"ע חו"מ (סי' א, ה) כיצד דנים בזמן הזה תשלומים אלו.

אמנם למרות שגם נוסעי המכונת פשעו בכך שלא חגרו את עצמם בחגורת הבטיחות, אולם אין פשיעתם פוטרת את הנהגים שפגעו בהם והזיקו להם. מאחר שאע"פ שהחגורה נעשתה לטובתם להצילם מפגיעה מהנזק, אולם לא היא שיצרה את הנזק לגופם ולממונם, אלא הנזק נגרם רק ע"י הנהג שפשע בנסיעתו ופגע בהם, ולכן נשאר עליו החיוב לשלם את נזקו. וכשם שאם אדם פשע בשמירת ממונו והשאיר את דלת ביתו פתוחה – לא הותר מחמת זה להיכנס לביתו ולגנוב את ממונו, ומי שיגנוב את ממונו, יעבור על אסור גניבה, ויתחייב לשלם תשלום כפל כמו כל גנב אחר, ולפי"ז הוא הדין בנידון דנן.

סימן כא

נזק מחמת השתמשות חריגה במעלית

שאלה

על דלת מעלית שנמצאת בבנין משותף נכתב, שאפשר לעלות עמה חמישה אנשים בלבד. קבוצת בחורים שמנתה שבעה בחורים רצו להגיע למשפחת כהן שגרה בקומה השלישית בבנין. לפיכך נכנסו תחילה חמישה בחורים למעלית ורצו לסגור את הדלת, אולם שני חבריהם הנוספים נדחקו למעלית וזאת למרות שידעו שזה בניגוד להוראות הבטיחות.

ואכן לאחר שנלחץ הכפתור במספר 3 כדי להעלות לקומה השלישית, החלה המעלית לעלות אלא שנתקעה בין הקומה השנייה לקומה השלישית, וכתוצאה מכך הוצרכו להזמין טכנאים לחלצם. הטכנאים חייבו את דיירי הבנין עבור עלות עבודתם, בתוספת החלקים שניזוקו ושהוצרכו להחליפם – בסך אלף וחמש מאות ש"ח.

כעת תובעים הדיירים מכל שבעת הבחורים שעלו במעלית את הסכום הנ"ל. אלא שחמשת הבחורים שנכנסו ראשונים למעלית טוענים – שרק שני הבחורים שנכנסו אחרונים למעלית בניגוד להוראות הבטיחות, הם ישלמו את הנזק, מה הדין?

משפטי סימן כא התורה קא

תשובה

א. אם לאחר שנכנסו כל שבעת הבחורים למעלית ונסגרת הדלת, לחץ אחד מביניהם על הכפתור כדי להעלות את המעלית – רק הלוחץ על הכפתור חייב לשלם עבור הנזק שנגרם.¹

מקורות

1. מי גרם לתקלה

תחילה נבהיר בס"ד, כשיצרני המעלית כותבים הגבלה שאין להשתמש במעלית יותר ממספר אנשים מסויים – או שאין להכניס למעלית יותר ממשקל מסויים, כוונתם היא – שמנוע המעלית אינו מסוגל לתפקד כראוי להעלות או להוריד את המעלית אם יש שם משקל שגדול ממה שהם קבעו. אולם אם המעלית תעמוד במקומה מבלי להפעיל את המנוע, ויהיו בתוכה יותר אנשים מהמותר – כתוצאה מכך לא יגרם כל נזק למעלית, כי כבלי הפלדה של המעלית שמחזיקים אותה – עומדים במשא כזה, אא"כ הניחו במעלית משקל מופלג ביותר מעבר לכל שימוש נורמלי.

לפיכך כל זמן שישוהו שבעת הבחורים במעלית כשהיא עומדת מבלי ללחוץ על כפתור ההפעלה – לא יגרם למעלית כל נזק, ולכן כניסת השניים הנוספים לא גרמה לנזק. אלא הנזק למעלית נגרם רק לאחר שנלחץ כפתור ההפעלה, שע"י כך נדרש מהמנוע וממרכיביו לפעול כדי להעלות את המשקל החריג שבמעלית. ומאחר ואין יכולת למנוע המעלית לעשות פעולה זו, לפיכך נתקעה המעלית בין הקומות.

לאור האמור, הבחור שהיה במעלית ולחץ על כפתור הפעלת המעלית לאחר שנכנסו לשם שבעת הבחורים, כלומר למרות שיודע שיש כאן משקל חריג וממילא הפעלת המעלית אסורה, בכל זאת הוא הפעיל את המעלית – דינו כאדם המזיק שהפעיל בכוחו חץ ארוך שפוגע ומזיק מרגע הלחיצה את מנוע המעלית, לפיכך הלוחץ בלבד חייב מדין אדם המזיק על הנזק שנגרם. לכן אע"פ ששני הבחורים הנוספים שנכנסו למעלית נכנסו באיסור, אולם לא האיסור שעשו זה מה שגרם לנזק הממוני, אלא הלחיצה להפעלת

קב משפטי סימן כא התורה

ב. אם לאחר שנכנסו חמשת הבחורים הראשונים למעלית או אפילו חלק מהם, לחץ אחד מהם על הכפתור כדי להעלות את המעלית עם חמשת הבחורים, ואח"כ נכנסו שני הבחורים האחרונים, ומיד נסגרה דלת המעלית והחלה לעלות ונתקעה באמצע – רק שני הבחורים שנכנסו באחרונה ישלמו את כל הנזק שנגרם מחמתם.²

ג. החיוב של הלוחץ על הכפתור בסעיף א' או של שני הבחורים בסעיף ב' לשלם את הנזק קיים – רק באופן שחברת המעליות גבתה סכום אחד עבור תיקון המעלית וחילוץ הלכודים. ואת אותו הסכום היתה גובה גם עבור תיקון המעלית בלבד.

אולם אם כדי לחלצם מיידית היו צריכים להזמין תחילה את מכבי האש שגבו שבע מאות ש"ח עבור החילוץ, ורק כעבור יומיים הגיעו מחברת המעליות לתקן את המעלית בעלות של אלף וחמש מאות ש"ח – שני הבחורים חייבים לשלם בדיני אדם את האלף וחמש מאות

מקורות

המעלית היא זו שגרמה לנזק, שמחמתה הוכרח מנוע המעלית לעבוד קשה יותר מיכולתו, ולכן הוא התקלקל במהלך עבודתו.

2. במקרה הזה, מכיון שכשלחץ הבחור על כפתור הפעלת המעלית כשהיו במעלית רק חמישה בחורים – הוא עשה שימוש ראוי, ולצורך כך נועדה המעלית, לפיכך אין בלחיצתו שום פעולת מזיק אלא השתמשות ראויה ומותרת. אבל שני הבחורים שנכנסו אח"כ למעלית, ומיד עם כניסתם נסגרה דלת המעלית והחלה לעלות, הם בלבד עם כובד גופם שנקרא – כוחו של אדם המזיק – גרמו את הנזק למנוע המעלית. ומבואר בגמ' ב"ק (י:) ובשו"ע וברמ"א חו"מ (סח' שפא, א) במקרה דומה, לגבי ישיבה על ספסל שנועד למשקל מסוים, אם הבאים אחרונה סמכו את ידיהם על יושבי הספסל ומנעו מהם לקום, וכתוצאה מצירוף כוחם עם משקל היושבים נשבר הספסל – חייבים אותם שמנעו ע"י כוחם מהיושבים שם מלקום, בכל הנזק שנגרם לספסל, מדין אדם המזיק שמזיק ע"י כוחו ומשקלו.

משפטי סימן כא התורה קג

השקלים, אולם עבור החילוץ למכבי אש – התשלום יתחלק באופן שווה, ורק בדיני שמים חייבים לשלם על כך הלוחץ או שני הבחורים.³

מקורות

3. אם המחיר שגבתה חברת המעליות שהגיע מיד כדי לחלצם ולתקן את המעלית, היה אלף וחמש מאות ש"ח, והיו גובים סכום זה גם עבור תיקון המעלית לבד, נמצא שהעבודה לחלץ את הלכודים לא היתה כרוכה בתשלום נוסף, במקרה זה ישלמו הלוחץ על הכפתור בסעיף א בתשובה, או שני הבחורים בסעיף ב בתשובה, את כל האלף וחמש מאות ש"ח.

מהי סיבת הפטור בדיני אדם

אולם אם חברת המעלית סרבה לבוא מיידית כדי לחלצם, ולשם כך היו זקוקים לקרוא תחילה למכבי-אש שיחלצום, והם גבו עבור החילוץ שבע מאות ש"ח, מאחר והנידון כעת הוא להחלץ בשלום מהמעלית, ולדבר הזה כולם זקוקים באופן שווה כלומר, לכל שבעת הבחורים ישנו צורך משותף להחלץ ממקום זה למקום מבטחים, לפיכך עבור ההנאה הזו ששווה שבע מאות ש"ח, יצטרכו להתחלק כולם בתשלום באופן שווה.

אמנם ודאי שהבחור שלחץ על הכפתור בסעיף א, או שני הבחורים שנכנסו שלא כדין הם שגרמו למצב הזה, ואכן בדיני שמים הם חייבים לשלם מדינא דגרמא, אבל בדיני אדם לכאורה קשה לחייבם. כי מדין אדם המזיק – הם במעשיהם לא מזיקים לגופם של הלכודים, ובפרט שלא עשו שום פעולת מזיק בגוף הלכודים. ודומה הדבר לנועל דלת בפני אדם שנמצא כבר בחדר, ומחמת זה יפסיד אותו אדם את עבודתו, או שיצטרך פועלים לחלצו וכו', שכתב הרא"ש ונפסק בשו"ע חו"מ סי' (תכ, יא) שמעשהו נחשב גרמא בלבד, ורק אם החובל תפסו בגופו והכניסו לחדר ונעל אותה, במקרה זה יתחייב בשבת.

כמו כן אין לחייבם מדין מצמצם המבואר בסנהדרין (עז). ועיין ג"כ בתוס' בב"ק (נו. ד"ה אילימא) כי שם המצמצם עושה את מעשה ההריגה בידי או ע"י כוחו בגופו של הניזק, משא"כ בנידון דנן שלא נגעו בשאר הבחורים.

ד. אם לאחר שנכנסו כל שבעת הבחורים למעלית, לחץ אחד מדיירי הבנין שגר באחת הקומות שבבנין על כפתור המעלית כדי שתבוא אליו, והלוחץ הנ"ל לא ידע מכמות האנשים שנמצאים בתוכה – הלוחץ פטור, ועלות הנזק תחולק באופן שווה בין שבעת הבחורים.

מקורות

כמו כן אין לדמות נידון דנן לנותן מכה לחבירו על אזנו, ומחמת המכה יצא דם שגרם אח"כ לנחבל להיות חרש, שמבואר בתוס' בב"ק (צח.) בד"ה מתיב וכו' שהחובל חייב גם על נזקי הגרמא שבאו מחמת מעשה של אדם המזיק. ולכאורה היה מקום לומר, מכיון שמעשיהם של הלוחץ ושני הבחורים שנכנסו אחרונים למעלית נחשב מעשה של אדם המזיק, א"כ נחייב אותם גם כאן בדיני אדם על הגרמא שנעשתה מחמתם.

אולם חלוקים הם המקרים, כי במכה את חבירו, שם הכל נגרם ממעשה אחד לאותו נחבל, כי הדם שיצא מאוזנו של הנחבל וגרם לחרישותו, נעשה ע"י מכת החובל, משא"כ בנידון דנן הכח של המזיקים גרם למעלית להשבר וביחס למעלית ומרכיביה – הם חייבים נזק שלם כדין אדם המזיק. אולם מה שגרמו במעשיהם לאנשים אחרים להגיע למקום שהם נמצאים בו – אין בכך עדיין כל נזק לגופם, אלא שהלכודים מעוניינים לצאת מהמעלית למקום מבטחים, ולצורך זה הם צריכים לשלם כסף למחלצים, נמצא שבפועל הם לא הזיקו ללכודים לגופם או לממונם ישירות, אלא רק גרמו להם, שיצטרכו להוציא כסף כדי לצאת מכאן לחופשי, וזה נחשב גרמא בלבד.

למה לא יתחייבו מדינא דגרמי

ונלע"ד מדין גרמי ג"כ לא ניתן לחייבם, כי לשיטת בעלי התוס', הרא"ש, הראב"ד והרמ"א (בסי' שפו) – צריך שיעשה מעשה מזיק בגוף הדבר הניזוק. ולפיכך בנידון הגמ' ב"ק (כו'): לגבי הזורק כלי מראש הגג שהיו תחתיו כרים וכסתות ובא אחר והוציאם לפני שהם הגיעו לרצפה, וכתוצאה מכך הם נשברו – הוא פטור מדיני אדם, כי מוציא הכרים לא עשה מעשה בגוף הדבר

משפטי סימן כא התורה קה

כמו כן אם שבעת הבחורים הנ"ל נכנסו למעלית בקומה השלישית, ולחץ אחד מהדיירים בקומת הכניסה והזמין את המעלית לרדת, והמעלית נתקעה במהלך ירידתה בגלל משקל חריג – הלוחץ פטור ועלות הנזק תחולק באופן שווה בין שבעת הבחורים.⁴

מקורות

הניזוק וכלשון הראב"ד (פ"ז מחובל ומזיק הל"ז), ולכן גם כאן הם לא עשו שום פעולת מזיק ישירה בלכודים ובממונם.

ולדעת הריצב"א בתוס' ב"ב (כב:) ד"ה זאת אומרת, והש"ך חו"מ (סי' שפו ס"ק ב) שנקט כמותו, ודאי שאין כאן חיוב גרמי, כי גרמי שהינו ממשפחת אדם המזיק חייב רק באותם האופנים שהיו שכיחים ושבהם קנסו חז"ל, משא"כ בנידון דנן לא קנסו חז"ל, וכתב שם הש"ך (ס"ק כד) בפירוש – שאין לחייב מדין גרמי במקרים אחרים שלא קנסו חז"ל.

ולכן לענ"ד נראה, שאם חוייבו הלכודים בתשלום נפרד כדי לחלצם מהמעלית – לא ניתן לחייב בדיני אדם את הבחורים שהיו אשמים שהמעלית נתקעה, וכל שבעת הבחורים יצטרכו להשתתף באופן שווה כלומר – כל אחד ישלם 100 ש"ח עבור הצלתו. אמנם ודאי שראוי לאותם אשמים לשלם זאת עבורם מחמת חיובם בדיני שמים. או שיבקשו באופן נפרד מכל חמשת חבריהם הלכודים שימחלו להם על חוב זה, ומי שימחול להם – יפטרו כלפיו בדיני שמים.

4. בנידון זה מכיון שהלוחצים על כפתורי המעלית עשו כדין, ולצורך זה נמצאת המעלית ולא היו צריכים להעלות בדעתם שיש במעלית תקלה שהיא – שבעת הבחורים המהווים בגופם ובכוחם תקלה לשימוש המעלית, לפיכך הלוחץ פטור כי עשה שימוש ראוי במעלית. והבחורים שנהפכו במשקלם לתקלה למעלית ולשימושיה, הם יתחייבו באופן שווה בתשלום הנזק, בכפוף למציאות שהתבארה בסעיף ה' בתשובה.

ונראה להוסיף עוד עומק, כלומר – בגדרי ב"ק (ו.) נחשבים הבחורים – כאדם או כתקלה המתגלגלת ברגלי אדם אחר שהוא הלוחץ בכפתור

ה. החיוב האמור בסעיף ד' על כל שבעת הבחורים קיים – רק אם לאחר שנכנסו שני הבחורים האחרונים למעלית יכלו עדיין חמשת הבחורים שנכנסו תחילה לצאת מהמעלית או לעצור אותה שלא תעלה. אולם אם מיד כשנכנסו שני הבחורים האחרונים למעלית, דלת המעלית נסגרה והמעלית החלה לעלות, או ששני האחרונים נעמדו ליד הדלת ולא איפשרו לחמשת חבריהם לצאת מהמעלית או ללחוץ

מקורות

להפעילה, שמבואר שם בגמ' שמניח התקלה חייב על כך. ומאחר והנזק קרה בזמן זריקת האדם, כלומר בזמן שתקלה זו נסעה במעלית – מושג שנקרא בגמ' "בהדי דאזלי קמזקי" – לכן הם חייבים על נזקם לפחות כדין אש וולא נאמר שיהיו פטורים על נזקי כלים שזוהי המעלית כמו שמצאנו לגבי בור]. אמנם למעשה הם חייבים מדין אדם המזיק, כי אדם שהזיק ע"י כוחו גם כשהוא עומד – מהותו אדם המזיק ולא בור. כמבואר במשנה ב"ק (לב). שאם עומד אדם באופן פתאומי ברה"ר עם קורתו וחסם ע"י כך את כל דרך רה"ר, והלך אחריו אדם עם חבית ונתקלה החבית בקורה ונשברה החבית – חייב העומד על נזקי החבית מדין אדם המזיק ולא נחשב כ"בור" שפטור על כלים כמבואר שם בנמו"י.

לאור האמור בנידון דנן, הלוחץ על כפתור המעלית כדי שתבוא לקראתו נחשב – הרוח המצויה שמגלגלת את התקלה ממקומה למקום אחר. וכמו הולך רגל ברה"ר שלא ידע שיש תקלה ברחוב, לפיכך הוא פטור על גלגול התקלה, אלא אם כן הוא בעט בתקלה בשגעון ובחזקה כדברי התוס' והרא"ש בדף (ו.) וע"ש. וגם פה זכותו של כל משתמש במעלית ללחוץ על כפתור המעלית כשלא ידע שיש בתוכה משקל יתר, ומאחר ומציאות זו שכיחה, לפיכך היו צריכים הבחורים להעלות בדעתם שם שיכולים מיד לגרום לנזק ע"י משקלם, ולכן היו צריכים לצאת מיידית מהמעלית לפני שיגרם הנזק. ומאחר ולא עשו כך – נהפך גופם לאדם המתגלגל והם חייבים בדיני אדם על הנזק שגרמו במשקלם למעלית כדין אדם המזיק.

משפטי סימן כא התורה קז

על הכפתור במעלית שיפתח את הדלת וכדומה, במקרים אלו – רק שני הבחורים שנכנסו אחרונים למעלית ישלמו את עלות הנזק.⁵

מקורות

5. ההלכות כאן הינם ע"פ המבואר בגמ' ב"ק (י:) ובשו"ע חו"מ (סי' שפא). ובנידון דנן אין מחלוקת לדינא בין הרמב"ם לרא"ש, וכן בין הכרעת השו"ע והרמ"א שם, ולכל הדעות הדין יהיה לענ"ד כמו שמבואר בתשובה בסעיף ה', וע"ש כי קיצרתי.

סימן כב

נזק שנגרם מחמת התעטפות בטלית

שאלה

אדם התעטף בבהכנ"ס בטליתו, ובשעת העיטוף פגעו בחזקה הציציות שמשליכם לאחוריו במשקפיים של מתפלל נוסף שהלך או עמד לצידו, ונפלו לרצפה ונשברו הזכוכיות או במקרה נוסף פגעו הציציות באתרוג מהודר שהחזיק המתפלל שעמד אחריו, וכתוצאה מכך נפל האתרוג לרצפה והפיטם נשבר ונפסל האתרוג.

האם המזיק שנהג באופן מקובל חייב לשלם עבור הנזק הממוני שנגרם מחמתו?

תשובה

א. למרות שהמתעטף בטלית לא עשה מעשה משונה אלא התעטף כדרכם של רוב בני אדם, ולמרות שלא התכוין להזיק, חייב לשלם עבור הנזק שנגרם מחמתו. החיוב לשלם קיים, גם אם ביהכנ"ס היה צפוף במיוחד מהאנשים הרבים שבאו להתפלל שם.¹

מקורות

1. כתוב במשנה בב"ק (כו.) שאדם מועד לעולם, ואפילו אם הזיק שלא בכוונה. ומבואר במשנה ובגמ' ב"ק (לב.) שאם שניהם הזיקו זה את זה – שניהם פטורים. ונחלקו רבותינו הראשונים בפירוש המשנה הזאת. לדעת רש"י והתוס' שם, כונת המשנה שאמרה הזיקו – כלומר, הזיקו זה בזה שלא בכוונה. ולדעת הרמ"ה שהובא בטור חו"מ (סי' שעת, ח) אפילו אם הזיקו כפשוטו אחד לשני, מכיון ששניהם עשו מעשה – לכן הם פטורים, וכן ציין הגר"א שם בגמ'.

מקורות

ומוסיף הרמ"ה המובא שם בטור, ומה שהתכוונה המשנה שאם הזיקו זה את זה חייבין היינו – דוקא כשהמזיק עשה מעשה שהזיק חברו, אולם הניזק לא עשה לו כלום ע"כ. והנה בדין הזה כשרק אחד הזיק לשני שחייב – גם רש"י והתוס' מסכימים עם הרמ"ה. שלמרות שלא התכוון להזיק לו, בכל זאת חייב אדם המזיק לשלם לניזק עבור היזקו.

ורק אם הנזק קרה בגלל שרץ בערב שבת לפני כניסת השבת, כדי למהר להכין את צורכי השבת, במקרה זה חידש איסי בן יהודה בגמ' שם, שישנה תקנה מיוחדת של חז"ל שפטור, משום שחז"ל התיירו לו לרוץ ברה"ר לצורך ההכנות לשבת, ולכן אם כתוצאה מריצה זו בע"ש פגע הרץ ללא כוונה בחבירו שהלך ברה"ר והזיק לו – הוא פטור מלשלם לו עבור נזקו. ומוסיף הפ"ת בחו"מ (סי' שעח סק"ד) בשם תשו' חוות יאיר (סי' רו) שאם היה רץ כדי לקיים מצוות קידוש לבנה או כל מצוה אחרת, ואפילו מצוה שצריכים לקיימה באותו היום, בכל זאת במקרים אלו אם הזיק כתוצאה מריצתו לאדם או לרכוש הזולת – אין את תקנת חז"ל לפוטרו, וישלם נזק שלם כדין אדם המזיק שהזיק בשגגה.

לאור האמור גם בנידון השאלה דנן, למרות שהמתעטף בטלית לא עשה דבר משונה, ולכן אין מעשהו דומה למי שרץ ברה"ר, ולמרות שלא התכוון להזיק, והנזק קרה בגלל צפיפות המקום וכו', בכל זאת אין שום פטור בחז"ל למי שהזיק לחבירו כאשר רק אחד הזיק לשני, ורק במקרה יחיד אם הוא רץ בע"ש לפני כניסת השבת עבור הכנת צורכי שבת שם פטור חז"ל את המזיק, ועיין בהגהות אשרי פרק המניח (אות יא). ובפרט שרואים שרוב המתפללים במקומות אלו כשנזהרים כראוי – לא פוגעים בגופו או בממונו של חבירו, כלומר, גם במציאות של דוחק וצפיפות ניתן לקיים את המצוות מבלי לפגוע בזולת, אלא שצריכים להיזהר ולדקדק יותר לפני ההתעטפות בטלית, או כשמנענעים עם ארבעת המינים בסוכות וכדומה, ולכן נשאר דינו כמזיק בשוגג שחייב לשלם נזק שלם.

סימן כג

חיוב תשלומים עבור אופניים שהזיקו וניזוקו

שאלה

אופניים חשמליות הונחו בכביש ע"י בעליהם בצורה רשלנית. נהג של רכב הסעות עבר במקום ולא הבחין בהם, עלה עליהם ורמסם, וכתוצאה מכך נקרעו לו שני צמיגים.

עלות האופניים – ארבעת אלפים ש"ח, ועלות הצמיגים – אלפיים ש"ח. מי חייב למי ומדוע?

תשובה

ביחס לנזק שנגרמו לצמיגי הרכב שדרסם, הדין הוא כדלהלן:

א. בדיני אדם – בכל המקרים והאופנים בעל האופניים פטור מלשלם. זאת משום שהאופניים נחשבים "בור", והתורה פטרה בור כשמזיק לכלים או לכל רכוש מטלטל אחר או לקרקע.¹

ב. בדיני שמים – אם היתה סיבה מוצדקת לבעל הרכב שמחמתה לא יכל לראות את האופניים או שלא היה יכול לעצור מבלי לפגוע בהם, נחלקו רבותינו האחרונים האם ישנו חיוב בדיני שמים. ולענ"ד

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ק (ה:) שגזרת הכתוב היא ש"בור" פטור על נזקי כלים, וכל דבר שמטלטל נחשב לגבי דין זה כלי. כמו כן מבואר בירושלמי בתחילת ב"ק, שהובא ג"כ ברשב"א ב"ק (י:), בשם רבי ישמעאל, שבור פטור גם אם ניזוק מחמתו קרקע או מכל דבר המחובר לקרקע וע"ש.

משפטי סימן כג התורה קיא

אפילו אם מחמת תקלת "בור" לא ניתן לחייבו, אולם יש לחייבו בדיני שמים מדין "גרמא בנזיקין", מכיון שהנזק נגרם מחמת מעשיו.²

ג. אם הנהג ראה את האופניים ויכל לעצור את רכבו או לעקוף אותם מבלי לפגוע בהם ולא עשה כך – פטור בעל האופניים על נזקי הצמיגים גם בדיני שמים.³

מקורות

2. אמנם ביחס לחיוב בדיני שמים, בספר ברכת שמואל (ב"ק ס' ב) כתב, שבור חייב בדיני שמים גם על נזקי כלים, אולם לדעת החזו"א (ב"ק ס"ב, ב, ס"ק ז) פטור גם בדיני שמים. ובספרי משפטי התורה ב"ק (ס"ד) כתבתי כי לענ"ד יש לחלק בדבר, שבאופן שמחייבים בור מחמת שאדם המזיק חפר או יצר את הבור או את התקלה – חייב גם על הכלים בדיני שמים מדין גרמא בנזיקין שנוצרה ע"י אדם המזיק. אולם באופן שהבור נעשה ע"י גורם אחר כגון: שאדם אחר [או בעל חיים] לקח את ממונו והניחו ברה"ר או במקום שיכול לגרום נזק לאחרים, ואותו מניח הלך לדרכו ובעל התקלה מעוניין עדיין בממונו ולא הפקירו, אלא שאינו רוצה לטרוח ולסלק אותו למרות שיכול להזיק להולכי רה"ר, במקרים אלו, למרות שחייב מדין "בור" אבל אין כאן חיוב של גרמא בנזיקין, כי בעל הבור לא כרהו. וכמו כן ישנה מצידו פחות פשיעה ביצירת התקלה, כי הרי לא הוא עשהו אלא רק נמנע מלסלקו. לכן אם ניזוקו כלים מחמת בורו – פטור גם בדיני שמים וע"ש.

3. כתוב במשנה ב"ק (כו.): המניח את הכד ברשות הרבים, ובא אחר ונתקל בה ושברה – פטור ע"כ. וביארה הגמ' (שם): במסקנה אליבא דעולא שהטעם לפטור הוא, מפני שאין דרכם של בני אדם להתבונן בדרכים. כלומר, מכיון שבני אדם בדרך כלל מסתכלים ישר ולא למדרכה או מכיון שהינם טרודים בעניניהם לכן הם לא מתבוננים לרצפה, לפיכך אם הונח כד ברה"ר והולך הרגל הלך כדרכו ולא הסתכל למדרכה ודרך על הכד ושברו – פטור השובר מכל תשלום, כי היה מותר לו ללכת ברה"ר באופן הזה, ואדרבה מניח הכד פשע בזה שהניח את ממונו במקום שאסור היה לו להשאירו שם. ולכן אם

קיב משפטי סימן כג התורה

ד. אם הנהג לא ראה אותם, אולם נסע ביום – פטור בעל האופניים על נזקי הצמיגים גם בדיני שמים.⁴

מקורות

הולך הרגל ניזוק מחמת שבירתו את הכד – חייב בעל הכד לשלם לו את נזקיו בכפוף לחיובי "בור" ברה"ר, למרות שהניזק גרם לפציעתו.

ומבאר שם התוס' (ד"ה לפי וכו') שלעומת זאת אם בהמה שהלכה ביום ברה"ר ניזוקה מהכד הנ"ל – בעל הכד יהיה פטור על נזקיה. כי שור או כל בע"ח עיניו מוטות לרצפה, ולכן ודאי שראה את התקלה ולמרות זאת לא נזהר, לפיכך אם הזיק השור – חייב בעל השור על נזקי שורו, בכפוף לדיני שור ברה"ר. ואם ניזוק ממנו – פטור בעל התקלה על נזקי השור, כי השור גרם לעצמו את הנזק.

כמו כן מבואר שם בגמרא, שאם אדם ששבר את הכד ראה את הכד, ובכוונה הוא שבר אותו או שלא נזהר כראוי שלא לשוברו למרות שראה את הכד, במקרה זה – חייב השובר על נזקי הכד כדין אדם המזיק, למרות שאסור היה לבעל הכד להניחו ברה"ר, אולם פשיעתו של בעל הכד לא התירה לאדם אחר להפסיד לבעל הכד את ממונו. וכמו כן אם ניזוק מחמת שבירתו – פטור בעל הכד מלשלם לניזק אפילו בדיני שמים, מאחר והניזק אשם בעצמו על הנזק שנגרם לו.

לאור האמור גם בנידון דנן, מכיון שבעל הרכב ראה את האופניים ויכל להמנע מלדורסם ולמרות זאת לא עשה כן, לפיכך הוא חייב לשלם עבור הנזק שגרם להם, ובעל האופניים למרות שפשע בזה שהניחם בכביש, אולם הוא יהיה פטור גם בדיני שמים על נזקי הצמיגים מכיון שהם נגרמו ע"י פשיעתו של בעל הרכב שהזיק לעצמו.

4. התבאר לעיל ע"פ דברי התוס' שם, שישנו חילוק בין אדם לבהמה אם ניזוקו מהכד כשהלכו ברה"ר כאשר לא ראו אותו. שביחס לנזקי האדם – חייב בעל הכד לשלם. כי אין דרכם של בנ"א להתבונן בדרכים, וממילא בעל התקלה אשם בהנחת תקלתו ברה"ר. משא"כ לגבי בהמה, מכיון שדרכה

משפטי סימן כג התורה קיג

ה. אם הנהג, למרות שראה אותם ביום לא יכל לעצור את רכבו לפנייהם בגלל התנועה שהיתה בכביש וכמו כן לא היתה לו אפשרות לעקוף אותם, וכן אם הנסיעה היתה בלילה, ומחמת חוסר תאורה בכביש לא ראה אותם, או שהונחו באמצע הסיבוב בכביש צר באופן שלא ניתן היה להבחין בהם או שלא היה ניתן להימנע מלעלות עליהם – בכל האופנים שהנהג היה אנוס בפגיעתם, נשאר הדין האמור בסעיף ב.⁵

מקורות

לראות מה שנעשה במדרכה או בכביש כי עיניה מתבוננים למטה, לפיכך היא אשמה שגרמה לעצמה את הנזק שנגרם לה מהכד למרות שראתה אותו, ולכן בעל הכד פטור על נזקיה.

החילוק בין הולך רגל לנהג

והנה לגבי נהג הנוסע בכביש, ודאי שחייב לראות כל מה שנעשה בכל שטח הכביש מרצפת הכביש ולמעלה, ואסור לו להיות במהלך נסיעתו טרוד בענינים אחרים שיסיחו את דעתו מכל מה שנעשה בכביש, ולכן למרות היותו אדם, אבל כנהג בכביש צריך לראות כמו בע"ח שעניו למטה. לפיכך אם פשע ולא הבחין בתקלה בנסיעתו ביום כשיש אור מספיק כדי לראות את התקלה או בלילה אם הכביש היה מואר כראוי, באופנים אלו – הנהג פשע בכך שלא הבחין בתקלה, לפיכך דינו כמו דין בעל הבהמה כלומר, שאם היא הזיקה לתקלה – חייב בעל הבהמה לשלם על ניזקה אפילו בדיני אדם, ואם ניזוק מחמת השבירה – פטור בעל התקלה לשלם לו על ניזקו ואפילו בדיני שמים. כי כאמור הוא הזיק לעצמו כשלא התבונן בכביש למרות שהיה חייב לעשות כך.

5. בכל האופנים שהנהג היה אנוס ומחמתם לא ראה את התקלה כמו בדוגמאות שבתשובה וכיוצא בזה, או כשלא יכל לעצור באמצע הכביש כדי שלא לפגוע בתקלה, מבואר שם בגמרא באוקימתות של האמוראים, ששובר התקלה פטור על נזקיה. ולעומת זאת אם נגרם מחמתה נזק – חייב בעל

קיד משפטי סימן כג התורה

ביחס לנזק שנגרם לאופניים, הדין הוא כדלהלן:

ו. אם פגע בהם ביום – בין אם ראם ובין אם לא ראם – חייב הנהג לשלם עבורם גם בדיני אדם.⁶

ז. אם פגע בהם ביום, אולם לא יכל לעצור בגלל תנאי התחבורה בכביש, או שפגע בהם בלילה במקום שלא היתה תאורה מספיקה, או שהיו לו סיבות מוצדקות אחרות שמחמתן לא יכל לראותם או שלא יכל לעצור את רכבו מבלי לפגוע בהם – פטור הנהג שדרסם גם בדיני שמים.⁷

מקורות

התקלה שפשע בהנחת בורו ברה"ר על הנזק שנגרם מחמת בורו בכפוף לגדרי "בור".

6. לאור מה שהתבאר במקורות במס' 4.

7. לאור מה שהתבאר במקורות במס' 5.

סימן כד

גרימת נזק לחבירו לצורך הצלת ממונו

שאלה

בעל חנות לתכשיטים הבחין בשעות הלילה המאוחרות, שגנבים פורצים לחנותו ומרוקנים משם את תכולתה לתוך רכב שחונה על המדרכה ליד חנותו. לפיכך לקח בעל החנות אבן גדולה והשליכה בעוצמה לעבר השימשה הקידמית של המכונית הנ"ל שהתנפצה בקול רעש גדול, וכתוצאה מכך ברחו הגנבים מהמקום, כשהם משאירים את הסחורה שגנבו במכונית הנ"ל. לאחר שהוזמנה המשטרה למקום – הושב לו על ידם כל רכושו הגנוב.

מאוחר יותר התברר, שהמכונית ששימשה התנפצה גם היא נגנבה ע"י הגנבים האלו מאדם שגר בסמיכות, כך שנגרם לו כעת נזק בסך אלף וחמש מאות ש"ח לתיקון שמשות מכוניתו, שאותם הוא לא יקבל מחברת הביטוח, כי סכום זה נכלל בהשתתפות העצמית שלו.

לאור האמור, תובע בעל המכונית את שובר השימשה שישלם לו עבור נזקו.

אולם המזיק טוען לו כדלהלן:

א. חשבתי שהמכונית שייכת לגנבים, ולכן היה מותר לי להזיק אותה כדי להציל את ממוני.

ב. הצלתי לך את אובדן מכוניתך תמורת אלף וחמש מאות ש"ח, א"כ אתה עוד צריך להודות לי על כך.

ג. אפילו אם הייתי יודע מראש שהמכונית שייכת לך, היה מותר לי לשבור את השימשה כדי למנוע מהגנבים שהיו יהודים מלעבור על

קטז משפטי סימן כד התורה

איסור תורה של "לא תגנובו", וע"י כך קיימתי את מצות "הוכח תוכיח את עמיתך" שגם אתה מצווה בה.

תשובה

א. ביחס לטענות הראשונה והשלישית שטען המזיק כפי שנכתבו בשאלה – הן אינן מתקבלות.

אולם ביחס לטענה השנייה, אם אכן זאת היתה המציאות – לכאורה יש מקום לפוטרו מחמת כך, למרות שהשובר התכוון להזיק לצורך הצלת ממונו, ועיין במקורות, וצ"ע למעשה.¹

מקורות

סיבת החיוב כשהזיק בכוונה

1. ביחס לטענה הראשונה של השובר – מבואר במשנה ב"ק (כו): אדם מועד לעולם, בין שוגג ובין מזיד ע"כ. כלומר, בכל האופנים שאדם הזיק כאשר לא היה אנוס בדבר הוא חייב לשלם עבור ניזקו. לפיכך בנידון דנן, הרי אף אחד לא חייב את שובר השימשה לעשות זאת, אלא מרצונו עשה כך ובכוונה שבר כדי להבריח את הגנבים. נמצא שביחס לשבירת שימשת המכוננית – מעשהו נחשב כאדם המזיק במזיד. לפיכך אפילו שביחס לבעלות המכוננית הוא לא ידע למי היא שייכת, אבל אין לידיעה הזו כל סיבה למעט ממעשה הנוק שנעשה במזיד ועל מנת להזיק, לפיכך ודאי שחייב המזיק לשלם לבעל המכוננית עבור ניזקו.

כמו כן בנוסף לאמור לעיל, הרי ברור שגם אם השובר היה יודע מראש שהמכוננית הינה גנובה ושייכת לאדם אחר, גם אז היה שובר את השימשה כדי להציל ע"י כך את ממונו. כלומר, מהות מעשיו נקרא בגמ' ב"ק (ס:) "מציל ממונו בממון חבירו", שמבואר שם בגמ' לדעת רוב המפרשים וכך גם נפסק בשו"ע חו"מ (סי שפח, ב), שמותר להציל את ממונו באמצעות הפסד ממון חבירו, ובתנאי שהמזיק ישלם לניזק אח"כ את הפסדו וע"ש. א"כ לפי"ז

מקורות

פשיטא שכדאי לבעל החנות להפסיד רק אלף וחמש מאות ש"ח כדי להציל את כל רכושו. ואפילו אם יש לו ביטוח לרכושו, אולם ההשתתפות העצמית שלו גדולה בהרבה מהסכום הנ"ל. וכמו כן כדאי לו לחסוך את כל הטירחיה המרובה בטיפול מול הביטוח עד שיקבל את כספו. כמו כן בינתיים החנות שרוקנה מתכולתה ע"י הגנבים, היתה צריכה להיות מושבתת מספר ימים מפעילות, שזה גם הפסד רווח גדול. לפיכך למסקנה ברורה, שגם אם המזיק היה יודע למי שייכת המכונת – הוא היה שובר את שימשתה כדי לנסות להציל את ממונו, ולכן חייב לשלם לניזק את ניזקו שגרם.

הסיבות לפטור או לחייב כשנגרם רווח כתוצאה מהנזק

ביחס לטענה השניה – שגרם רווח לניזק כי הציל לו את ממונו, טענה זו נכונה אם אכן היה מתכוון להשיב לו את אבידתו ולצורך כך שבר את שימשת מכונתו כדי שהגנבים יברחו ממנה, שבמקרה זה הוא היה פטור מלשלם, כי מטרת ההיזק היתה לצורך הצלת ממון חבירו מהפסד גדול יותר, וא"כ אין לך השבת אבידה גדולה מכך.

וניתן להביא ראיה לכך מהמשנה ב"ק (קטו): גבי שטף נהר חמורו וחמור חבירו, והחמור שלו היה שווה מאתים ואילו חמור חבירו היה שווה מנה. לפיכך במקרה שבעל החמור ששווה מנה לא נמצא כאן, ולכן לא היה ניתן לסכם עימו, למרות זאת אם בעל החמור יכל להציל רק חמור אחד, ולכן קפץ והציל את חמור חבירו על מנת שהנ"ל יתן לו אח"כ מאה, כמו הנזק שנגרם למציל מחמת הצלה. כלומר, המציל הפסיד את החמור שלו שהיה שווה מאה ושיכל להצילו, במקום זאת הוא העדיף להציל את חמור חבירו, במקרה זה חייב בעל החמור ששווה מאתים לשלם למציל מאה שהפסיד מחמתו, אע"פ שע"י כך לבסוף ירוויח רק שווי של מאה מממונו. כי ודאי שזה עדיף לו מאשר יפסיד את כל המאתים.

ולפי"ז פשיטא שכך הדין גם בנידון דנן, שעדיף להפסיד אלף וחמש מאות ש"ח, מלהפסיד את כל המכונת או אפילו אם הביטוח היה משלם לו

מקורות

עבור מכוניתו, אבל היה מפסיד נזק גדול יותר מחמת ההשתתפות העצמית והטירחה הרבה בטיפול בתביעה נגד הביטוח.

אמנם בנידון השאלה דנן, המזיק שבר את חלון המכונית כדי להציל את הממון שלו בלבד, ולא כדי להשיב את אבידת חברו. ומבואר בגמ' בב"ק (ס:) שהסנהדרין אמרו לדוד המלך, שכל אדם מלבד המלך ששורף את גדיש השעורים של חברו, חייב לשלם לבעל הגדיש על השעורים שלו. ולכאורה קשה, הרי גם בעל השעורים היה זקוק כדי שינצלו חייו מהפלישתים לשרוף את שעוריו, וא"כ למה מי ששרפם יתחייב לשלם, הרי יש גם לבעל השעורים צורך דומה בשריפת שעוריו, כי גם הוא היה שם בארץ ישראל ליד שדהו? אלא ע"כ מכיון שהשורף עשה זאת לצורך הצלת חייו ולא לצורך הצלת חי בעל הגדיש, לכן חייב השורף לשלם עבור מעשה הנזק, ולמרות שהיה מותר לו לעשות כך כדי להציל את חייו, אולם היתר זה קיים בתנאי שישלם על כך אח"כ לניזק, וע"ש גם בפני יהושע.

למה למסקנה נראה יותר לפטור את המזיק

אולם לכאורה עדיין יש לחלק בין המקרים. כי בנידון שריפת השעורים, ביחס לממון הניזק שהוא השעורים – ודאי שנגרם לו נזק, אלא שע"י הנזק לממונו – ניצלו חייו כלומר, הרוויח דבר אחר שאינו קשור לממון שניזק. לפיכך מכיון שהמזיק התכוון להזיק לצורך הצלת חייו עצמו, ולא כדי להציל את חייו בעל השעורים, לכן דנים את הנזק הממוני בנפרד, ולפיכך מבואר בגמ' שהוא חייב לשלם.

משא"כ בנידון דנן השאלה היא – האם נגרם ממעשה השובר נזק למכונית או שהציל את המכונית מנזק גדול יותר. כלומר, האם חל על מעשהו שם "מזיק" או שם של "מציל ממון חברו", למרות שהשובר התכוון לצורך הצלת ממונו הפרטי. וכמו שמבואר במסכת מנחות (סד.) שחידש רבה, שאם דייג התכוון לצוד בשבת דג במזיד, וכשהעלה את החכה מהנהר ניצוד שם תינוק שטבע לפני כן בנהר, וע"י מעשה הדייג ניצלו חייו התינוק, וטוען

מקורות

שם רבה, שמתייחסים למעשה הדייג כמעשה של מציל חיי אדם שמצודה לחלל עבורו את השבת, ולא כמעשה של מחלל שבת, למרות שכוונת הדייג כשהשליך את החכה לנהר היתה לחלל שבת כדי ליצוד דגים בשבת. ולפי"ז גם בנידון דנן – לא יחשב שובר השימשה מזיק וזאת למרות שהתכוון להזיק, מכיון שבמעשהו הציל את ממון חברו מנזק גדול יותר למכונתו.

ולכן אין נידון דנן דומה לקורע בול נדיר של ראובן, ושע"י כך נעשה הבול השני שביד ראובן שווה כפול, שבארנו בס"ד בספר משפטי התורה ב"ק (סי' א) שחייב הקורע לשלם עבור הבול שקרע כפי שהיה שווה בזמן הנזק. מאחר ושם שני הבולים הינם שני חפצים שונים כלומר, הנזק היה בחפץ א' והרווח נעשה ממילא לחפץ ב'. משא"כ בנידון דנן הכל באותו החפץ כלומר – במכונתו, והשאלה היא איך מתייחסים למעשהו של השובר, האם נחשב "מזיק" או שמציל ממון חברו מהפסד גדול יותר, ולפי"ז לא ניתן לחייבו מאומה, וצ"ע למעשה.

למה לא קיימת מצוות תוכחה כששבר את החלון

והנה ביחס לטענתו השלישית שפטור, כי קיים בכך את מצות תוכחה. טענה זו בנידון דנן אין בה ממש וכדלהלן:

א. מצות תוכחה קיימת בממונו של החוטא, כלומר, מותר לשבור לו מחרשה שחורש עימה בשביעית, כדי שימנע מלעבור עמה איסור. וכן מותר לקרוע את בגד השעטנו שהולך עימו, כדי שלא יעבור הלוש איסור. משא"כ בנידון דנן המזיק הזיק לממון של בעל המכונתו, כדי למנוע מאדם אחר שהוא הגנב – לגנוב. באופן כזה, אין שום היתר להזיק לממונו של ראובן כדי להציל את שמעון מלחטוא.

ב. ביחס למצות תוכחה, מבואר בביאור הלכה אור"ח (סי' תרח ד"ה מוחין בידם) בשם הברכי יוסף, שאפילו אם החוטא עובר על איסור תורה, אולם אם אין ידינו תקיפה עליו שימנע מלחטוא – אין מחוייבים להוכיחו. כמו כן ציין שם המשנ"ב (ס"ק ז) את דברי הרמ"א בחו"מ (סי' יב, א) שבזמננו נהגו שלא

מקורות

למחות בידי עוברי העבירה, מחשש סכנת חיים. וכן כתב הרמ"א שם ביו"ד (סי' שלד, מה) שבזמננו כיון שיש לחוש שעוברי העבירה במזיד יזיקו למוחה לגופו או לממונו, והיות ואין אדם חייב להוציא ממון כדי לקיים את מצות הוכחה, לכן פטורים מלמחות בעוברי עבירה במזיד עכ"ד הרמ"א שם.

לפי"ז בנידון דנן, שאפילו אם היה צריך להפסיד ממנו, הרי כותב הרמ"א ביו"ד שהיה פטור מלמחות, א"כ כ"ש כשמפסיד ממון ששייך לחבירו, שעליו ודאי אין כעת מצות הוכחה, כי הוא לא ראה אותם גונבים, וממילא לא התחייב בתוכחה, א"כ ודאי שאסור להפסיד לו ממון שלא כדין.

ג. כל ההיתר להפסיד ממון אפילו אם היה שייך לחוטא או לפגוע בגופו כדי למנוע ממנו מלחטוא שייך, רק כאשר עושה זאת לשם מצות תוכחה. אבל אם עושה לצורך עצמו – אסור לו לפגוע בגופו או בממונו של החוטא עצמו, וכ"ש שאסור לו לפגוע בממון חבירו לצורך זה.

וראיה לדבר, מדברי הסמ"ע חו"מ (סי' תכא ס"ק כח) שאם אדם מכה מי שחובל כעת בחבירו או בקרובו כדי להפרישו מאיסור תורה שאסרה להכות יהודי, שנלמד מהפסוק "לא יוסיף". וידוע שהמפריש הנ"ל ג"כ אינו צדיק גדול, והרבה פעמים כשראה שמכים אדם אחר לא ניסה למנוע מהמכה מלחטוא, ורק בנידון זה בגלל שחס על קרובו או על חבירו לכן הוא מכה את מי שחובל בהם או בגלל שהחובל שונא שלו לכן הוא מכהו, במקרים אלו יתחייב המכה שהיכה את החובל על ניזוקו, וזאת למרות שמחמת מעשיו מנע מהחובל לחטוא. אולם מכיון שהמכה לא התכוון להפרישו מהאיסור, אלא לחבול בו, לפיכך דינו כחובל בחבירו שחייב חמישה דברים לנחבל.

ולפי"ז כ"ש בנידון דנן ששובר השימשה לא התכוון בשום אופן להפריש את הגנבים מחטאם, אלא התכוון להציל את ממונו בלבד, לכן הוא מתחייב לשלם לניזק מה שהזיק לו, ואין למעשיו שום קשר למצות תוכחה.

סימן כה

הצתות מכוונות באמצעות זכוכית

שאלה א

בחור בן ארבע עשרה החליט מתוך שעמום לכוון בימות הקיץ החמים מראה קעורה מול קרני השמש, וכיון אותה אל מול כביסת שכנו שהיתה תלויה במרפסת של השכן, ואכן נוצרה אש ששרפה את הכביסה הנ"ל עד שהשכן הצליח לכבותה. הנזק נאמד בחמש מאות ש"ח, אלא שהניזק לא יודע כיצד נוצרה האש.

האם ישנו חיוב על הבחור הנ"ל לשלם עכ"פ בדיני שמים את הנזק הנ"ל.

שאלה ב

אדם שבר בכוונה בקבוק יין ריק בחצר המשותפת שבבנין, וכעבור שעה מחמת השמש שיקדה באותו זמן בעוצמה, נוצרה אש מקרני השמש שפגעו בשברי הבקבוק, והרוח שנשבה הוליכה את האש לאופניים חשמליות ועגלות ילדים של השכנים שהונחו בחדרי המדרגות ושרפה אותם. הנזק נאמד בחמשת אלפים ש"ח. האם שובר הבקבוק חייב לשלם על הנזק שגרם?

קבב משפטי סימן כה התורה

תשובה

א. בשאלה א – פטור הבחור בדיני אדם, אולם חייב בדיני שמים מדין גרמא לשלם לשכנו חמש מאות ש"ח.¹

מקורות

1. אש שנוצרה ע"י גורם נוסף

מבואר בגמ' ב"ק (ס.) שאם אדם ליבה אש ומחמתו בלבד לא נוצרה האש אלא היה זקוק לסיוע הרוח שגם כן ליבתה את האש, ורק מחמת שניהם נוצרה האש שהלכה והזיקה לממון של הזולת – פטור המלבה מלשלם את הנזק. וביאר שם התוס' בד"ה רב אשי וכו', שהטעם לכך הוא, שהתורה חייבה משום "אש", רק כאשר האדם יצר את כל האש, אלא שהרוח הוליקה אותה למקום אחר, ונגרם כתוצאה מכך הנזק. אבל אם האש עצמה נוצרה ע"י שיתוף עם הרוח כלומר, בלי עזרת הרוח – לא יכלה האש להיווצר למרות הליבוי של האדם, במקרה זה פטור מלבה האש בדיני אדם, כי האש לא נוצרה רק על ידו. אמנם הוא חייב עכ"פ בדיני שמים, מדין גרמא שבאה מחמת מעשהו של אדם המזיק. ומבואר במרדכי שם (סי' סב) שנקט בודאות את דברי התוס' הנ"ל, וללא ספק בדין זה וע"ש.

לאור האמור גם בנידון השאלה דנן, לולא סיוע השמש להיווצרות האש, לא היתה נוצרת כאן האש, למרות עמידתו של הבחור כל היום עם המראה. כמו כן קרני השמש בלי המראה – גם כן לא יכלו ליצור את האש שתשרוף. נמצא ששיתוף בין שני הגורמים, שהם: הבחור שהחזיק את המראה יחד עם קרני השמש, הם שיצרו ביחד את האש שהזיקה לבגדי שכנו. א"כ זהו דינא דגרמא, שפטור הבחור בדיני אדם משום אש וחייב על כך בדיני שמים מדין גרמא בניזקין, וכך פסק הרמ"א (בחו"מ סי' תיח, ט). אמנם לשיטת הרמב"ם (בפ"ז מנזקי ממון הל' ז) שמחייב בדיני אדם גם כשגורם בכוונה להזיק ממון חברו, לכן גם בנידון דנן יתחייב לשלם כמבואר שם בש"ך (ס"ק ד) ובגר"א (בס"ק יט) שהסכים עמו בביאור שיטת הרמב"ם וע"ש,

משפטי סימן כה התורה קבג

ב. בשאלה ב – פטור שובר הבקבוק היין גם בדיני שמים על הנזק שגרם. אולם ודאי שראוי לפני משורת הדין לפצות את השכנים על ניזקם או להגיע עמם לפשרה, אע"פ שמעיקר הדין הוא פטור.²

מקורות

ולכן לדינא לא ניתן לחייב את הבחור בדיני אדם על נזקי האש שגרם יחד עם השמש, ורק בדיני שמים חייב על כך מדין גרמא.

מהוה גדר של השמש

ונבאר בס"ד את הדברים בביאור נוסף. השמש מצד עצמה אינה נחשבת "אש שמזיקה". כמו כן גם זכוכית מצד עצמה אינה שורפת. לפיכך למרות שהשמש זורחת ויוקדת בחזקה בכל העולם על העצים והקוצים – מצב זה לא יוצר אש ששורפת אותם, אלא לכל היותר הפירות והעלים נעשים חומים יותר כמו ששכיח בראשי הלולים.

לפיכך אם כתוצאה של שיתוף זריחת קרני השמש על זכוכית קעורה, ביחד נוצרה בריאה חדשה שנקראת "אש ששורפת", שמכאן ואילך היא שורפת את כל מה שנקרה בדרכה. לכן ביחס לאש שנבראה בשיתוף כזה טוענים התוס' והמרדכי – שאין זאת האש שחייבה התורה, ולכן מהתורה יהיה פטור האדם שהביא את הזכוכית הנ"ל על הנזקים שנגרמו מהאש הזאת.

לעומת זאת, אם האש כבר קיימת בעולם, אלא היא במצב שאינה יכולה להזיק, ובא אדם וליבה אותה והפכה לשלהבת שיכולה להזיק, ומאחר ולא שמר עליה האש הנ"ל הזיקה, במקרה זה בין אם האש הלכה בכוחות עצמה ושרפה, ובין אם הרוח המצויה באותה שעה הוליכה אותה לעבר רכוש הזולת ושרפה אותו, בכל המקרים נחשב הדבר שהאש שנוצרה ע"י האדם בלבד היא המזיקה, והרוח רק סייעה להוליכה לעבר הנזק. מושג שחז"ל קראו לו: "כח אחר מעורב בו" – זהו ה"אש" שחייבה התורה את מי שעשאה לשלם עבור ניזקה.

2. בנידון דנן, לא החזיק האדם את הזכוכית מול השמש, אלא לאחר

מקורות

שהמזיק שבר את הבקבוק – כלו מעשיו. כלומר, מעתה אין כאן מעשה של אדם המזיק, אלא של ממונו שנעשה כעת בור שנחפר בפשיעתו, שבשיתוף עם השמש יצרו את האש. לפיכך בנידון דנן אין כאן אפילו מעשה של גרמא שנעשה ע"י אדם המזיק, אלא רק ממונו שיוצר מזיק, לפיכך אפילו בדיני שמים לא ניתן לחייבו, כי האש שנוצרה נחשבת גרמא של ממונו ולא גרמא של האדם, מאחר ושבירת הבקבוק אין בה משום מזיק כלל, כי לעולם הזכויות מחמת עצמן לא יוכלו לעשות אש. ומבואר ברמ"א (בסי' שפו, א) בשם הנמו"י, שאפילו על גרמי שנעשה ע"י ממונו פטור בעל הממון מלשלם, וא"כ כ"ש בנידון דנן. לכן גם אם נרצה לייחס איזה שהוא שייכות לאדם ששבר את הבקבוק, לכל היותר יחשב הדבר כ–גרמא של גרמא ליצירת אש, וכמדומה שלא מצאנו חיוב כזה בדיני שמים. ובפרט ששובר הבקבוק למרות פשיעתו במעשיו, אולם הרי לא התכוון כלל ליצור ע"י כך אש שתלך ותזיק, לכן לענ"ד לא נראה שע"פ הדין ניתן לחייבו בדיני שמים.

אמנם ודאי שיש כאן יושר שישתתף בהוצאות הנזק, אולם לענ"ד אינני רואה שיש כאן חיוב בדיני שמים.

סימן כו

האם חייבים לנקות את צרכי הכלב

שאלה

גיא כפיר החל לאחרונה להתחזק בשמירת המצוות, ולומד במדרשה לבעלי תשובה, ולומדים עמם שם מסכת בבא קמא. לפיכך נוצרו אצלו שאלות ביחס לנזקי כלבו כדלהלן:

א. האם הוא חייב לסלק מהמדרכה שברה"ר את צרכי כלבו.

ב. האם יש נפקא מינה בהלכה אם כלבו יעשה זאת בחצר פרטית.

ג. באחד מהימים בשעות הבוקר המוקדמות לפני כשנה, הוא הולך בכוונה וברשעות את כלבו לעבר ארגזי הלחם שהונחו ליד המכולת השכונתית, והחזיק אותו באמצעות הרצועה בחוזקה, כדי שיעשה את צרכיו דווקא על הלחמים הנ"ל, ואכן הכלב עשה כך. ומיד אח"כ גיא הסתלק מהמקום.

האם הוא צריך לשלם לבעל המכולת עבור הנזקים שנגרמו לו?

תשובה

א. בנידון השאלה הראשונה והשניה – מעיקר הדין פטור בעל הכלב מלסלק את צואת כלבו מהמדרכה שברשות הרבים. כמו כן אם אנשים החליקו כתוצאה מכך וניזוקו בגופם ובממונם – הוא פטור מלשלם עבור כך גם בדיני שמים. כמו כן הוא יהיה פטור מלשלם אם שכרו פועל תמורת שכר כדי לנקות את צואת הכלב.¹

מקורות

1. כתב רש"י בב"ק (יח:) גללים – היינו צרורות. ואע"פ שאין דרך בהמה

מקורות

להטיל גללים לתוך עיסה, אולם אם היא עומדת במקום צר שאין לה מקום לזוז, ולכן מחוסר ברירה היא עושה שם את צרכיה על האוכל – לא נחשב הדבר כשינוי, וזה תולדה של רגל. ולמרות שיש לבהמה הנאה כשיוצאים הגללים וכו' מגופה, בכל זאת זה לא נחשב שן, מאחר ושן זה רק כאשר הבהמה מזיקה בגופה כגון, כשמתגלגלת להנאתה על הפירות או כמו שמבואר בגמ' שם (ג.) כשנתחככה בכותל להנאתה, וכתוצאה מכך הכותל נפל ונשבר, אבל גללים הם צרורות, כלומר, דבר שיוצא מגופה, ולכן דינו כרגל עכת"ד.

מהו הגדר ההלכתי של גללי הכלב

לאור האמור, מאחר וצואת הכלבים או כשמטילים את מימיהם ברה"ר זה נחשב צרורות שדינם כנזקי רגל ברשות הרבים, שמבואר בב"ק (ה:): שישנה גזרת הכתוב, שנזקי שן ורגל ברה"ר פטורים ואין בהם אפילו חיוב לצאת ידי שמים. לפיכך גם אם גללי הכלב היו מזיקים את המדרכה או את העצים הנמצאים שם – פטור בעל הכלב על נזיקהם כדין רגל ברה"ר.

וכמו כן אם יחליקו אנשים על הגללים הנ"ל וכתוצאה מכך יגרם להם נזק לגופם או לממונם – ג"כ יפטר בעל הכלב גם בדיני שמים על נזקם. מאחר וגללים אלו לאחר שהונחו ברה"ר דינם – כבור, ולגבי חיוב בור נאמר בתורה "כי יכרה איש בור" ודורשת הגמ' בב"ק (מח.) איש בור – ולא שור בור, כלומר בור שנחפר ברה"ר ע"י הכלב או כל בע"ח אחר שברשותו – פטור בעליו מכל תשלום, מאחר ואין הבור מתייחס אליו, והוא נחשב כאדם זר לבור הזה וכאילו שהבור נחפר מאליו ע"י הגשם והרוח. ולכן פטור בעל הכלב על נזקי גללי כלבו כשהוזקו מהם לאחר שהונחו במקום ואפילו כשיכל לסלקם, ואפילו אם הונחו ברשות פרטית, מאחר וכאמור ישנו גזרת הכתוב שהבור הנ"ל לא מתייחס כלל אליו, וכאילו נחפר ע"י גורם הפקר.

מקורות

לפי"ז פשוט שאינו חייב לשלם עבור התשלום לפועלים שמנקים את צואת כלבו, כי כאמור לאחר שהגללים הללו הונחו ברחוב או ברשות הפרטית, מעתה דינם כבור וכתקלה, והיא לא מתייחסת כלל לבעל הכלב, לפיכך לא שייך לחייב אדם על תקלה שנעשתה ע"י הגשם והרוח.

והנה התבאר ברש"י, שדין הגללים כדין צרורות שזה תולדה דרגל כמבואר בב"ק (ג:) שפטור בעליו על נזקיהם ברה"ר, וחייב עליו אם הזיק ברשות היחיד. לפי"ז היה מקום לחייבו על נזקי הגללים שנעשו כשכלבו נכנס לחצר הפרטית והטיל שם את גלליו. כלומר – לא מדין בור שמחמתו נפטר בעל הכלב מגזזה"כ איש בור – ולא שור, אלא מטעם רגל שברשות הניזק שמשלם נזק שלם, ואם הזיק ע"י צרורות – ישנה גזרת הכתוב שמשלם חצי נזק כמבואר שם (ג:) ולפי"ז שגם כאן יתחייב בעל הכלב חצי נזק?

מתי גללי הכלב נחשבים מזיקים ומתי לא

אמנם גם מטעם רגל בנידון דנן פטור מלשלם לגמרי. והטעם לכך הוא, שצרורות שחייבים לשלם זה רק כאשר הצרורות מזיקים כשפוגעים בדבר הניזוק בעת הטלתם כגון: אם הכלב היה הולך בחצר הניזק ודורך על קצה אבן וכתוצאה מכך האבן עפה ושברה שימשה. או שדורך על כלי זכוכית והוא נשבר, וכתוצאה מכך עף שבר מהזכוכית לעבר חפץ אחר ושברו, או אם הבהמה הטילה גללים ישירות על לחם או בצק, וכתוצאה מכך צריכים לזרוק את האוכל הנ"ל לאשפה, במקרים אלו חייב בעל הכלב לשלם חצי נזק על נזקי כלבו מדין צרורות – אם הנזק נעשה ברשות הניזק.

משא"כ בנידון דנן, הגללים של הכלב שדינם כצרורות כשיצאו מגוף הכלב ונפלו למדרכה או לגינה בחצר הניזק, כתוצאה מכך המדרכה לא נשברה, וגם העצים לא נבלו מחמת הגללים, אדרבה בימי חז"ל היו משתמשים בגללים אלו לזבל את הגינות, מאחר ומחמתם העשב יגדל טוב יותר. נמצא שכאשר הגללים פגעו בחפצי הניזק – לא נגרם לו מחמתם כל

קבח משפטי סימן כו התורה

אמנם ודאי שישנו יושר והגינות שבעלי הכלבים ינקו את צרכי כלבם, הן כשעשו ברשות הפרטית, והן כשעשו ברשות הרבים. אולם אם לא עשו זאת – הם פטורים מכל נזק שיגרם מחמת זה.²

מקורות

נזק ישיר, אלא כעת לאחר שהם קיימים ברשותו, יש לניזק עכשיו בעיה אישית איתם מחמת הריח, אי הנעימות כשרואים אותם, או האפשרות שיכולים להחליק עליהם ולהינזק וכו', סיבות אלו מהותן – הפרעה סביבתית לאדם, שזה מה שגורם לאנשים לסלקם, א"כ אין כאן מציאות של נזק ישיר לממון שנגרם מחמת צרורות הכלב, אלא רק נזק שמהותו – גרמא בעלמא לבעל החצר שיצטרך עכשיו לשכור פועל לפנותם או שהוא יפנה אותם והדבר כרוך באי נעימות ובסבל אישי וכו' נמצא שכל הדברים האלו מהותם – גרמא בנזקין שכלבו של חבירו גרם לו.

והנה מבואר ברמ"א חו"מ (סי' שפו, א) בשם הנמוקי יוסף – שאפילו אם הבהמה תזיק ע"י גרמי – פטורים בעליה לשלם עבור נזקה. ואפילו לרמב"ן שכתב בקונטרס דינא דגרמי, שאם בהמה הזיקה בגרמי חייבים בעליה לשלם, אולם גם לדבריו אם הזיקה בגרמא – ודאי שאין שום חיוב לשלם, ואפילו לא בדיני שמים.

והטעם לכך הוא, שחיוב האדם על נזקי בהמתו הינו מחמת הפסוק "ולא ישמרנו בעליו". חיוב זה קיים רק אם הבהמה הזיקה בגופה באחד מאבות הנזיקין, אולם אם היא לא הזיקה בגופה אלא רק גרמה לנזק אחר – מפני פעולה כזו לא חייבה התורה את הבעלים לשמור על בהמתו, וממילא מאחר ואדם פטור על שמירת בהמתו אם היא תזיק באופן כזה – לכן הוא ג"כ פטור על מה שגרמה להזיק, ונחשב בעל הבהמה כאדם זר לגבי נזקי בהמתו כשהיא מזיקה בגרמא או בגרמי.

2. למרות כל מה שהתבאר במקורות במספר 1, אולם מצד מידת היושר וההגינות ראוי לכל בעל כלב לסלק את הצרכים שעשה כלבו, מאחר וגם הוא לא מעוניין ללכת במקומות שצרכי הכלבים נמצאים באמצע המדרכה.

משפטי סימן כו התורה קבט

כמו כן במקרים שעלול להגרם חילול השם אם לא ינקו את צואת כלבם – חייבים לנקות זאת מפני חילול השם. אולם גם כאן אם לא עשו זאת – פטורים מלשלם כל נזק שיגרם מחמת זה.³

ב. בנידון השאלה השלישית – גיא פטור בדיני אדם אולם חייב בדיני שמים לשלם עבור הנזק שנגרם מכלבו לבעל המכולת. ואם בעל המאפיה פטר את בעל המכולת מתשלום וספג לבדו את הנזק – חייב גיא לשלם בדיני שמים לבעל המאפיה עבור ניזקו.⁴

מקורות

וכל בעל כלב מוציא בבוקר את כלבו מביתו כדי שלא יעשה את צרכיו בביתו, בגלל האי נעימות שמחמתם. ומאחר ורה"ר נועד לצורכי כולם, ובגלל כלבו שהביאו למקום זה נגרם סבל ואי נעימות להולכי רה"ר או לאנשים פרטיים, ששילמו ממייטב כספם לגור במקום נקי ונאה, לכן ודאי שהיושר מחייב לכל בעל כלב, שאם כלבו עשה את צרכיו במקום המזיק לרבים או ליחיד – שעליו לדאוג לנקות זאת, אולם אם לא עשה כך – פטור מלשלם על הנזקים שנגרמו מחמתם.

3. חילול השם זה מהעבירות החמורות ביותר, ולכן יש לעשות הכל שלא נגיע למצב הזה. חיוב זה קיים – גם במקרים שע"פ ההלכה רשאים לנהוג באופן הזה, כמו הדוגמאות המובאות בגמ' ביומא (פו.) וע"ש.

הטעם למה אין דין "מעמיד" בגללים

4. לכאורה בנידון דנן היה מקום לחייב את גיא גם בדיני אדם מדין "מעמיד" שמבואר בגמ' ב"ק (נו:) שאם אדם העמיד אפילו את בהמת חבירו על גבי תבואה של חבירו כדי שתאכלם, שאע"פ שלדעת התוס' שם (בד"ה המעמיד וכו') חייב העושה זאת בכפוף לגדרי שן ורגל, אולם דעת הרשב"א שם, וכך גם נפסק בשו"ע וברמ"א חו"מ (סי' שצד, ג) שחייב המעמיד לשלם מדין אדם המזיק, והבהמה שהעמידה נחשבת כחיציו של המעמיד, וכיד הארוכה שלו. ולפי"ז גם בנידון דנן הרי גיא העמיד את כלבו דוקא צמוד

קל משפטי סימן כו התורה

אמנם אם הלחמים הונחו בשטח ששייך לבעל החנות – חייב בעל הכלב לשלם חצי מעלות הנזק.⁵

מקורות

ללחם כדי שיעשה שם את צרכיו, ובחזקה לא נתן לכלבו לצאת משם עד שעשה על הלחם את צרכיו, א"כ אין לך מעשה של אדם המזיק גדול מכך. אולם לענ"ד אם אכן הכלב היה אוכל את הלחמים – ודאי שהמעמיד היה חייב על נזקיו מדין אדם המזיק, אולם בנידון דנן המעמיד גרם שהכלב יצר מציאות חדשה שהיא הגללים, שאע"פ שהם באו מגופו – אולם אין הם נחשבים כגופו. והראיה לכך היא, שעל נזקי גופה של בהמתו משלם נזק שלם, ועל נזקי גלליה שהם צרורות משלם רק חצי נזק. כלומר, זה דבר שונה מגופו. נמצא שלמעשה גיא העמיד את גוף הכלב בלבד, אבל לא העמיד בכוחו את הצרורות, ושזוהי בריאה חדשה שהגיעה כעת לעולם, ושבה גיא לא עשה שום מעשה אלא הכלב מעצמו יצר אותם, לפיכך הצרורות לא נחשבים חיציו של גיא, אלא חיצו הכלב בלבד.

לפיכך אע"פ שודאי יש כאן מעשה של גרמא שנוצר מאדם המזיק, ולכן גיא חייב לשלם בדיני שמים עבור הנזק שנגרם בפשיעתו, אולם לא ניתן לחייבו בדיני אדם מדין מעמיד גם אליבא דהרשב"א, משום שלא נעשה שום מעשה מזיק או מעמיד בצרורות עצמם, אלא הם נוצרו מאליהם ע"י הכלב, ומעשהו של גיא היה מעשה של גרמא בלבד.

5. מבואר בגמ' ב"ק (יח:) שגללי בהמה מוגדרים כ"צרורות", שנחשבים כתולדה של "רגל", וישנה גזרת הכתוב שמשלמים עבור ניזקם רק חצי מהנזק. לפיכך בנידון דנן, אם הלחמים הונחו בשטח ששייך לבני רשות הרבים, א"כ מאחר וקימ"ל בב"ק (ה:) שרגל פטור ברה"ר, לפיכך גם בנידון דנן פטור בעל הכלב על נזקי כלבו מחמת ממונו שהזיק. אולם עדיין נשאר עליו החיוב בדיני שמים לשלם מדין גרמא של אדם המזיק, בגלל שגרם לכלבו בכוונה ע"י כוחו שיזיק ע"י גלליו כמבואר במספר 4.

מקורות

למה חייבים לשלם כשהגללים על הלחם ברשות היחיד

אולם אם הלחמים הונחו בשטח פרטי ששייך לבעל המכולת, נמצא שהכלב הזיק ע"י צרורות ברשות הניזוק, ובמקרה זה חייב בעל הכלב לשלם חצי מהנזק. וסכום זה נגבה גם בזמן הזה, כי התשלום עבור נזקי צרורות נחשב חיוב ממוני ולא קנס כמבואר בב"ק (ג:) וע"ש. כלומר, למרות שמדין מעמיד פטור בעל הכלב בדיני אדם, אולם מדין ממונו שהזיק ע"י צרורות ברשות היחיד חייב לשלם חצי מהנזק.

ונוסיף עוד, שלמרות שהתבאר במקורות במספר 1 שגללי הכלב כשהונחו ברשות היחיד על הדשא או המדרכה אינם נחשבים נזק, מאחר ולא ניזוק החפץ שעליו הונחו בגללים וע"ש. אולם בנידון דנן מאחר והגללים או השתן של הכלב הונחו על הלחמים, לפיכך נגרם מהם נזק מייד ללחמים, לכן דומה הדבר לנידון בגמ' ב"ק (יה:) שגללי הבהמה שהונחו בתוך עיסת הקמח שנועדה לאפיית הלחמים, שחייבים בעליהן לשלם לניזוק מדין צרורות. לפיכך גם כאן, מכיון שנעשה נזק ממוני ישיר ללחמים מחמת הגללים, לכן חייב בעל הכלב לשלם גם בדיני אדם, מדין נזקי צרורות שנעשו ע"י ממונו ברשות הניזוק.

סימן כז

חבילה שעפה מגגון מכונית והזיקה

שאלה

ראובן פגש את שכנו בחתונה משפחתית שהתקיימה מחוץ לעיר. באמצע החתונה הלך השכן למכוניתו של ראובן והניח חבילה גדולה שהיה רשום בה את שמו, על גגון מכוניתו של ראובן, מבלי ליידע אותו על כך, ומבלי שקשרה לברזלי הגגון, וזאת מתוך הנחה שכאשר ראובן יראה זאת, ודאי יסכים להביא את חבילתו לביתם המשותף, והלך השכן משם לדרכו.

בתום החתונה כשראובן הגיע למכוניתו, למרות שראה את חבילתו של שכנו על גגון מכוניתו שאינה קשורה התעלם מכך, והחליט ליסוע לביתו מבלי לקשרה, ובפרט שהיה בטוח שמחמת כובדה היא לא תזוז ממקומה. אלא שבמהלך נסיעתו נאלץ לעצור בפתאומיות, ולכן החבילה עפה ממכוניתו על גג של מכונית שחלפה במקום, וגרמה למכונית הנ"ל נזק בסך שלושת אלפים ש"ח. מי חייב לשאת בנזק שנגרם?

תשובה

א. ראובן הנהג חייב בתשלומי הנזק לבעל המכונית שניזוקה. אולם בעל החבילה פטור גם בדיני שמים מלשלם לו את ניזקו.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ק (ל.) וז"ל: ת"ר המצניע קוצותיו וזכוכיותיו לתוך כותל של חבירו, ובא בעל הכותל וסתר כותלו ונפל לרה"ר והזיקו – חייב המצניע. א"ר יוחנן, לא שנו אלא בכותל רעוע אבל בכותל בריא – המצניע פטור וחייב

משפטי סימן כז התורה קלג

ב. אם החבילה עפה לכביש ולאחר שנחה שם, רוכב אופנוע שחלף במקום מחמת הפתאומיות של נפילת החבילה לפניו וכן בגלל חוסר תאורה מספיקה לא הבחין בה, ונתקע בחבילה וכתוצאה מכך נפל ונחבל בגופו, וגם לאופנוע נגרם נזק רב – בנידון דומה נחלקו

מקורות

בעל הכותל, ע"כ. ופי' רש"י, בכותל רעוע – דה"ל למצניע לאסוקי אדעתיה שכותל זה עומד לסותרו. אבל בכותל בריא שלא היה צריך המצניע להעלות על דעתו שבעל הכותל יסתור את כותלו, לפיכך בעל הכותל שסתר ולא הצניע את הקוצים שהיו בכותל, חייב על נזקייהם כדין בעל הבור.

מהו הגדר של מניח החבילה ושל הנהג

וכתב שם בנימוקי יוסף, שחיוב המצניע בכותל רעוע הוא, רק אם הזיקה הזכוכית לאחר שנחה ברה"ר, ולכן חייב מדין בור של בעל התקלה, אבל אם הזכוכית והקוצים הזיקו בשעת נפילת הכותל – חייב בעל הכותל על נזקייהם, כי הם הזיקו מכוחו כששבר את הכותל, ואדם המזיק חייב גם אם הזיק בשגגה. וכמו שמבואר בגמ' ב"ק (כו:) שאם היתה לו אבן בחיקו ולא הכיר בה מעולם, ועמד האדם ונפלה האבן מחיקו והזיקה לאחרים – חייב העומד על נזקיה מדין אדם המזיק שהזיק ע"י כוחו בשגגה. ולמרות שלא ראה אותה ולא ידע ממנה – אין דבר זה נחשב אונס אלא שגגה, מכיון שיכל לבדוק לפני שעומד או לפני שהורס את הכותל הרעוע האם יש שם אבן או תקלה שיכולה ליפול לרה"ר כתוצאה מכוחו.

ואת דברי הנמו"י הנ"ל פסקו להלכה הטור חו"מ (סי' תטו, ב) והסכים עמו הב"י, הדרישה והב"ח שם. וכן נקט להלכה הרמ"א שם, הסמ"ע (ס"ק ד), והגר"א ס"ק ב וע"ש.

לאור האמור, מניח החבילה נחשב כמניח הזכוכית בכותל רעוע, כי גם כאן הוא יודע שבעל המכונית יסע בזמן הקרוב עם מכוניתו כשהחבילה שלו נמצאת על גגון המכונית ואינה קשורה, ויש סיכוי סביר שהיא תיפול מהמכונית לרה"ר במהלך הנסיעה מחמת עצירה פתאומית, או סיבוב חד

קלד משפטי סימן כז התורה

הפוסקים מי נקרא "בעל התקלה" האם בעל החבילה או הנהג, לכן לכאורה מספק לא היה ניתן לחייב אף אחד.

אמנם מסתבר יותר, שהעיקר לדינא כדעת רוב הפוסקים – שראובן הנהג נחשב גם בעל הבור, ולכן רק הוא חייב על נזקי התקלה בכפוף לדיני בור.²

מקורות

וכיו"ב. לפיכך אם החבילה עפה במהלך הנסיעה ונפלה על מכונת חולפת והזיקה לה – חייב בעל המכונת על הנזק, כי היא עפה מכוחו ודינו כאדם המזיק, ולכן חייב על נזקיה, למרות פשיעת בעל החבילה שהניחה לא קשורה. וכשם שחייב הנמו"י את בעל הכותל שסתר את כותלו הרעוע על נזקי הזכוכית כשהזיקו בשעת נפילתם, למרות פשיעתו של בעל הזכוכית שהניחם בכותל רעוע שעומד להיסתר. לפיכך מאחר ובעל המכונת דינו כאדם המזיק, לכן מניח החבילה פטור אפילו בדיני שמים, ודומה הדבר למסר אש לפקח והפקח הזיק עמה, שרק הפקח חייב ובעל האש פטור גם בדיני שמים כמבואר בתוס' ב"ק (נו. ד"ה אלא לחבריה).

2. כל תקלה שמונחת במקום שמותר לאנשים לעבור שם דינה כבור. ומבואר בגמ' ב"ק (ה:) ובתוס' ב"ק (ג. ד"ה לא י' כתיב וכו') שבור פטור על נזקי כלים, אולם חייב אם אדם ניזוק ממנו. לפיכך על נזקי האופנוע שנחשב כלי – פטור בעל התקלה מלשלם בדיני אדם לכו"ע, וביחס לנזק שנגרם לגופו של רוכב האופנוע שנחשב כלי – חייב בעל הבור לשלם לו גם בדיני אדם.

מי נחשב בעל התקלה

אלא שנחלקו רבותינו הראשונים מי נחשב בנידון דגן בעל הבור, כי בגמ' (ל.) לגבי סותר כותל רעוע כתוב, שבעל התקלה חייב על נזקי תקלתו לאחר שנפלו לרה"ר. ומפשטות דברי התוס' שם ד"ה וחייב בעל הכותל, ומדברי הנמו"י והרא"ש שם (אות ו) משמע, שבעל הכותל הרעוע פטור על נזקי התקלה – משום שלא היה צריך לבדוק ולחשוש שמא הניחו אנשים את הזכוכית בכותל. ולכן הוא חייב על נזקי הזכוכית רק אם הזיקה בשעת

משפטי סימן כז התורה קלה

מקורות

נפילתם מדין כוחו של אדם המזיק שחייב גם באופן הזה, משא"כ לאחר נפילתה כשמזיקה בצורת "בור" במקרה זה רק בעל הבור חייב על נזקה, ובעל הבור הינו מניח התקלה. כי שובר הכותל לא ידע ממנה ולא נצטווה לבדוק האם הניח אדם בפשיעה תקלה בכותל רעוע שעומד כל רגע להיטת.

לפיכך משמע מהם, שאם ראה בעל הכותל את התקלה הנ"ל לפני שסתר את כותלו הרעוע לרה"ר – חייב סותר הכותל על נזקי התקלה כדין בעל הבור גם לאחר שנחה ברה"ר.

והטעם לכך הוא, מאחר ובפועל הוא גרם לזכויות שהיתה עד שבירת הכותל מוצנעת בכותלו, ושבאופן הזה היא עדיין לא היוותה תקלה לבני רה"ר, ושרק ע"י סתירת הכותל היא נהפכה להיות תקלה לבני רה"ר, מאחר ונמצאת כעת באמצע הרחוב. ולכן אם לא ידע בעל הכותל שנמצאת תקלה בכותלו, מאחר ומניח התקלה פשע כשהניחו במקום שעשוי להגיע לרה"ר, לפיכך נחשב הדבר כאבנו סכינו ומשאו של המצניע שהניחם בראש הגג, ונפלו משם ע"י רוח מצויה, שבנידון דן הרוח המצויה – זהו בעל הכותל שהרסו, ולכן לאחר שנחו כבר ברה"ר, דינם כבור של בעל האבן והסכין. משא"כ אם שובר הכותל ידע מהתקלה הנ"ל שנמצאת בכותלו, א"כ כעת הוא מביאה ע"י כוחו ממקום שלא מזיק להולכי רה"ר, למקום שהיא תקלה כלפיהם. ולפיכך אע"פ שמניח התקלה עשה שלא כהוגן, אולם כלפי הולכי רה"ר – שובר הכותל שהביאם מדעתו לרה"ר הוא זה עשה שלא כהוגן, כי עשה להם תקלה בכוונה, ולכן רק הוא נחשב בעל הבור, וכך גם מבואר בחזו"א ב"ק (סי' ב, כ) וע"ש.

ולכן בנידון השאלה דנן, מכיון שבעל המכונית עוד לפי נסיעתו ראה את החבילה הנ"ל שמונחת על גגון מכוניתו שאינה קשורה, ולמרות זאת הוא נסע עמה במהירות בכביש שנחשב רה"ר, לפיכך גם אחרי שהחבילה נפלה

מקורות

מהמכוננית, הוא נחשב כמביא התקלה לרה"ר וחייב על נזקיה בכפוף לדיני "בור".

שיטה מחודשת של התוס' רי"ד

אולם התוס' רי"ד (בדף ל.) כותב בפירושו, שגם אם בעל הכותל הרעוע ראה את הזכוכית לפני ששבר את הכותל ולא סילקה לפני שבירתו, למרות זאת לאחר שבירת הכותל כאשר הזכוכית נמצאת ברה"ר, מי שהניח את הזכוכית בכותל, נחשב בעל הבור ולא שובר הכותל.

והוא חילק שם בין אם שובר הכותל היה לוקח את הזכוכית בידיו ומניחם ברה"ר, שבאופן זה מניח הזכוכית נחשב בעל הבור, לבין אם שבר את הכותל וממילא הזכוכית נפלה, שאין זה נחשב כעושה בור בידיים, אלא הוא מתכוון לסתור את כותלו וממילא הזכוכית נופלת לרה"ר, ולכן אין סותר הכותל מחוייב לסלק את הבור שעשו אחרים. כלומר, התוס' רי"ד לומד, שיש על הזכוכית שם "בור" עוד כשהיא נמצאת בכותל ולמרות שעדיין היא לא מזיקה וגם אינה יכולה להזיק כעת להולכי רה"ר.

ולפי"ז גם בנידון דנן, מניח החבילה על המכוננית ייחשב כבעל הבור לאחר שחבילתו נפלה לכביש ולא נהג המכוננית, למרות שהיא נפלה מכוחו של הנהג. נמצא שיש לנו בנידון דנן מחלוקת בין רבותינו הראשונים מי נחשב בעל הבור, ולפיכך לכאורה כל אחד יכול לומר קים לי כראשונים שסוברים שחברי נקרא בעל הבור והוא חייב על נזקי החבילה הנ"ל. אמנם יתכן, שמאחר וכל הראשונים חולקים על דעת התוס' רי"ד שהינה יחידה, לפיכך לא ניתן לומר קים לי כדעת התוס' רי"ד, כמבואר בכלל הקים לי. וכמו שהביא הנתיבות (סי' כה) בקיצור דיני התפיסה (אות כ), ובתומים (סי' כה) ובקיצור תקפו כהן (סי' קכג, קכד) בשם המהרי"ק ועוד פוסקים, שאי אפשר לומר קים לי כדעת יחיד וצ"ע.

משפטי סימן כז התורה קלז

ג. אם ראובן בעל הרכב לא הבחין בחבילה שהניח שכנו על גגון מכוניתו – לדעת כולם נחשב בעל החבילה כבעל הבור, ולכן רק הוא חייב בתשלומי הנזק כדין חיובי בור ברשות הרבים.³

ד. אם היה בחבילה מכשיר חשמלי או מחשב וכיו"ב, וכתוצאה מהעצירה הפתאומית או בגלל פניה חדה בסיבוב, החבילה עפה לשולי הכביש ונשברה תכולתה – פטור הנהג מלשלם לבעל החבילה עבור הנזק שנגרם לו, למרות שהבחין בחבילה לפני שהחל בנסיעתו.⁴

מקורות

3. זהו דינא דגמ', שבכותל רעוע, חייב מניח התקלה על הנזק שיגרם מהזכוכית מדין בור. וכאשר לא ידע בעל הכותל מהזכוכית לפני סתירת הכותל, לפי כל הראשונים רק מניח התקלה חייב, כמבואר שם ברא"ש (אות ו).

4. מאחר ובעל החבילה הניחה באופן שאינה קשורה וידע שבעל המכונית יסע עמה, ולא מסתבר שיקשרנה, כי אם בעל החפץ לא קשרו, למה שהוא ישמור עליו טוב ממנו. א"כ זה בגדר של "אבידה מדעת", ולכן הנהג לא התחייב לשמור על ממון שכנו יותר טוב מאשר שומרים בעליו על ממונם. לפיכך אם נהג באופן הראוי ולמרות זאת החבילה נפלה ותכולתה ניזוקה – בעל החבילה הפסיד לעצמו בכך שלא שמר על ממונו כראוי.

סימן כח

גנב שקיבל פרס הוקרה

שאלה

אדם שחזר בתשובה מספר, שבתקופה הקדומה בחייו, פרץ בשעות היום לרכב חונה ע"י ששבר את המנעול בדלת הנהג. אלא שבמהלך נסיעתו עם הרכב הגנוב הבחין, שבספסל האחורי ישן לו תינוק כבן שנה ששייך לבעל הרכב. לפיכך גברו רחמיו, והוא פנה מיוזמתו למשטרה שתאתר את בעל הרכב, כדי להחזיר את הילד והרכב לבעליו.

המשטרה אכן איתרה במהירות את בעל הרכב, ולמרות שהבינה מה שקרה כאן, העלימה עין במתכוון, ועוד זיכתה את הגנב בתעודת הוקרה ובפרס כספי. ולאור זאת, גם הורי הילד נתנו לו אלף ש"ח כפרס כספי עבור הצלת ילדם. ואכן מצוה גוררת מצוה, ומחמת מצוה זו התעורר הגנב וחזר בתשובה.

כעת הוא שואל:

א. האם הוא צריך לשלם לבעל הרכב עבור המנעול ששבר שעלותו מסתכמת בחמש מאות ש"ח, כי הרי הזיק למנעול בכוונה על מנת לגנוב את הרכב.

ב. האם הוא צריך להחזיר למשטרה ולהורי הילד את הפרס הכספי שקיבל מהם.

משפטי סימן כח התורה קלט

תשובה

א. אם לא היה ניתן לפרוץ לרכב ללא הנזק הזה – פטור מלשלם עבור המנעול.¹

אם לצורך גניבת הרכב שבר הפורץ את השמשה האחורית של הרכב שעלותה מסתכמת ב-אלפיים ש"ח, אולם כדי להציל את הילד היה מספיק לשבור את השמשה של הדלת, שעלותה מסתכמת רק ב-אלף ש"ח, צריך הפורץ לשלם אלף ש"ח לבעל הרכב.²

מקורות

1. מבואר במסכת מנחות (סד.) ונפסק ברמב"ם (פ"ב משבת הל' טז) שרבה אומר, שאם אדם הוריד בשבת בכוונה רשת למים כדי לצוד דגים, אלא שהעלה במצודתו דגים יחד עם תינוק שטבע, ובזכותו ניתן היה עדיין להציל את חייו, אז למרות שהדייג התכוון לעשות חילול שבת במזיד ולצוד דגים בשבת, בכל זאת, מכיון שמחמת מעשהו נגרמה הצלת חיי אדם, שלא היה ניתן להצילו באופן אחר, לפיכך איננו מסתכלים על כוונת המציל, אלא על התוצאה שהיא הצלת חיי אדם שצריך לחלל שבת עבורו, ולכן המציל לא נחשב שחילל שבת.

לאור האמור גם בנידון דנן, למרות שהגנב התכוון לגנוב את המכונית בלבד ולא להציל את חיי התינוק שהיה בה, אולם מכיון שמעשהו של שבירת חלון המכונית גרמה שהצליח להכנס למכונית הנעולה, וכתוצאה מכך הציל את חיי התינוק, לכן נחשב מעשהו כמציל חיי אדם, ולא מתייחסים לכוונתו הזדונית.

2. אולם אם כדי להציל את התינוק, היה מספיק לשבור חלון קטן שדרכו היה ניתן להכנס למכונית או שהספיק לפתוח חלון צדדי ובאמצעותו היה ניתן לפתוח את דלת המכונית, אולם הגנב לצורך גניבתו היה צריך לשבור חלון גדול ויקר יותר או שמחמת מהירותו לגנוב, החליט לשבור את החלון הגדול כדי שיוכל בנקל להכנס למכונית וליסוע עמה במהירות מהמקום, במקרה זה, למרות שפריצת המכונית להצלת התינוק היתה הכרחית, אולם

ב. הפורץ פטור מלהחזיר למשטרה את הפרס הכספי שקיבל מהם. כמו כן היה מותר לו גם לכתחילה לקבל מהם את הפרס.³

מקורות

מכיון שהנוק הממוני הנוסף נעשה לצורך הגנב בלבד ולא לצורך ההצלה, לכן את ההפרש בין מחירי החלונות ישלם הגנב לבעליו.

כמו כן אם רק לאחר שעת נסיעה במכונית הבחין הגנב בתינוק, נמצא שהוא גנב לשוא בנסיעתו את הדלק שהמכונית נסעה במשך השעה, ונסיעה זו הרי לא נצרכה להעשות לצורך הצלת התינוק, אלא מיד כששברו את שמשת הרכב היה ניתן להצילו, לפיכך גם את עלות הדלק צריך הגנב לשלם לנגנב.

3. מבואר בשו"ע חו"מ (סי' רסה, א) שאסור למשיב האבידה לקבל שכר עבור המצוה שקיים. ומוסיף בספר מחנה אפרים הל' שכירות (סי' טו באמצע ד"ה איברא וכו') וז"ל: וגבי השבת אבידה שחייב להשיבו בחינם, מוכח מדברי הרא"ש, שאפילו אם הבעלים רוצים [מעצמם] לתת לו שכר – זה אסור, ואינו רשאי לקבל מהם, כי זהו שכר מצוה. ועיין בטור יו"ד (סי' שלד, ב) שגם עבור הצלת חיי אדם אסור לקבל שכר.

אמנם כאשר המשטרה, העירייה או כל גוף ציבורי אחר נותן פרס כספי עבור מעשה טוב או כפי שהם מכנים זאת "אזרחות הגונה" אין הם מתכוונים כלל לתת שכר עבור קיום המצוה, כי הרי החפץ לא היה שייך להם מלכתחילה, וגם השיבו אותו לבעליו ולא להם. אלא שכוונתם היא – כדי לעודד אנשים נוספים לנהוג באחריות והגינות אזרחית כלשונם. ובפרט בנידון דנן, כוונת המשטרה בנתינת הפרס לגנב היתה, לעודד אותו על מעשיו ולגרום לו להערכה עצמית, כדי שיחליט שמכאן ואילך הוא מטיב את דרכו, ולאחר הכבוד הרב שקיבל מהם, הוא לא יתבזה להמשיך לגנוב ולשבת בבית סוהר וכו'. לכן הפרס הכספי שנעשה בטקס מרשים בתוספת הוקרה ל"אזרח היקר", במקרה דנן מטרתו היתה, לגרום לגנב שיטיב את

משפטי סימן כח התורה קמא

ג. לכתחילה בנידון דנן, אסור היה לפורץ לקבל את הפרס הכספי מהורי הילד. אולם לאחר שקיבל את הכסף, יתכן שרשאי להשאירו ברשותו, אולם לענ"ד מסתבר יותר שיצטרך להחזירו להם וצ"ע, ועיין במקורות.⁴

מקורות

דרכו מעתה ואילך, ולא כתשלום עבור המצוה שעשה. ולכן במקרה זה אין כל מניעה שיקבל את הפרס הנ"ל, וגם לכתחילה היה רשאי לקבלו.

4. התבאר לעיל מס' 3, שישנו איסור לקבל שכר עבור קיום מצות השבת אבידה. האיסור קיים אפילו אם בעל האבידה נותן זאת מרצונו ומבלי שיתבקש ע"י המוצא. אלא שהסתפקתי בגדר האיסור, מה יהיה הדין אם אדם זר שגר בחו"ל ושמע שראובן שגר באר"י השיב אבידה, ולכן הוא נותן לו כסף כהוקרה על מעשהו, האם גם באופן זה יהיה אסור למשיב לקבל ממנו הכסף?

כלומר הספק הוא, האם האיסור נובע כי רצון הקב"ה שהמצוה תעשה רק לשם ציווי הבורא, ואם לבסוף יקבל האדם שכר תמורתה, יש כאן חיסרון בקיום המצוה, שהתברר למפרע כאילו הוא בסה"כ עבד כפועל שיש לו הנאה אישית מקיום המצוה, אע"פ שלא ביקש מהמאבד לשלם לו שכר. ואולי ניתן להבין מהרא"ש שסובר, שלאחר קבלת השכר, נראה הדבר כעת שהמשיב לא קיים את המצוה לשם ציווי הקב"ה בלבד. ואם נאמר שזהו עיקר טעם האיסור, א"כ גם אם אדם זר יתן לו שכר עבור קיום מצות השבת אבידה, יהיה אסור לו לקחתה.

ולפי"ז בנידון דנן, למרות שהתינוק לא נחשב רכושם של ההורים, אלא יש לילד בעלות עצמית עליו ועל מעשיו, ולכן כתוב במשנה ב"ק (פז). שאם הקטן חבל או הזיק ממון לאנשים אחרים – הוא פטור מלשלם, וגם הוריו פטורים מלשלם, ועיין ג"כ ברמ"א אור"ח (סי' שמג), וממילא לפי"ז אם הורי התינוק יתנו פרס כספי לגנב עבור השבת ילדיהם אליהם – הם יחשבו

קמב משפטי סימן כח התורה

מקורות

כאנשים זרים שנותנים פרס, ולפי הטעם שכתבנו לעיל, גם באופן זה יהיה אסור למציל לקבל שכר עבור קיום המצוה שעשה.

או אולי נאמר, שהאיסור לקבל שכר קיים רק אם מקבל המצוה נותן שכר למי שעשה עברו את המצוה. כמו אם המאבד משלם שכר למי שהשיב לו את האבידה או למי שפרק את חמורו שרבץ תחת משאו וכדו", שאז זה נחשב שמשלם לו עבור קיום מצוה שעשה עבורו, והאיסור קיים, מאחר וממילא הוא מחוייב לעשות עבורו בחינם, ואין צריך מקבל המצוה להרגיש שמשיב האבידה עשה לו טובה, אלא הנ"ל קיים את רצון הקב"ה שכך ציווהו לעשות. וממילא אם הוא אדם זר כמו אדם מחו"ל או הורי התינוק שאינם נחשבים בעלי התינוק, אולי יהיה מותר לקבל מהם פרס כספי, מכיון שזה נחשב שנותנים לו מתנה בלבד ולא תשלום עבור קיום המצוה, דהרי לא עבורם נעשתה המצוה.

אמנם לענ"ד יותר מסתבר שהצד הראשון זהו הטעם העיקרי לאיסור, ולכן גם אם אדם זר יתן לו מתנה בגלל קיום המצוה שעשה – אסור לו לקבל אותה, ואפילו שנותן המתנה החליט על כך מעצמו ולא פנו אליו וצ"ע עדיין.

סימן כט

שכר עבור הצלת גניבה במלון

שאלה

אדם נסע עם חבריו שהיו בעלי אמצעים כספיים לטיול בחו"ל. בהיותם במלון חשב הנוסע מחשבת זדון כלומר, שלמחרת יאמר לחבריו שאינו מרגיש טוב וישאר לישון בחדרם המשותף, וכשהם יסעו לטיול הוא יגנוב חלק מכספם.

ואכן כך הוא עשה, והמשיך לישון בחדרו. אלא שלפתע הוא שמע בחדר רעש מוזר שהעירו, וראה לפניו גוי מגושם שהיה מעובדי המלון שנכנס לחדרם, רוקן לשקית את הרכוש שהיה בארונות, ושהסתכם בסכום רב. אלא שלפני שהפורץ יצא המחדר, צעק עליו החבר בקול רם, וכתוצאה מכך ברח הגוי מהחדר כשהוא משליך מידיו את השקית עם תכולתה לתוך החדר.

כעת החליט החבר לנצל את ההזדמנות ולקחת לעצמו את הרכוש הגנוב, אלא "שלמזלו" מחמת צעקותיו הגיעו עובדי המלון בבהלה לחדרו, ובמצב שנוצר לא יכל לממש את רצונו לגנוב.

בערב כשחזרו חבריו מהטיול, נודע להם מעובדי המלון על הפריצה, והחליטו לתגמל את חברם באלף דולר כפרס על העזתו להצלת ממונם מהגוי.

כעת שואל החבר, האם מותר לו לקחת מהם את הפרס הנ"ל, כאשר הוא יודע מה הוא חשב לעשות, ואם היו חבריו יודעים מכך ודאי שלא היו מסכימים לתת לו את הפרס. נמצא שיש כאן "גניבת דעת" של חבריו שגורמת לגניבת ממון מצידו?

קמד משפטי סימן כט התורה

תשובה

א. מעשהו של החבר שהבריח את הגוי בצעקותיו נחשב "השבת אבידה", לפיכך אסור לו לקבל שכר עבור המצוה שקיים. ולכן גם אם יקבל מחבריו כסף – יצטרך להשיבו להם.¹

מקורות

1. ראשית נגדיר את מעשהו של החבר שצעק על הגוי ורצה לגנוב שזה נקרא "משיב אבידה". כי בצעקותיו גרם להציל את ממון חבריו מגניבה והפסד. והדבר דומה למבואר בשו"ע חו"מ (סי' רנט, ט) וז"ל: אבידת קרקע – גם כן חייב להשיב. שאם ראה מים באים לשטוף שדה חבירו – חייב לגדור בפניהם כדי להציל ע"כ. כלומר, כשם שישנו חיוב השבת אבידה כאשר ממון חבירו אבד, שנצטוונו לקחתו ולהשיבו למאבד, כמו כן ישנה מצות השבת אבידה כאשר רואים שממון הזולת עומד להאבד או להיגנב ע"י אדם או פגעי טבע, שנצטוונו לעשות פעולות כדי למנוע מממון חבירו להיפסד.

לפיכך הצעקה שהבריחה את הגנב נחשבת פעולת השבת אבידה. ומבואר בשו"ע שם (סי' רסה, א) וז"ל: הרואה אבידה – חייב להחזירה בחינם אם הוא בטל (ממלאכתו) ע"כ. כלומר, אם מחמת הטירחה בטיפול באבידה, המוצא לא יפסיד את מלאכתו, הוא מצווה לטפל בהשבת האבידה ואסור לו לקחת עבור קיום מצוה זו כסף. והנה מבואר בספר מחנה אפרים הלכות שכירות (סי' טו בד"ה איברא וכו') שלפי שיטת הרא"ש – אפילו אם המאבד רוצה לתת לו שכר – אסור לו לקבל כסף, כי נחשב הדבר שמקבל כסף עבור עשיית המצוה, והתורה אמרה שצריכים לעשות את המצוות בחינם בלבד. וכנראה שהמחנה אפרים מתכוון לדברי הרא"ש ב"מ (פ"ב סי' כח) וע"ש.

לאור האמור כתבנו בתשובה, שאסור לחבר לקבל שכר עבור מצות השבת אבידה שקיים, בכך שהציל את חבריו מאבדן כספם. אולם לענ"ד אם לא היה איסור לקבל כסף מחמת המצוה, לא היתה כל מניעה לקבל כסף, למרות שהחבר בליבו התכוון לגנוב. כי למעשה כספם ניצל מחמת צעקת החבר, וא"כ מה משנה לנו מה הנ"ל חשב בליבו. אז למרות שאי אפשר היה

משפטי סימן בט התורה קמה

ב. אם בעל המלון החליט לתת פרס כספי לאותו חבר כדי להשתיק את האירוע, וכדי שלא יתפרסם ברבים, שעובדי המלון שלו גונבים כסף מהאורחים וכו' – מותר גם לכתחילה לאותו חבר לקבל את הכסף הנ"ל, ואפילו אם בעל המלון הינו יהודי.²

מקורות

לחייבם לתת לו כסף, אולם אם מרצונם היו רוצים לתת לו כסף, היה מותר לו לקבל. אמנם כאמור מכיון שמעשהו נחשב מצות השבת אבידה, שנצטוונו לעשותה בחינם – אסור לו לקבל כסף עבור עשייתה, ונאמן הקב"ה שישלם לו שכר רב לאין ערוך בעוה"ב על קיום מצוה זו.

2. הסיבה שבעל המלון נותן את הפרס הכספי, אינה קשורה כלל למצות השבת אבידה. כי לו הרי לא אבד ממון, וגם הגוי לא רצה לגנוב ממנו ממון. כך שסיבת הפרס היא מסיבות אישיות וכלכליות, כדי לשמור על שמו הטוב של המלון, כדי שימשיכו להשתכן שם תיירים וכו'. לכן מכיון שהתשלום אינו קשור למצות השבת אבידה אלא בתור מתנה ושכר מאחר והועיל לרווחי המלון, לפיכך מותר גם לכתחילה לקבל את התשלום הנ"ל, וממילא אין כל נפ"מ אם בעל המלון יהודי או גוי, כי גם מיהודי מותר לקבל שכר עבור גרימת רווח כלכלי.

סימן ל

כמה ישלם גונב ספרי עתיקות

שאלה

גנב המתמחה במסחר בספרים עתיקים, חדר לדירה של אנשים מבוגרים שעלו לאחרונה לארץ ישראל, כדי לחפש ספרים עתיקים. כעבור שנה מהגניבה הנ"ל חזר הגנב בתשובה, ויש ברשותו כסף רב ומעוניין לשלם עבור הגניבה, וברצונו לשאול מספר שאלות:

א. מכיון שהנגנבים היו אנשים זקנים שלא מבינים כלום בעתיקות, וכך גם יורשיהם, וגם הספרים היו ספרי ילדים שכתובים בלועזית, לפיכך ברור שבמוקדם או במאוחר היו משליכים ספרים אלו לאשפה. האם למרות זאת הוא צריך לשלם להם כסף עבור דברים שבעיניהם אין להם כל שוויות ממונית?

ב. אחד מהספרים שגנב, נמכר בארץ במאתיים דולר, אולם בגלל הידע שיש לו והמומחיות לאיתור אספנים נידחים בעולם, הצליח למצוא אדם באחת ממדינות העולם שהסכים לקנותו בעשרת אלפים דולר, וברור שאותם אנשים כמו שאר הסוחרים לא היו מגיעים לאותו אדם, כמה הוא צריך לשלם לנגנבים?

ג. ישנו ספר ישן שחשב שאינו שווה מאומה וזרקו לאשפה, ולבסוף נודע לו שבארץ יכל לקבל עבורו מאה דולר, וישנו אספן בחו"ל שהיה משלם עבורו אלף דולר. כמה כסף חייב לשלם להם?

תשובה

א. בנידון השאלה הראשונה – צריך לשלם להם כפי המחיר שמקבלים המוכרים בארץ כשמוכרים ספר עתיק מהסוג שנגנב,

משפטי סימן ל התורה קמז

וזאת לאחר ניכוי עמלת התיווך שנהוג במסחר הזה, מאחר ולא מוכרים ישירות לקונה.¹

מקורות

1. מבואר בשו"ע חו"מ (סי' קא, ט) לגבי אם ביה"ד גבו את נכסי הלוה כדי לפרוע מהם את חובו למלוה, כיצד שמים ומעריכים את שווי נכסים אלו. וז"ל השו"ע שם: כל מה שיתן לו (פי' הלווה) מקרקעי או מטלטלין, ישמו לו כפי מה שיוכל למוכרם מיד ואפילו בביתו, לפי השעה ולפי הזמן, ולא שיצטרך (פי' המלוה) לחזור למוכרו בעיירות ובשווקים או לעכבו (ברשותו) עד שימצאו להם קונים או עד שיתייקר ע"כ.

וכן כתב השו"ע שם (סי' קג, א) וז"ל: כששמין השלושה שמאין קרקע הלווה – אין שמין אלא כפי הזמן וכפי השעה שנמכרים הקרקעות אז באותו מקום ע"כ.

כיצד נקבעת שומת חפצים

נמצאנו למדים, שתמיד שומת חפץ לגבי כל דבר בין אם גובים אותו כדי לפרוע את חוב הלווה, ובין כשרוצים להעריך כמה היה שווה החפץ בזמן שהזיקו אותו או בזמן שגנבו אותו, מאחר וקימ"ל, שכל הגזלנים משלמים כמו מה שהיה החפץ שווה בשעת הגזילה. בכל המקרים – שומת החפץ נמדדת לפי הזמן והמקום שבו הוא היה בזמן שהוציא והו מרשות בעליו, ומעריכים – כמה כסף היה ניתן לקבל עבור חפץ זה באותו הזמן בשוק המקומי.

לאור האמור, מאחר וישנו ציבור של קונים ומוכרים חפצים עתיקים ואפילו שהם מיעוט מבני העולם, אולם ודאי שישנו מסחר בכך לאספנים החפצים בדברים אלו, לפיכך ודאי שיש שוויות ממונית לחפצים עתיקים אצל הסוחרים בענף זה. ולכן בנידון השאלה, אפילו אם הנגנבים היו אנשים זקנים שלא קשורים למסחר בתחום זה, בכל זאת אין בכך כדי לבטל את שוויות החפץ שברשותם, שנמדד האם ניתן למוכרו בשוק ולקבל עליו תמורה ממונית וכמה, או לא. ולכן מאחר והגנב לקח חפץ שיש לו שוויות

קמח משפטי סימן ל התורה

ג. ב. בניהון השאלה השניה – ישלם להם עשרת אלפים דולר כמו שקיבל עבורו.²

מקורות

ממונית באותו מקום אצל המתעסקים בו, לפיכך חייב לשלם לנגנבים את שווי כפי שהיה שווה בזמן שגנב אותו באותה מדינה.

אמנם מאחר ובמסחר זה מקובל מאד, שרוב האנשים שיש להם חפצים עתיקים, הם מוכרים אותם באמצעות תיווך או "בית מכירות" לאספני עתיקות וכדומה, שגובים ברוב המקרים בין חמש עשרה לעשרים אחוז דמי תיווך ועמלה, לפיכך גם אם הנגנבים היו מוכרים בעצמם את העתיקות, היה נשאר להם לאחר קיזוז התיווך רק כשמונים אחוזים מהמחיר שמשלם הקונה, לכן זהו המחיר שהפסיד להם הגנב בניהון דנן, ולפיכך זה המחיר שצריך לשלם להם.

למה אין טענת אונאה במחיר בעתיקות

2. התורה הקדושה אסרה להונות במחיר יותר משש עשרה אחוז. איסור זה קיים בין אם המוכר מאנה את הקונה ובין אם הקונה מאנה את המוכר. והנה כתב הרא"ש ב"מ (פ' הזהב סי' כ), שטעמו של איסור זה הינו, כי טוען הקונה שהתאנה למוכר, הרי יכולתי להשיג חפץ דומה בחנויות סמוכות באותו איזור במחיר מופחת ממה שמכרת לי, א"כ למה לקחת ממני סכום גבוה כל כך, לכן אינני מוחל לך על כך. אולם בסכום הקטן משש עשרה אחוז, מכיון שהקונה יודע שאי אפשר לצמצם וישנם פערים סבירים בין חנות לחנות, לפיכך על דעת כן הוא קונה, ונמצא שהוא מסכים למחול על ממונו אם נלקח ממנו סכום הקטן בשש עשרה אחוז ממה שנמכר בשאר החנויות.

והנה טענה זו שייכת במכירת חפצים רגילים שניתן להשיגם בחנויות ובמקומות נוספים באותה העיר או באותה מדינה. אולם במסחר בעתיקות, מכיון שברוב המקרים החפצים הינם יחודיים כלומר, שיש עותק אחד או שניים מאותו פריט שמוכרים, או שישנם סוחרים בודדים ולפעמים רק אדם אחד או מוסד אחד ברחבי העולם שמוכנים לקנות חפץ זה במחיר יקר

מקורות

מסיבות אישיות שיש להם, לכן ברוב המקרים לא שייך לטעון שישנה אונאה במחיר, כי אין כאן את הטענה – שיכולתי להשיג חפץ דומה באותו איזור במחיר מוזל. מאחר והמציאות הינה שונה, וברוב המקרים אין חפץ דומה, וכמו כן אין קונים לחפץ זה במחיר היקר, וישנו רק אדם או מוסד מסויים ברחבי העולם שמוכן לקנות במחיר היקר, לפיכך אותו אדם, וכן המידע על האדם הזה שמוכן לשלם אינם יוצרים "שוק" למכירת הפריט הנ"ל, ולכן אין כאן טענת אונאה.

ביאור התשובה לשאלה השלישית

אולם אם מקובל באותה מדינה שהחפץ הנ"ל שווה לפחות סכום מסויים רוב הסוחרים שמעניין אותם פריט זה, ישלמו לפחות את הסכום הנ"ל, במקרה זה מאחר וזהו הסכום הסביר שמוכנים לשלם עבורו באותה מדינה, לכן כך שמים את שווי החפץ העתיק ומי שגנבו ישלם לנגב סכום זה.

לפיכך למרות שאח"כ התברר שישנו איזה שהוא אספן עשיר באחת ממדינות העולם שמוכן לשלם סכום רב עבור הפריט הנ"ל, אין אדם זה משנה את שוויות החפץ באותה מדינה, כי קימ"ל בכל שומה – אין לך אלא מקומו ושעתו. וכדברי השו"ע חו"מ (סי' קא וסי' קג) שהובאו לעיל. ולפי"ז מובן למה בנידון השאלה השלישית ישלם הגנב רק מאה דולר, כי זהו שווי החפץ באותו מקום לרוב סוחרי העתיקות. ולכאורה לפי"ז בנידון השאלה השנייה לכאורה ג"כ היה צריך להיות, שהגנב יצטרך לשלם רק מאתים דולר, כי כך הוא מחיר הספר בישראל, ולא עשרת אלפים דולר כפי שנמכר בחו"ל.

אולם חלוק במהותו נידון של השאלה השנייה מהשאלה השלישית, מכיון שבנידון השאלה השנייה, הגנב מכר את החפץ שגנב לסוחר עתיקות שגר באחת ממדינות העולם וקיבל תמורתו עשרת אלפים דולר, והרי ברור שהקונה שילם את הסכום הנ"ל רק עבור החפץ שקנה ולא בגלל מי שמכר לו, כי גם אם הנגנב היה מוכר לו ספר זה – היה מקבל את אותו הסכום, לכן

מקורות

לכל היותר יכול הגנב לבקש מהנגנב דמי תיווך עבור המידע והעבודה שעשה כדי למכור לאותו אדם (ולהלך יתבאר בס"ד שגם סכום זה לא מגיע לו).

עשיית רווח כספי מסחורה ששייכת לאדם אחר

מבואר במשנה ב"מ (לה:): שרב יוסי אומר כלל: כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו. כלומר, בכל האופנים שאדם מקבל כסף עבור חפצו של השני, מכיון שהחפץ גם כשהוא בידי השוכר או בנידון דגן כשהוא בידי הגנב, תמיד הוא נחשב חפץ ששייך לבעליו, אלא שיש לאחרים רשות להשתמש בו בלבד, או לגבי גנב, נחשב הדבר שקנאו הגנב בקניני גניבה כדי להתחייב להשיבו או לשלם את תמורתו לבעליו, גם אם החפץ יאבד ממנו מחמת אונס, אבל לעולם החפץ נשאר בבעלותו הבלעדית של בעליו. ולכן טוען רב יוסי וכפי שביארו הקצות (בסי' שסג ס"ק ח) מכיון שכל הכסף שהתקבל עבור שווי החפץ שייך לבעליו בלבד, כי הוא משולם עבור גוף החפץ, לכן אף אדם אחר לא רשאי לקחת ממון זה לעצמו.

לפיכך גם בנידון דגן, למרות שהנגנב מודה שהוא לא יכל למכור את החפץ הנ"ל בעשרת אלפים דולר, כי הוא לא מבין בעתיקות וכמו כן גם לא ידע מהאספן שקנאו וכו', וכן שהאספן הנ"ל קנאו לפי המחיר בחו"ל וכו', אבל מאחר והכסף שולם רק עבור החפץ שלו, שגם כשהיה בידי הגנב שמכרו – בעלות הנגנב לא פקעה מהחפץ, ומאחר וקונה העתיקות שילם עבור החפץ שלו, לכן רק לו מגיע כל הכסף ששולם עבור חפצו, ואין הגנב יכול לעשות סחורה מהפרה שלו ולקחת את הכסף לעצמו.

ונראה להוסיף, שהרווח מהספר שייך לנגנבים אפילו אם הגנב מכרו לאחר יאוש בעליו. משום שהגנב לעולם לא זוכה בגניבה אפילו אם היה יאוש ושינוי רשות. מאחר והיא הגיעה אליו באיסור והתחייב מיד בהשבתה, וכמו כן מאחר והוא זה שגרם לנגנב להתייאש – לכן לא הקנתה לו התורה את גניבתו כעין "הרצחת וגם ירשת", לפיכך החפץ נשאר שייך לנגנב, וממילא הוא יזכה ברווח.

מקורות

למה לא יקבל הגנב דמי תיווך

אלא שלכאורה היה מגיע לגנב עשרים אחוזים מהסכום הנ"ל בתור דמי תיווך, וכפי שבנידון השאלה הראשונה קיזזנו לו את סכום התיווך מהסכום שצריך לשלם לנגנב ועי"ש במקורות במס' 1. אלא שלענ"ד המקרים הם חלוקים. מבואר ברמ"א חו"מ (סי' רסד, ד) ובפ"ת שם (בס"ק ג) שפועל שעושה מלאכה עבור זולתו שמגיע לו שכר עבודה מדין "יורד", רק כאשר התכוון בזמן עבודתו לעשותו לשם חבירו, ולכן מאחר ועבור עבודה זו מקובל לשלם כסף, לכן על דעת כן עשאה לחבירו, ולא יכול חבירו לומר שעשית לי בחינם בתור טובה. ולכן אפילו אם עשה מראש את עבודתו לצורכו וגם לצורך חבירו – יקבל מחצית מהשכר המקובל, ולא יכול חבירו להיפטר מהתשלום בטענה שעשית זאת גם עבורך, מאחר והם נחשבים כשותפים הנצרכים לעבודה זו, ולכן מאחר ועשה זאת גם עבור חבירו, לפיכך מגיע לו מחצית משווי שכר העבודה.

אולם אם ברור לנו שעשה מראש את עבודתו רק עבור עצמו ולא עבור חבירו – לא מגיע לו כל שכר, ואינו נחשב בגדר "יורד" כי כאמור, יורד מקבל שכר רק אם התכוון להשביח את ממון חבירו. לפיכך בנידון השאלה השניה, הגנב בשעתו ודאי שהתכוון לקחת את כל הרווח מהמכירה רק לעצמו ולא היתה בדעתו לתת מאומה מזה לנגנב, שהרי לצורך זה גנב את החפץ, וממילא לא מגיע לו שכר עבור עבודה שעבד לעצמו ולא לנגנב. ואע"פ שבנידון השאלה הראשונה קיזזנו משווי החפץ את דמי התיווך, שם הנידון הוא שהגנב צריך לשלם כמה כסף נחסר מחמת גניבתו מהנגנב. לפיכך מאחר ואם הנגנב היה מוכר את החפץ, היה מקבל לידו רק שמונים אחוז מתמורתו, כי שם המתווך עובד מראש בשביל לקבל דמי תיווך, ולכן מגיע למתווך את הסכום הזה, לכן זהו הסכום הסופי שישלם לו הגנב. משא"כ בנידון השאלה השניה שם – לא היתה פעולת תיווך, כי המתווך שהיה צריך להיות הגנב, מכר את החפץ עבור עצמו בלבד ולא כפועל שעובד עבור זולתו, לפיכך

קנב משפטי סימן ל התורה

ג. בנידון השאלה השלישית – ישלם להם מאה דולר בלבד.³

מקורות

מאחר ואין במכירה זו פעולת תיווך, לכן לא ניתן לקזז סכום זה מהתמורה שהתקבלה עבור מכירת החפץ שהסתכמה בעשרת אלפים דולר.

3. הנימוק לתשובה התבאר במקורות באמצע מספר 2 וע"ש.

סימן לא

מקח שנעשה עם מסמך עתיק שזוייף באופן אומנותי

שאלה

אדם מכר מסמך עתיק שזוייף באופן אומנותי כמסמך מקורי, וקיבל תמורתו סכום כספי רב. הלקוח התמים ביטח את המסמך הנ"ל בחברת ביטוח שבבעלות גויים לפי שווי הסכום הכספי ששילם עבורו. כעבור חודשיים פרצה שריפה בבית הקונה ונשרף המסמך הנ"ל, וחברת הביטוח שילמה לקונה את הפסדו.

כעבור שנה, עקב חקירה סמויה של המשטרה המקומית על מוכר "העתיקות" התגלתה התרמית. כעת תובע הלקוח את המוכר הנ"ל שיחזיר לו את הכסף שקיבל ממנו תמורת המסמך המזוייף שמכר לו.

אולם המוכר טוען לו, כבר קיבלת מחברת הביטוח את מלוא התמורה עבור מסמך זה, נמצא שלא הפסדתי לך כלום, לכן אני פטור מלשלם לך. מה הדין?

תשובה

א. המוכר חייב להחזיר לקונה את כל הכסף ששילם לו עבור המסמך המזוייף. דין זה קיים אפילו אם הקונה יכל למכור את המסמך המזוייף לאספני עתיקות אחרים במחיר שקנאו או יותר מכך, מחמת שגם הם לא היו יכולים להבחין בזיוף האומנותי שנעשה לו.¹

מקורות

1. כתב הרמב"ם (פ' טו מהל' מכירה הל' ה-ו) וכן כתב השו"ע חו"מ (סי' רלב),

מקורות

ו-ז) וז"ל: כל שהסכימו עליו בני המדינה שהוא מום שמחזירים בו מקח זה – מחזירים. וכל שהסכימו עליו שאינו מום – הרי זה אינו מחזיר בו וכו'. כל הלוקח סתם – אינו לוקח אלא הדבר השלם מכל מום ע"כ.

נמצאנו למדים שכדי שיחול שם מקח על חפץ הנמכר, חייב שלא יהיה בו מום שמחמת מום זה, הסכימו בני המדינה שניתן לבטל את המקח. לפי"ז כל אדם שקונה מסמך עתיק או שפורט מטבע זר או קונה מטבע זר, דעתו לקנות מסמך אמיתי או מטבע אמיתי שהונפק ע"י הבנק של אותה מדינה, ואף אדם אינו מעוניין לקנות דבר מזויף שפירושו של דבר – נייר צבעוני בלבד שאין לו שום שוויות ממונית. והעובדה שניתן לרמות ולגנוב עימו כסף מאנשים אחרים – אינה משווה לזה שם מקח ולא שוויית ממונית, אלא זה נשאר נייר צבעוני שניתן לגנוב בעזרתו כספי הזולת במרמה. לפיכך ברור שהמקח בנידון השאלה בטל מעיקרו, כך שמעולם לא קנה הקונה את המסמך המזויף, וברור שלא רצה לקחת נייר צבעוני ולגנוב עימו כסף מאנשים אחרים. לכן מי שמכר לו מסמך זה – חייב להחזיר לו את כספו, כי כאמור לא נתן לו מאומה בתמורה לכסף שקיבל ממנו.

למה אין כאן חיוב ממון מדין "נהנה"

ומה שטוען המוכר, שלמעשה לא הפסדת כסף, כי קבלת מהביטוח את הסכום ששילמת לי עבורו, נמצא שמחמתי הרווחת סכום זה, א"כ לפחות מגיע לי כדין יורד שהשביח את נכסי חברו שמבואר בגמ' בב"מ (קא.) שמקבל את שכרו וע"ש. או בגלל הדין המבואר בב"מ (לה:) כיצד הלה עושה סחורתו בפרתו של חברו וכו' – לענ"ד אין בזה ממש.

כי ביחס לטענה, שלא הפסידו כי הביטוח שילם לקונה, הרי הביטוח שילם לקונה רק בגלל תשלום פוליסת הביטוח ששילם הקונה עבורה, וזוהי עיסקה חדשה שאינה קשורה כלל למוכר. שהרי אם המוכר היה בא אליהם ומוכיח להם שהמקח שהיה בינו לקונה בטל, וא"כ המסמך שנשרף היה שייך לו, ולכן מגיע לו את דמי הביטוח – ברור שלא היה מקבל מהם מאומה,

משפטי סימן לא התורה קנה

מקורות

ואפילו אם המסמך היה אמיתי, מאחר ומוכר המסמך לא ביטח אותו אצלם, לפיכך אין להם שום מחוייבות לפצות אותו על שריפת המסמך. לכן למסקנה, המוכר צריך להחזיר לקונה את כספו, מאחר ולא נתן לו מאומה תמורתו, ובנוסף לכך, כספי הביטוח שייכים לקונה בלבד, מאחר וזאת היתה המחוייבות שלהם כלפיו בלבד.

גדר החזרת הכסף שהביטוח שילם

והנה למרות שע"פ חוקי חברות הביטוח לא יכול המבוטח לקבל פעמיים עבור אותו הפסד ממוני, כי מהות ביטוח ממון אצלם הוא – כיסוי ההפסד הממוני שנגרם למבוטח, מושג שנקרא "שיפוי". ולכן אם קיבל המבוטח את ניזקו מחברת ביטוח אחרת או מהמזיק – הוא לא יקבל פיצוי נוסף מחברת הביטוח שלו, למרות ששילם להם מידי שנה את דמי הביטוח. אולם בנידון דנן התביעות הכספיות היו כדלהלן: בתחילה קיבל הקונה מהביטוח שלו פיצוי כספי מחמת תביעה שנעשה בתום לב, לאחר שנשרף המסמך המבוטח שחשבו שהיה אמיתי – ובזמן הזה ודאי שהיה מותר לו לגבות מהם את הפסדו הכספי. ואחרי שנה כשנודע לו שהמסמך הנ"ל היה מזוייף – ודאי שמותר לו כעת לגבות מהמוכר את הכסף שגנב ממנו מבלי לתת לו כל תמורה עבורו, כי התברר שהיה כאן מקח טעות.

אלא שאם חברת הביטוח היתה שייכת ליהודי, היה הקונה חייב מדין השבת אבידה להחזיר להם את הכסף ששילמו לו עבור שריפת "הנייר הצבעוני", ויוכל לקזז מזה את עלות דמי הביטוח ששילם לשוא עבור הנייר המצוייר. אולם בנידון השאלה, מכיון שחברת הביטוח שייכת לגוי, הרי אין מצות השבת אבידה לגוי כמבואר בשו"ע חו"מ (סי' רסו, א) ואדרבה עוד אסור להשיב אבידה לגוי, אלא אם כן רוצה המשיב שהוא בנידון דנן הקונה, לקדש שם שמים אצל הגויים וע"ש בשו"ע ובמפרשיו. ונוסף עוד, שבשעתו כשהוא קיבל מהם את הכסף עבור המסמך הנ"ל מהביטוח – כך זה היה שווה בשוק, וע"ד כן הוא ביטחו, נמצא שהוא הוציא מהם את הפיצוי כדין, ובכפוף לתנאי הפוליסה שעבודה שילם להם את הביטוח.

קנו משפטי סימן לא התורה

מקורות

כמו כן, לא מגיע למוכר רווח מחמת דין יורד לשדה חבירו שמבואר בב"מ (קא.) מאחר ודין יורד לשדה חבירו קיים רק באופן שהיורד מתכוון מראש שעובד עבור חבירו או שמשקיע את ממונו עבור חבירו כדי להרוויח ולהשביח לחבירו כמבואר ברמ"א חו"מ (סי' רסד, ד) ופתחי תשובה שם (ס"ק ג) וע"ש. אולם בנידון דנן המוכר לא עשה שום פעולה או השקעת ממון עבור חבירו כדי שיקבל את הכסף הנ"ל מהביטוח, ולכן אין דינו כיורד לשדה חבירו.

כמו כן לא שייכת בנידון דנן הטענה: כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חבירו, שמבוארת במשנה בב"מ (לה:) מאחר והפרה של חבירו שזה המסמך של המוכר – לא שווה מאומה, כי בסה"כ זה נייר צבעוני מקושקש, נמצא שמעולם לא היתה לחבירו "פרה", והסיבה שהביטוח שילם לקונה כסף – זה מחמת פוליסה שגויה, שזה נושא שקשור בין המבוטח וחברת הביטוח בלבד ואינו קשור כלל למוכר.

סימן לב

גניבה שנעשתה בתיחכום מיוחד

שאלה

עשיר שגר באיזור וילות, נסע עם משפחתו לשבועיים לחו"ל, ונתן מפתח מדירתו לשכנו שקרוב לדירתו לצורך חירום. אולם הוא הזהירו – שלא יתן את המפתח לאף אדם זר.

כעבור יומיים דופקים בבית השכן סבלים שהביאו במשאית הובלה ספה מפוארת, ואמרו לו שהם הביאו אותה לעשיר הנ"ל שהזמינה לפני כחצי שנה ורק עכשיו היא הגיעה מחו"ל, וגם הראו לו תעודת משלוח מודפסת וכו' ואמרו לו, שמוכנים שיכנס עמם לדירה וישמור את המפתח כל הזמן ברשותו והם רק יכניסו את הספה ויצאו, אלא שהוא יפתח להם את דלת הבית, אחרת הם יספקו אותה ללקוח אחר, ואותו עשיר יצטרך לחכות חצי שנה נוספת.

לאור זאת הסכים השכן, ואכן הוא פתח להם דירת העשיר והיה עמם כל הזמן ולאחר שהניחו את הספה בסלון, יצאו מהדירה והשכן נעל את הבית כאשר מפתח הדירה אינו יוצא מרשותו.

והנה למחרת באו הסבלים שנית, ואמרו לשכן שהיתה להם טעות, והמיטה שסופקה לא היתה בצבע המדוייק שהזמין העשיר ולכן הם באו לקחתה עמם, ושגם היום יפתח להם את בית העשיר ויהיה נוכח עמם כל הזמן עד שיצאו מהדירה הנ"ל, וכך אכן עשה.

כעבור שבועיים כשהגיע העשיר לביתו, ראה שפרצו את הכספת בביתו וגנבו משם מאתיים אלף דולר במזומן. לאחר בירור העובדות התברר, שהסבלים הנ"ל הסתירו בספה שהכניסו, פורץ כספות שהצליח במשך הלילה לפרוץ את הכספת ולגנוב את תכולתה,

קנח משפטי סימן לב התורה

הכניסה לשקית וחזר לשהות בתוך חלל הספה הנ"ל. ולמחרת באו חבריו הסבלים ולקחו אותו כשהוא מוחבא בספה עם הכסף שגנב.

כעת שואל העשיר, האם חייב השכן לשלם עבור הגניבה?

תשובה

א. השכן פטור מלשלם עבור הגניבה גם בדיני שמים.¹

מקורות

כיצד נעשה אדם שומר

1. כתב התוס' בב"ח (צג. ד"ה ורמינהי וכו') וז"ל: כתוב במכילתא "לשמור" – רבי שמעון אומר, עד שיפקיד אצלו ויאמר הילך ושמור לי, אבל אם אמר ליה עיניך בו – פטור ע"כ.

כלומר, כדי להיות שומר, צריך השומר להסכים בפירוש על כך, אולם אם סוכם ביניהם שחבירו רק ישים עין על הדבר ולא דובר ביניהם שיהיה שומר, ולבסוף נגנב או אבד החפץ מחמת פשיעת החבר בגלל שלא השגיח עליו כראוי – החבר פטור, כי מעולם לא קיבל עליו להתחייב בחיובי שמירה על החפץ, ואפילו לא כשומר חנם שחייב בפשיעה.

ורק כאשר אדם מסכים להיות שומר, ויודע שבעל החפץ סומך עליו ולכן הוא משאיר את החפץ ברשות השומר באופן הזה חידשו התוס' ב"מ (צט. ד"ה כך וכו'), הרא"ש (שם סי' טו) והרמ"א בחו"מ (סי' רצא, ה, וסי' שג, א) שבכך נעשה אדם שומר, למרות שלא עשה קנין בחפץ שצריך לשומרו. ולשיטת הרי"ף, הרמב"ם והשו"ע שם, גם באופן זה עדיין הוא לא נעשה שומר, מכיון שלא עשה קנין בחפץ שצריך לשומרו, וראייתם היא מהגמ' בב"מ (צט.) שכתוב שם – ר' אלעזר אומר: כשם שתקנו משיכה בלקוחות (פי' במקח וממכר) כך תקנו משיכה בשומרים.

והנה בנידון השאלה דנן, מעולם לא הסכים וגם לא התבקש השכן להיות שומר על רכושו של העשיר, ולכן לא שייכים כלפיו דיני שומרים על

מקורות

תכולת דירת השכן. הדבר היחיד שנתבקש הוא – לשמור על מפתח הדירה ולא לתת אותו לאף אחד, ואכן כך עשה, ומעולם הוא לא הוציא את המפתח מרשותו, וכשהגיע בעל הדירה הוא החזיר לו אותו בשלימות. כמו כן רק הוא פתח את הדירה, ונשאר שם לראות כל הזמן שהסבלים לא יקחו שום דבר מהדירה אלא יניחו את הספה ויצאו כלומר, השכן התנהג כראוי, ובפרט שהם הראו לו מסמכים שהספה הוזמנה ע"י העשיר. אמנם מסמכים אלו היו מזוייפים, אולם הוא לא היה צריך להעלות בדעתו דבר זה. כך שאפילו אם היה בגדר שומר חנם – ודאי שהיה ג"כ פטור, כי זה לא נחשב מעשהו כפשעה אלא קרוב לאונס, א"כ כ"ש בנידון דנן שהוא לא נחשב שומר – שודאי פטור על נזקי גניבה.

נמצא למסקנה, שמדין שומר על תכולת הבית – לא ניתן לחייבו כלל, כי מעולם לא נעשה על כך שומר. ומדין שומר על המפתח – הרי הוא משיב את המפתח לבעליו. ומדין מזיק או גולן – הרי הוא לא לקח כלום ולא נגע בכסף שנגנב. ולכן אין נידון דנן דומה לתשו' הרא"ש שהובאה בשו"ע חו"מ (סי' רצא, ב) גבי מי שהניח נעלי חברו על החמור שלו והולכים עמו, והלך בעל החמור באמצע הדרך לזמן מועט לצרכיו הפרטיים, ובנתיים נגנבו הנעליים שהושארו ללא שמירה מעל החמור, וחייבו הרא"ש לשלם עבור הנעליים והשו"ע הביאם להלכה. כי שם לא מבעי שלדעת התוס' והרא"ש ההסכמה שלו לבעל הנעליים שיניחם על חמורו כאשר הוא ילך עמם לעיר, זה נחשב – כקבלת שמירה על הנעליים, ולכן הוא חייב עליהם מדין שומר חנם שפשע בשמירתו. אלא שגם לדעת הרי"ף, הרמב"ם והשו"ע שנקטו שצריך לעשות מעשה קנין בנעליים כדי להחשב שומר, בכל זאת מבאר שם הנתיבות (בביאורים ס"ק ז) שבעל החמור חייב מדין אדם המזיק, כי הוציא את הנעליים ממקום המשתמר למקום שאינו משתמר וע"ש. משא"כ בנידון דנן, השכן הרי לא נגע כלל בכספת ובכסף שבה, וממילא לא עשה בכסף הנ"ל שום מעשה מזיק.

קס משפטי סימן לב התורה

מקורות

כמו כן נוסף, שהשכן פטור גם בדיני שמים ולא נחשב כמזיק בגרמא שחייב בדיני שמים. ואע"פ שקימ"ל בב"ק (נה:) שהפורץ גדר או פותח דלת של רפת שהיתה שם בהמת חבירו, ומחמת מעשיו ברחזה הבהמה, שמבואר שם שמעשהו של פותח דלת הרפת נחשב כמזיק בגרמא. אולם חלוקים המקרים, כי שם פותח הדלת התכוין להזיק, משא"כ בנידון השאלה אדרבה השכן חשב שהוא מועיל לחבירו, ועשה פעולה חיובית כדי ששכנו לא יפסיד את הספה שהזמין, וכפי שכל אדם אחר היה עושה. והרי מבואר שם במאירי בתחילת פ' הכונס ובעוד ראשונים שם, שהגורם בשגגה נזק לחבירו – פטור גם בדיני שמים, ולפי"ז כל שכן בנידון דנן, שמעשהו קרוב יותר לאונס מאשר לשגגה, שודאי פטור השכן אפילו בדיני שמים.

סימן לג

גנב מצות יד והחזירן אחר הפסח

שאלה

אדם היה לו ריב ממושך עם שכנו שמשתייך לחסידות מסויימת. בערב פסח השכן הנ"ל הבחין שהגיע משלוח של שנים עשר ק"ג מצות יד לשכנו החסיד, שמספיקים לכל בני משפחתו שאוכלים בפסח רק מצות יד, ושנאפו עם כל ההידורים המקובלים באותה חסידות. אולם מכיון שהחסיד הנ"ל ומשפחתו נעדרו מביתם, הניח השליח את מצות היד ליד דלת ביתם.

והנה השכן הנ"ל מתוך רשעות, החליט לקחת את מצות היד לביתו על מנת להחזירם לחסיד מיד לאחר הפסח, ולומר לו כדברי המשנה בב"ק (צו): "הרי שלך לפניך". כשהגיע החסיד הנ"ל לביתו וראה שנגנבו ממנו המצות, מחוסר ברירה של הרגע האחרון, קנה בחנות מצות יד אחרות ב-אלפים וחמש מאות ש"ח.

לאחר הפסח הניח השכן שגנב את המצות הגנובות ליד דלת שכנו החסיד, וצירף לכך פתק עם שמו בתוספת הכיתוב - "הרי שלך לפניך". הנגזל תבעו בביה"ד שישלם לו אלפים וחמש מאות ש"ח עבור המצות החדשות שקנה. כמו כן תבע כסף עבור עגמת הנפש שנגרמה לו, והשאיר לביה"ד להחליט כמה מגיע לו על כך.

לעומת זאת השיב הגולן לביה"ד, שהוא פטור מלשלם עבור המצות, כי החזיר לנגזל את הגזילה כמו שהיתה בשעת הגזילה. וביחס לחיוב בדיני שמים ועבור העגמת נפש שגרם לנגזל טוען, מכיון שהנ"ל גרם לו במשך השנים עגמת נפש מרובה ונזקים כספיים מצטברים, לפיכך מעשיו יתקווזו עם מעשי הנגזל, ולכן אינו חושש לדיני שמים. מה הדין?

קסב משפטי סימן לג התורה

תשובה

א. השכן שגנב – חייב גם בדיני אדם לשלם לשכנו החסיד עבור שווי המצות שגנב, כפי שהיו שווים להמכר בשוק ביום הגניבה.¹

מקורות

1. מבואר במשנה ב"ק (צו:) גנב חמץ מחבירו והחזירו אחר הפסח במצב טוב שראוי לאכילה כגון, שהניחו בפסח בפריזר, אולם לא מכר את החמץ הנ"ל לגוי, במקרה זה יכול הגנב להחזירו לאחר הפסח לנגנב ולומר לו – "הרי שלך לפניך" כלומר, השבתי לך את הגזילה באותו מצב שהיתה לפני הגזילה. וביחס לעובדה שכעת אין הנגזל יכול להנות מהחמץ הנ"ל כי זה – חמץ שעבר עליו הפסח, ולכן גזרו חכמים שאסור להנות ממנו, טוען לו הגזול, הרי זה היזק שאינו ניכר כלומר, כל מי שאינו יודע שהלחם הנ"ל נאפה לפני פסח ולא מכרו אותו לגוי – יהיה מוכן לשלם עבורו את אותו מחיר כמו ששווה לחם כמותו שנאפה לאחר הפסח, לפיכך מכיון שמהתורה המזיק היזק שאינו ניכר הוא פטור, לכן טוען לו הגנב, לא הפסדתי לך מאומה, והשבתי לך את הגזילה כמו שהיתה שווה בשעת הגזילה.

גזל אתרוג לפני סוכות והחזירו לאחר סוכות

והנה הפתחי תשובה חו"מ (סי' שסג, א) הביא את תשו' בית שמואל האחרון לגבי מי שגנב אתרוג לפני סוכות והחזירו לנגנב לאחר סוכות, האם יכול הגנב לומר לנגנב – הרי שלך לפניך, כי מצד אחד האתרוג נראה עם אותו יופי והידור כמו שהיה בשעת הגניבה, וממילא קיבלת בחזרה מה שהיה לך בשעת הגזילה. או שנאמר מבחינת שוויות הממונית שלו, לפני סוכות שילמו עבור האתרוג שלש מאות ש"ח בגלל המצוה שניתן לעשות עמו בסוכות, ולאחר סוכות אפילו שקל אחד לא מוכנים לשלם עבורו, אם כן למרות שבגוף האתרוג לא ניכר שום שינוי, אבל ביחס לשוויות הממונית שלו, כולם יודעים שאינו שווה מאומה לאחר סוכות, ולכן כשמחזיר לו הגנב את האתרוג לאחר סוכות, הנזק הממוני שנעשה מחמת הגניבה ברור ונראה

מקורות

לכל. וממילא לא יוכל לומר לו הרי שלך לפניך. והכריע שם הבית שמואל כמו הצד השני, ולכן חייב את הגנב לשלם מחיר של אתרוג מהודר.

והנה אין דין האתרוג דומה לדברי המשנה לגבי גזל חמץ ועבר עליו הפסח וכו'. כי לגבי הלחם שנגזל, כל מי שלא ידע שהלחם שנגזל עבר עליו הפסח ברשות ישראל – יהיה מוכן לשלם עבורו שבעה שקלים, כמו ששווה כעת להמכר לחם טרי שנאפה לאחר הפסח, והסיבה שלא ניתן לאוכלו היא – רק בגלל האיסור של חמץ שעבר עליו הפסח, אולם איסור זה לא ניכר בלחם עצמו ואינו ידוע לכל מי שרואה ורוצה לקנות את הלחם כדי לאוכלו, לפיכך נחשב הדבר כהיזק שאינו ניכר. משא"כ לגבי אתרוג כל העולם יודע שאחרי סוכות גם האתרוג המהודר ביותר שנמכר לפני סוכות באלף דולר, לאחר סוכות אינו שווה אפילו שקל. כי כל שוויות האתרוג זה רק בגלל קיום המצוה עמו בסוכות ולא בגלל שאוכלים אותו, לפיכך ההיזק כאן ניכר לכל, ולכן לא יוכל הגנב להחזיר את האתרוג לנגב אחר סוכות ולומר לו – הרי שלך לפניך.

דימוי מצות יד לאתרוג

ולפי"ז הוא הדין לגבי מצות יד, הסיבה שמשלמים עבורם מחיר יקר, זה רק בגלל שזה האוכל של פסח שעמו מקיימים את מצוות אכילת מצה בליל הסדר ובשאר ימות החג. משא"כ לאחר הפסח, רוב האנשים אינם מעוניינים לקנות מצות אלו שקשים לאכילה וכו' ואפילו לא במחיר מוזל, ומעדיפים מצות חמץ שנאפו במכונה לאחר הפסח. וגם מי שמוכן לקנותם – ישלם עבורם מחיר סמלי בלבד כמו עשרה שקלים לק"ג לכל היותר, במקום מאתים חמישים ש"ח לק"ג ששילם עבורם לפני הפסח. נמצא שגם לגבם ההיזק הינו ניכר לכל כלומר, השכן גנב למשל 12 ק"ג מצות שהיו שווים בשוק בזמן הגניבה שלושת אלפים ש"ח, ומחזירים אחר הפסח כשאינם שווים מאומה לכל מי שרואם. או ששווים בסה"כ מאה ש"ח [שבמקרה זה יהיה ניתן לקזז סכום זה מהשלושת אלפים ש"ח שהגנב חייב]. ולכן כשההיזק ניכר

מקורות

לכולי עלמא, לא יכול הגנב לומר לנגנב – הרי שלך לפניך, כי אין זה אותו החפץ שגנב, למרות שאין שינוי בגופו של החפץ, אבל יש לו שינוי שניכר לכולם בשוויו הממוני.

טעם החילוק בין מטבע שנפסל לאתרוג

אמנם הקשה הפ"ת שם על תשו' הבית שמואל, שהרי שיטת התוס', הרא"ש והרמ"א שם (סי' שסג, א) שמטבע שפסלה אותה המלכות, אם היא נגנבה לפני פסילת המלך אולם הגנב מחזירה לאחר פסילת המלך, אז למרות שלא ניתן כעת להשתמש בה, בכל זאת סוברים אותם הראשונים שנפסקו ברמ"א, שיכול הגנב לומר לנגנב – הרי שלך לפניך, כלומר מכיון שבגוף המטבע לא נעשה כל שינוי לכן אני יכול להשיב לך את המטבע שגנבתי, אע"פ שכעת בשעת ההשבה לא ניתן להשתמש עמה. ולפי"ז צריך להיות גם באתרוג או לגבי המצות בנידון דנן, שיוכל הגנב לומר לנגנב הרי שלך לפניך, למרות שאין שוויות ממונית לאתרוג או למצות, אולם בגלל שבגופם לא נעשה שינוי משעת הגניבה, יוכל להחזירו לנגנב כמו מטבע שפסלתו מלכות?

אמנם לענ"ד חלוקים הם המקרים, בזמן חז"ל המטבעות היו מחומר מתכתי והשוויות שלהן היתה לפי משקל החומר שממנה עשויה המטבע, וכן מסוג חומר הגלם שממנה עשויה המטבע. כלומר – תלוי אם המטבע עשויה מזזהב, מכסף, מנחושת או מבדיל. וכמו כן מה משקל המטבע, כלומר, חמישה גרם כסף או עשרים גרם כסף וכיו"ב, ודברים אלו בלבד קבעו את שוויות המטבע. אלא שהיתה תקנה נוספת מהמלכות, שניתן להשתמש במטבעות אלו רק אם יוטבע עליהן תמונתו של המלך שמכהן באותו זמן, וללא הטבעה זו – אי אפשר להשתמש במטבעות אלו לקנות עמהן, אבל ודאי שניתן למוכרן בשוק בתור חומר גלם של מתכת שממנה היו עשויות, בכפוף למשקל החומר שיש במטבע הנמכרת. ולכן כל אדם יכל להטביע בעצמו או ע"י צורף פרטי את צורת המלך, כי כאמור שוויות המטבע נשארה למרות

מקורות

החלפת המלכים, והיא נקבעת רק בכפוף לסוג המתכת שממנה היא עשויה וכפי משקל המטבע. וצורת המלך המוטבעת בה, הינה דבר צדדי למטבע, וזה נחשב כמו היתר צדדי או אישור מהמלוכה שבעזרתו ניתן להשתמש עמה בשוק, אולם אין אישור זה קובע את ערכה הממוני של המטבע.

לפיכך טוענים בעלי התוס', שלמרות שצריך כעת לעשות הטבעה חדשה על המטבע, אולם זה דבר צדדי מאחר ושוויות הממונית של המטבע נשארה גם כעת כמו שהיתה בשעת הגניבה, אלא שהנגב יצטרך לשלם לצורך סכום מועט כדי לשנות את צורתה, וגרימת הוצאה כספית נוספת של שכר האומן – נחשבת רק גרמא בנזקין. כי לדעתם קימ"ל כרבה בב"ק (צח). שאומר שם, שאם אדם שייף מטבע של חבירו והסיר ממנה את צורת המלך מבלי להפחית ממשקל המתכת שלה – נחשב רק כמזיק בגרמא ופטור בדיני אדם, משום שבמעשיו לא הפחית את ערך שוויות המטבע, אלא הוא רק גורם לניזק שיצטרך לשלם לצורך לעשות על המטבע את צורת המלך, וא"כ גרימת הוצאה כספית זו נחשבת רק כגרמא ופטור בדיני אדם.

ולפי"ז הם פסקו ג"כ את אותו הדין לגבי הגנב, שלמרות שכעת הנגב יצטרך לשלם לאומן שיטביע את צורתו החדשה של המלך, אולם השוויות של המטבע לא השתנתה. ולכן למסקנה – ביחס לגרמא של ההוצאות עבור הצורך, אין שום הבדל בין אם מזיק בידיו למטבע לבין אם גונב את המטבע, בשני המקרים פעולה זו נחשבת גרמא בלבד, ואיננה משנה כלל את שוויות המטבע.

משא"כ לגבי אתרוג שנגנב לפני סוכות ומחזירים אותו אחר סוכות, או בנידון דנן לגבי גניבת מצות יד לפני פסח והחזרתן לאחר הפסח, כעת בזמן החזרתן יש להן שוויות ממונית אחרת בשוק או שאינן שוות מאומה או ששוות מחיר סמלי בלבד. א"כ יש כאן היזק ניכר בחפץ עצמו שהושב, ואע"פ שלא ניכר בצורת החפץ מכיון שלא השתנה, אולם הוא ניכר בשווי שלו

קסו משפטי סימן לג התורה

לפיכך גם אם קיבלם הנגזל בחינם או במחיר מסובסד, למרות זאת ישלם הגזולן לנגזל כפי מה שהיה שווה לקנות בשוק מצות אלו עם ההידורים שנעשו בעת אפייתם.²

ב. השכן שגנבם עבר על איסורי תורה של "אונאת דברים" לא תיקום" ועוד. האיסורים חלים עליו אפילו אם יש לו טענות מוצדקות כלפי הנגזל בהקשר לסיכסוך שביניהם. ואין מושג בשמים של "קיוזים" חטא מול חטא, בכל מה שקשור לחטאים שבין אדם לחבירו, ודנים שם כל מקרה בנפרד ולגופו.

לפיכך חייב הגנב לבקש ולקבל מחילה מהנגזל על גניבת המצות, וזאת מלבד החיוב הכספי שיש לו לשלם עבורם.³

מקורות

בשוק לכל מי שרואה את האתרוג לאחר סוכות או את המצות לאחר הפסח, והיכר כזה מספיק להיחשב היזק ניכר בחפץ עצמו, ולכן לא יוכל הגנב לומר לנגנב בנידון שאלתינו – הרי שלך לפניך – גם לשיטת בעלי התוס' והכרעת הרמ"א, ולכן צדק הבית שמואל בהכרעתו.

2. שוויות חפץ נקבע כפי מה שהחפץ שווה להמכר בשוק. ולכן אם אדם קיבל במתנה או מצא מציאה ברחוב ששווה מאה ש"ח, מי שיגנוב אותו ממנו – ישלם לו מאה ש"ח, אע"פ שלנגנב החפץ לא עלה כסף. וכמו כן אם אדם מצא טבעת שאין בה סימנים ברחוב וקידש עמה אשה – פשיטא שהיא מקודשת לו, כי קבלה ממנו דבר שווה כסף, למרות שהבעל השיג את הטבעת בחינם.

לפי זה גם בנידון דנן, הגנב ישלם עבור המצות שגנב כפי מה שהם היו שוות להמכר בשוק בזמן שגנבם כלומר, בערב פסח, ולא משנה לנו אם הנגנב קיבלם בחינם או במחיר מוזל מחמת סיפסוד מאנשי אותה חסידות וכדומה.

3. אין שום קשר בין העבירות שעבר הנגזל כלפי הגזולן במשך השנים, ובין

משפטי סימון לג התורה קסז

מקורות

מעשה הגזילה. בשמים יענישו את שניהם על מעשיהם בנפרד, וע"פ שיקול הדעת שרק הקב"ה יודע לעשות. ולכן אין שם מושג של "קיוזים", ובפרט לא בחטאים שבין אדם לחבירו. לפיכך הגזלן חייב לעשות תשובה על חטאיו החמורים ולקבל את מחילתו של הנגב.

סימן לד

בעל שמביא אוכל גזול לביתו

שאלה

אדם בעל משפחה עובד בנאמנות ובמסירות ברשת מזון גדולה במחלקת הדגים. בגלל מסירותו לעבודה, החליט העובד הנ"ל על דעת עצמו שמגיע לו יותר כסף ממה שסוכם עמו, לפיכך הוא החליט לקחת ללא תשלום שלושה ק"ג דגים מידי שבוע. כשנודע לאשתו ממעשיו, היא ניסתה פעמים רבות לשכנעו שהדגים הנ"ל הינם גזולים והיא לא רוצה בביתה דגים גזולים, אולם בעלה עקשן ולא מוכן לשמוע לה, וכן אינו מוכן לברר אצל מורה הוראה האם מותר לו לעשות כך.

כעת היא שואלת, האם מותר לה לקחת מכספי בעלה סכום השווה לעלות הדגים שנגזלו ללא ידיעת בעלה, ולשלם את הסכום הנ"ל לקופת הרשת עם תירוצים שונים, ומבלי לספר להם את האמת. או שתקנה מוצרים שם בשווי הנ"ל ולאחר שתשלם עבורם מכספי בעלה, תחזירם למדפים וכדומה?

תשובה

א. האשה חייבת להשיב את הדגים או את שוויים הכספי לבעלי הרשת, אלא שתעשה זאת באופן שהם לא ידעו ממעשי בעלה.¹

מקורות

1. ראשית נגדיר שמעשהו של הבעל נחשב מעשה גזל. מכיון שבעה"ב לא צריך לתת לו שום תוספת שכר מעבר למשכורת החודשית שסוכמה עמו

משפטי סימן לד התורה קסט

ב. אם אין לה אפשרות לקחת מכספי בעלה מבלי שיבחין בכך, וקיים חשש סביר שאם יוודע לו מכך, הוא יכול להשתמש נגדה באלימות

מקורות

מראש. ואם יש לפועל טענות כלפי המעביד, צריך לפנות עמו לבורר שמוסכם עליהם, ואסור לו לקחת ממון או סחורה מבעה"ב ללא רשותו.

והנה מבואר בתשו' נודע ביהודא (ח"ב יו"ד סי' קנח) שהובא גם בפ"ת יו"ד (סי' רמח ס"ק ג), לגבי אשה שבעלה בעל אמצעים כספיים, אולם הינו קמצן ואינו נותן צדקה, שאסור לה לקחת מכספו כדי לתת צדקה שלא בידיעתו, והכסף שתקח – נחשב גזל גמור, כי רק לביה"ד יש סמכות לכוף על נתינת צדקה. אמנם נידון השאלה דנן חלוק מהנידון של לקיחת כסף לצדקה. כי כאן הבעל הוא גולן, לפיכך הדגים שנמצאים כעת בידי אשתו הינם גזולים, ולכן יש לה חיוב להשיבם לנגזל, מדין השבת אבידה, וכמו שפסק הרמ"א בחו"מ (סי' שמח, ז) וע"ש גם בסמ"ע (ס"ק יח).

לפיכך אם האשה היתה יכולה להשיב את הדגים שגנב בעלה לחנות שממנה גזל – היא מחוייבת לעשות זאת מדין השבת אבידה. אלא שסביר להניח שבעלה ידע מכך שהרי אם לא תבשלם, הוא ישאל אותה היכן הדגים, וממילא יגרם כתוצאה מבירור העובדות בעיות קשות בשלום בית ביניהם. ובהלכות השבת אבידה נפסק בחו"מ (סי' רסד, א) ממונך קודם לממון השני כלומר, אינני חייב להשיב אבידה כאשר יגרם לי כתוצאה מכך הפסד ממון, וכ"ש שאם יהרס כתוצאה מהשבת האבידה חיי המשיב וחיי משפחתו – שודאי שחיי קודמים להשבת הממון לחבירו, לכן אין חיוב על האשה להשיב את הדגים עצמם לבעליהם.

מהי החומרה הנוספת בגלל שהדגים גזולים

למרות האמור, אין לאשה ולילדיה שום היתר לאכול ממון גזול, ולמרות שבעלה רוצה שתעשה כן – אין לו שום סמכות ויכולת להכריחם להנות מאוכל גזול. ומאחר והבעל כופה אותה לגזול ממון של הזולת, ויש

מקורות

לה אפשרות אחת לתקן את האיסור הנ"ל, אם היא תקח ממון ששייך לבעלה ותשלם עמו לנגזל כשווי הגזילה, לכן היא מחוייבת לעשות כך.

כלומר, התשלום עבור הדגים הגזולים ע"י האשה אינו כדי להציל את בעלה מאיסור גזל. או בגלל שהאשה מינתה את עצמה כביה"ד ועושה דין לעצמה כדי להפריש את בעלה מהאיסור גזל שחל עליו, שבנידון זה נחלקו הקצות והנתיבות (בסי' ג) האם יש אפשרות לאדם פרטי לעשות זאת וע"ש. אלא הבעיה כאן היא – שהאשה וילדיה הם עצמם נעשים גזלנים אם יאכלו את הדגים הללו. מאחר והבעל גנבם מהחנות ובעלי החנות לא ידעו מכך, א"כ אין כאן יאוש מצידם אלא רק שינוי רשות, ודבר זה עדיין לא מוציא את הדגים מרשות בעליהם.

והנה אע"פ שקימ"ל שאם השתנה שם הדבר הגזול בידי הגנב, אז אע"פ שהנגזל עדיין לא התיימש מהגזילה, בכל זאת הגנב קנה את הגזילה ע"י שינוי השם למרות שלא היה יאוש, ולכן יצטרך להשיב לנגזל רק את שווי הכספי של הגזילה כפי שהיתה שווה בשעת הגזילה כמבואר בשו"ע חו"מ (סי' שס, ה) אולם הרי מבואר שם ברמ"א (סעיף ו) שלא נקרא שינוי השם, אלא אם כן נשתנה השם של הגזילה מחמת השינוי שנעשה כשהחפץ היה אצל הגזול. ובנידון דגים מבושלים או שחתוכים לפרוסות עדיין שמם דגים, ורק אם יטחנו אותם ויעשו מהם קציצות דגים שמורכבים עם קמח ותבלינים וכו', במקרה זה נחשב הדבר כשינוי השם של הגזילה.

לאור האמור, אם האשה תטחן את הדגים, היא תחשב כגזלנית בכך שמוציאה את הדגים מבעלות הנגזל. ואם תבשלם ותאכל אותם כמו שהם – היא תחשב גזלנית ע"י אכילתה את הדגים, שעד כה היו עדיין שייכים לנגזל למרות היותם בבית הגזול, וע"י אכילתם הם יוצאים מבעלות בעליהם. לפיכך פשיטא שמחוייבת האשה לעשות ככל שביכולתה כדי שהיא לא

משפטי סימן לד התורה קעא

או שיפגע שלום הבית וחיי המשפחה וכו' – אינה צריכה להשיב את החוב הנ"ל, אולם יהיה אסור לה ולילדיה להנות מדגים גזולים אלו.²

מקורות

תהפך לגזלנית, ולכן אין לה היתר לאכול את הדגים הנ"ל וכמו כן אסור לה להאכיל את ילדיה מאוכל גזול.

הפתרון שלא יחשבו הדגים גזולים בשעת אכילתם

לכן ודאי שהאשה צריכה לשלם עבור הדגים האלו לבעליהם לפני שתאכלם. ולפיכך עדיף שהאשה תשלם עליהם מראש עוד לפני שבעלה מביאם לביתו. וכפי שכתב הרא"ש ב"ק פ' הכונס (אות יב) ונפסק בשו"ע חו"מ (סי' שנט, ב). ובנידון דנן מכיון שהדגים הנ"ל מיועדים ע"י בעליהם למכירה, אז גם לשו"ת בית אפרים המובא שם בפתחי תשובה (ס"ק ג) מותר לזכות להם מראש את תמורתם באופנים שציירנו בתשובה בסעי' א', ובאופן הזה גם הבעל לא יעבור על איסור גזל, כי שולם מראש על הדגים, וממילא יהיה מותר לכתחילה גם לאשה ולילדיה לאכול מדגים אלו, כי הם לא גזולים.

והנה מאחר והבעל התחייב לזון את אשתו בכתובה שנתן לה בעת הנשואים, והחויב הינו – כפי המנהג באותו מקום שגרים שם, ומאחר והמנהג בזה"ז לאכול דגים בשבת, ומאחר והחויב שלו לתת לה היה עבור אוכל שמותר לה לאכול ולא עבור אוכל גזול שאסור לה לאכול אותו, לפיכך נמצא שממון הבעל משועבד לאשה בכפוף להתחייבותו בכתובה, ולכן לדינא יכולה האשה לקחת את ממון הבעל משועבד לה ולשלם עמו מה שמגיע לה ממנו ע"פ הדין.

2. לאור מה שהתבאר לעיל במקורות. אולם מכיון שישנם מקרים שבהם לא יהיה באפשרות האשה לשלם מכספי בעלה מבלי שהנ"ל ידע מכך, ומאחר וישנם מקרים שבגלל רשעותו של הבעל, מעשיה של האשה יכולים לגרום לה פגיעה גופנית ע"י בעלה או בפירוק המשפחה ר"ל, לכן במקרים אלו צריכה האשה להתייעץ עם אחד מגדולי הדור כיצד להתנהג.

סימן לה

נהג מאפיה שגנב לחמים

שאלה

בעל מאפיה גדולה סיכם עם בעל מכולת שכונתית לספק לו מאתים לחמים ליום. הנהג של המאפיה שמחלק את הלחמים, הניח מידי בוקר כשעה לפני פתיחת החנות את הלחמים בעשרה ארגזים במקום סגור ומשומר ליד החנות. והנה בכל ארגז היו צריכים להיות עשרים לחמים, אלא שהנהג הנ"ל לקח עוד כשהיו הארגזים במשאית, לחם אחד מכל ארגז והניחו בפינה במשאית, כך שבפועל הוא סיפק רק מאה ושמונים לחמים, ואת עשרים הלחמים שגנב – מכר אח"כ לחנויות אחרות במחיר מוזל, ולקח את הכסף שקיבל מהם לכיסו.

כמו כן הגיע הנהג הנ"ל בסוף כל שבוע לגבות מבעל המכולת את הכסף עבור מאתים הלחמים "שסיפק" עבורו, ואת התשלום שקיבל העביר לבעל המאפיה.

כעבור חמישה חודשים בעל המכולת החל להרגיש שחסרים לו לחמים, והחליט לספור בבוקר את הלחמים שבארגזים, ואז התבררה לו הגניבה. מיד פנה לבעל המאפיה לעדכן אותו על כך.

כשנודע לנהג שיודעים מגניבתו, מיד נעלם מעבודתו עם כספי הגניבה ולא ניתן להשיגו.

כעת פונה בעל המכולת לבעל המאפיה שיחזיר לו עשרת אלפים ש"ח ששילם לו עבור לחמים שלא קיבל. אולם בעל המאפיה משיב לו, שהוא אשם בכך שלא בדק כל בוקר כמה לחמים הוא מקבל. ובפרט שהוא יודע שבעל המאפיה לא יכול לבדוק זאת, כי מהמאפיה יוצא כל ארגז עם עשרים לחמים, וממילא טוען לו בעל המאפיה,

משפטי סימן לה התורה קעג

למרות שלא דיברנו על כך מראש, אולם עליך סמכתי שתבדוק כמה קיבלת בפועל, ואם לא עשית זאת – הפסדת לעצמך. מה הדין?

תשובה

א. בעל המאפיה צודק בטענתו כלפי בעל המכולת שהיה עליו לפקח על הסחורה שקיבל ולספור אותה מידי בוקר.

אמנם ביחס לתביעה הכספית, נראה לענ"ד כדלהלן:

אם בעל המכולת שילם לנהג בשיק או שילם עם כרטיס האשראי שלו ישירות לחשבון של בעל המאפיה – צריך בעל המאפיה להחזיר לו את עשרת אלפים השקלים ששילם לו לשוא.¹

מקורות

1. ברור שצודק בעל המאפיה בטענתו כלפי בעל המכולת, מכיון שאתה יכולת לבדוק את כמות הלחמים שקיבלת ולספור את הלחמים שנמצאים בארגזים, כמו שעושים הרבה בעלי חנויות, א"כ התנהגת בצורה שאינה אחראית. אולם ביחס לחיובי תשלומי הנזק צריכים תחילה להגדיר ממני גנב הנהג את הלחמים והכסף, ולפי"ז נראה בס"ד לדון מי הפסיד מהגניבה הזו.

ממני נגנבו הלחמים

תחילה נקדים, הנהג שהוביל את הלחמים היה שליח של בעל המאפיה בלבד, ורק ממנו הוא מקבל את שכרו. כמו כן גם הלחמים שלוקח מהמאפיה, היו ונשארו שייכים לבעל המאפיה עד שיגיעו לרשותו של הקונה, שרק אז הם יוצאים מרשות בעל המאפיה כלומר – מרשות המוכר לרשות הקונה. לפיכך כאשר הנהג הוריד עוד במשאית עשרים לחמים מהארגזים – הוא למעשה גנב את הלחמים מבעל המאפיה, כי הם עדיין היו ממונו ומונחים בתוך כליו שהם המשאית והארגזים, ומעולם הם לא יצאו מרשות המשלח. נמצא שאת הלחמים גנב הנהג מבעל המאפיה בלבד, ולא מבעל המכולת שעדיין לא זכה בהם.

מקורות

לפיכך כשמכר אח"כ הנהג את הלחמים הנ"ל לחנויות אחרות וקיבל כסף תמורתם, הכסף הנ"ל היה שייך לבעל המאפיה, כי למעשה את הלחמים שלו הוא מכר להם, ולכן אם הגנב הכניס את הכסף הנ"ל לכיסו, בעל המאפיה צריך לתבוע את הגנב בלבד ואין לבעל המכולת כל קשר ושייכות לגניבת לחמי וכספי בעל המאפיה.

לכן, אם שילם בעל המכולת בשיק לפקודת בעל המאפיה או אפילו אם השיק היה פתוח, אולם בעל המאפיה הפקיד את השיק הנ"ל בחשבוננו או שילם עמו עבור סחורה שקיבל, או אם העביר בעל המכולת באמצעות הוראה טלפונית או באמצעות תקשורת אלקטרונית או ע"י כרטיס האשראי את הכסף לחשבון הבנק של בעל המאפיה, נמצא שבכל המקרים הללו בעל המאפיה קיבל לידינו עוד עשרת אלפים ש"ח תמורת סחורה שלא סיפק אותה לבעל המכולת. ולמרות שהוא לא אשם בכך, אלא הנהג שלו גנב אותה, אבל בעל המכולת טוען לו, הנהג שלך גנב ממך את הסחורה ולא ממני, א"כ מה ששילמתי לך היה בטעות כלומר, הוספתי לך בטעות לחשבון הבנק שלך באופנים השונים עוד עשרת אלפים ש"ח שלא מגיעים לך, כי לא נתת לי סחורה תמורתם, לפיכך אתה חייב להחזיר לי את הכסף ששייך לי ושנמצא אצלך – מדין השבת אבידה, ואם לא תחזיר לי – דינך עליהם כגזלן, כמו לגבי כל מוצא אבידה שיש בה סימן ויודע מי בעליה, אם למרות זאת לוקח את האבידה לעצמו, במקום להחזירה לבעליה – דינו כגזלן.

טעם החילוק בין מקח עם מום לגניבת הלחמים

אמנם טוען לו בעל המאפיה, לכאורה אני יכול לטעון קים לי כדעת הרמב"ם והשו"ע חו"מ (סי' רלב, יח) לגבי סרסור שקונה שוורים ומוכר את השוורים שקנה באותו היום, שאם מכר לאדם שור שאין לו שיניים, והקונה לא בדק את השור והניחו לרעות עם שאר שוריו, ומאחר ואין לשור הנ"ל שיניים, לכן לא אכל מאומה ומת, וכעת טוען הקונה למוכר, מכרת לי שור עם מום, א"כ זה מקח טעות ותחזיר לי את הכסף שקיבלת. אולם הסרסור

משפטי סימן לה התורה קעה

מקורות

טוען לו, אתה יודע שאני לא בודק את השוורים, כי אני באותו היום קונה ומוכר אותם מיידית, ואדרבה רק אתה יכולת לבדוק אותנו כי הוא אצלך ללא הגבלת זמן, ולפיכך מסביר הנתיבות שם בביאורים (ס"ק ז) אומר לו המוכר – סמכתי עליך שתאמר לי אם יש בו מום כדי שאוכל להחזירו למי שמכר לי, ודינך כמו מראה דינר שולחני המבואר בב"ק (צט:): שאם סומכים על פיר, א"כ אתה מחייב את עצמך לכל הנזק שיקרה מחמת זה. ולכן סובר הרמב"ם והשו"ע שפסק כמותו, שהסרסור שסמך על הקונה שיבדוק היטב את השור – פטור מלשלם עבור הנזק, למרות שמכר לו שור עם מום שמבטל תמיד את המקח.

ואע"פ שדעת הרא"ש והרמ"א שם שהסרסור הפסיד כי זה מקח טעות, אולם לכאורה בנידון דנן, יטען ג"כ בעל המאפיה לבעל המכולת, מכיון שסמכתי עליך שתספור את הלחמים בבוקר למרות שלא דיברנו על כך, אולם בדרך לעשות זאת ולא בידי, לפיכך אני פטור מלשאת בנזק שנגרם לך, ולכן קים לי כהרמב"ם והשו"ע, ואני פטור מלהחזיר לך את הכסף שאני מוחזק בו.

אמנם לענ"ד אין הנידונים דומים, ולכן גם לרמב"ם ולשו"ע יצטרך בעל המאפיה להחזיר את עשרת אלפים ש"ח שקיבל בטעות. וטעם החילוק הוא, בנידון השוורים, שם הקונה קנה את השור הנ"ל ושילם תמורתו והכניסו לרשותו ע"י קנין חצר, וקנין משיכה וכו', אלא שכעת הוא רוצה לבטל את המקח בטענת מקח טעות, כי היה מום בשור הנ"ל, ביחס לטענה זו אומר לו הרמב"ם לפי ביאור הנתיבות, למרות שהיה מום בשור הרי סמכתי עליך שתבדוק אותו משום שאתה יודע שאני ודאי לא בדקתי אותו לפני שמכרתי לך, כי אני סרסור שקונה ומוכר מיידית באותו היום, ולכן עליך מוטל החיוב לבדוק האם יש בו מום, לפיכך לא תוכל כעת לבטל את המקח לאחר שקנית ונכנס השור לרשותך בטענת מקח טעות.

קעו משפטי סימן לה התורה

אולם אם בעל המכולת שילם לנהג בכסף מזומן – בעל המכולת הפסיד את כספו.²

מקורות

או נאמר, שהרמב"ם ג"כ מסכים שמכיון שלשור לא היו שיניים – המקח בטל כי זה מקח טעות. אולם הקונה מהסרסור נשאר עדיין שומר על השור הנ"ל שברשותו, וממילא מדין שומר הוא פשע בזה שהשאיר אותו לרעות בשדה ולא בדק האם הוא אוכל.

משא"כ בנידון הלחמים, מעולם בעל המכולת לא קנה לחמים אלו, ומעולם הם לא נכנסו לרשותו, והם נגנבו מבעל המאפיה בלבד, לפיכך טוען בעל המכולת, קיבלת כסף בטעות ולא נתת לי סחורה תמורתו. כלומר, אין כאן רק חסרון של מקח טעות, אלא לא היה כאן מעולם מקח על הלחמים שנגנבו ממך בלבד, ומעולם הם לא הגיעו לרשותי, לכן תחזיר לי את הכסף ששולם לך בטעות מבלי שנתת לי סחורה תמורתם.

ולפיכך גם אם הייתי בודק בבוקר את מספר הלחמים שקיבלתי, הייתי בסך הכל מגלה שגונבים ממך עשרים לחמים בכל יום, והייתי מדווח לך על הגניבה ממך, וממילא גם לא הייתי נותן לך כסף בחינם, אבל החסרון בבדיקה איננו קשור כלל למקח שנעשה בינינו כמו בנידון השור, כי שם היה מקח בין הסרסור לקונה, משא"כ כאן מעולם לא סופקו לי לחמים אלו, ולכן לא היה שום מקח ביחס אליהם.

2. אמנם אם בעל המכולת שילם בכסף מזומן לנהג, במקרה זה טוען לו בעל המאפיה, נכון שממני הנהג גנב את הלחמים, אולם את הכסף הנ"ל ששילמת לו ולא קיבלתי אותו מהנהג – ממך הוא גנב. כלומר, נתת כסף לגנב שברח עמו שרימה אותך ושאמר לך שנתן לך סחורה מבלי שיתן לך אותו. ואע"פ שאני אמרתי לך שתשלם עבור הסחורה שקיבלת לנהג, אולם כל זה ביחס לסחורה שאכן קיבלת ממני כלומר – עבור המאה ושמונים לחמים שקיבלת ממני באמצעות הנהג. במקרה זה אם שילמת עבורם לנהג הנ"ל – יצאת בכך ידי חובה, כי כך אמרתי לך לעשות. ולכן ביחס לכסף הזה, אם

משפטי סימן לה התורה קעז

מקורות

הנהג לא היה מעביר לי אותו – אתה היית פטור מלשלם לי אותו פעם שניה, כי לאחר ששילמת לנהג נפטרת בכך. משא"כ עבור סחורה שלא נתן לך – מעולם לא אמרתי לך לתת סתם כסף לגנב.

נמצא למסקנה, שביחס לאותם עשרים לחמים שהנהג גנב מידי יום, לחמים אלו – הוא גנב מבעל המאפיה בלבד, ומבעל המכולת – הוא גנב את הכסף שקיבל ממנו מבלי לתת לו תמורה כנגדם. ולכן אע"פ שבסוף השבוע הרי הנהג ודאי שילם לבעל המאפיה עבור מאתים לחמים ליום, כי אחרת הרי בעל המאפיה היה תופס שגונב ממנו את עשרים הלחמים היומיים, אולם טוען בעל המאפיה, שלי הוא שילם עבורם מכסף אחר ששייך לו או ממה שקיבל מהחנויות ממה שמכר להם את הלחמים הגנובים ממני, אבל את הכסף המזומן שנתת לו בחינם – ממך הוא גנב אותו ולקחם לעצמו, ואתה הפסדת לעצמך בכך ששילמת כסף לגנב מבלי לקבל תמורה עבורו.

אמנם נוסף, שכל האמור לעיל הינו מה שנלע"ד מעיקר הדין, אולם אם ישנו הסכם אחר ביניהם או שישנו מנהג המוסכם בין הספקים למקבלי הסחורה, שהינו שונה מהאמור לעיל – הולכים לפי המנהג או ההסכם שסוכם בפירוש ביניהם.

סימן לו

למי שייכים פירות שהובלו לכליון

שאלה

חקלאי הגר בדרום ארץ ישראל היתה לו שנה מוצלחת ביותר וגדל לו יבול רב, ולמרות שסיפק סחורה מרובה לכל הספקים בשווקי הדרום, בכל זאת נשארו עדיין ברשותו כמויות גדולות של סחורה. והנה החקלאי הנ"ל לא רצה להוזיל את מחירי הסחורה, כדי שלא לשבור את מחירי השוק, שאז גם הוא יפסיד, לפיכך הזמין נהג עם משאית גדולה במיוחד, כדי שיוביל את הסחורה שנשארה לו, להשמדה בים או שיתנה חינם לגן החיות.

באמצע נסיעתו חשב נהג המשאית, שמאחר ולקרובו יש מוסד חינוכי בצפון הארץ, עם מאות תלמידים, הוא יסע לשם עם משאיתו, ויתן להם את כל הפירות והירקות שבמשאית ללא כל תמורה, וכך אכן עשה.

כעבור שבועיים נודע במקרה לחקלאי מהחלוקה הנ"ל, לפיכך הוא תובע כעת מנהג המשאית שישלם לו עבור הפירות והירקות שנתנם למוסד, מאחר ולטענתו, מכיון ששינה ממה שנאמר לו לעשות עמם, א"כ הפירות נשארו עדיין ברשות החקלאי, לפיכך שישלם לו עבורם כמחיר סיטונאי.

אולם נהג המשאית משיב לו, מכיון שאמרת לי לזרוק את הפירות והירקות לים, א"כ מצידך הפקרת אותם, ולכן חילקתי פירות מופקרים ולא את הפירות שלך. מה הדין?

תשובה

א. נהג המשאית צודק, ולכן הוא פטור מלשלם לחקלאי עבור הפירות והירקות שנתנם למוסד החינוכי.¹

מקורות

1. כתוב בגמ' ב"מ (כה:) שאם אדם מצא אבידת שנמצאת באשפה שעשויה להתפנות בכל רגע – הוא יכול לקחתה לעצמו, כי בעלי החפץ שהניחה שם הפקירו אותה, ולכן היא נחשבת כאבידה מדעת ויכול לקחתה לעצמו. כלומר, התורה אומרת "אשר תאבד ממנו ומצאתה" ודרשו חז"ל – פרט למאבד מדעתו. והנה הטור (ח"מ סס"י רס) וכן הרמ"א שם (סעיף יא) הביאו את הדין הזה ללא חולק. כלומר, שאפילו לשיטת הרמב"ם (פ' יא מאבידה ה' יא) שסובר שבאבידה מדעת התורה פטרה את המוצא מלהשיבה, אולם האבידה נשארת שייכת עדיין לבעליה, ואין המוצא רשאי לקחתה לעצמו, כמבואר גם בשו"ע שם (סי' רסא, ד) [דלא כשיטת הרא"ש שמותר לכ"א לקחתה לעצמו, ופסק הרמ"א שם כמותו]. אולם אם בעליה עשו מעשה בחפץ והשליכו אותה בכונה לאשפה שמיועדת לפינוי מידי, א"כ מכיון שבעל החפץ במעשיו הפקיר אותה בכונה – מותר כעת לכל אדם לקחתה, ולפיכך פסק הרמ"א את הדין הזה גם אליבא דהרמב"ם, וכך מבואר גם בש"ך שם (סי' רס"ק לג) ובב"ח וע"ש.

לאור האמור, בנידון השאלה דנן, מכיון שהחקלאי שכר בכספו משאית כדי שתפנה את הסחורה הנ"ל לאשפה על מנת לכלותה מהעולם כמו: להשליכה לים או לתיתה לחיות ללא תמורה, א"כ ודאי שמעשה זה הינו הפקר גמור לכל הדעות. אלא שההפקר מותנה על מנת שלא יחזירו את הפירות הנ"ל לשוק בחזרה, כדי שלא להוריד ממחירי הפירות שבשוק, שאז יגרם הפסד לחקלאי הנ"ל. לפיכך כשנהג המשאית נתנה בחינם למוסד בצפון הארץ, שהם לעולם לא קונים ולא יקנו מהשווקים הנמצאים בדרום הארץ, כלומר אי קניית מוסד מסויים את הסחורה מהחנויות בצפון הארץ – לא

מקורות

תשנה מאומה ממחירי הסחורה של שווקי הדרום שלשם מספק אותו חקלאי את סחורתו.

נמצא שקויים כאן התנאי שהגביל את חלות ההפקר בסחורה שהיתה במשאית, לפיכך הנהג סיפק סחורת הפקר למוסד הנ"ל, שחל עליה גם לדעת הרמב"ם והשו"ע שם של "אבידה מדעת" שמופקר לכל, ולכן לא יוכל החקלאי למנוע זאת ממנו.

שיטת שו"ת בית הלוי לגבי המפקיר לדעתו

אלא שלכאורה היה מקום להקשות על דברי ממה שמבואר בשו"ת בית הלוי (ח"א סי' ד) שהוכיח מהגמ' ב"ק (כו'): מדינו של רבה לגבי זורק כלי מראש הגג לארץ ובא אדם אחר ושברו באויר, שהשובר פטור מלשלם מאחר ושבר כלי שבור. שלכאורה קשה, למה זקוקים לטעם הזה, הרי מכיון שפירש רש"י שם – שבעל הכלי זרק בכונה את כליו לאבדון, א"כ זה נחשב אבידה מדעת, וממילא דינו כהפקר גמור, ולכן היה מותר לשובר גם לתופסו באויר ולקחתו לעצמו, א"כ פשיטא שהוא פטור אם שברו, כי שבר כלי הפקר, ולכן אפילו אם אינו עדיין בגדר שבור צריך להפטר, וא"כ צריך ביאור, למה הגמ' אומרת טעם אחר, שהוא פטור בגלל ששבר כלי שנקרא כבר שבור?

ותירץ הבית הלוי שם, שמוכח מהגמ', שכל ההיתר של אבידה מדעת הוא רק אם בעליו מאבד את ממונו ללא כל מטרה מוגדרת, אבל אם יש לו מטרה מסויימת שעבודה ברצונו לאבד את ממונו, א"כ כל זמן שלא הושגה מטרתו – הכלי עדיין ברשות בעליו ואיננו הפקר. לפיכך צריך לומר שבנידון הגמ', רצונו של בעל הכלי בזריקת הכלי היה לשכך את כעסו ע"י שישבור הכלי בדוקא או שישנן סיבות אחרות שמחמתן רוצה שהכלי ישבר בפועל, ולכן גם כשהכלי עדיין באויר עדיין לא חל עליו שם "הפקר" עד שישבר ברצפה.

מקורות

ולפי"ז לכאורה גם בנידון החקלאי, אולי צודק החקלאי בטענתו, שלמרות שהעמסתי את סחורתי על המשאית ע"מ לאבדה בים, אולם רצוני היה שההפקר יחול רק לאחר שתושג מטרתי כלומר, שהיא תושלך לאבדון כמו לים או לחיות, ולא שיתנו אותה לבני אדם אחרים.

הטעם למה בנידון דנן ההפקר חל

אלא שלענ"ד גם לבית הלוי בנידון דנן, מכיון שהחקלאי נימק את רצונו בהשלכת הפירות לים או לחיות כדי שזה לא יפחית את מחירי הפירות שבשוק, ולולא טעם זה, הפירות הינם הפקר מעתה, מאחר והוציאם מרשותו על מנת שלא יחזרו אליו, לפיכך מאחר והתבאר לעיל שע"י מסירת הפירות למוסד החינוכי בצפון, לא יושפעו בשום אופן מחירי הפירות של השווקים בדרום הארץ, לכן כשם שהיה מותר לשולחם לתושבי חו"ל שהם ודאי אינם קונים פירות אלו מהשווקים שבדרום הארץ, הוא הדין בנידון דנן – המוסד שבצפון הארץ כמוהו כתושבי חו"ל ביחס לאי יכולתם לשנות את מחיר הפירות בשווקי דרום הארץ, ולכן לענ"ד גם לבית הלוי מכיון שהסתלק התנאי שמגביל את חלות ההפקר מהפירות, לכן למסקנה – נהג המשאית מסר למוסד פירות הפקר ולא פירות ששייכים לחקלאי.

סימן לז

כסף שנלקח במרמה מהשלטונות

שאלה

תושב ישראל סיכם עם חבריו שהגיע לשבועיים כתייר לאר"י, שהישראלי ירשום את קנייתו בחנות בישראל המסתכמת בסך חמש עשרה אלף ש"ח על שם חבריו התייר, כדי שכאשר יחזור התייר הנ"ל לחו"ל, יקבל בשדה התעופה את החזר המע"מ ששילם, שמסתכם ב-כאלפיים וחמש מאות ש"ח. וכשיגיע התייר הנ"ל לחו"ל, ידאג להעביר את הכסף הנ"ל בחזרה לחבריו הישראלי.

לבסוף התייר הנ"ל קיבל את החזר המע"מ בשדה התעופה, אלא שאינו רוצה להשיבו לחבריו הישראלי, כי לטענתו "זכה" בכך עבור עצמו. האם הוא צודק בטענתו?

תשובה

א. למרות שהתייר הנ"ל נהג שלא כדין בזה שלקח במרמה כספים מהשלטונות שלא מגיעים לו, אולם הוא פטור מלתת לחבריו הישראלי את הכסף שקיבל מהם.¹

מקורות

1. הכסף שבנידון שייך לשלטונות שגובים את המס עבור רכישת המוצרים באופן המקובל גם בשאר מדינות העולם. אמנם השלטונות מתנים את החזר המס ערך מוסף (מע"מ) רק אם יתקיימו שני תנאים. א. שיחזירו את המע"מ רק למי ששילם בפועל עבור החפץ שקנה, ב. שהקונה יהיה תייר ולא אזרח הארץ. אבל אם חסר אחד משני תנאים אלו - לא מגיע החזר המע"מ.

מקורות

לפי"ז בנידון דנן, לשניהם לא מגיע את החזר הכסף. לקונה הישראלי לא מגיע – כי הוא לא תייר אלא אזרח הארץ. לתייר לא מגיע – כי הוא לא שילם עבור הקניה, אלא הישראלי שילם, ורק רשם את חשבונית הקניה על שם התייר. נמצא שלשניהם ע"פ חוקי השלטונות לא מגיע החזר מע"מ, ולכן התייר שלקח מהם במרמה – נחשב ע"פ חוקיהם כגונב מהשלטונות את הכסף הנ"ל, אבל לא נחשב שגנבו מחבירו הישראלי, כי הישראלי מעולם לא זכה בכסף הזה, וגם לא לקחו ממנו אלא מקופת השלטון. ולכן אינו חייב לתת לו מה שגנב או לחלוק עמו בגניבה.

כמו כן התייר אינו עובר בנידון דנן על "מחוסר אמנה" שמבואר בגמ' ב"מ (מט.) ובשו"ע חו"מ (סי' רד, ח) שאין רוח חכמים נוחה ממי שאינו עומד בדיבורו. אע"פ שכאן הרי התייר הבטיח לחבירו שיחזיר לו את המע"מ שיקבל מהשלטונות, ולבסוף לא עושה זאת. והטעם שאינו עובר הינו – כי חו"ל רצו שאדם יעמוד ויקיים את דיבורו והבטחתו דווקא בדברים שמותר לעשותם ורוח חכמים נוחה שיעשה אותם, משא"כ בנידון דנן שדובר ביניהם לגנוב מהשלטונות וכו', במקרה זה חו"ל לא רוצים לא את הגניבה ולא את הדיבור, ואין לחו"ל עסק עם הגנבים ותרמיתם.

סימן לח

קנוניה במכירת ספרים

שאלה

אדם הניח למכירה במקום ציבורי עשרה ספרים תמורת עשר ש"ח לספר, ולצידם הניח קופה כדי שיניחו בתוכה את התשלום. בחור שעבר במקום, רצה את הספר, אולם לא חפץ לשלם עבורו. לפיכך הוא לקח ספר אחד, ורשם בפתק שליד הספרים, שמחיר כל ספר אחד – עשר שקלים והניח רק שקל אחד בקופה, כך שגם באופן זה יקבל המוכר בסך הכל מאה ש"ח.

כשנודע הדבר לבסוף למוכר הספרים, פנה לבחור הנ"ל שישלם לו עוד תשע שקלים עבור הספר שלקח. אולם הבחור טען לו – הרי לא הפסדתי לך מאומה, ואדרבה אם אני חייב לך תשעה שקלים, אז תחזיר לי את תשעת השקלים שקיבלת מחמתי, כי רק על מנת להפטר מתשלום עשיתי זאת. מה הדין?

תשובה

א. המוכר צודק ומגיע לו לקבל מהבחור עוד תשעה שקלים. ולעומת זאת, הוא פטור מלהחזיר לבחור את תשעת השקלים שהרוויח מחמתו.¹

מקורות

1. הספרים שנמכרו, היו ונשארו כל הזמן שייכים למוכר בלבד, והם מעולם לא יצאו מרשותו. לפיכך כשהקונים שילמו אחד עשר שקלים עבור הספר, הם שילמו זאת למי שהינו בעל הספר בלבד. לכן האחד עשר שקלים מגיעים

משפטי סימן לח התורה קפה

ב. מעיקר הדין, פטור המוכר מלהשיב לקוני הספר את השקל הנוסף ששילמו עבור הספר. אולם ממידת חסידות ראוי לו להשיב למי

מקורות

רק למוכר מאחד והקונים שילמו לו זאת מדעתם. ונוסיף עוד, שגם הבחור ששינה את מחירו, מעולם לא רצה לגנוב את הספרים לעצמו וגם לא עשה בהם קנין גניבה, אלא שינה את המחיר שהיה רשום בפתק, לפיכך הספרים מעולם לא יצאו מרשות בעליהם.

לאור האמור, מאחר וגם הספר שלקח הבחור היה ונשאר שייך למוכר בלבד, ומעולם הוא לא הקנה אותו לאף אחד בפחות מעשרה שקלים, ומאחר והבחור שילם לו בנתיים רק שקל אחד, לכן עליו להוסיף עוד תשעה שקלים עבור הספר.

והנה טענת הבחור שהרווח מגיע לו – אינה צודקת. כי כאמור לעיל, כל הקונים שילמו רק בתמורה לספר, והתכוונו לזכות את כספם לבעליו ולא לאדם זר, ולכן התמורה עבור הספר שייכת למוכר. אמנם לכל היותר היה מקום לבחור לטעון, שמגיע לו שכר תיווך, כי גרם למוכר הנאה שהרוויח מחמתו יותר כסף, ולכן תשלם לי סכום מסויים כמתווך.

מתי חייבים לשלם לגורם הרווח

אולם גם טענה זו אינה נכונה. משום שמבואר ברמ"א חו"מ (רסד, ד) ובפ"ת שם (ס"ק ג) שכשלא סוכם מראש, מגיע שכר למתווך או לכל מי שגרם לחבירו הנאה ממונית, רק כאשר עושה הפעולה התכוון לעשות זאת מראש עבור חבירו או בשותפות עמו כלומר, גם עבור עצמו וגם עבור חבירו. אולם אם בשעת עבודתו או השקעת ממונו התכוון לעשות זאת עבור עצמו בלבד – לא מגיע לו אח"כ כל שכר מחבירו, למרות שנגרמה לחבירו מחמתו הנאה שווה ממון וע"ש.

לאור האמור, לא מגיע לבחור שום תמורה עבור הרווח הנוסף שקיבל מחמתו מוכר הספרים. מכיון שהלקוחות הסכימו מרצונם לשלם אחד עשר שקלים עבור הספר, ומאחר ואין הונאה במחיר הספר, כי תוספת שקל אחד

קפו משפטי סימן לח התורה

שיודע שקנה את הספר באותו מקום. ובכל מקרה אין כאן גדר של השבת אבידה, אלא המוכר מחזיק בידו כסף ששייך לו.²

מקורות

הינו תוספת עשרה אחוזים בלבד, ואיסור הונאה חל משש עשרה אחוזים ומעלה, ומאחר ומוכר מסכים כעת וגם מעיקרא הסכים לקבל ולהרוויח יותר כסף, כי הרי מכירת הספרים נעשתה לצורך רווח ממוני, לפיכך מותר לו לקחת את הרווח הנוסף שניתן מדעתם ורצונם של הקונים שראו לפני הקניה שמחיר הספר הינו אחד עשר שקלים.

2. אלא שמבואר בגמרא מכות (כד.) לגבי רב ספרא שהיה דובר אמת בלבבו, ולכן אם החליט בדעתו למכור חפץ במחיר מסויים, אז אפילו אם הקונה לא ידע מכך, והחליט מיוזמתו לשלם לרב ספרא יותר כסף עבור החפץ הנ"ל – רב ספרא לא קיבל ממנו את יתרת הכסף. כי כשם שלא רצה לשנות מדיבורו, כך לא רצה לשנות מהחלטת מחשבתו. אמנם הנהגה זו היא ממידת חסידות ואיננה מעיקר הדין. ולפיכך אע"פ שראוי לכל אדם לנהוג כרב ספרא, אולם מי שאינו חפץ בכך, ונקלע למצב כמו בנידון השאלה דנן, אז למרות שהקונה שילם עבור החפץ יותר ממה שהמוכר חשב למכור לו אותו, בכל זאת מותר למוכר לקבל ממנו את יתרת הכסף.

האם מגיע לקונים מהמוכר את השקל הנוסף ששילמו

ולכאורה מה יקרה אם אחד מהלקוחות או כולם יבואו למוכר לבקש את השקל הנוסף ששילמו בטעות, האם יצטרך המוכר להחזיר לו אותו? ונלע"ד שהמוכר פטור.

וראיה לכך מהגמ' ב"מ (עו.) שאם בעה"ב אמר לשלוחו לשכור לו פועל בארבע זהובים והוא שכר אותם בשלושה זהובים, ומסקנת הגמ' – שיקבלו שלושה, כי הסכימו מדעתן לעבוד עבור מחיר זה, ויש להם רק תרעומת על השליח שהטעה אותם וכלשון הפסוק "אל תמנע טוב מבעליו" וע"ש.

מקורות

ואע"פ שנידון הגמ' מתייחס למניעת רווח, וכאן הנידון הוא – תוספת עוד שקל עבור הספר, אולם מבואר להדיא בשו"ע חו"מ (סי' קפה, א) שמי שנתן חפץ לשליח למוכרו במאה והשליח מכרו במאתיים, המקח קיים והרווח שייך למשלח בעל החפץ בלבד, כי הוא בעל החפץ שעבורו משלמים הלקוחות. ומה שאמר למוכרו במאה – כי חשב שאינו שווה יותר, אבל ודאי הוא מסכים לקבל עוד כסף.

ולפי"ז גם בנידון דנן, הרי אם המוכר היה שולח את הבחור הזה למכור בעשרה שקלים והוא החליט מדעתו למכור באחד עשרה שקלים, ג"כ המקח היה קיים לפי אחד עשרה ש"ח, מאחר והקונים הסכימו מדעתם לשלם את המחיר הנ"ל, אלא שהיתה יכולה להיות תרעומת על השליח שמנע מהם טובה.

לכן גם בנידון דנן, אע"פ שהבחור לא נשלח ע"י המוכר, וכמו כן יכולה להיות להם תרעומת כלפי הבחור הנ"ל, אולם כלפי גמירות הדעת של הקונים – אין כל נפקא מינה, מאחר והיתה מצידם הסכמה לשלם אחד עשרה ש"ח לספר, לכן לא יוכלו לאחר המקח לקבל החזר שקל. לפיכך אע"פ שכאמור בעה"ב פטור מעיקר הדין להחזיר את השקל הנוסף, אולם ממידת חסידות כפי שנהג רב ספרא ראוי לעשות כך, ולפחות כלפי מי שיתבע לקבל את השקל הנוסף.

סימן לט

השתתפות בקניית מצלמות נסתרות

שאלה

ישנן שתי חנויות הצמודות אחת לשניה. בעל חנות אחת שיקרא ראובן, רוצה להתקין מצלמות נסתרות מסביב לחנויות בשותפות עם שכנו שמעון. עלות המצלמות והתקנתן הינו ששת אלפים ש"ח. אולם שמעון השכן מסרב להשתתף בהוצאות אלו, לפיכך התקינן ראובן על חשבונו בלבד. כעבור שבוע בלילה גשום פרצו גנבים לחנותו של שמעון וגנבו משם את כל תכולתה, וברחו עם הרכוש הנאמד במאות אלפי שקלים.

כעת שמעון מבקש מראובן שיתן לו את הסרט שבו יראה מי היו הגנבים וכיצד התבצעה הגניבה, ומוכן לשלם לו סכום מועט עבור הסרט הנ"ל. אולם ראובן תובע ממנו עבור כך ששת אלפים ש"ח כפי עלות התקנת כל המצלמות.

האם שמעון חייב לתת לשכנו מדין "השבת אבידה" סרט זה בחינם?

כמו כן מה הדין אם המשטרה מחייבת את ראובן לתת לה את הסרט לפיענוח הגניבה, האם באופן זה יכול אח"כ ראובן לדרוש משמעון שישלם לו עבור התקנת המצלמות?

תשובה

א. שמעון יצטרך לשלם כעת לראובן שהתקין את המצלמות, מחצית מעלות התקנת המצלמות הנסתרות, שבמקרה דנן הינו – שלושת אלפים ש"ח. חיוב זה קיים בין אם שמעון מבקש מראובן שיתן לו

משפטי סימן לט התורה קפט

מרצונו את הסרט שמפענח את הגניבה בחנותו, ובין אם ראובן מחוייב לעשות זאת בגלל תביעות המשטרה או חברת הביטוח של שמעון שיעביר לידם את הסרט הנ"ל.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ק (כ:) ובגמ' ב"ב (ד:), שאם אדם עושה דבר שנצרך לעשותו גם עבורו וגם עבור חברו, אם עשה זאת על דעת לבקש מחבירו מחצית מהעלות הכספית שתהיה לו, אם חברו גילה דעתו שמעוניין בדבר – ישלם לו מחצית מהעלות. ואין הבדל בין אם אמר זאת בפירוש, לבין אם חברו עשה מעשה מסויים שהוכיח שמתרצה להשקעת הראשון, שגם באופן זה אומרים, מכיון שהשני גילה את דעתו שהוא מעוניין במעשהו של הראשון שעשה מתחילה גם עבורו, לפיכך הם שותפים בהשקעה, וישלם לו השני מחצית מההשקעה.

מתי חייב לשלם הנהנה מממון חברו

והנה כל זמן שהשני לא גילה את דעתו שמעוניין בהשקעת הראשון, אם הדבר אינו הכרחי עבורו – לא ניתן לחייבו לשלם מחצית מההשקעה כמבואר בנתיבות (סי' רסד ס"ק ו). אולם אם יגלה השני את דעתו שמעוניין בהשקעה, לא יוכל הראשון לומר לו שיתן לי יותר ממחצה, כי השני יוכל להשיב לו: מאחר ואתה מתחילה השקעת על מנת שנהיה שותפים בדבר ותקבל ממני רק חצי מההשקעה, ולכן לא מבעי אם השקעת את זה בקרקע או ברכוש ששייך גם לי שאינך יכול לחזור בך, כי ברגע שהשני מגלה את דעתו שמעוניין בהשקעה זו – מיד הקרקע שלו זוכה לו בהשקעה זו כמבואר בנימוקי יוסף ב"ב (ה.). אלא אפילו אם השקיע בשטח ששייך לראשון בלבד או באופן שלא קבוע על הקרקע, אולם אם עשה זאת מראש עבור שניהם כלומר, שהם ישתתפו כשותפים בהשקעה, אז למרות שבזמן ההשקעה השני לא רצה להנות מדבר זה ולא היה ניתן לכופו לכך, אבל מהרגע שגילה דעתו שמתרצה בכך – מיד חוזר הגילוי דעת הראשוני של המשקיע, שירד לצורך עצמו ולצורך חברו כדי שיהיו שותפים בדבר, ולכן הם יתחלקו כעת באופן

קצ משפטי סימן לט התורה

ב. מי שהתקין מצלמות נסתרות כדי לצלם את חנותו ומה שנעשה סביבתה, ואדם שהלך לתומו ברחוב בסמיכות לחנותו נשדד לפתע ע"י גנבים או שמכונת חולפת פגעה בו או במכונתו וכיו"ב, ובמצלמות הנ"ל צילמו את האירוע הנ"ל – חייב בעל החנות לתת בחינם [או תמורת עלות הסרט] את הצילומים הנ"ל לנשדד או לניזוק

מקורות

שווה בהשקעת הראשון. וכך גם פסק הרמ"א חו"מ (סי' רסד, ד). ולכן הוסיף שם הרמ"א וז"ל: וכן כל אדם שעושה עם חבירו פעולה או טובה – לא יוכל לומר לו [השני לראשון] בחינם עשית עמדי הואיל ולא ציוויתך – אלא צריך ליתן לו שכרו.

לאור האמור בנידון השאלה, מכיון שראובן השקיע בקניית המצלמות גם עבור שכנו שמעון על מנת שישלם מחצית מעלותם, לפיכך מאחר וכעת שמעון מגלה את דעתו שמעוניין במצלמות הנ"ל, מאחר ועל ידם ידעו מי הם הגנבים, ואולי יצליחו להחזיר את הרכוש הגנוב, לפיכך ברור לנו שאם שמעון היה יודע בזמן שראובן התקין את המצלמות שהוא יצטרך אותם – ודאי שהיה משתתף כבר אז במחצית מעלותם, שזה סכום קטן ביחס לתועלת שהם יביאו לו, אלא שאז חשב שלא יצטרך להם ולכן לא היה ניתן לכופו על כך, אבל כעת שגילה את דעתו שמעוניין בהשקעה הזאת שעשה בשעתו ראובן, ושנעשתה מראש לצורך שניהם, לפיכך ישלם לראובן כפי עלות ההשקעה שנעשתה עבורו.

לפיכך אין כל נפקא מינה אם שמעון פונה לראובן לבקש את ההסרטה או שראובן מחוייב לתת למשטרה או לחברת הביטוח את ההסרטה, מאחר ובכל המקרים והאופנים יש בכך תועלת ממונית לשמעון, והוא מעוניין בכך לצורך קבלת כספו מהגנב או מהביטוח, ומאחר ולצורך זה הוא זקוק למצלמות, לכן חייב כעת להשתתף באופן שווה בעלותן. וממילא אינו יכול לטעון לראובן שצריך לתת לו את הסרט בחינם מדין השבת אבידה, כי ראובן עונה לו, התורה לא חייבה אותי להוציא ממון מכיסי כדי להשיב לך אבידה, אלא רק באופן שתשלם לי את הכסף ששילמתי עבור השבת ממוןך

משפטי סימן לט התורה קצא

בגופו או בממונו, וכן לכל מי שבא מטעמו, כדי לפענח את מעשה הגניבה או הנזק. חיוב זה הינו מדין השבת אבידה.²

מקורות

כמבואר בשו"ע חו"מ (סי' רסה, א), ובנידון דנן הממון ששילמתי עבורך כדי להציל את ממונך – הינו מחצית מעלות המצלמות, לפיכך תשלם לי את השקעתי שנעשתה גם להצלת ממונך, ואינך יכול לומר לי שאעשה זאת בחינם וכדברי הרמ"א שהובאו לעיל.

2. ביחס להולכי רשות הרבים, ודאי כשהתקין ראובן את המצלמות, לא חשב כלל בשעתו שמשקיע את המצלמות מכספו כדי להציל את אנשי העולם, או שיקרה מקרה שאינו שכיח, שבדיוק ברחוב ליד חנותו יהיה שוד או תאונת דרכים וכדומה, א"כ ודאי שלא חשב להשקיע גם עבור אנשים שלא מכיר ולא שכיח שיזדקקו לכך. ולכן ביחס לנידון זה כותב שם הרמ"א – שאותם האנשים שכעת יהנו מהשקעתו – פטורים מלשלם לו עבור ההשקעה הנ"ל, מכיון שלא נעשתה עבורם. וממילא במקרים אלו חוזר החיוב על ראובן לתת להם את צילומי המצלמה מדין השבת אבידה, ויש כאן את הגדר – זה נהנה [כלומר – הולכי הרגל] וזה לא חסר [כלומר – ראובן] אם יתן להם את התמונות בחינם, ולפיכך שייך לכוף אותו לתת להם את התמונות הנ"ל בחינם.

סימן מ

למי מגיע הרווח מייך שלוו והחמיץ

שאלה

אדם לווה בליל שבת בקבוק יין משובח לעשות עימו קידוש, אולם כשפתחו התברר לו שהיין חמוץ ולא ניתן לשתותו, לפיכך קידש הלווה באותה שבת על הפת.

ביום ראשון התלונן הלווה בפני החברה שמייצרת את היין על הפגם, ובתמורה הוא קיבל מהם ארגז עם שנים עשר בקבוקי יין מאותו סוג.

כעת הוא שואל מה לעשות?

א. האם הוא צריך לתת את כל ארגז היין למלווה, כי מחמת יינו קיבל זאת?

ב. האם מספיק שיתחלקו באופן שווה בארגז, כי מחמת היין ומחמת תלונתו התקבל הארגז, א"כ אולי הם שותפים ברווח?

ג. האם מספיק שיחזיר למלווה בקבוק יין אחד, כי זה מה שקיבל ממנו?

ד. אולי הוא פטור לגמרי מלתת למלווה ואפילו לא בקבוק אחד. מכיון שקיבל ממנו יין חמוץ שאינו שווה ואינו ראוי לכלום, ומה שהצליח לקבל תמורתו ארגז יין – את זה הוא לא קיבל מהמלווה, והוא במעשיו יצר רווח חדש שלא היה בעולם?

תשובה

א. נראה לעניות דעתי, שהשכן שלוה צריך לתת למלוה בקבוק יין אחד בלבד.¹

מקורות

1. ראשית נגדיר את מהותו של השכן שלקח את בקבוק היין שהוא נחשב לוהה. כלומר, הוא קיבל בקבוק יין שיהיה שלו ושישתמש עמו לצרכיו, ודעתם היתה שלאחר שבת הלוהה יתן לשכן שהלוה לו בקבוק יין אחר מאותו סוג או את השווי הכספי שלו. כשם שנוהגים שכנים בכל מקום, שלווים מוצרי מאכל אחד מהשני, ומלויים להם על מנת שיחזירו למלוהה מוצר חדש שדומה למה שלוו או את שווי הכספי שלו. ולכן על דעת כן לקח הלוהה את בקבוק היין משכנו. אולם מאחר שההלוואה נעשתה בשבת, לכן נמנעו מלדבר בפירוש על ההתחייבויות הממוניות, אבל ודאי זאת היתה כוונתם, וכפי שנוהגים תמיד שכנים כשלווים אחד מהשני.

למי שייך היין שהחמיץ

לאור האמור, בקבוק היין שלוהה נעשה לאחר הגבתו – ממון הלוהה בלבד, וזו היתה דעת השכן שהלוהה, וכן דעת השכן שלוהה. לפיכך כל הרווח הנוסף שיגיע מכאן ואילך מהבקבוק הנ"ל, נחשב שהגיע מהבקבוק ששייך ללוהה בלבד כלומר, הלוהה עושה סחורה (פי' רווח) מהפרה (כלומר – מהיין) ששייך לו בלבד. לפיכך אין למלוהה שום חלק ברווח שנגרם ללוהה מחמת הבקבוק הנ"ל, כי הממון והעבודה של הלוהה גרמו לרווח.

למה ישלם הלוהה עבור בקבוק היין שהחמיץ

והנה היה לכאורה מקום לטעון, שאפילו בקבוק יין אחד הלוהה יהיה פטור משלם, כי התברר שלא לוהה בקבוק שראוי לשתייה אלא פסולת בלבד. כמו כן לחלופין יכול המלוהה לטעון, מאחר והבקבוק היה בגדר "פסולת", א"כ לא היתה כאן הלוואה כי בקשת ללוות יין וקיבלת פסולת, וממילא הבקבוק נשאר שייך לי, ומאחר והרווחתי מחמתו עוד אחד עשר

מקורות

בקבוקי יין, א"כ הם שייכים לי או עכ"פ נתחלק ברווח הזה בשותפות, כי הוא נגרם מחמת ממוני ומחמת עבודתך, כפי מה שנפסק בשו"ע חו"מ (סי' קפג, ו) וע"ש בש"ך (ס"ק ו) בט"ז, ובנתיבות שם.

אולם, יש לענ"ד לדחות טענות אלו. דהנה מבואר בשו"ע חו"מ (סי' רכט, ב) שהבורר צרור (פי' אבנים או קרשים) מתוך גורנו של חברו – נותן לו דמי חיטים כשיעור צרור שברר, שאילו הניחו – היה נמכר במידת חיטים ע"כ.

זאת אומרת, אם אדם קנה למשל ק"ג אחד גרעינים ונמצאו שם פסולת של אבנים קטנות, או חתיכות משיחי הקטניות כפי ששכיח מאד, אם הפסולת הינה כמו המקובל אצל שאר סוחרי הקטניות, מותר למוכר למוכרה בתור קטניות טובים למרות שהם אבנים וקרשים. כי באופן הזה נמכרים באותו המקום הגרעינים. לפי"ז טוען הלווה למלווה שתי טענות כדלהלן:

א. כשהגבהתי את הבקבוק כדי לזכות בו, אע"פ שכוונתי היתה שיש שם יין טוב כדי לקדש עמו בשבת, אולם דעתי גם היתה, שאם לבסוף יתברר שהיין פגום, למרות זאת אני עדיין מעוניין לזכות בבקבוק זה, ולכן החיוב שלי כלפיך להחזיר לך בקבוק אחר היה ונשאר בעיני. והטעם לכך הוא, כי דעתי היתה לעשות אחרי שבת מהבקבוק הזה כסף רב ע"י הגשת התלונה לחברה לבקש פיצויים, וכפי שעשיתי במקרה זה ובמקרים נוספים. נמצא שהפסולת שבבקבוק זה נחשבת עבורי כגורם לממון, וממילא בהגבהת הבקבוק – זכיתי בו, ולכן לא היתה כאן הלואה בטעות מצידך.

ונוסיף עוד, שאפילו אם בשעת הגבהת הבקבוק לא חשבתי על כך, אולם עכ"פ כשפתחתי את הבקבוק וגיליתי שהוא חמוץ חשבתי לזכות בו כדי שיגרום לי ממון מחמתו, וזכיתי בבקבוק מדין קנין הגבהה וקנין חצר. לפיכך מאחר והתכוונתי לזכות בבקבוק הנ"ל שאתה שילמת עבורו כסף למכולת, לכן את הסכום הנ"ל התחייבתי לשלם לך ועל דעת כן זכיתי בבקבוק.

מקורות

ב. אפילו לטענתך שהיתה כאן הלואה בטעות וממילא הבקבוק נשאר שלך, ולכן מכיון שהממון שלך גרם לרווח הנוסף מגיע לך לפחות כשותף ברווח. עונה לו על כך הלווה, מי אמר שהיין שבבקבוק התקלקל אצלך, אולי הוא התקלקל כשהיה בחנות, וממילא מעולם לא זכית בו, כי התכוונת לזכות ביין ולא בפסולת. וכמו כן אולי היין התקלקל ביקב בשעת יצורו או כשהתמלא שם בבקבוק. ובמקרה כזה מעולם היקב לא מכר יין אלא פסולת, ונמצא שאף אחד לא זכה בפסולת, והסיבה ששלמו לי פיצוי – כדי לשמור על שמם הטוב בלבד ולא עבור הממון שלא היה שייך לא לחנות שמכר לך ולא לך. ומאחר ואין אפשרות לוודא את הזמן שבו התקלקל היין, לפיכך גם לטענתך אין כל הוכחה שזכית בבקבוק הנ"ל. ועכ"פ אותם הזכויות שהיו לך בבקבוק הנ"ל כשקנית מהחנות, אני זכיתי בהם ממך כשלווית את הבקבוק ממך לאחר שהגבתה את הבקבוק כדי שיהיה מכאן ואילך שלי וברשותי.

לפיכך למסקנה נלע"ד כמבואר בתשובה, שהלווה ישלם לשכן שהלווה לו – בקבוק יין אחד בלבד, ושאר הרווח שייך לו בלבד.

סימן מא

שכן שלוה יין משובח משכנו

שאלה

אדם הבחין בליל שבת שאין ברשותו יין או מיץ ענבים לצורך הקידוש, לפיכך ביקש משכנו שבבנין להלוות לו בקבוק יין לצורך הקידוש, כאשר דעת שניהם ברורה, שבמשך השבוע הלווה יחזיר למלווה בקבוק יין חלופי או את שוויו הכספי.

ביום ראשון הביא הלווה יין טוב שקנה במכולת השכונתית בארבעים ש"ח, אולם המלווה אומר לו שהיין שנתן לו בשבת היה איכותי ביותר ונמכר בארבע מאות ש"ח לבקבוק, ולכן שיחזיר לו בקבוק יין מהסוג שקיבל או את שוויו הכספי.

לעומתו טוען הלווה, שהוא בירר בחנויות יין מובחרות, ואכן צודק המלווה בעובדות, אולם לכשעצמו אינו מבין כלל ביינות ובטעמיהם, ואצלו כל היינות שווים בטעמם, ולכן תמיד הוא עושה קידוש במיץ ענבים או ביין שהינו בטיב ובמחיר סביר כפי שנמכר בחנות המכולת השכונתית, ואם היה יודע שהבקבוק הנ"ל הינו איכותי במיוחד – לא היה לוקחו והיה עושה קידוש על החלות, ולכן המלווה פשע בכך שלא הודיע לו מראש שזה יין איכותי ויקר במיוחד.

מה הדין?

תשובה

א. השכן שלוה צודק בטענתו, ועליו לשלם כפי השווי המקסימלי של בקבוק יין איכותי שהיה מוכן להשתמש בו לצורך הקידוש, מבלי

משפטי סימן מא התורה קצו

שיצטרך לעשות קידוש על החלות. ועיין במקורות ביאור נרחב יותר לגדר הזה.¹

מקורות

1. כתב בהגהות מרדכי ב"ק (סי' רז) שהשואל חפץ יקר שנראה כחפץ רגיל שנמכר בשוק במחיר מוזל ונגנב ממנו החפץ, והתברר לבסוף שהחפץ הנ"ל יקר במיוחד, ישלם השואל למשאל כפי מה ששווה חפץ זול דומה שנמכר בחנות. כי כל שומר או שואל מקבל שמירה כפי מה שמקובל לשלם על חפץ רגיל וכפי המחיר המקובל בשוק, ואם החפץ שנשאל או נשכר היה יקר באופן מיוחד – היו חייבים המשכיר או המשאל ליידע על כך מראש את השואל או השוכר. וכך גם נקטו להלכה הט"ז חו"מ (סי' עב ס"ק ח) הש"ך שם (ס"ק מ) והנתיבות בחידושים שם (ס"ק כח) וע"ש.

ואפילו לדעת היש"ש בב"ק פ' הכונס (סי' לד) והקצות (סי' רצא ס"ק ד) שחלקו עליהם, זה רק לגבי השאלת חרב עם יהלומים או טבעת יהלום וכדו' שהשואל ידע מראש שיש כאן אבן יקרה, אז אע"פ שחשב שהיא שווה סכום קטן והתברר אחר"כ שהיהלום שווה הרבה יותר, שם השואל ראה מראש שקיבל יהלום שודאי מחירו הוא לפי מה שמקובל להעריך אותו בבורסה ליהלומים, כי שם נמצאים המומחים לדבר זה, אלא השומר שלא מבין במחירי יהלומים חשב לפי מושגיו שזה שווה פחות כסף. במקרה זה טוענים יש"ש והקצות שישלם כפי שוויו היקר. משא"כ בסתם חפץ – ודאי המחיר שמקובל בשוק לשלם עבור חפץ דומה זהו הקובע, ועל דעת כן הסכים השואל לשאול חפץ זה וע"ש בש"ך.

מהי דעת השואלים יין לקידוש בזמן הזה

לאור האמור גם בנידון דנן, מי שמבקש ללוות יין לצורך עשיית קידוש בלבד, ולא מתכוון לצורך ההנאה מהטיב והאיכות של היין, כוונתו ליין רגיל ופשוט וכפי המחיר שנמכר בקבוק יין רגיל בחנות מכולת שכונתית, ואינו מתכוון ליין איכותי במיוחד שנמכר בחנויות מיוחדות למכירת יינות ומשקאות חריפים, ושרק אנשים בעלי אמצעים כספיים ואניני טעם בשתיית

מקורות

יין, קונים שם את היינות היקרים. לפיכך השכן שהלווה את היין היקר היה חייב ליידע מראש את הלווה על היין היקר שמלווה לו, ואם היה עושה כך, טוען הלווה שלא היה לו מהמנו את היין הנ"ל אלא היה מקדש על החלות, לפיכך המלווה אשם שלא יידע את הלווה מראש, שהיין שמלווה לו אינו רגיל אלא יקר במיוחד.

למה לא ישלם שני שלישי מעלות היין

ונלע"ד שהלווה לא ישלם עבור היין את מחירו בניכוי שלישי, דלא כמו הדין שמבואר בגמ' ב"ק (ק"ב). גבי יתומים שהניח אביהם פרה שהיתה שאולה, אלא שהם חשבו שהיא היתה שייכת לאביהם, ולכן שחטו ואכלו את בשרה, שמבואר שם שישלמו למשאל שני שלישי מדמי הפרה, כי זהו המחיר הזול שניתן להשיג בשר כזה בשוק. או לשיטת רש"י בב"מ (מב): שזהו תקנה מיוחדת של חז"ל מדין פשרה וע"ש בתוס'.

אמנם חלוקים הם המקרים. משום שלגבי יתומים, הם רצו לאכול את הבשר הזה וגם נהנו ממנו, אלא שטוענים חשבנו שהפרה היתה של אבינו, לפיכך ישלמו כמה שווה הנאה זו במחיר המזול ביותר שניתן להשיגה. משא"כ בנידון דנן, לווה היין לא היה מעוניין כלל להנות מטיב היין המשובח, ובשבילו כל יין שניתן לקדש עליו זה טוב, וכמו שנוהג כל השנה לעשות בביתו, נמצא שהיין הנ"ל משמש אצלו כחפצא של מצוה בלבד כמו אתרוג ולולב. ולו יצוייר שהיה מספיק כדי לקדש רק להחזיק ביד את בקבוק היין, ג"כ היה טוב בשבילו, אלא מכיון שצריך לשתות מהיין, לכן הוא שותה אותו, אבל שתייתו איננה בגלל שרצונו להנות מהיין, אלא כי כך תקנו חז"ל שבאופן זה מתקיימת מצות קידוש. ומאחר ולקיום המצוה מספיק לו יין רגיל שנמכר בחנות השכונתית, לכן זה המחיר שישלם למי שהלווה לו את היין.

הטעם להוספת כסף בגלל ההידור שבמצות קידוש

אמנם נלע"ד להוסיף, שמאחר ומבואר בשו"ע אור"ח (סי' ערב, ט) שחיוב הקידוש בליל שבת הוא לכתחילה רק ביין וכלשון הרמ"א שם: ואם יש יין

מקורות

בעיר – לא יקדש על הפת ע"כ, ולדעת רבינו תם, לעולם אין מקדשים על הפת כמו שהביא שם המשנ"ב (ס"ק לב), אז אע"פ שלדעת הרא"ש ורוב הראשונים מותר לקדש על הפת, אלא שגם לדעתם זה רק בדיעבד כשאין לו יין, אבל אם ניתן להשיג יין – לא יקדש על הפת. לפי"ז מכיון שלכל הפוסקים ודאי שישנו הידור מצוה לקדש על היין, ולר"ת אין אפשרות לצאת ידי קידוש באופן אחר, לכן צריכים לשאול את הלווה – כמה כסף היית מוכן להוסיף עבור הידור מצות קידוש, כדי שתוכל לקדש על יין ולא על החלות. כלומר, אינך חייב להוסיף כסף מדין "נהנה" עבור היין המשובח ששתיית בגלל הטעם שהובא לעיל, אבל מדין "הידור במצוות" כמה אתה היית מוכן להוסיף.

כי הרי אתה טוען ובצדק, שאם המלווה היה אומר לך מראש שבקבוק היין היחיד שברשותו שווה ארבע מאות ש"ח, לא היית לווה ממנו אלא עושה קידוש על הפת, שמבואר שם בשו"ע, שמועיל לרוב הפוסקים כדי לצאת בדיעבד ידי חובת קידוש. וא"כ כמה כסף היית מוכן לשלם עבור קיום מצות קידוש בליל שבת כדי לקיים מצוה זו לכתחילה. דלא גרע מצוה זו מאתרוג או לולב וכדו'. כלומר אם היו לפניך שני אתרוגים שאחד מהם כשר ואילו השני מהודר יותר מבחינה הלכתית, כמה כסף היית מוכן להוסיף כדי לקנות את האתרוג המהודר, ובהתאם לכך עליך לשקול כמה היית גם בנידון דנן מוכן להוסיף עבור הידור מצות קידוש.

ונדגים זאת במספרים. אם בקבוק יין מהסוג הפשוט עולה בין שלושים לארבעים ש"ח, וישנם סוגי יינות משובחים יותר שעולים בין שמונים עד מאה ועשרים ש"ח, ויש ג"כ את היין המשובח ביותר שנמכר בארבע מאות ש"ח. אם באותו שבוע לא היה ניתן להשיג במכולת את היין הפשוט, האם היה קונה את אחד מסוגי היין המשובחים שבין שמונים למאה ועשרים ש"ח, ואם כן, עד איזה סכום מביניהם היה מוכן לשלם לצורך ההידור שבמצות קידוש. או שגם באופן כזה היה מסתפק בקידוש על החלות כדי לצאת בדיעבד את חובת הקידוש לרוב הפוסקים. ולפי מה שהיה מכריע במקרה זה,

ר משפטי סימן מא התורה

מקורות

כך צריך לשלם גם בנידון השאלה דנן לשכן שהלווה לו את היין המשובח. כלומר, התשלום היקר איננו מחמת גדר "נהנה" מטיב היין, אלא מחמת התשלום הנוסף שמוכן לשלם עבור ההידור ההלכתי שיש בקיום מצוות קידוש על יין ולא על חלות.

סימן מב

שונא שפירסם מודעת אירוסין

שאלה

בין שני חברים שגרים באותה שכונה נוצר לאחרונה ריב, ומחמת כך הפסיקו לדבר ביניהם. והנה נודע לאחד מהם, שחבירו לשעבר החל בשבוע האחרון להפגש למטרת שידוכים עם בת ממשפחה חרדית שגרה בסמיכות למקום מגורם, לפיכך החליט ברשותו על מנת לצערם ולבזותם ברבים, שיפרסם על חשבונו מודעת אירוסין בעיתון היומי שמשפחות אלו קוראות, למרות שידע שעדיין הזוג ומשפחותיהם עוד לא סיכמו להתארס, ויתכן שגם לבסוף ההיכרות הזאת תיפסק.

אמנם מספר שעות לפני פירסום המודעה בעיתון, נפגשו ביניהם הזוג לפגישה שהתארכה זמן רב, ובמקביל גם ההורים נפגשו להיכרות ולסכם בקווים כלליים את הנושאים הכספיים, ובס"ד לאחר חצות באותו הלילה, כל הצדדים החליטו להתארס למזל טוב. אלא שבגלל השעה המאוחרת נבצר מהם להכניס מודעת אירוסין לעיתון, והחליטו שיפרסמו זאת בעיתון שלמחרת.

והנה להפתעתם למחרת בבוקר הם קוראים בעיתון על האירוסין שלהם, ולאחר בירור נודע להם מי הכניס זאת לעיתון והבינו מעצמם מה היו מניעיו לכך.

כעת מכניס המודעה תובע מהם את עלות המודעה. אולם המשפחות טוענות, למרות שנגרם להם תועלת ממודעה זו, ולמרות שלולא מעשיו הם היו מפרסמים ביום שלמחרת את מודעת האירוסין, אולם מכיון שהמפרסם הנ"ל עשה זאת כדי לצערם – לא מגיע לו שכר עבור כך. מה הדין?

רב משפטי סימן מב התורה

תשובה

א. המשודכים והוריהם פטורים מלשלם למכניס מודעת האירוסין את עלות המודעה.¹

ב. מפרסם המודעה, חייב לעשות תשובה ראויה על חטאו שרצה לשפוך את דמם של הזוג ומשפחותיהם ברבים, ועבר בכך גם על איסור "אונאת דברים".²

מקורות

1. מבואר ברמ"א. חו"מ (סי' רסד, ד) שאם אדם השקיע כסף או עבודה עבור עצמו בלבד אלא שממילא נגרם כתוצאה מכך רווח ממוני לחבירו – לא מגיע לו כל שכר, כי לא נחשב בגדר "יורד לשדה חבירו" אלא "יורד לשדה של עצמו", אלא שממילא חבירו ג"כ נהנה מכך. ובאופן כזה לא חייבו חז"ל את הנהנה לשלם כסף לגורם ההנאה.

והנה בנידון דנן מפרסם המודעה עשה זאת מתוך רשעות ולא לתועלת המשתדכים, אלא אדרבה מכיון שהיה בטוח בזמן שפירסם את מודעת האירוסין, שהם עדיין לא החליטו להתארס, לכן פירסם זאת. נמצא שהוא שילם כסף לא כדי להנותם אלא כדי לבזותם ברבים. שבמקרה זה גם לולא דברי הרמ"א דלעיל לא מגיע לו שכר. כי אין תשלום שכר למי ששופך דמו של השני ברבים, ואדרבה זה נחשב מהחטאים החמורים ביותר שמחמתם מאבד את חלקו בעוה"ב. למרות שיש לאותו אדם מעשים טובים אחרים. ועיין בספרי משפטי התורה ב"ק (סי' כד) מה שכתבנו שם לגבי מקרים דומים.

2. מבואר בגמ' בקידושין (פא:) שאם אדם רצה לאכול בכוונה בשר מסויים שאינו כשר, ולבסוף לאחר שאכלו נודע לו שהבשר הנ"ל היה "במקרה" כשר, אז למרות שלא עבר בפועל על איסור הלאו של אכילת מאכלות אסורים, בכל זאת הוא צריך לעשות תשובה בגלל רצונו במזיד לעבור על רצון הקב"ה. לפי"ז הוא הדין בנידון דנן, חייב המפרסם לעשות תשובה גם על חטאו שבין אדם לחבירו בזה שרצה לגרום צער למשודכים ומשפחתם, וכעת שהם מודעים לכך עקב פרסום מודעת האירוסים, והרי הם יודעים למה

משפטי סימן מב התורה רג

מקורות

הכניס זאת לעיתון, ולפיכך הנ"ל חייב לבקש מהם מחילה. וכמו כן חייב לעשות תשובה על חטאו שבין אדם למקום, שרצה במזיד ועוד שילם כסף כדי לעבור על איסור אונאת דברים ומלבין פני חבירו ברבים, וזאת למרות שהקב"ה אסרם, המפרסם הנ"ל רצה לחטוא בכך.

סימן מג

תשלום נוסף עבור שתיית קפה משובח במסעדה

שאלה

פועל שעבד בסמיכות למסעדה, היה רגיל לשתות שם מידי יום כוס קפה בעלות של עשרה שקלים לכוס. לאחר כחודשיים סיכם הפועל עם בעל המסעדה שהכירו, שכדי שלא יצטרך להפסיד זמן רב מעבודתו עד שיתפנו המלצרים לשמשו, הוא יכין לעצמו את כוס הקפה וישלם בסוף החודש את התמורה שמגיעה למסעדה. והנה במשך הזמן הבחין הפועל שמונח ליד מתקן המים החמים קפה מסוג משובח יותר מהקפה שהשתמש בו עד כה, לפיכך החליט הפועל שמעתה יכין לעצמו קפה מהסוג המשובח, כשהוא ממשיך לשלם בסוף החודש לפי עשרה שקלים עבור כל כוס.

לאחר כשנתיים נודע לו "במקרה" שמחיר כוס קפה מהסוג המשובח הינו שקל אחד נוסף, כלומר, אחד עשרה ש"ח לכל כוס קפה, וכך גם כתוב במחירון המוצרים בכניסה למסעדה, אלא שהפועל הנ"ל לא הסתכל מעולם על המחירון.

כעת הוא שואל, האם יצטרך לשלם לבעל המסעדה שתובע ממנו את ההפרש עבור כל כוסות הקפה המשובח ששתה, מאחר ולטענתו, אם היה יודע מראש שעולה יותר יקר, היה ממשיך לשתות את הקפה המוזל, כך שלטענתו זה גדר של מקח טעות או "הנאה בטעות" וכו'.

כמו כן, אם יצטרך להוסיף כסף, כיצד יחשב את מספר כוסות הקפה ששתה במחיר היקר?

תשובה

א. בעל המסעדה צודק, לפיכך צריך הפועל לשלם לו שקל נוסף עבור כל כוס ששתה מהקפה המשובח.¹

מקורות

1. טענת מקח טעות קיימת רק כאשר הקונה לא קיבל מהמוכר את החפץ שסוכם ביניהם או שניתן לו חפץ פגום, אם מוסכם על בני המדינה שחפץ במצב כזה הינו חפץ פגום ומבטלים את המקח מחמת זה כמבואר בשו"ע חו"מ (סי' רלב, ו-ז). משא"כ בנידון דנן הקונה קיבל ושתה כוס קפה משובח מידי בוקר כפי רצונו, ואדרבה הוא עשה אותו לעצמו, נמצא שהקונה קיבל מוצר טוב ואיכותי כפי שרצה, לפיכך לא שייכת כאן טענת – מקח טעות. והעובדה שהקונה לא בירר את המחיר לפני שהשתמש בקפה היקר – נחשבת פשיעה מצידו בלבד, ובפרט שבעה"ב פירסם במקום גלוי ובולט על ההפרש במחירים.

כמו כן אין כאן טענה של הונאה במחיר, שמחמת זה שיחשב הדבר כמקח טעות. ראשית, כדי לבטל מקח מחמת הונאה במחיר, צריך שישלם הקונה עבור החפץ שקיבל שש עשרה אחוז יותר ממה שניתן להשיג חפץ זה בחנויות סמוכות באותו איזור, משא"כ בנידון דנן ההפרש היה רק עשרה אחוז. כמו כן הרי הסיבה שבעל המסעדה לקח יותר כסף הינה בגלל שזה קפה איכותי יותר ולכן הוא יקר יותר, נמצא שיש כאן שני מינים וסוגים שונים של מוצר. כלומר, הקפה הראשון ביחס לקפה השני נחשב כחפץ אחר, ולכן פשיטא שאין להשוות מחירים בין סוג אחד לסוג השני.

מתי ניתן לטעון "הנאה בטעות" ומתי לא

ומה שטוען הקונה שהיתה כאן "הנאה בטעות" – טענתו בטלה. מאחר שמבואר ברמ"א חו"מ (סי' רמו, יז) בשם תשו' תרומת הדשן (סי' שיז) וז"ל: האומר לחבירו אכול עימי – צריך לשלם לו, ולא אמרינן מתנה קא יהיב ליה ע"כ. ומבואר שם בקצות (ס"ק א-ב) ובנתיבות שם בביאורים (ס"ק ה) שהסכים עמו, שתמיד כשאדם נהנה מדעתו מממון חברו – חייב לשלם תשלום מלא

ב. כדי לצאת מספק איסור גזל, צריך הפועל לשלם את התוספת עבור סכום הכוסות המקסימלי שמעבר לכך הוא בטוח שלא שתה. או שיגיע לפשרה בהסכמה עם בעל המסעדה על תוספת סכום מוסכם.²

מקורות

עבור הנאתו, למרות שקיבל רשות מכך מבעל הממון, ולא אומרים שהנ"ל התכוין לתת לו את הנאתו בחינם. אא"כ מוכח הדבר שהמזמין ביקש שיהנה אצלו מחמת מצות "הכנסת אורחים" או שרוצה לטובת ילדיו לתת להם אוכל בחינם, כדרך שהורים עוזרים לילדיהם, ועיי"ש ברמ"א ובמפרשי השו"ע.

כמו כן אין הנידון דנן למה שמבואר בגמ' ב"ק (ק"ב). ובשו"ע חו"מ (סי' שמא, ד) לגבי יתומים שאביהם שאל פרה ומת פתאום, והם חשבו שהפרה היתה של אביהם ולכן הם שחטוה ואכלו את בשרה, שמבואר שם בגמ' שמשלמים דמי בשר בזול כלומר, שני שלישי ממה שעולה בשר כזה לקנות בשוק. וא"כ לכאורה גם כאן נפחית לקונה שלישי מהמחיר כלומר, שיוסיף עבור כוס רק עוד שישים וחמש אג'.

אלא שחלוקים הם המקרים, גבי היתומים מכיון שהם היו אנוסים ולא ידעו מראש שהפרה היתה שאולה, והיה מותר להם לחשוב שהיא היתה שייכת לאביהם, כי קימ"ל שחזקה כל מה שתחת יד האדם זה שלו, לכן אמרו חז"ל שישלמו פחות שלישי או שזה בתור פשרה כדברי רש"י (בב"מ מב: ד"ה ומשלם בקרא) או כשיטת התוס' שזה מעיקר הדין, וזוהי שומת חז"ל שמחיר כזה שווה ההנאה הזאת כשנעשתה שלא מדעתם. משא"כ בנידון דנן, הלוקח פשע בזה שלא בירר מראש האם ישנו שינוי במחיר של קפה משובה, ובפרט שזוהי הסברא הפשוטה. וכ"ש שההבדל במחירים פורסם במקום גלוי ובולט, והוא פשע בזה שלא הסתכל וראה את המחירון, לפיכך אין שום סיבה להפחית לו מהמחיר המלא ממה שכל אדם אחר משלם באותו מקום.

2. כתב השו"ע יו"ד (סי' רנה, ג) הנודר צדקה ואינו יודע כמה נדר – מרבה ליתן עד שיאמר לא לכך התכוונתי ע"כ. והטעם לכך הוא, מכיון שיש לו ספק

מקורות

איסור תורה של קיום הנדר שנאמר בתורה: "לא יחל דברו, ככל היוצא מפיו יעשה" א"כ זה בכלל ספק תורה שהולכים לחומרא. ולכן צריך הנודר לתת צדקה עד שברור לו שיותר מסכום זה הוא לא נדר לצדקה.

לאור האמור גם בנידון דנן, מכיון שיש לקונה ספק גזל, כי כל זמן שלא ישלם עבור כל כוסות הקפה ששתה את המחיר המלא – לא יצא ידי חובה של השבת הגזילה, כי מעולם לא הסכים בעל המסעדה שלא ישלם לו את מלוא התמורה. לפיכך עליו לשלם את תוספת השקל עבור הכמות המקסימלית של כוסות שברור לו שיותר מכך הוא לא שתה, ובאופן הזה יצא מספק גזל דאורייתא שחל עליו. כמו כן יכול הקונה להגיע לפשרה מוסכמת עם בעל המסעדה על תוספת סכום מסויים, ואם ישנו סכום חוב שמעבר לכך המוכר מוחל לו.

סימן מד

איזה מחותן יקבל את ההנחה

שאלה

מחותנים סיכמו ביניהם, שהם ישתתפו באופן שווה בכל ההוצאות שיהיו לצורך חתונת ילדיהם כגון: עבור אולם השמחות, תזמורת, צילום, ריהוט לבית וכיו"ב. והנה אבי הכלה קנה את הרהיטים אצל קרוב משפחתו, ולפיכך עשה לו המוכר הנחה של חמש עשרה אחוז מהמחיר שמוכר לשאר הלקוחות.

כמו כן לאולם שבו הזוג התחתן, ישנו הסכם עם קרן סיוע מסויימת, שלמשפחה שיש בה יותר מעשרה ילדים, הקרן מסבסדת חמישים אחוז מהוצאות החתונה. והנה לצד הכלה יש במשפחתם שנים עשר ילדים, בעוד שלצד החתן ישנם שלושה ילדים בלבד.

במקרים אלו והדומים להם, כשההנחה הגיעה מחמת צד אחד, האם רק הצד שגרם להנחה יהנה מהרווח הזה שיקוּזו לו מהסכום שהתחייב לשלם או ששני הצדדים יהנו באופן שווה מההנחה?

תשובה

נלענ"ד שכל ההנחה או הרווח הממוני שהושג לצורך ההוצאות שהתחייבו המחותנים לשלם – שני המחותנים יהנו מכך באופן שווה, למרות שהוא הגיע מחמת צד אחד.¹

מקורות

1. לכאורה היה נראה לדמות דין זה לגמ' בכתובות (צח:) שנפסק בשו"ע

מקורות

חז"מ (סי' קפג, ו) שאם אדם שלח שליח לקנות עבורו אוכל במשקל מסויים שיש לו מחיר ידוע, והמוכר הוסיף בכוונה כמות נוספת של סחורה, שמבואר בגמ' שם שמתחלקים השליח והמשלח ברווח. והנה לדעת רש"י והרמב"ן הטעם הוא, כי לא ידוע לנו למי התכוון המוכר לתת את הרווח הזה, לפיכך אם המוכר אומר בפירוש שנותן את הרווח רק לשליח – הרווח שייך רק לשליח, וכך פסק שם הרמ"א. אמנם לדעת הרי"ף, הרא"ש ורוב מפרשי השו"ע כמו: הש"ך, ט"ז, קצות, נתיבות ועוד, גם באופן זה הרווח שייך לשניהם, כי אנו אומרים שמחמת כספו של המשלח וקשריו של השליח הגיע הרווח, לפיכך מאחר ושניהם גרמו לרווח – לכן הם חולקים אותו ביניהם באופן שווה וע"ש.

לאור האמור, לכאורה בנידון השאלה דנן כאשר ברור שהרווח הגיע מחמת צד אחד בלבד, הנ"ל יוכל לומר קים לי כשיטת רש"י והרמב"ן שהרמ"א הכריע כמותם, ולכן הרווח שייך לי והוא יקוּזו ממנה שהתחייבתי לשלם.

שתי סיבות למה הרווח יתחלק באופן שווה בין המחותנים

אלא שנלע"ד שמשני טעמים אין הנידון הנ"ל דומה להתחייבות המחותנים, ולפיכך הרווח שהגיע לצורך חתונת הזוג, צריך להתחלק באופן שווה בין המחותנים.

טעם ראשון הינו – בנידון הגמ' בכתובות (צה:) שם המוכר נתן מתנה, והשאלה היא לשיטת רש"י – למי הוא נתן אותה, ולשיטת הרי"ף והרא"ש – מה גרם לנתינת המתנה. משא"כ בנידון דנן, הנידון הוא לא מי יקבל את המתנה, אלא מה התחייב כל צד לשלם, ולכן טוען אבי החתן, התחייבתי לשלם מחצית ממנה שהיה עולה לזוג כדי להתחתן ולקנות רהיטים לצורכי מגורים. כלומר, לא התחייבתי לשלם סכום כספי מסויים, אלא התחייבתי לעזור לזוג במחצית מההוצאות שהם היו צריכים לשלם. לפיכך אם במקום

מקורות

לשלם עבור חתונה שלושים אלף ש"ח תעלה החתונה לזוג חמש עשרה אלף ש"ח בלבד, א"כ התחייבתי מראש לשלם שבע וחצי אלף ש"ח עבורם. ואין לי כל נפקא מינה מה גרם להוזלה במחיר ההוצאות, כי כאמור לא התחייבתי להם כסף אלא התחייבתי לשלם מחצית מההוצאות שיהיו להם. ולפי"ז אם קיבלו עבור הוצאותיהם הנחה מכל סיבה שהיא, נמצא שיש להם פחות הוצאות, ולכן עבור הסכום שנשאר להם לשלם, התחייבתי לשלם את מחציתו.

טעם שני הינו – כי שני המחוטנים הינם שותפים שהשתתפו לשלם ביחד את ההוצאות הנדרשות לצורכי חתונת ילדיהם. והנה קימ"ל בהל' שותפים שו"ע חו"מ (סי' קעח, א) וז"ל: שותפים שבקש אחד מהם מהמוכס שימחול לו (על המס) ומחל לו – הוא לאמצע, כאילו הוא שלוחם לבקש בשביל כולם ע"כ. וכתב שם הסמ"ע (ס"ק א) וז"ל: ובפרישה כתבתי, שאפילו אם אומר המוכסן בפירוש שמוחל בשבילו – אפילו הכי הוא לאמצע, אא"כ אמר המוכסן זאת מעצמו וללא בקשתו וע"ש.

וכן מבואר גם בשו"ע חו"מ (סי' קפא, ב) לגבי שותפים שהלכו במדבר והתנפלו עליהם שודדים וגזלו מהם את רכושם המשותף, שאם טרח אחד מהשותפים ונאבק אח"כ עם הגזלנים והצליח להוציא מהם חלק מהרכוש הגזול או את כולו – הרווח מתחלק באופן שווה, כי סתם שותף – עובד לצורך השותפות, ורק אם אמר מראש לפני שהציל, שהוא ינסה להציל רק עבור עצמו כלומר, שהוא מבטל מעתה את השותפות שביניהם, במקרה זה אם הצליח להציל רכוש מהגזלנים – זה יהיה שייך רק לו, כי ביטל את השותפות שביניהם ועבד רק לצורך עצמו.

לאור האמור בנידון השאלות דנן לגבי מחוטנים, מאחר והם השתתפו לצורך העזרה לחתן את ילדיהם, וחייבו את עצמם בהשתתפות שווה בהוצאות שיהיו כדי לחתן את ילדיהם, א"כ כל הרווח שהצליח אחד מהם

משפטי סימן מד התורה ריא

מקורות

להשיג – זה נעשה לצורך השותפות, כלומר – השותפות הרוויחה את הרווח, ונגרם לשותפות שמטרתה – חיתון הילדים והמסתעף מכך פחות הוצאות, לפיכך גם מהטעם הזה נלע"ד שהמחותנים יתחלקו באופן שווה ברווח ובהנחות שהושגו לצורך חתונת ילדיהם.

סימן מה

מי ירוויח את המשכנתא
מפרעון ביטוח החיים

שאלה

א. תייר רוצה ללוות מליון ש"ח משכנתא מהבנק בישראל. אולם מאחר ואינו אזרח הארץ לכן אינו יכול לקבל מהם משכנתא, לפיכך ביקש מחבירו שגר בישראל שיקח משכנתא מהבנק על שמו של החבר וילווה לו את הכסף הנ"ל, והתייר התחייב לו במסמך מחייב שנעשה ביניהם עם עדים וכו', שהוא יפקיד בחשבונו כל חודש את הסכום שהבנק אמור לחייב אותו עבור המשכנתא שלקח. כמו כן נעשה ביניהם היתר עיסקא נפרד עבור ההלוואה שנעשתה ביניהם. ואכן במשך שנה התייר העביר לחשבון חבירו מידי חודש את התשלומים ללא כל בעיה.

והנה לאחר שנה, החבר הישראלי שלקח את המשכנתא נפצע בעבודתו, ואושר לו מאה אחוז נכות עם הגבלה שאינו רשאי להמשיך לעבוד. לפיכך חברת הביטוח שביטחה את המשכנתא שילמה לבנק במקומו את כל ההלוואה שקיבל מהם, בכפוף לתנאי הפוליסה שהם חתומים עם מקבל המשכנתא.

כעת טוען התייר, מכיון שהוא התחייב לשלם לו את המשכנתא שלקח עבורו, לפיכך מאחר והביטוח פרע את ההלוואה – הוא פטור מלשלם לישראלי עבור המשכנתא שלקח עבורו.

לעומת זאת טוען החבר הישראלי, שהיו כאן שתי הלוואות שונות, אחד – בין הבנק לביני, והלוואה נוספת – ביני לבינך, והחוב של ההלוואה שהיתה בינינו היא לא שולמה, ולכן אתה חייב להמשיך ולשלם לי אותה. מה הדין?

משפטי סימן מה התורה ריג

ב. מה הדין במקרה דומה, כאשר אבא התחייב לבנו שמתחתן לעזור לו ברכישת הדירה. וסוכם ביניהם, שהבן ירכוש את הדירה על שם הבן ואשתו, ויקחו משכנתא מהבנק בתנאים נוחים יותר, כמו שהם נותנים לזוג צעיר, והאב יעביר לחשבון בנו מידי חודש את פרעון המשכנתא. והנה כעבור שנה הבן נפצע וקיבל מאה אחוז נכות, ולכן הביטוח של המשכנתא שילם את ההלוואה שנלקחה מהבנק.

האם צריך האב להמשיך ולשלם לבנו מידי חודש כפי הסיכום שהיה ביניהם?

תשובה

א. בשאלה הראשונה – נלענ"ד שהחבר הישראלי צודק, והתייר שקיבל ממנו את מליון הש"ח צריך להמשיך ולפרוע לו את ההלוואה, בכפוף להסדרי התשלומים שהבנק היה גובה ממנו.¹

מקורות

1. תחילה נגדיר את המציאות. מבחינת הבנק וכן כלפי חברת הביטוח. הם עשו את הסכם ההלוואה מהביטוח אך ורק עם הלוח הישראלי כלומר, רק הוא לוח מהם את המשכנתא. כמו כן סוכם ביניהם, שהבנק יקבל ממנו את פרעון ההלוואה מחשבון הלוח שבבנק, ומהכסף הזה ינתן סכום מסויים לביטוח חיים שמבטח את הבנק, שבמקרים שהלוח הנ"ל לא יוכל לשלם את חובו עקב מצב בריאותו, שהביטוח ישלם להם חוב זה במקומו.

לפיכך מחוייבות הביטוח לבנק הינה אך ורק כלפי הלוח הנ"ל, ולהם לא משנה מהיכן נכנס הכסף לחשבונו של הלוח. ואפילו אם ידעו שהתייר מעביר את הכסף לחשבון הלוח, הם מחמת זה לעולם לא יבטחו את התייר, מאחר ואין ביניהם שום הסכם לביטוח חיים. כך שברור שהביטוח שילם את המשכנתא אך ורק מחמת חוזה הפוליסה שהיה בינו לבין החבר שלוח, ומצידם הם קיבלו את התשלום מכספו הפרטי של הלוח שהיה בבנק, ולכן בנסיבות שנוצרו הם שילמו עבור הלוח בלבד את פרעון ההלוואה.

מקורות

למה יש כאן שתי הלואות שונות

והנה בנידון דנן, לאחר שהבנק העביר לחשבונו של הלוה את ההלואה, עשה הישראלי אח"כ הלואה חדשה כלומר, הישראלי הלוה מכסף ששייך לו בלבד – מליון ש"ח לתייר, ולפיכך הם חייבים לעשות ביניהם שטר "היתר עיסקא" חדש. כי ההיתר עיסקא שיש בין הלוה לבנק מתייחס רק להלואה שביניהם, ולא להלואה השניה שנעשתה בין הלוה לתייר. לכן טוען כעת הישראלי לחבירו, בהלואה שבינינו לא היה שום תנאי הקשור לביטוח, אלא היתה כאן הלואה חדשה עם תנאים חדשים שאינם קשורים כלל לתנאים שהיו בהלואה עם הבנק.

והרי אם לא היית משלם לי את ההלואה שהלוייתי לך, הבנק היה ממשיך לגבות ממני את המשכנתא שלוייתי ממנו, ומממש את שעבוד הנכסים ששיעבודתי לו עבור ההלואה הזו, ולא היה מתחשב כלל בהסכם שבינינו. נמצא שאין שום קשר מבחינת הבנק וחברת הביטוח בין ההלואה שלוייתי מהם, להסכם שנעשה בינינו, וכלפיהם – רק אני משלם להם את המשכנתא והביטוח, כי הם גובים זאת מחשבוני שבבנק.

נמצא שהקשר היחידי שיש בין שתי ההלואות הוא – שהתחייבת לשלם לי את פרעון ההלואה שבינינו, בכפוף לסכומים שהבנק מבקש ממני לשלם לו מידי חודש, ולכן איני יכול לתבוע ממך לפרוע אותם בבת אחת. אולם חוץ מכך – זוהי הלואה חדשה עם הסכמים שונים, ולכן ביחס להלואה שבינינו – נשארתי חייב לי מבלי שום קשר להלואה שעשיתי עם הבנק.

ולכן ברור שאין נידון דנן דומה לשטר מברחת שפירושו, אדם הלוה כסף לראובן, אולם סוכם ביניהם שיכתבו בשטר ששמעון הלוה לראובן, שבמקרה זה שמעון לא יוכל לתבוע את ראובן למרות השטר, כי מעולם לא היתה הלואה בין שמעון לראובן. משא"כ בנידון דנן הישראלי הלוה לתייר מליון ש"ח שהיתה הלואה נפרדת מההלואה שהבנק הלוה לישראלי.

משפטי סימן מה התורה רטו

ב. בשאלה השניה – נלענ"ד שהאבא צודק, והוא פטור מלשלם לבנו עבור המשכנתא ששולמה ע"י הביטוח.²

מקורות

2. בנידון השאלה דנן, האב לא לזה שום כסף מבנו, ולא קיבל ממנו כסף, אלא היתה כאן רק הלואה אחת בין הבנק לבן עבור רכישת דירת הבן, שכלפי הבנק – רק הבן והדירה שקנה משועבדים לפרעון החוב. אלא שישנה התחייבות נוספת של האב לבנו שנועדה לעזור לבן לרכישת הדירה. שמאחר ואין לבן כסף לשלם עבורה, לפיכך סוכם ביניהם, שהאב ישלם את פרעון ההלואה שיקח הבן לקניית דירתו.

לכן טוען האב לבן, התחייבתי לעזור לך לצורך רכישת הדירה, אבל לא התחייבתי לך כדי שתהיה עשיר. ובנידון דנן מאחר והביטוח פרע את ההלואה לבנק, נמצא שכעת יש לך דירה הרשומה על שמך מבלי שתצטרך לשלם עבורה, והכסף שאני יתן לך מכאן ואילך יהיה לצורך אחר לגמרי כלומר, להעשיר אותך, ומעולם לא התחייבתי לתת לך כסף לצרכים אחרים מעבר לרכישת דירה.

ודומה הדבר לעשיר שנדר נדר לעני לתת לו סכום כסף לצדקה, ועד שהספיק לממש את נידרו זכה העני בירושה או בכסף אחר וכעת הוא אינו עני. שפוסק השו"ע יו"ד (סי' רנג, ז) שודאי שהעשיר פטור מלתת לו את ההתחייבות, למרות שבזמן הנדר הוא היה עני. מאחר והעשיר נדר לתת צדקה לעני בלבד, וכעת אם יתן לו כסף, נמצא שנותן כסף למי שאינו עני. ולפי"ז הוא הדין בנידון ההתחייבות הראשונית שהיתה בין האב לבנו, שהתייחסה לגבי העזרה לרכישת הדירה בלבד.

סימן מו

עשיר שנהנה מטיפול מציל חיים
מבלי שביקש

שאלה

עשיר בעל אמצעים כספיים רבים נוהג תמיד ללכת לרופאים פרטיים בכירים ביותר, ואפילו כשחולה בשפעת עונתית רגילה, הוא מטפל אצל מנהל מחלקת אף אוזן גרון העובד בבית חולים שבאיזור מגוריו.

באחד מהימים אירע לעשיר הנ"ל תאונת דרכים קשה ושמחמתה איבד את הכרתו, והובא לבית החולים לניתוח כשהוא מורדם ומונשם. למזלו מנהל מחלקת כירורגיה הזדמן באותה שעה לחדר מיון, ומאחר והכיר את החולה מביקוריו אצלו, הודיע לאחראים שהוא יבצע את הניתוח למרות שלא היה צריך לעשותו, מאחר ושיער בדעתו, כי כשיתעורר החולה הוא יתגמל אותו במיטב כספו. ואכן הרופא הנ"ל ביצע את הניתוח שהוכתר בהצלחה רבה.

לאחר שהבריא החולה, פנה אליו הרופא שישלם לו [באמצעות משרד ביה"ח] עשרים אלף ש"ח שזהו עלות ניתוח פרטי המשולם למנהל מחלקה. אולם החולה השיב לו, מכיון שאני או קרובי משפחתי לא ביקשנו ממך לעשות את הניתוח, וגם בלעדיך היה מבצע אותו אחד מרופאי המחלקה שהיו תורניים באותו היום וללא כל תמורה, לפיכך אני פטור מלשלם לך מאומה. מה הדין?

[ונדגיש, שהשאלה והתשובה מתייחסים לדין תורה בלבד, ואיננו מתייחסים לאופנים שבהם ישנם נהלים קבועים בבתי חולים,

משפטי סימן מו התורה ריז

שבמקרים אלו והדומים להם, יודע הרופא ששכרו ישולם לו רק בכפוף לנהלים אלו.

תשובה

א. החולה צריך לשלם לרופא הבכיר עשרים אלף ש"ח באמצעות משרד בית החולים.¹

מקורות

1. נקדים תחילה כמו שכתבנו בסוף השאלה, שאנו מתייחסים לדין תורה בלבד, אולם מאחר וידוע שבבתי חולים ישנם כללים קבועים בכל מה שקשור לשירות רפואה פרטית, לכן כל רופא שעובד בבי"ח, עובד על דעת כללים אלו בלבד.

בנידון השאלה, החולה הנ"ל גילה דעתו תמיד, שהוא רוצה להתרפאות רק ע"י רפואה פרטית, ואינו מעוניין ברפואה הציבורית. מאחר והינו בעל אמצעים כספיים רבים, לכן ההוצאות הכספיות הרבות שנובעות מכך, אינן מפריעות לו במאומה. וגם לרופא הבכיר שניתח אותו, נהג החולה הנ"ל לפנות אליו בתדירות בעבר עבור כל טיפול רפואי שולי או עבור יעוץ שאינו משמעותי, ולשלם לו מחיר מלא עבור הביקור אצלו. לפי"ז הטיפול בו נחשב "כשדה העשויה לטעת" שמבואר בגמ' בב"מ (קא.) שמי שטיפח אותה, גם ללא פניית בעל השדה, יקבל את שכרו באופן מושלם וידו על העליונה.

וא"כ כל שכן בנידון דנן שברור לכולם, וגם החולה הנ"ל מסכים, שאם היו שואלים אותו לפני הניתוח האם הוא מעוניין שהרופא הבכיר ינתחו – ודאי שהיה משיב בחיוב, ובפרט שהניתוח הנ"ל נועד להציל את חייו. אלא שעקב מצבו הרפואי לא ניתן היה לשואלו על כך, ולכן ודאי שהרופא הבכיר שניתחו עשה זאת כרצון החולה, וכיורד ברשות בשדה שעשויה לכך, ולכן יקבל את שכרו באופן מושלם כפי המקובל לשלם למנהל מחלקה שמנתח.

סימן מז

חסך לחבירו בטעות מלשלם קנס

שאלה

שני חברים חנו עם מכוניותיהם במקום שצריכים לשלם לעירייה אגרה עבור החניה. אחד מהם, שיקרא ראובן רצה לשלם, ואילו חבירו שיקרא שמעון, לא היה מעוניין לשלם. אלא שראובן במקום לשלם במדחן עבור החניה שלו שילם בטעות עבור חנייתו של שמעון. כעבור שעה הגיעו פקחי העירייה ונתנו קנס כספי לראובן שלא שילם בפועל על חנייתו.

האם יכול ראובן לתבוע משמעון שישלם את הקנס שחוייב, כי זהו הסכום שחסך לו?

תשובה

א. מעיקר הדין, שמעון פטור מלשלם לראובן עבור הקנס הכספי שחסך לו. וכן הוא פטור מלשלם לו את הסכום ששילם עבורו ראובן בטעות, ושהניחו במדחן שלו.

אמנם לפנים משורת הדין אולי ישנו יושר שישלם את הסכום ששולם עבורו במדחן, למרות שודאי אינו מחוייב בכך, ואפילו לא בדיני שמים.¹

מקורות

1. מאחר וראובן מודה שבהנחת הכסף במדחן התכוון רק עבור עצמו ולא כדי להנות את חבירו שמעון כלומר – הוא לא ירד לשדה חבירו ע"מ

מקורות

להשביח אותה, אלא התכוון לעצמו בלבד, ובפרט שחבירו אמר בפירוש שאינו רוצה לשלם עבור החניה, א"כ ידע ראובן מראש, שחבירו לא רוצה שישביח בשבילו את נכסיו, וכמו כן הוא לא מעוניין לשלם על כך. לכן באופן זה אפילו אם היינו מדמים דין זה ליורד לשדה חבירו, בכל זאת לא מגיע לו אפילו את הכסף שהניח במדחן, מכיון שהניח זאת עבור עצמו, וכמו כן ידע מראש, שאפילו אם חבירו יהנה מכך הוא לא ישלם לו את התמורה. ומבואר ברמ"א חו"מ (סי' רסד, ד) שבמקרה זה פטור מקבל ההנאה מלשלם עבור ההנאה שקיבל ועי"ש ג"כ בפ"ת (ס"ק ג).

כמו כן על מעשה ראובן מבואר בגמ' ב"ק (נח.) שהינו – מבריה אריה מנכסי חבירו, שבנידון דנן האריה נקרא – פקחי העיריה. ומאחר ובנידון דנן לא היה בטוח שהפקחים יבואו בזמן שהם החנו שם את מכוניותיהם, א"כ נחשב הדבר – שאין ההפסד הכספי של שמעון בטוח, ומבואר שם בתוס' (ד"ה א"נ מבריה ארי וכו') שבמקרה זה פטור מקבל ההנאה מלשלם ואפילו בדיני שמים וע"ש בתוס'.

סימן מח

למי שייכים הרווחים שנגרמו מרכוש הזולת

שאלה

א. בחור שלח עם חבריו לישיבה שטס מאנגליה לישראל את חליפתו, כדי שיניחה בחדרו בפנימיית הישיבה, והשליח הכניסה למזוודתו. כשהגיע המטוס לישראל התברר שהמזוודה אבדה לחברת התעופה הנ"ל שבבעלות גויים, ולכן הסכימו לפצותו עבור החליפה הנ"ל באלף ש"ח למרות שהשווי האמיתי של החליפה היה שלש מאות ש"ח בלבד.

האם צריך השליח לתת לבעל החליפה את כל האלף ש"ח שקיבל תמורת חליפתו שאבדה או שמספיק אם יתן לו עבורה שלוש מאות ש"ח כפי שוויה, ואת שבע מאות השקלים הנוספים רשאי לקחתם לעצמו?

ב. אדם צילם איש ציבור מסויים ללא ידיעתו בעת עשייתו מעשה נכבד, ומכר את התמונה הנ"ל לעיתון מפורסם באלף ש"ח. כעת תובע ממנו המצולם את הכסף הנ"ל, מאחר ושילמו את הכסף עבור פניו ומעשיו של איש הציבור, ואמרו חז"ל, שאין אדם יכול לעשות רווח לעצמו מממונו של חברו. האם הוא צודק בטענתו?

תשובה

א. בנידון השאלה הראשונה, השליח יתן לבעל החליפה שלש מאות ש"ח, ואת שבעת מאות השקלים הנוספים יקח לעצמו.¹

מקורות

למה מותר לנוסע להרוויח מהחליפה של חברו

1. נאמר במשנה בב"מ (לה:): שרב יוסי סובר, שכל רווח שמגיע לאדם

מקורות

מפרתו או מסחורה אחרת ששייכת לחבירו, הרווח הזה שייך לבעל הסחורה ולא לאדם הזר. ולפי"ז היה מקום לומר גם בנידון דנן, מכיון שהביטוח משלם אלף ש"ח עבור חליפתו של המשלח, לכן כל הרווח מחמת זה שייך למשלח ולא לשליח.

אמנם לענ"ד נידון דנן לא דומה לדברי רב יוסי. מכיון שהתבאר בקצות (בסי' שסג סק"ח), שכל טענת בעל הפרה הינה, מכיון שהשואל משלם עבור הפרה שמתה אצלו באונס, לפיכך הפרה עצמה היתה ונשארה שייכת לבעליה גם כשהיא היתה אצל מי ששכר אותה ממנו, וכן גם כשהיא היתה אצל השואל, כי בעל הפרה נתן לאחרים רק את הרשות להשתמש עמה מה שנקרא "קנין פירות" ורק דבר זה קיבל ממנו שוכר הפרה, כמו כן השוכר העביר לשואל ג"כ את זכות ההשתמשות בפרה כפי שהיתה לו בפרה. אמנם הבעלות על גוף הפרה היתה ונשארה כל הזמן שייכת לבעל הפרה. לפיכך, כשהפרה מתה והשואל משלם עבור גוף הפרה, הוא צריך לשלם את שווייה לבעלי גוף הפרה שהוא המשכיר.

והנה בנידון החליפה יש למשלח בעלות על חליפה בשווי שלש מאות ש"ח, שזהו המחיר שקנאה. וכל הסכום שמעבר לכך, איננו שייך כלל לשווי החליפה עצמה, אלא זהו רווח נוסף שנגרם מחמת ההסכם שנעשה בין השליח לחברת הביטוח, מחמת ששילם במחיר כרטיס הנסיעה שלו תשלום גם עבור ביטוח הנסיעה וביטוח המזוודות. והנה בפרטי הסכם שביניהם כתוב, שהחברה תשלם אך ורק למי שביטח אצלה, ובכפוף להחלטת השמאי שמטעמים בלבד, והחלטתו תחייב בין אם הוא יוסיף במחיר השווי ובין אם יוזיל מהשווי.

לאור האמור, לאחר שהמשלח מקבל שלש מאות ש"ח כשווי "הפרה" שלו שזוהי החליפה בנידון דנן – הוא מסתלק מעתה מהעיסקא הנוספת שנעשתה בין השליח לחברת הביטוח בלבד, ושאיננה קשורה כלל למשלח. דהרי אם המשלח יבקש מהם פיצוי כספי על אובדן החליפה – הוא לא יקבל

מקורות

מהם מאומה, למרות שיוכיח בוודאות שהחליפה היתה שלו, מכיון שהם יטענו לו, מעולם לא התחייבנו לשלם למי שלא משלם לנו את דמי הביטוח. לפיכך, אין שום קשר בין הרווח הנוסף שמקבל השליח מהביטוח שניתן רק בגלל דמי הביטוח ששילם, לבין הבעלות של המשלח על חליפתו. וכפי שביאר הקצות שם – שטענת הבעלים ביצד הלה עושה סחורה בפרה שלי קיימת – רק כאשר אדם אחר מקבל את שווי הממון שלו, והבעלים לא יקבלו את ממונם או את שווי. משא"כ לאחר שהבעלים קיבלו את שווי ממונם – אין להם יותר כל קשר על הרווח שנעשה בין אנשים אחרים, מחמת הסכמים שביניהם ושאינם קשורים כלל לבעלות על החפץ. וע"פ זה יתבאר בס"ד יותר דברי האור שמח בהלכות שכירות (פ"ז הל' א) וע"ש.

והנה אע"פ שהיה מקום לומר, שגם את השלש מאות לא יקבל המשלח, כי סכום זה קיבל השליח מהביטוח, והם למשלח לא יתנו זאת, והשליח כלפי המשלח – הינו שומר חנם ופטור על גניבת או אבידת המזודה. אולם ביחס לכך טוען לו המשלח, מאחר וידעתי שיש לך ביטוח על הנזק, לכן על דעת כן שלחתי עמך, כדי שאם יקרה נזק לממון שלי – ביטוח הנסיעות ישלם זאת. אולם כל מה שמעבר לשווי הממון לא השליח ולא הביטוח התחייבו לתת לו אותו, כי למעשה זה לא שייך לו.

למה אין הנוסע ובעל החליפה שותפים ברווח

כמו כן נוסף, שהנידון דנן לא דומה כלל למבואר בשו"ע וברמ"א בחו"מ (סי' קפג, ו) לגבי אם הוסיף המוכר לשליח רווח נוסף עבור הסחורה שקנה, שישנם אופנים שמתחלקים בהם השליח עם המשלח ברווח הנ"ל וע"ש בפרטים.

טעם ראשון – כי בנידון דנן יכול השליח לומר קים לי כשיטת רש"י, הרמב"ן והר"ן שהרמ"א פוסק כמותם, שכאשר המוכר אומר בפירוש שנתן את הרווח לשליח בלבד – הרווח שייך רק לשליח. ובנידון דנן, ברור לנו

ב. בנידון השאלה השנייה, הכסף שייך למצלם בלבד.²

מקורות

שהביטוח נותן את הרווח רק לשליח בגלל ששילם לו עבור הביטוח ולא למשלח שלא התחייב כלפיו מאומה.

טעם שני – שגם לשיטת הרי"ף והרא"ש וע"ש ג"כ בש"ך (ס"ק יב) בט"ז, ובנתיבות בחידושים (ס"ק יג) שנקטו כמותם, כלומר – שתקנו חז"ל בסחורה שיש לה מחיר קצוב, אם הוסיף המוכר סחורה נוספת, שגם אם המוכר יאמר בפירוש שנותן את התוספת לשליח, בכל זאת צריך השליח לחלוק רווח זה עם המשלח. מאחר והרווח הגיע לשליח מחמת ממונו של המשלח שעזמו שילם למוכר עבור הסחורה, ומחמת קשריו ועבודתו עם המוכר. ולכן הם שותפים בגרימת הרווח הזה. משא"כ בנידון דנן הרווח הגיע רק בגלל ממונו של השליח ששילם עבור דמי הביטוח, ושמראש סוכם ביניהם ששווי החליפה לא תקבע לפי מחיר קנייתה בשוק, אלא לפי שומא אחרת שתעשה ע"י השמאי של הביטוח, א"כ נחשב מעתה שווי החליפה – כדבר שאין לו מחיר קצוב, ושבמקרה זה נפסק להדיא שם בשו"ע, שנותנים את הרווח למי ששילם למוכר את הכסף, ובנידון דנן זה מגיע לשליח ששילם לביטוח עבור הביטוח, ושרק לו הם מחוייבים לשלם בכפוף לשומא שלהם.

2. המצלם לא לקח ולא הוציא מהמצולם שום דבר, מה שהיה לו – נשאר ברשותו. נמצא שלא נחסר לו מאומה מגופו. וכבר התבאר לעיל במספר 1, אליבא דהקצות שבאופן כזה, אין את הטענה כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו, כי הפרה שהיא – פני המצולם – היתה ונשארה כל הזמן ברשות בעליה, ומעולם לא יצאה מרשותו. והרווח הממוני שהגיע לצלם, הגיע מחמת הפרה ששייכת לו בלבד כלומר – ממכירת התמונה ששייכת לצלם בלבד. והרי אם המצולם יגנוב תמונה זו ממנו בנוכחות עדים, יצטרך לשלם לו כפל כמו העונש שחייבה התורה כל גנב, נמצא שהתמונה היא פרתו של הצלם ולא של המצולם.

סימן מט

נזק כספי שנגרם מרופא שחזר בו מההסכמים

שאלה

חולה מסוכן שהיה זקוק באופן מיידי לניתוח בחו"ל, ביקש מחבירו שהינו רופא במקצועו להצטרף עמו לנסיעה הנ"ל לצורך השגחה עליו בשעת הנסיעה, וכן כדי שהרופא הנ"ל יוכל להיות לו לעזר רב בהתייעצות עם הרופאים בחו"ל. הרופא הסכים לכך וסוכם ביניהם שהרופא לא יקבל כל שכר עבור עבודתו ועבור נסיעתו עם החולה, אלא שההוצאות הקשורות לנסיעתו ולשהייתו בחו"ל ימומנו ע"י משפחת החולה.

והנה עשר שעות לפני זמן הטיסה, הודיע הרופא לחולה שהחליט שאיננו מצטרף לנסיעה הנ"ל, מאחר והוצע לו לטפל בחולה שהינו עשיר גדול תמורת שכר רב. החולה ניסה להציע לרופא סכום כספי סביר כפי המקובל, אולם הרופא סירב משום שהסכום שהעשיר הבטיח לו היה פי חמש מהסכום המקובל. לפיכך מחמת הלחץ של זמן הטיסה, נאלץ לשכור רופא אחר במחיר פי שלוש מהמקובל.

לאחר שהחולה חזר בס"ד בריא מחו"ל, החליט לתבוע מהרופא הראשון שישלם לו לפחות את הסכום הנוסף ששילם לרופא שנסע עמו מעבר למחיר המקובל, מאחר והוא גרם לו להפסד זה ע"י כך שהודיע לו על ביטול נסיעתו זמן מועט לפני הטיסה. מה הדין?

תשובה

א. ישנה מחלוקת בין רבותינו הפוסקים בנידון של השאלה. לפיכך לא ניתן לחייב את הרופא המוחזק בכספו לשלם לחולה עבור ההפסד

משפטי סימן מט התורה רכה

הכספי שנגרם לו מחמתו.¹

מקורות

1. מבואר במשנה ב"מ (עה:;) שמי ששוכר פועל לעשות עבורו מלאכה בדבר האבד כלומר, שאם הפועל לא יבוא לעשות את מלאכתו בזמן שקבעו עמו – יגרם נזק לבעה"ב, אם לבסוף לא הגיע הפועל לעבודה, ולא היתה לו סיבת אונס לביטול ההסכם, חייב הפועל לשלם לבעה"ב את נזק הכספי שנגרם לו מחמת הפועל. ולכן אם בעה"ב נצרך כדי לא להפסיד את ממונו לשכור מיידית פועלים במחיר יקר יותר – חייב הפועל הראשון לשלם לו את המחיר הנוסף ששילם בעה"ב לפועלים היקרים, מה שמעבר לסכום המקובל בשוק.

והנה פסק הרמ"א בחו"מ (סי' שלג, ה) בשם שו"ת המהרי"ק (שרש קלג, ב) שגם בדבר האבד, אם הפועל סיכם עם בעה"ב לעבוד עבורו בחינם – יכול הפועל לחזור בו למרות הנזק שיגרם לבעה"ב מחמת חזרתו ע"כ.

וכתב על זה הש"ך שם (ס"ק לא) שלדעתו גם אליבא דמהרי"ק, אם לאחר שהפועל אומר לבעה"ב שחוזר בו ממלאכתו, ובעה"ב מוכן כעת לשלם לפועל כסף כפי המקובל בשוק – חייב הפועל מדינא דגרמי לעבוד אצל בעה"ב בדבר האבד, ואינו רשאי לגרום לו נזק, אם בשעתו כששכר את הפועל בחינם, יכל הבעה"ב לשכור פועלים אחרים בשוק באותו מחיר שמציע כעת לפועל. והנה כמו דברי הש"ך מוכח בהגהות אשרי ב"מ (פ"ח סי' א), וכן נקט בספר מחנה אפרים הל' שכירות פועלים (סי' ו) וכן דעת החזו"א ב"ק (סי' כב ס"ק ב).

אולם הנתיבות שם (סי' שלג ס"ק יב בביאורים) נקט שלדעת המהרי"ק, גם אם בעה"ב מוכן לשלם לו כעת כסף עבור עבודתו – פטור הפועל מלעבוד אצל בעה"ב למרות שזה דבר האבד. והטעם לכך הוא – כי המהרי"ק כשפטר את הפועל כתב – שבעה"ב אשם בזה ששכרו בחינם, כי איהו דאפסיד אנפשיה, כי היה צריך להעלות בדעתו שאם לא ישלם כסף לפועל, הוא יכול בכל רגע לחזור בו מעבודתו, כך שסיכון זה קיבל בעה"ב מראש על עצמו,

רכו משפטי סימן מט התורה

ב. אם התחייב הרופא לחולה מראש, שאם לבסוף לא יסע עמו הוא ישלם לו את הנזק הכספי שיגרם לו מחמתו – חייב הרופא לשלם לו את הסכום הנוסף ששילם החולה לרופא שנסע עמו, כלומר, כל

מקורות

ולכן הפועל פטור מלעבוד אצלו, למרות שבעה"ב רוצה לשלם לו כעת כסף כמקובל בשוק. והנה גם המחנה אפרים (הל' שכירות פועלים סי ו) הסכים שכך היא ההבנה בדברי המהרי"ק, אלא שהוא התקשה בדבריו ומסכים יותר להבנת הש"ך.

מה הגדר של פועל בחינם

ונלע"ד לבאר את מחלוקתם. שהם נחלקו מהו הגדר של פועל בחינם, האם חל עליו "דין פועל" כמו כל פועל אחר שמקבל כסף, אלא שיש לפועל בחינם אפשרות לחזור מעבודתו, כל זמן שלא ישלמו לו כסף עבורה ואפילו דבר האבד. אבל אם מוכנים לשלם לו – חל עליו חיוב מדינא דגרמי לא לגרום הפסד ממוני לבעה"ב שסמך עליו כששכרו. כלומר – גם לפועל בחינם יש מחוייבות שלא יגרם מחמתו הפסד לבעה"ב ויש בינו לבעה"ב יחסי עובד ומעביד, ולכן אם בעה"ב ירצה לשלם לו לבסוף כסף – אסור לו לעזוב את עבודתו, וכך סוברים: הש"ך, ההגהות אשרי, המחנ"א והחזו"א.

או שפועל בחינם מהותו – "מתנדב" כלומר, אין בינו לבעה"ב שום קשר יחסי עובד ומעביד, אלא הסכמה שמתי שירצה המתנדב לעבוד – הוא יעבוד עבורו כגמ"ח בלבד. ולכן גם כשהוא עובד לבעה"ב – זה תלוי רק ברצון העובד, האם מעוניין ברגע זה לעשות גמילות חסדים לבעה"ב או לא, נמצא שרק בו תלוי הדבר. ולכן הוא נחשב כמו אדם זר שאינו מחוייב כלום לבעה"ב. וממילא כשם שבעה"ב לא יכול לחייב אדם שעובר ברחוב שיעבוד עבורו תמורת שכר, כדי שממונו לא יפסד, משום שהנ"ל לא חייב לו מאומה, ומעולם לא התחייב לבעה"ב לשום הסכם, הוא הדין המתנדב הנ"ל – לא מחוייב כלום לבעה"ב, וגם כשעובד אצלו, זה לא מחמת התחייבות כל שהיא אליו, אלא כגמ"ח לנזקק שעבודתו תלויה ברצון העובד בלבד.

מקורות

לפי"ז טוען הנתיבות, שזוהי כוונת המהרי"ק כשאמר על בעה"ב ששכר פועל בחינם "איהו דאפסיד אנפשיה" כלומר, אתה לבדך אשם שלקחת וסמכת על אדם שלא מחוייב לך כלום, ונחשב כאדם זר וכהולך רגל ברה"ר, שגם כאשר עובד לך הוא בתקן "מתנדב" בלי שום זכויות וחובות, ואינו נחשב כפועל שלך. לפיכך גם אם תרצה כעת להוסיף לו כסף הוא יטען לך – "פנים חדשות באו לכאן" כלומר – אתה רוצה להפוך אותי מאדם זר ומתנדב למציאות חדשה שהיא – פועל שיש בינו לבעה"ב יחסי עובד ומעביד, אינני מוכן להשתעבד לך, ומעולם לא השתעבדתי לך, ואתה אשם שסיכנת את ממונך עם מתנדב.

והנה מבואר במשנה ב"מ (פה:) ובשו"ע (סי' שלג, ה) שאין הבדל בחיובי פועל בדבר האבד, בין אם נגרם לבעה"ב הפסד ממוני מחמת חזרת הפועל או הפסד אחר כמו תזמורת שביטלה את הופעתה בערב החתונה וכיו"ב וע"ש.

המסקנה ההלכתית בנידון השאלה

לאור האמור בנידון של השאלה, מאחר והתבאר שנחלקו הפוסקים לגבי פועל בחינם שחוזר בו בדבר האבד, למרות שבעה"ב מוכן לשלם לו כעת שכר כמקובל בשוק, לפיכך לא ניתן להוציא מהרופא את ההפסד הכספי שנגרם לחולה מחמתו בניגוד לדעת הנתיבות, ושגם המחנ"א מסכים שזאת כוונת המהרי"ק שהרמ"א פסקו. ולעניות דעתי נראה שזוהי גם המציאות הקיימת בזמן הזה, ושכך היא ההסתכלות של הפועלים בחינם שקוראים לעצמם "מתנדבים" בלבד, שאין להם כל זכויות וחובות כלפי בעה"ב.

למה אין כאן נדר לעני

כמו כן נוסף, שלא היה ניתן לחייב את הרופא לקיים את הבטחתו מדין נדר לעני כלומר, לחולה שבנידון דנן היה עני וזאת מלבד הנידון של הפסד הכסף שנגרם מחמתו כי מבואר בשו"ת המהרי"ק (שרש קלג, ב) שהובא

רכח משפטי סימן מט התורה

מה שמעבר לסכום המקובל בשוק, ואין בהתחייבות הרופא הראשון משום אסמכתא.²

מקורות

להלכה ג"כ בחידושי רע"א יו"ד (סי' רנח סעיף יב) שדן, שיתכן שכל הדין שדיבור לעני יוצר נדר – זה רק באופנים שאין למתחייב טירחא בגופו, אבל אם יש לו טירחא בגופו כמו בנידון דנן, שהרופא נדרש ליסוע לחו"ל ולטפל בחולה במשך מספר שבועות וכו', במקרה זה אין כאן נדר מחמת דיבורו. ורק אם ייעשה קנין ביניהם שמשעבד את גופו למלאכה זו, אז תחול ההתחייבות מחמת הקנין.

למה אין חיוב של גרמי

כמו כן נוסף, שנידון דנן לא דומה למראה דינר לשולחני בב"ק (צט:): ולא יוכל החולה לומר לרופא סמכתי עליך וע"פ הבטחתך הזמנתי כרטיסי טיסה וכל מה שכרוך בהוצאות הניתוח. כי טענה זו שייכת רק כאשר היועץ התחייב לשעבד את גופו ולעבוד למי שסמך עליו, ולכן הוא מבין שסומכים עליו. משא"כ כאן טוען המהרי"ק אדרבה הטענה הינה הפוכה כלומר, טוענים לבעה"ב, איך סיכנת את ממונך על סמך דיבור שאינו מחייב את הפועל לעבוד אצלך. וממילא טוען לו הפועל – הייתי בטוח שבגלל זה – לא תסמוך עלי, ותשכור רופא אחר תמורת שכר, שבאופן כזה גם גרמי של מראה דינר לשולחני פטור.

2. מאחר ואדם יכול לחייב את עצמו בדבר שבממון מה שירצה, ומבואר ברא"ש ב"מ (פ"ה סי' סט) בסוגיה של פרוותא דזולשפט, שיכול אדם לחייב את עצמו לשלם, למרות שאינו חייב – אפילו אם רק נמנע רווח מבעה"ב מחמתו ולא נגרם הפסד ממוני, ואין בזה חסרון של אסמכתא, א"כ כ"ש שמועילה התחייבות לשלם נזק שיגרם מחמתו.

סימן נ

נזקי פועל מחמת כסף שהפקיד בבנק

שאלה

א. בעלים של רשת חנויות שלח עובד בכיר להפקיד בבנק ארבע מאות אלף ש"ח לחשבון החנות שבבנק. חלק מהכסף היה בשטרות כסף וחלק היה בשיקים של הלקוחות. העובד טעה ומסר לפקיד הבנק מספר חשבון שונה, וכתוצאה מכך הכסף הועבר לחשבון אחר. כעבור מספר ימים הבחין בעל החנות בטעות, וכשפנה לבנק ולמשטרה התברר לו, שמקבל הכסף הוציא את כל הכסף שהועבר בטעות לחשבוננו וברח עמו לחו"ל, וכעת לא ניתן למוצאו. מי חייב לשאת בנזק?

ב. מה הדין במקרה דומה, אם העובד נתן לפקיד את המספר הנכון של החשבון, אולם הפקיד טעה והפקידם בחשבון אחר, ועובד החנות לא הבחין בכך, וכשהתגלתה הטעות, לא היה ניתן להציל את הכסף, מי חייב לשאת בנזק?

ג. מה הדין במקרה דומה, אם העובד עשה העברה כספית באמצעות התקשורת האלקטרונית מחשבון החנות לזכות חשבון בנק של אחד מספקי הסחורה, אלא שהפקיד בטעות למספר אחר, והכסף נלקח משם מבלי אפשרות למצוא את הגנב, מי חייב לשאת בנזק?

תשובה

א. תחילה נקדים, שבכל המקרים שע"פ חוקי הבנקים הם צריכים לשאת באחריות – ניתן לגבות את הכסף מהבנק, כי על דעת כן מתעסקים עמם, מאחר והם מתחייבים ללקוחות לשאת בנזק עובדיהם.

הל משפטי סימן נ התורה

אלא שאנו דנים ביחס לחיובי העובד כלפי בעל החנות ששלחו, כאשר לא ניתן לחייב את הבנק.

לגבי השאלה הראשונה, עובד החנות חייב לשלם לבעל החנות עבור כל הנזק הכספי שגרם. ובכלל זה גם עבור השיקים שהופקדו [במידה ולא ניתן להחזירם למפקיד].

ב. לגבי השאלה השנייה, פקיד הבנק חייב לשלם, ובדרך כלל הבנק אמור לשאת בנזק הזה. אמנם אם מסיבות שונות לא ניתן לגבות מהם, אז ביחס לכסף המזומן שהופקד – חייב העובד לשלם. אולם ביחד לשיקים שהופקדו לחשבון זר – מעיקר הדין היה צריך להיות פטור.

אולם לפי המציאות שקיימת הזמן הזה, שהמפקיד חותם על מסמך שבה הוא מאשר את ההפקדה עם כל פרטי ההפקדה כלומר – כולל מספר החשבון שאליו יש להפקיד את הכסף, לפיכך חייב השליח שחתם לשלם למעביד את נזקו גם עבור כספי השיקים שעבדו.

לפי זה מסתבר שלפי הנוהל בזמן הזה, למרות שפקיד הבנק טעה – הוא יהיה פטור מלשלם את הנזק, מאחר והמפקיד אישר בחתימתו את כל הפרטים.

ג. לגבי השאלה השלישית – חייב עובד החנות לשלם לבעל החנות עבור כל הנעשה שנעשה לו.

ובפרט שגם בהוראה טלפונית לפקיד הבנק, נדרש העובד לאשר שנית את כל פרטי ההפקדה לפני ביצועה, ונאמר לו מראש בהקלטה, שכל דבריו מוקלטים ומגובים, כדי למנוע תביעות מהבנק.¹

מקורות

1. למעשה בכל שלושת המקרים שנכתבו בשאלה, לפי המציאות הקיימת בזמן הזה, שתמיד נדרש המפקיד לחתום על מסמך המאשר את הפקדתו עם

משפטי סימן נ התורה רלא

ד. והנה למרות שמעיקר הדין בזמן הזה בכל המקרים כשלא ניתן לגבות את ההפסד מהבנק, חייב השליח לשלם זאת מכספו. אולם ודאי שראוי לבעל החנות לנהוג עם העובד שלו לפנים משורת הדין

מקורות

פרטי ההפקדה, שכוללים גם את מספר החשבון שאליו אמורה ההפקדה להתבצע. לכן אפילו אם בפועל פקיד הבנק מבצע אח"כ את ההפקדה, אולם הוא עושה זאת על פי ציווי המפקיד ובכפוף למסמך שהנ"ל חתם עליו, א"כ יש למפקיד דין של שולחני שע"פ דיבורו נעשית ההפקדה, והוא חייב מדינא דגרמי על כל הנזק שנגרם מחמתו.

כמו כן ביחס לשיקים, אע"פ שקימ"ל בשו"ע חו"מ (סי' שא, א) שאין דין שמירה בשטרות, וממילא על השיקים שהוא קיבל להפקידם אין לעובד דין שומר, ולכן אפילו אם פשע בשמירתם לדעת רוב הפוסקים הוא פטור מלשלם על כך ולמעט שיטת הרמב"ם, והש"ך שם (ס"ק ג) שנקט כמותו]. עכ"פ בנידון דנן, הוא לא נחשב רק כפושע בשמירת השיקים, אלא כמזיק להם בפועל, ומעשהו דומה לשורף שטר חוב של חברו שאומר שמואל, שחייב לשלם מדינא דגרמי. ולכן גם בנידון השאלות האחרות, כאשר השליח הפקיד בידיו את השיקים למספר שגוי, כמו בנידון השאלה השלישית – א"כ נחשב כאן השליח כמו ששרף בידיו את השיקים וכילה אותם מהמשלח, שאז הוא חייב מדינא דגרמי שדומה לגדרי אדם המזיק.

גדר המנהג הקיים בבנקים

ואם הוא רק חתם על המסמך שמאפשר מחמת חתימתו לפקיד הבנק להפקידו במספר החשבון השגוי, או שאמר בטלפון שמאשר לפקיד של הבנק שיפקידו את השיקים במספר השגוי, ואפילו אם תחילה הפקיד הבנק טעה במספר החשבון, אולם לאחר מכן הוא ביקש את הסכמתו של העובד לאשר לו להפקיד למספר השגוי שאמר, ורק לאחר שהעובד אישר זאת – ביצע פקיד הבנק את העברה, א"כ גם כאן ישנו חיוב מדינא דגרמי מגדרי שולחני שטעה או רב שטעה בפסק שלו, ושע"פ דיבוריהם נעשה מעשה המזיק, שהם

רלב משפטי סימן נ התורה

ולמחול לו על כל הנזק או להתפשר עמו על חלק מהחוב, כפי שיראה לנכון, ובפרט כשהדבר נעשה באופן חד פעמי.²

מקורות

חייבים לשלם את הנזק שנגרם מחמתם, כי הם ידעו שסומכים עליהם בלבד, וכך גם נעשים בפועל בזה"ז כל ההפקדות בבנק.

לפיכך לענ"ד בכל האופנים והמציאויות השונות הקיימות בזמן הזה – חייב העובד מדינא דגרמי לשלם גם בדיני אדם עבור הנזק שנגרם לבעה"ב מחמתו.

אמנם אם הסיכום של הפועל עם בעה"ב או מנהל העבודה שלו, שהוא לא צריך לבדוק את דפי ההפקדות, אלא הוא לוקח את העתקי הדפים שעליהם חתם בבנק ומעבירם להנהלת החשבונות של העסק, וכך עשה הפועל גם בנידון דנן, במקרה זה הוא פטור מלשלם על הנזקים, מאחר והאחריות לבדיקת המסמכים חלה על הנהלת החשבונות בלבד.

2. על פי המבואר בשו"ת חוות יאיר (סי' קו) וע"ש מה שכתב בסוף התשובה הנ"ל. וכמדומה שכך נוהגים גם בזמן הזה, ברוב המקרים, כשהתקלה נעשתה באופן חד פעמי, ועל כל פנים מנסים לכל היותר להתפשר ולא למצות את הדין עם הפועל, מאחר ולא התכוון במזיד להזיק לבעה"ב, אלא נחשב שפשע במלאכתו מחמת חוסר זהירות הנדרשת.

סימן נא

חיוב תשלומים לפועל כשהמעביד ברח

שאלה

אדם שכר קבלן קנין לבנות עבורו מאה מ"ר. הקבלן הנ"ל שלח לביתו פועלים מיקצועיים כמו: חשמלאי, רצפים, מסגרים וכו' ובעה"ב שילם מראש לקבלן את רוב עלות העבודה כפי שסוכם ביניהם. באמצע העבודה הקבלן ברח לחו"ל מבלי לגמור את העבודה, וכן לא שילם לפועליו את רוב הכסף שחייב להם.

כעת תובעים הפועלים מבעה"ב את שכרם, מכיון שהוא נהנה מעבודתם, מאחר והשביחו לו את שוויות דירתו. אולם בעה"ב טוען להם, אני לא שכרתי אתכם, ודעתכם היתה כשבאתם לעבוד אצלי, שרק הקבלן ישלם לכם את שכרם ולא אני, לפיכך מעולם לא התחייבתי לכם עבור עבודתכם. מה הדין?

תשובה

א. אם בעה"ב חייב עדיין כסף לקבלן עבור העבודות שעשה לו – חייב בעה"ב לשלם את יתרת החוב הנ"ל לפועלים מדין שיעבודא דרב נתן. קבלת הכסף לפועלים תעשה לאחר שיוכיחו בודאות שעדיין הקבלן חייב כסף עבור עבודתם בדירת בעה"ב.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' בכתובת (יט.) ובעוד מקומות, וכך נפסק בשו"ע חו"מ (סי' פו) שרב נתן חידש מהפסוק "ונתן לאשר אשם לו" שאם למשל ראובן הלוח כסף

רלד משפטי סימן נא התורה

ב. אם בעה"ב שילם לקבלן את מלוא הסכום עבור העבודה שנעשתה בביתו – פטור הבעה"ב מלשלם סכום נוסף לפועלים או לספקי הסחורה עבור העבודה או הסחורה שהושקעה בבית בעה"ב, למרות שיש לבעה"ב הנאה ממונית מעבודתם ומהסחורה שסופקה לו.

ונראה לענ"ד, שגם אם מוכרי הסחורה לקבלן התנו עמו במפורש, שכל זמן שהם לא יקבלו את מלוא התמורה הכספית עבור הסחורה שסיפקו לו, הסחורה נשארת עדיין שייכת להם, גם במקרה זה הם לא יהיו רשאים לקחת את הסחורה מבית בעה"ב. ואפילו אם ירצו לשלם לבעה"ב את הסכום ששילם לקבלן עבורה, ובפרט שנידון כזה אינו מציאותי, כי הספקים לא ירצו לשלם פעמיים עבור סחורתם.²

מקורות

לשמעון, ושמעון הלזה כסף ללוי, ואין לשמעון כסף לשלם לראובן, שיכול ראובן לפנות ישירות ללוי בעל כורחו של שמעון ושל לוי, ומעתה לוי הוא החייב לראובן. ואין הבדל אם החוב של לוי לשמעון קדם לחוב של שמעון לראובן או שנעשה מאוחר יותר. כמו כן אין הבדל אם החוב של לוי לשמעון וכן החוב של שמעון לראובן נעשו מחמת הלואה או מסיבות אחרות כגון: חיוב של שכירות דירה, שכר עבודה או מחמת שקנה ממנו חפץ או דירה וכיו"ב. אמנם צריך שיהא ברור, ששמעון לא שילם את חובו לראובן, וגם שאין לו כסף או נכסים לשלם את החוב הזה.

לפיכך מהרגע שתבע ראובן את לוי לשלם לו את מה שחייב לוי לשמעון מחמת שעבודא דרב נתן, אם לוי מודה לעובדות שטוען ראובן או שביה"ד קבע שתביעתו מוצדקת – אסור ללוי לפרוע לשמעון את חובו, ואם למרות זאת פרע לו את חובו, וראובן לא יוכל לגבות זאת משמעון – נשאר לוי חייב עדיין לראובן את הסכום ששילם לשמעון.

2. אם בעה"ב שילם לקבלן עבור העבודה ועבור הסחורה שקיבל ממנו, נמצא שכעת הוא לא חייב יותר כסף לקבלן, א"כ אין כאן את הדין של שעבודא דרב נתן. אלא שהפועלים תובעים את בעה"ב שישלם להם שכר

מקורות

עבודת מדין נהנה, וכלפי טענה זו טוען להם בעה"ב, מאחר ולא אני שכרתי אותכם לעבוד אצלי, נמצא שאני לא התחייבתי לכם שכר עבור עבודתם. ומדין "נהנה" שנגרם לי מחמת עבודתכם, הרי פסק הרמ"א חו"מ (סי' רסד, ד) וכן בפתחי תשובה שם (בס"ק ג), שאם אדם גרם הנאה ממונית לחבירו, אולם עשה זאת עבור עצמו או עכ"פ לא השקיע את כספו או עבודתו על מנת שמקבל ההנאה ישלם לו אח"כ תמורה כספית – פטור הנהנה מלשלם לנותן ההנאה כל תשלום, מאחר והנ"ל מראש לא עבד כדי לקבל ממנו שכר. ולפי"ז גם בנידון דנן טוען בעה"ב, עבדתם אצלי רק על מנת שהקבלן ששכר אותכם הוא ישלם לכם עבור עבודתם ולא אני, לכן כשהוא ברח עם הכסף או פשט את הרגל, לא נוצר כעת חיוב חדש כלפי.

כמו כן מבואר בגמ' ב"מ (עו.), שאם השליח ששכר את הפועלים אמר להם ששכרם על בעל הבית בלבד – הוא פטור מלשלם להם את שכרם גם אם בעה"ב לא שילם לבסוף מאומה, משום שעל דעת כן הם הסכימו לעבוד.

מי נחשב הבעלים של חומרי הבניה

וביחס לכלים הסניטרים, מרצפות וכל שאר הסחורה שהקבלן קנה מספקים ומחנויות והשקיע אותם בביתו, טוען בעה"ב לספקים. אם מכרתם אותם לקבלן כדי שישקיע זאת בעבודות הבניה שלו, א"כ דעתכם מראש היתה, שהקבלן רשאי לעשות עם הסחורה שקנה מה שירצה והמקח חל, אלא שהוא חייב לכם כסף כמו כל קונה באשראי, א"כ ודאי שאין לכם טענה עלי, כי מראש הסכמתם שהקבלן ישקיע את הסחורה היכן שירצה, כי היא נהפכה להיות אחרי המקח – סחורה שלו בלבד, והוא נשאר חייב לכם כסף תמורתה, ולכן יש לכם דין ודברים עם הקבלן בלבד בכל מה שקשור לחוב הכספי שהנ"ל חייב לכם, אולם אין לכם יותר כל קשר לסחורה שנקנתה מכם כדין ובהסכמתכם.

מקורות

תקנת השוק בחפצים גנובים

אולם גם אם סיכמתם מראש עם הקבלן, שכל זמן שהוא לא משלם לכם את התמורה המלאה עבור הסחורה שקנה – הסחורה עדיין שייכת לכם וכו', א"כ נמצא שהקבלן נקרא לכל היותר גנב מאחר וברח מבלי לשלם עבור הסחורה שלקחה, ושמכרה אח"כ לבעה"ב תמורת הכסף שסיכם עמו. והרי קימ"ל שחז"ל תקנו, שאם אדם גנב חפץ ומכרו לאדם אחר ולא ידע הקונה שהחפץ גנוב, אז למרות שהנגנב לא התיימש עדיין מהחפץ הגנוב, בכל זאת עשו חז"ל "תקנת השוק", שהנגנב צריך לשלם למי שקנה מהגנב את הסכום שהקונה שילם לגנב תמורתה. כי אחרת אף אדם לא יקנה סחורה בשוק, מאחר שיפחד שאולי הסחורה היא גנובה והבעלים שלה הם עדיין לא התיימשו ממנה, וממילא כשידע הנגנב מי הוא האדם שקנה את הגניבה, יוכל להוציא אותה ממנה מבלי לשלם לו מה ששילם עבורה, כמו הדין המקורי שהתורה קבעה, ולכן יהיו האנשים נמנעים מלקנות סחורות בשוק.

לפיכך תיקנו חז"ל "תקנת השוק" כלומר, תמיד הנגנב יצטרך לשלם לקונה מהגנב מה שהנ"ל שילם לגנב עבור הגניבה, כך שהקונים לא יפסידו את כספם לריק. ועיין בשו"ע חו"מ (סי' שנו, ב) את הפרטים ביחס לתקנה זו. לפיכך גם בנידון דנן אומר בעה"ב לספקי הסחורה, קודם תשלמו לי מה ששילמתי לקבלן עבור סחורה זו, ואח"כ נדון האם נחשב הקבלן ביחס לסחורה הנ"ל כגנב, ואז לאחר התשלום תקבלו אותה ממני. וכמובן שהם לא יסכימו לכך, ובפרט שישנם דברים כמו: מרצפות, מלט וכו' שלא ניתן להוציאם בחזרה.

כמו כן יתכן, שכל הסיכום ביניכם הוא, שאם הסחורה תהיה עדיין ברשותו – יוכלו לגבות אותה ממנה, אבל אם הוא ימכרנה לאחרים, וכ"ש אם יבנה אותה בדירה של הלקוחות שלו – לא תהיה לכם כל טענה כלפי מקבלי הסחורה אלא רק כלפי הקבלן שקנה זאת מכם. מאחר והקבלן השתמש בסחורה כדין וידעתם שעל דעת כן הוא קונה זאת מכם, א"כ אין

משפטי סימן נא התורה רלז

מקורות

לו דין של גנב על הסחורה שקיבל אותה מכם מדעתכם, ואפילו אם לא ישלם לכם לבסוף עליה, אלא דינו כאדם שחייב לכם כסף. ולכן לא תוכלו להוציא את הסחורה הנ"ל מהלקוחות שלו, אפילו אם תרצו לשלם להם כסף. ולא שייך כאן תקנת השוק שתיקנה – רק אם היה גונב את הסחורה עצמה, משא"כ בנידון דנן הוא קיבלה מכם ברשות, וידעתם שהוא יעבירנה לאנשים אחרים שאין להם כל התחייבות כלפיהם ולכן אין לכם כל טענות כלפיהם, ומסתבר לענ"ד שהצד השני הוא העיקר והנכון.

אמנם מקובל בזמן הזה, שברכישת כלי חשמל או רהיטים וכדומה שהינם מוצרים ביתיים שנשארים בבית הקונה, כתוב בחשבונית שהמוצר שנמכר הינו רכוש המוכר עד תום התשלום. אולם בחומרי בניה מכיון שלאחר ההשתמשות עמדם, בדרך כלל לא מצוין דבר כזה. לפיכך אם אכן המוכר לא ציין זאת בחשבונית – המוצרים שנמכרו שייכים לקבלן, ורק הוא חייב לשלם למוכר.

סימן נב

כיצד מחשבים רווחי קבלן בנין

שאלה

קבלן קיבל עבודה לבנות בנין עם כמה קומות, וקבע עם בעל הבית ששכרו יהיה חמש עשרה אחוז מעלות הבניה (שיטת - קוסט פלוס). כלומר, אם הבניה תעלה בסך הכל חמש מליון ש"ח, יקבל הקבלן שבע מאות וחמישים אלף ש"ח.

והנה לצורך עבודתו שוכר הקבלן קבלני משנה לבצע עבורו עבודות שונות בבנין כמו: קבלני ריצוף, אלומניום, חשמל וכדו'. בגמר עבודת הבנין נוצרו לקבלן שתי שאלות כדלהלן:

א. עם קבלן החשמל שהיה גוי סיכם, שיקבל עבור עבודתו שבעים אלף ש"ח. אמנם בפועל הנ"ל קיבל רק ארבעים אלף ש"ח. והיתרה בסך שלושים אלף ש"ח שכח הקבלן הגוי לבקש למרות שעברו מאז ששה חודשים, ומסתבר שאבדו לגוי המסמכים על עבודתו, ולכן שכח מהחוב הנ"ל.

האם מגיע לקבלן הראשי מבעה"ב חמש עשרה אחוז מהעבודה שנעשתה עבורו שהיתה בשווי שבעים אלף ש"ח, או שיקבל את אחוזיו רק מארבעים אלף ש"ח, כפי הסכום ששולם בפועל לקבלן החשמל.

ב. הקבלן הראשי סיכם בתחילת העבודה עם הרצף שיקבל עשרים אלף ש"ח עבור עבודתו. אולם במהלך העבודה התווכח בעה"ב עם הרצף על טיב עבודתו, וסיכם עמו לבסוף שיקבל רק חמש עשרה אלף ש"ח עבור עבודתו.

לפי איזה סכום יקבל הקבלן הראשי את אחוזי הרווח?

תשובה

א. בשאלה הראשונה, הקבלן יקבל את אחוזי הרווח לפי שבעים אלף ש"ח, כי זהו הסכום ששווה העבודה שעשה עבור בעה"ב.¹

מקורות

1. מחיר הבניה הינו כולל את כל הסכום שהתחייבו לשלם עבור הבניה, כי לאחר שנעשתה העבודה, זוהי השוויות הממונית שקיבל בעה"ב עבור עבודתם. ולכן בנידון השאלה הראשונה, קיבל בעה"ב עבודה בשווי שבעים אלף ש"ח, וביחס לסכום זה חל הסיכום שלו עם הקבלן הראשי לשלם לו חמש עשרה אחוז רווח מעלות הבניה. זאת אומרת, כמה ששווה לבנות את הבנין בכפוף למה שהושקע בפועל בבנין.

לפיכך אע"פ שהחוב שנשאר לקבלן החשמל בסך שלושים אלף ש"ח עדיין לא שולם לו, אולם הרי הגוי שעבד – תמיד יכול עוד לתבוע זאת מהקבלן הראשי שהזמין ממנו את העבודה, ומעולם לא פקע או נמחל חיוב זה. אולם מאחר והחיוב על הקבלן הראשי להזכיר לגוי על קיום החוב הזה, נובע מדין השבת אבידה, ומאחר ומבואר בשו"ע חו"מ (סי' רסו, א) שאסור להשיב אבידה לגוי אא"כ רוצה המשיב לקדש שם שמים, ומאחר ובנידון דנן לא מעוניין הקבלן לקדש שם שמים, לכן אינו מחויב להזכיר לגוי מהחוב הנ"ל שמגיע לו. אולם ביחס לחיוב שישנו בין בעה"ב לקבלן הראשי לשלם לו חמש עשרה אחוז מעלות הבניה, כלפי החישוב של עלות הבניה, מהותה – כל העבודה המסתכמת בסך שבעים אלף ש"ח שנעשתה בבנין הזוה מחמתו ועבור בעה"ב, ולכן שווי כספי כזה קיבל בעה"ב מחמת הקבלן הראשי, לפיכך לפי סכום זה על בעה"ב לשלם לקבלן את רווחיו.

מה הדין כשבעה"ב פשט את הרגל

הוא הדין אם סוכם מראש עם הפועלים, שבעה"ב ישלם להם את שכרם ולא הקבלן הראשי שהזמינם לעבודה, ובעה"ב סיכם עם הקבלן שישלם לו חמש עשרה אחוז מהסך הכולל של עלות הבניה. ולבסוף הבניה הסתכמה במליון ש"ח, אולם בעה"ב פשט את הרגל ושילם לפועלים רק מאתיים אלף

ב. בשאלה השניה, הקבלן יקבל את אחוזי הרווח לפי חמש עשרה אלף ש"ח, מאחר ולפי הסיכום הסופי שנעשה עם הריצף – כך שווה עבודתו.²

מקורות

ש"ח, אבל ממקום מחבואו הוא התקשר לקבלן הראשי ואמר לו, שהוא מוכן לשלם לו את חובו.

גם בנידון זה נלע"ד שבעה"ב חייב לשלם לו מאה וחמישים אלף ש"ח, מאחר שזהו הרווח המגיע לקבלן עבור העבודה שנעשתה בבנין מחמתו, וזאת למרות שבפועל בעה"ב שילם לפועלים רק מאתיים אלף ש"ח, ולפי"ז לכאורה היה צריך להיות שהקבלן יקבל רק שלושים אלף ש"ח שבכך מסתכם החמש עשרה אחוז ממאתים אלף ש"ח.

אלא שהתשובה לכך היא, שהרווח הקבלני הינו משווי התוצרת הסופית שקיבל בעה"ב, ואין לזה כל קשר כמה שולם בפועל לפועלים, כי גם אם שולם להם רק חלק משכרם, עדיין נשאר החיוב לשלם להם את כל שכרם כפי שסוכם עמם, וחיוב זה לא פוקע גם אם הפועלים לא תבעו אותו או שאין להם ממני לתובעו כגון, אם בעה"ב ברח או שאבדו להם המסמכים ואינם יודעים מהי היתרה שנשארה. שבמקרה האחרון אם הפועל היה יהודי ויודע הקבלן או בעה"ב כמה חייבים לו – היו חייבים לשלם לו את יתרת החוב מדין השבת אבידה. אולם אם הפועל הנ"ל הינו גוי – אין חיוב להשיב לו, ואע"פ שהגוי רשאי תמיד כשימצא את מסמכיו לגבות את החוב שמגיע לו.

2. למרות שהסיכום הראשוני שנקבע בין הקבלן הראשי לקבלן המבצע הוא הקובע והמחייב את שני הצדדים לקיימו, אולם מאחר ובפועל הסכים הקבלן המבצע במשך העבודה להוריד מסיבות שונות את מחיר עבודתו כלומר, שגם לגביו – השווי הכספי של עבודתו עבור בעה"ב הינו זול יותר, וזהו הסכום שחייבים לשלם, לכן מעתה סכום זה נחשב השווי הכספי שקיבל בעה"ב בבנין מאותו פועל, ולכן הקבלן הראשי יקבל את רווחיו לפי סכום זה בלבד.

משפטי סימן נב התורה רמא

מקורות

ונבאר יותר בס"ד, שכאן ההורדה במחיר היתה משום שטיב העבודה הוא פחות טוב מהנדרש. והתשלום מחושב רק לפי ערך העבודה שנעשתה בפועל, ולא לפי ערך העבודה שהיתה צריכה להיות בסיכום הראשוני.

סימן נג

תשלום לחזן עבור תפילות שהתפלל בחוזקה

שאלה

אדם ערירי שאין מי שיאמר אחריו קדיש, גר ביישוב קטן, וסיכם עם בעל תפילה ידוע בבית הכנסת שבו הוא מתפלל, שהנ"ל יתפלל לאחר פטירתו לעילוי נשמתו במשך כל השנה כשליח ציבור, בכל שלושת התפילות ביום כולל אמירת כל הקדישים שבתפילות, וכולל בשבתות ויו"ט, וזאת בתמורה לחמשת אלפים ש"ח לחודש. כמו כן סוכם ביניהם, שהכסף בסך ששים אלף ש"ח עבור התפילות לכל השנה, יהיה מופקד בידי הרב של היישוב, והוא יתנו לחזן בסוף השנה אם הנ"ל יעמוד בסיכום הזה.

ואכן החזן הנ"ל מילא בשלימות את קיום ההסכם, ולכן אפילו בימים מסויימים כשגבאי בהכנ"ס אמר לו לא להתפלל באותו יום כי יש יא"צ לאחד מהמתפללים והוא ע"פ ההלכה קודם – החזן לא התייחס אליו, ונעמד להתפלל כשליח ציבור כדי לא להפסיד את השכר שהובטח לו.

עם תום השנה כשביקש החזן מהרב את שכרו שהופקד בידו, השיב לו הרב, מכיון שע"פ ההלכה נהגת שלא כשורה באותם הימים כשלא איפשרת לבעלי היא"צ להתפלל, לפיכך צריך לקזז משכרך לפחות את אותם הימים, ואולי כרב עלי לקנוס אותך שתפסיד את כל הכסף או מחציתו. מה הדין?

תשובה

א. מגיע לחזן את כל השכר שהובטח לו כלומר – ששים אלף ש"ח, ואין לקזז משכר זה מאומה וזאת למרות שהחזן נהג בימי היא"צ של מתפללי ביהכנ"ס בניגוד להלכה.

משפטי סימן נג התורה רמג

ב. נוסף עוד, שאם החזן היה נוהג כהלכה ומאפשר לבעלי היא"צ להתפלל כשליחי ציבור והיה אומר עמם את הקדיש בלבד – לא היה מפסיד מאומה משכרו.

כמו כן, אם בבהכנ"ס הנ"ל נוהגים כמנהג ליטא והישיבות, שרק אדם אחד אומר את הקדיש, וממילא בתפילות מנחה וערבית לא היה יכול לומר אפילו קדיש – בכל זאת לא היה מפסיד את שכרו!¹

מקורות

1. כתב החת"ס בשו"ת יו"ד (סי' שמח) שאם מגיע ע"פ ההלכה למי שיש לו חיוב כמו יא"צ להתפלל כש"צ ואדם אחר לקח זאת, כל הקדישים שיאמרו בבהכנ"ס הנ"ל באותו היום, יחשבו בשמים לזכות הנפטר שהגיע לו ע"פ הדין שקרובו יאמר את הקדיש. נמצא שהנפטר שזכה ע"פ הדין בקדישים של אותו היום, לא יפסיד מכל הזכויות שיש לנפטר מחמת אמירת הקדיש, למרות שאדם אחר יאמר זאת עבור נפטר אחר.

ולפי"ז לכאורה ודאי שלא הועיל כלום הש"צ שלקח בחזקה לומר קדיש עבור מי ששכרו, כי הקדישים שאמר הועילו רק לנפטר שהיום היא"צ שלו ולא לאותו ערירי, וא"כ לכאורה צודק הרב, שצריך לקזז משכרו לפחות את אותם הימים שלא נחשב שהתפלל עבור הערירי.

הסיבות שמחמתן לא ניתן לקזז משכר החזן

אמנם לענ"ד בנידון דנן לא ניתן לקזז מאומה משכרו, למרות שנהג בניגוד להלכה וישנם מספר טעמים לכך כדלהלן:

א. גם אליבא דהחת"ס, מכיון שהנפטר הערירי היה ממתפללי בהכנ"ס הזה, וידע שישנם אנשים שכשיש להם יא"צ במשך השנה, הם מתפללים כשליחי ציבור כמו שמבואר בהלכה, ולמרות זאת הוא לא אמר לשליחו שבאותן הימים הוא יתפלל כש"צ בבהכנ"ס אחר, אם כן ודאי שהוא הסכים מראש שרק באותם הימים שניתן ע"פ ההלכה להתפלל בבהכנ"ס הנ"ל עבורו, בהם צריך אותו חזן להיות ש"צ ולא בימים שאינו רשאי, וא"כ על

מקורות

דעת כן נשכר אותו החזון על ידו. ולכן גם אם אותו חזון לא היה מתפלל באותם הימים – אסור היה לנכות משכרו מאומה, וכ"ש אם התפלל שם – לא יגרע הדבר משכרו, ולמרות שנהג שלא כדין.

ב. ישנם פוסקים כמו האג"מ ועוד, שסוברים שמי שאומר קדיש עבור נפטר מסויים והציבור עונה מחמת זה על הקדיש ומשבח את הקב"ה – לא יפסיד אותו נפטר שאומרים עבורו את הזכות הזו. וחלקם אומרים שזה יועיל לשני הנפטרים כלומר, גם לנפטר שיש לו יא"צ באותו היום וגם עבור הנפטר שאמרו למענו את הקדיש.

ג. החת"ס כתב את תשובתו לאור מה שהיה נהוג בקהילות אשכנז ובפרט ע"פ מנהגי פרנקפורט שהעתיקים אח"כ להונגריה, שרק אדם אחד אומר את הקדיש וכך נהוג בזה"ז בישיבות הליטאיות ובקהילות שממשיכות לנהוג כמנהגי אשכנז או כמנהגי רבינו הגר"א זצ"ל.

אולם ברוב בתי הכנסת בזמן הזה הן של בני ספרד, והן של בני אשכנז כמו בקהילות חסידיות או בבתי כנסת איזוריים בעיר או במקום ישוב מבודדים, נוהגים שכל בעלי החיוב אומרים ביחד את הקדיש. וממילא אע"פ שאותו חזון נהג באלימות ולא איפשר לבעלי החיוב להתפלל כש"צ, ולמרות שכתב הרמ"א ביו"ד (ססי' שעו) שיעקר התועלת לנפטר זאת התפילה כש"צ, ויש לכך עדיפות על אמירת הקדיש שתקנוה עבור יתומים קטנים שאינם יכולים להתפלל כשליחי ציבור וע"ש. אולם ודאי שיש עדיין תועלת גדולה גם מאמירת הקדיש בלבד ע"י אנשים מבוגרים, ואע"פ שאינה באותה חשיבות כמו התפילה של השליח ציבור, וע"ש ברמ"א בתחילת סעיף ה מה שהביא ממדרשי חז"ל בשבח אמירת הקדיש.

לפיכך מאחר ובאותו בהכנ"ס הנמצא בישוב הקטן ודאי שנוהגים שכל בעלי החיוב אומרים ביחד את הקדיש, נמצא שבעלי היא"צ ג"כ אמרו את הקדיש ביחד עם השליח ציבור, וא"כ הם גרמו זכויות לנפטר שעבורו הם

משפטי סימן נג התורה רמה

מקורות

אמרו זאת, וגם הש"צ שאמר את הקדישים עבור העירי הנ"ל, הוסיף לו זכויות בשמים, וכפי הנהוג לומר באותו בהכנ"ס. ולכן גם אליבא דהחת"ס בבתי הכנסת שהמנהג שכולם אומרים קדיש ביחד – יקבלו שכר כל הנפטרים שעבורם אומרים את הקדיש, וכבר כתב הרמ"א שם וז"ל: ולענין קדיש זו – הולכים אחר המנהג ע"כ.

סימן נד

מלמד בתלמוד תורה שמוכר גם ממתקים

שאלה

מלמד בשעות הבוקר בתלמוד תורה בכיתות הגבוהות, החל לעבוד בשעות אחר הצהרים בחנות לממכר ממתקים. כשנודע הדבר להנהלת הת"ת, היא דרשה ממנו להפסיד את עבודתו בחנות הנ"ל, כי זה מזיק לשמו הטוב של הת"ת. וכמו כן, מחמת עיסוק זה תלמידיו לא מעריכים את דמותו כאיש חינוך, ולכן לא מקבלים ממנו מה שמלמד.

אולם המלמד טוען, מכיון שיש לו חובות כספיים רבים, ומאחר והדבר לא מונע ממנו ללכת לישון בזמן ולהכין את השיעור כראוי, לפיכך הוא מעדיף לקיים את דברי חז"ל: שעדיף לפשוט נבלה בשוק כדי להתפרנס ולא להזדקק לצדקה מהבריות. ובפרט שלא הותנה מראש בזמן שקיבלוהו לעבודה, שאסור לו לעבוד כמוכר בחנות. מה הדין?

תשובה

א. בנידון השאלה – הנהלת הת"ת צודקת בטענתם. אולם אם המלמד הנ"ל מלמד בכיתות הגן, יתכן שלא ניתן למנוע ממנו את עבודתו בחנות לממתקים, וצריך לדון בכל מקרה לגופו, לפי המנהג בשאר תלמודי התורה באותה העיר וכיוצא בכך.¹

מקורות

1. אם העובדות נכונות, ואכן מקובל בהנהלות תלמודי התורה או עכ"פ כך

מקורות

התלמידים חושבים וואפילו אם הם טועים, שמי שמלמד גמרא ומפרשיה בכיתות הגבוהות צריך להיות אישיות נכבדת, ואם ימכור ממתקים בחנות זה מבזה את עצמו, וממילא התלמידים לא יעריכו אותו ולא יקבלו ממנו מוסר ויראת שמים, במקרה זה רשאית הנהלת הת"ת לומר למלמד, שאפילו אם ע"פ ההלכה מותר לך, אולם אנחנו שכרנו אותך כפועל ללמד כראוי את התלמידים, ואם נוצר מצב שאינך יכול לעשות זאת, א"כ על דעת כן לא שכרנו אותך, והשכירות בטלה, ולכן ידם על העליונה.

האם מותר לת"ח לעבוד במקום שאינו מכובד

והנה גם לעצם טענת המלמד שמותר לו לעשות כך ע"פ ההלכה, לכאורה יש לעיין בזה, שהנה בשו"ת חוות יאיר (סי' רה) דן האם מותר לתלמיד חכם לנגן בחתונות כדי לשמח חתן וכלה, למרות שמבזה את עצמו וכבוד תורתו. והנידון לאיסור הוא, בגלל דברי הרא"ש שהובאו להלכה ברמ"א חו"מ (סי' רסג, ג) לגבי ת"ח שמצא שק כבד בשוק, ואם החפץ היה שייך לו – לא היה נוטלו ומוליכו עמו ברשות הרבים, שבמקרה כזה פטרה אותו התורה מלהשיב את האבידה שנאמר – "והתעלמת" ודרשו חז"ל, שישנם מקרים שמותר להתעלם מהשבת האבידה כמו – זקן ואינה לפי כבודו. ונחלקו שם הרמב"ם והרא"ש, אם הת"ח רוצה לנהוג לפני משורת הדין ולהשיב, האם מותר לו, שהרמב"ם מתיר לו וכך פסק שם השו"ע, ואילו הרא"ש – אוסר עליו, כי איננו בעלים לבזות את התורה, אלא אם הוא רוצה לנהוג לפני משורת הדין, ישלם למאבד את הפסדו מכספו הפרטי, וכך פסק שם הרמ"א.

ולפי"ז מאחר וזהו ספיקא דאורייתא כיצד לנהוג, דן החו"י שם בתשו', האם לפי הרא"ש יהיה מותר לת"ח לבזות את עצמו ולנגן בתזמורת בחתונה, ומסקנתו היא – שגם לפי הרא"ש רק במצוות שבין אדם לחבירו כמו השבת אבידה, פריקה וטעינה שם – אסור לו לבזות את תורתו, משא"כ כשעושה

מקורות

זאת לצורך כבוד ה' ולקיום מצוות שבין אדם למקום מותר, וע"ש שדן ג"כ אם יש נפ"מ אם עובד בחינם או תמורת שכר.

עב"פ לגבי כל תלמיד חכם, שגם מוכר ע"י תלמידיו כת"ח וכו', מאחר ובמכירת הממתקים אין כאן קיום מצוה שבין אדם למקום, יש לדון האם מותר לו לבזות את כבוד התורה בשביל פרנסתו. כלומר, למרות שמוכר בגלל הצורך לפרנסתו, אולם אם לא היה לו שום היכי תמצי אחר להתפרנס – אז היינו צריכים לדון להיתר. משא"כ בנידון דגן לגבי המלמד בתלמוד תורה, הרי יכול להתפרנס במקומות אחרים, כמו: ללמד בת"ת אחרים אחרי צהרים, ללמד שיעורים פרטיים או למכור או לעבוד באופנים אחרים שאינם ממעטים מכבודו, כגון שאינו חשוף בהם לבני רה"ר שידעו מה מעשהו וכו', לפיכך לכאורה אין שום היתר לבזות את כבוד התורה שלו, אפילו אם דבר זה לא היה מפריע ללימודו בתלמוד תורה וצ"ע. לפי"ז כ"ש כעת שזה מפריע ומגרע מיכולתו ללמד כראוי, שבמקרה כזה למרות הדוחק שלו, למוד תורה של התלמידים עדיף.

סימן נה

רווח כספי מאיסוף הספרים שבבהכנ"ס

שאלה

בבית הכנסת השכונתי נערמו על השולחנות במהלך השבת והיו"ט שאחריו ספרי קודש רבים, כך שהגבאי הקבוע הודיע שאין בכוחו לסדר זאת. אחד מהמתפללים הציע לגבאי שהוא מוכן לדאוג לסדר את הספרים במקומו תמורת מאתיים ש"ח שישולמו לו מכספי ביהכנ"ס והגבאי הסכים לכך.

בצאת החג לאחר תפילת ערבית, עלה אותו מתפלל לבימת ביהכנ"ס ודיבר בהתלהבות על קדושת ביהכנ"ס וכיבוד ספרי הקודש, ולבסוף ביקש שכל אחד מהמתפללים יקח חמישה ספרים ויכניסם למקומם בארון. ואכן, כעבור רבע שעה כל ספרי הקודש הונחו בארונות הספרים.

כעת מבקש המתפלל מהגבאי את שכרו בסך מאתיים ש"ח. אולם הגבאי טוען לו, שדעתו כשסיכם עימו על שכרו היתה, שאותו מתפלל יסדר לבדו את הספרים, אולם לבסוף כל מתפללי ביהכנ"ס עשו זאת, ועל דעת כן לא התחייב.

לעומת זאת טוען המתפלל, לא התחייבתי לך שהספרים יסודרו במקומם רק על ידי, אמרתי שאדאג לכך שהספרים יסודרו כראוי בארונות תמורת מאתיים ש"ח, וכך אכן עשיתי, לפיכך מגיע לי את שכרי.

הצדק עם מי?

תשובה

א. המתפלל צודק, לפיכך צריך גבאי ביהכנ"ס לשלם לו מאתיים ש"ח מקופת ביהכנ"ס.¹

מקורות

1. מהות העבודה של סידור ספרי הקודש הינה – קבלנות. כלומר, התשלום הוא עבור התוצאה בלבד ולא משנה כלל מי עבד או כמה שעות עבדו. לפיכך, מאחר וסוכם עם הגבאי שתמורת סידור הספרים הוא ישלם לאותו מתפלל מאתיים ש"ח, ואכן המתפלל הנ"ל דאג לסידור הספרים במקומם ומחמתו הספרים סודרו, לפיכך מגיע לו את שכרו בשלימות.

וניתן להביא ראיה לכך, מהפיוט שאומרים במוצש"ק הנקרא "איש חסיד היה" המבוסס על מעשה אמיתי שהובא במדרש חז"ל, שאליהו הנביא התחייב תמורת שמונה מאות אלף זהובים לבנות ארמון, ולבסוף בנאו באמצעות מלאכים באופן מייד. שגם שם למרות שהסוחר שקנאו חשב שיבנה זאת במשך מספר שנים ובאמצעות בני אדם וכו', בכל זאת מכיון שהתחייבות היתה קבלנית כלומר, לקבל מהעובד מלאכה שמהותה – בניית ארמון, וכך אכן נעשה, א"כ קיים אליהו הנביא זל"ט את התחייבותו, ולכן שיחררו האדון שקנאו.

כמו כן ניתן להביא ראיה לכך מהמעשה בירושלמי בברכות (פ"ז הל' ב) עם שלש מאות הנזירים שמצא רבי שמעון בן שטח להם פתח להתיר את נדריהם, ובכך יצא ידי חובת התחייבותו לינאי המלך שיתן עבורם את הקורבנות שצריכים להביאם, אע"פ שינאי חשב שרבי שמעון בן שטח ישלם זאת מכספו, אולם ענה לו רבי שמעון הנ"ל: אתה נתת מממונך את חלקך, ואני נתתי את חלקי מחכמת התורה שלי, וע"ש בהרחבה בגמ' הנ"ל. עכ"פ נמצאנו למדים, שפתרון שמגיעים אליו באמצעות חכמה או סיעתא דשמיא מיוחדת כמו אצל אליהו הנביא, אם התוצאה המתקבלת לבסוף היא אותה תוצאה המתבקשת – מגיע שכר למי שגרם לקבלת התוצאה שהובטחה.

משפטי סימן נה התורה רנא

כמו כן אין במעשהו גניבת דעת או מעשה מרמה שנעשה שלא כדין, לא כלפי הגבאי ולא כלפי המתפללים.²

מקורות

2. מבואר בשו"ע חו"מ (סי' רכה, ו) שאיסור של גניבת דעת קיים, רק אם אדם אומר או עושה בכוונה פעולה לפני חבירו כדי לגנוב את דעתו או כדי שחבירו יחזיק לו טובה על מה שעשה למענו, בעוד שהאמת היא, שהפעולה נעשתה לצורכו הפרטי או למטרה אחרת לגמרי.

אולם אם אדם התנהג כראוי ועשה מה שצריך לעשות, אלא חבירו דמיין מעצמו שעשו את הפעולה עבורו כדי לכבדו וכדו' – אין כאן איסור גניבת דעת, כי החבר המדמיין אשם בכך שהטעה את עצמו, ואין כל צורך להעמיד אותו על טעותו, וע"ש בשו"ע ובסמ"ע דוגמאות לכך.

לאור האמור, כלפי הגבאי אין כאן גניבת דעת, כי המתפלל לא אמר לו שהוא בעצמו יסדר את הספרים למקומם, אלא סיכם עמו על שכר מסויים שיקבל תמורת סידור הספרים, וכך אכן נעשה מחמתו. לפיכך כשם שאליהו הנביא לא גנב את דעתו של הארון שקנאו, ושמעון בן שטח לא גנב את דעת ינאי, אע"פ שהם דימינו שיעשו פעולה אחרת, אלא נחשב שהם גרמו הטעיה לעצמם, כך גם בנידון דנן.

כמו כן גם ביחס לציבור המתפללים בנידון של השאלה, לא נחשב שהמתפלל גנב את דעתם, כי מצד ההלכה – כל יהודי ובפרט מתפללי אותו ביהכנ"ס חייבים בכבוד שמים ובכבוד ספרי הקודש, ומחמת חיוב זה צריך כל אדם לסדר את הספרים בביהכנ"ס למקומם הראוי. אלא שבדרך כלל ציבור המתפללים ממנים גבאי שיהיה שליח מטעמם לעשות זאת, אולם הגבאי הוא בסה"כ שליחם בלבד, ולכן אם הגבאי אנוס כמו בנידון דנן שלא יכול לסדר את הכמות הגדולה של הספרים או אם נעדר מספר ימים מביהכנ"ס, חוזר החיוב הנ"ל של כבוד שמים וכבוד ספרי הקודש אל כל יחיד ויחיד, כי מעולם הוא לא פקע מהם. לפיכך צדק המתפלל שהלהיב את המתפללים בביהכנ"ס לקיים את חיובם כלפי שמים. ולכן אע"פ שכוונתו היתה גם לצורך

רנב משפטי סימן נה התורה

אולם אם המתפלל הנ"ל היה אומר למתפללים שאין לו שום הנאה מכך, וכוונתו לשם שמים – יש בכך איסור גניבת דעת של המתפללים, וזאת למרות שגם באופן זה יקבל את שכרו.³

מקורות

קבלת שכרו, אולם אין כוונתו מבטלת מאומה מאמיתות הדברים ומהחויוב של כל אחד ואחד מהמתפללים לעשותם.

3. אמנם אם המתפלל הנ"ל היה אומר לציבור, שאין לו שום הנאה אישית מכך וכל מטרתו הינה רק לשם שמים וכו', במקרה כזה יש כאן גניבת דעת מצידו כלפי המתפללים, ולכן אע"פ שעבר בכך על גניבת דעת, למרות זאת – אין האיסור הנ"ל מבטל את ההסכם שלו עם הגבאי לקבל מאתיים ש"ח עבור העבודה של סידור הספרים שנעשתה מחמתו.

סימן נו

חיוב שמירה של המלמד או הגננת על חפצי הילדים הקטנים

שאלה

הורים שולחים את ילדיהם הקטנים לחדר, למטפלת או לגן ילדים, והילדים הנ"ל צריכים מבחינה בריאותית להרכיב משקפים מיוחדים או נעלים מיוחדות. וכטבעם של ילדים קטנים הם מנסים לזרוק אותם או לשוברם, והדבר כרוך בהפסד כספי גדול להורים.

האם המלמד או הגננת נעשים שומרים על חפצים אלו, ולכן אם הילד ישוברם הם יצטרכו לשלם להורים את ניזקם. או שאין להם כל מחוייבות שמירה על חפצים אלו?

תשובה

א. המלמד, המטפלת, הגננת וכדו' פטורים גם בדיני שמים מלשלם על חפצי הקטנים שאבדו, ואין הם נחשבים שומרים עליהם.¹

מקורות

1. מובא בשו"ת הרשב"א (ח"ה סי' קסו) – מנוסח התשובה בטעם השלישי שם נראה, שלא הרשב"א כתבו אלא אחד מבני דורו) מזה דינו של מלמד תינוקות על הספרים שהילדים הנ"ל מביאים מביתם ומחזירים אותם לאחר הלימודים, האם הוא נחשב כשומר על ספרים אלו?

מקורות

וכתב שם בתשובה, לפטור את המלמד משמירה על חפצי הקטנים, ושאינו אפילו שומר חינם על חפצי התינוקות, והביא לכך שלש סיבות לפטור כדלהלן:

פירוט שלושת הסיבות לפטור את המלמד או הגנת:

א. כדי להתחייב בשמירה צריך המפקיד לומר "שמור לי" והמקבל צריך להתרצות לכך. וכאן מכיון שהורי הילד לא אמרו לו לשמור על החפצים, והמלמד ג"כ לא הסכים להתחייב על שמירת חפצים אלו – לכן אין לו דין שומר. וראיתו מדברי המכילתא בפ' משפטים בשם רבי ישמעאל, שהובאה ג"כ בתוס' בב"ק (צג. ד"ה ורמינהו).

ב. כל שומר מסכים לקבל שמירה על החפץ בתנאי – שהוא יכול לקחתו ולהניחו במקום משומר. אבל כאן הורי הילד לא רוצים שיקחו מילדם את הספרים וינעלו אותם במקום משומר, אלא רוצים שילדם שאינו בר דעת לשמור ימשיך להחזיק אותם אצלו. לפיכך לא שייך לחייב שומר כשהמפקיד לא מרשה לו לקחת את החפץ ולהניחו במקום משומר.

ג. היות שהספר ניתן בכוונה ע"י הוריו לילד הקטן להשתמש בו, א"כ נחשב הדבר שהוריו נתנו לילדם הקטן רשות לפשוע בו, משום שקטן אינו בר שמירה, ונחשב הדבר כאילו נתנו את ממונם לאבד, ולכן זה נחשב בגדר הפטור המבואר בב"ק (צג.) לשמור – ולא לאבד.

לאור האמור גם בנידון השאלות דנן – כל שלושת הטעמים לפטור משמירה שייכים גם בנידון דנן. שהרי המלמד, המטפלת או הגנת לא קיבלו עליהם מעולם להתחייב בשמירה על חפצי הקטנים, ובפרט כאשר הם נמצאים ברשות הקטנים, והרי אין המטפלת רשאית לקחת חפצים אלו מהתינוקות כאשר הם נמצאים ברשות הקטנים ולהניחם במקום משומר. מאחר והילד הקטן חייב להרכיב את משקפיו, וכן הוא חייב לנעול את נעליו המיוחדות, והם צריכים להיות עם הקטן כל הזמן, וגם ההורים יודעים שאין לו דעת, והוא יכול ורוצה כל הזמן לזרוק אותם, ובפרט שחפצים אלו גורמים

מקורות

לו הגבלה בתיפקודו, ובפרט כשהילד רואה שלשאר הילדים במעון או בגן אין אביזרים אלו, ולכן הוא רוצה להיות כמו כולם, ולזרוק אביזרים אלו ממנו.

נמצא שההורים נתנו מראש את ממונם היקר – אמנם מחוסר ברירה – לשמירת ילדם הקטן, כי הגננת כאמור לא קיבלה על כך שמירה, וגם איננה יכולה בפועל לשמור על כך גם אם תרצה לשמור עליהם, כל זמן שחפצים אלו נמצאים ברשות הילד ובשימוש. כמו כן ידוע שהמלמד או הגננת צריכים ללכת למטבח או לחדר אחר כדי להכין את תוכניות הפעילות בגן, כך שודאי בחלק מהזמן הם לא יכולים להיות צמודים לילד הנ"ל ולראות מה הוא עושה עם חפצים אלו.

לפיכך למסקנה לא שייך כאן דיני שמירה, ולכן הם פטורים גם בדיני שמים, ואפילו אם היתה כאן פשיעה בהתנהגותם. כי כאמור, אין להם אפילו דיני שומר חנם על חפצים אלו ונחשבים כלפי זה – כאדם זר לחפץ, שפטור אפילו אם אבד בפשיעה.

חיוב המלמד למנוע מהקטן מלהזיק לחפציו

אמנם פשוט שאם המלמד או הגננת רואים שהילד רוצה לזרוק את חפציו לאבדון, עליהם למנוע זאת ממנו, ולקחת ממנו את החפצים, שזה כעין חיוב של "השבת אבידה" לממון ההורים. ואע"פ שבתשובה הנ"ל בחלק השלישי נוקט שזה בגדר כעין אבידה מדעת, כי החפץ ניתן מראש כדי לקרוע וע"ש, וממילא לפי"ז אין כאן אפילו חיוב של השבת אבידה, אבל ודאי מכיון שההורים הרי אנוסים בזה שנותנים חפצים אלו לילדיהם, ואין להם ברירה אחרת, לכן אפילו אם נאמר שאין כאן את החיוב מדאורייתא של השבת אבידה, אבל ודאי שיש כאן חסד והנהגה ראויה לעשות ככל הניתן כדי לשמור על ממון ההורים שלא יאבד, ולמרות שאם אבד לבסוף – המלמד והגננת פטורים מלשלם על כך גם בדיני שמים.

סימן נז

תשלום למתווך שעשה עבודה לצרכיו

שאלה

אדם פירסם שמעוניין למכור את דירתו בשני מיליון ש"ח. שכנו שהיה מצרן לדירתו כלומר, שרק קיר מבדיל בין שתי הדירות, רצה לקנותה, אולם בגלל המחיר הגבוה הם לא השתוו.

מוכר הדירה ניסה זמן רב למוכרה אולם עקב מחירה הגבוה לא מצא קונה, לפיכך הוא פנה למתווך שהצליח למצוא לו קונה במיליון ושמונה מאות ש"ח בלבד.

והנה כששמע המצרן מהמחיר הנ"ל, מיד פנה למוכר ואמר לו שהוא מעוניין לקנותה במחיר זה, ואכן הדירה נמכרה למצרן.

כעת תובע המתווך מהמצרן שקנאה שישלם לו דמי תיווך, מאחר ולטענתו הוא זה שגרם לשכנע את המוכר להוריד ממחירה, ורק מחמת כך נמכרה הדירה למצרן. לפיכך צריך המצרן לשלם לו מדין "נהנה" מעבודתו.

אולם המצרן טוען לו, למרות שרק בגללך המוכר הוריד את מחיר הדירה, אבל מאחר ואני ידעתי מהדירה וגם הייתי מעוניין לקנות את הדירה מבלעדיך, ומאחר ועבודתך להוריד את מחיר הדירה נעשתה לצרכי הלקוחות שאתה תביא ולא עבורי, לכן אני פטור מלשלם דמי תיווך.

מה הדין?

תשובה

א. המצרן פטור מלשלם למתווך דמי תיווך או כל סכום אחר.¹

מקורות

1. מגיע למתווך דמי תיווך רק אם עבד כפועל עבור המוכר או הקונה. כמו כן אם עשה עבודה למענם למרות שלא ביקשו ממנו לעשותה, גם באופן זה מקבל מהם שכר מדין "נהנה" שמבואר בב"מ (קא.) בדין של יורד לשדה חבירו שלא ברשות. וכן פסק הגר"א בשו"ע חו"מ (סי' קפה ס"ק יג, וסי' רסד ס"ק יג), אולם אם המתווך עשה עבודה לצורך עצמו או עבור אדם מסויים, אלא שכתוצאה מכך נגרמה הנאה לאדם אחר שעבורו לא התכוון כלל לעבוד – מבואר ברמ"א חו"מ (סי' רסד, ד ובפ"ת שם בס"ק ג) שהנהנה פטור מלשלם לגורם ההנאה שכר עבור ההנאה הממונית שגרם לו. פטור זה קיים גם במקרים שהמהנה שילם כסף עבור פעולה זו וע"ש בתשו' שהובאו בפ"ת שם. לאור האמור בנידון דנן, ביחס למידע שדירה זו עומדת למכירה – המצרן ידע זאת מעצמו או שמוכר הדירה סיפר לו על דירתו שעומדת למכירה. וביחס להורדת מחיר הדירה – הרי המתווך מודה שעשה פעולה זו לצורך האדם שהביא כדי שיקנה את הדירה, ולא עבור המצרן שעמו לא דיבר כלל ולא התכוון כלל להנאתו. לפיכך לאור הכרעת הפוסקים שהובאו לעיל, פטור המצרן מלשלם למתווך הנ"ל למרות ההנאה הממונית שנגרמה לו מחמתו.

סימן נח

כסף שקיבל מתווך ברמאות

שאלה

מתווך שקיבל דירה למוכרה בשני מליון ש"ח, וסוכם שעבור התיווך יקבל המתווך שני אחוזים מהעסקא. המתווך מצא קונה תושב חו"ל שהסכים לשלם סכום זה עבור הדירה, אולם למוכר הוא אמר, שמצא לאחר מאמצים רבים קונה שמוכן לשלם רק מליון ותשע מאות אלף ש"ח, ואין בשוק קונים אחרים אפילו במחיר הזה. לפיכך בדיעבד על סמך דברי המתווך הסכים המוכר למכור את הדירה לקונה הנ"ל במליון ותשע מאות אלף ש"ח.

לפני כתיבה החוזה אמר המתווך למוכר, שיכתבו בחוזה המכר, שהדירה נמכרה בשני מליון ש"ח, כדי שיוכל הקונה לקבל משכנתא מהבנק בסכום גבוה יותר, והמוכר בתמימותו הסכים לכך. ואכן הקונה העביר לחשבון המוכר בהעברה בנקאית שני מליון ש"ח, והמוכר במקביל נתן למתווך שיק ע"ס מאה אלף ש"ח כדי שיעבירו לקונה הדירה שנמצא בחו"ל. אולם בפועל המתווך הפקיד את השיק הנ"ל בחשבונו הפרטי, ובנוסף לכך הוא גבה מהמוכר ומהקונה שני אחוז עבור דמי התיווך. אלא שהקונה שילם שני אחוזים לפי שני מליון ש"ח, והמוכר שילם שני אחוזים לפי מליון ותשע מאות אלף ש"ח.

כשהגיע הקונה לארץ ישראל כדי לגור בדירה שרכש, נפגש עם המוכר, ונודע להם במהלך שיחתם מהתרמית שעשה להם המתווך, ולכן שניהם תובעים מהמתווך:

א. שניהם תובעים לקבל בחזרה את המאה אלף ש"ח, וכ"א מהם טוען שלו מגיע הכסף הנ"ל. המוכר טוען – הקונה הרי הסכים לשלם

משפטי סימן נח התורה רנט

זאת עבור הדירה. והקונה טוען – המוכר הרי הסכים למכור את הדירה בפחות כסף. מה הדין?

ב. שניהם תובעים שיחזיר להם את כל דמי התיווך שקיבל, כי הם לא שכרו פועל שירמה ויגנוב אותם, ולכן לא מגיע לו שכר עבור עבודתו.

תשובה

א. המתווך חייב להחזיר למוכר את מאה אלף ש"ח שקיבל ממנו ברמאות¹

מקורות

1. ראשית נקדים, שלעולם הקונה משלם עבור החפץ לבעל החפץ בלבד, ולא לשליח או למתווך. וכן המוכר מקנה את החפץ רק למי שמשלם לו עבור החפץ ולא לשליח או למתווך של הקונה או שלו. יסודות אלו מבוארים בדברי רב יוחנן בב"ק (קב:) ושכמותו נפסקה ההלכה בחו"מ (סי' קפג). וכמו כן, תמיד השליח נחשב כיד המשלח בלבד, לפיכך פסק השו"ע חו"מ (סי' קפה, ב) וז"ל: אין שליח יכול לקנות לעצמו אפילו באותם הדמים שהרשוהו הבעלים למוכרו ע"כ. וכתב שם הסמ"ע (ס"ק ד) ז"ל הטור: כי אין אדם מקנה לעצמו. דאין המכר אלא הוצאת הדבר מרשות לרשות, וזה [פי' מהשליח] לא יצא מרשותו, שהוא במקום הבעלים עומד ע"כ.

כמו כן מבואר שם בשו"ע (סי' קפה, א) שאם מוכר שלח שליח שימכור לו חפץ במאה והשליח מכרו במאתים – כל הסכום ששילם הקונה שייך למוכר בלבד ולא לשליח. וביאר זאת שם הסמ"ע (ס"ק ב) שלמרות שהמוכר אמר למוכרו במאה – הוא לא מחל את היתרה לשליח, אלא המוכר חשב שזה המחיר ששווה החפץ ולא יקבל עבורו יותר, אבל ודאי שהוא מעוניין לקבל כל סכום שהקונה מוכן לשלם עבורו, ומעולם לא הסכים שהשליח יקבלנו. וכן הסכים עמו הנתניבות שם (ס"ק ג) וע"ש.

מקורות

עבור מה ועבור מי משלם הקונה

לאור האמור בנידון השאלה דנן, לא מבעי שבנידון דנן מוכר הדירה אמר מראש בפירוש למתווך, שהינו השליח שלו למכירת הדירה, שרוצה עבור דירתו שני מליון ש"ח, ולכן כשהקונה שילם סכום זה עבור דירתו – ודאי שזה מגיע למוכר בלבד. אלא אפילו אם היה אומר לו שימכור את הדירה במליון ותשע מאות ש"ח ולבסוף הצליח המתווך למוכרה בשני מליון, גם באופן זה כתב השו"ע שכל הכסף שייך למוכר הדירה בלבד, כי מעולם הוא לא ויתר למתווך שיזכה ברווח הנוסף עבור דירתו. והסיבה שאמר מחיר מוזל יותר, כי חשב שזה הסכום שיקבל, אבל ודאי שתמיד הוא רוצה לקבל יותר כסף עבור הנכס שמוכר, ולפיכך אין המתווך זוכה בכך.

ולכן כל שכן בנידון דנן, שהמוכר מראש רצה שני מליון ש"ח עבור דירתו, והסיבה שהסכים בדיעבד להפחית מהמחיר זה רק בגלל רמאותו של המתווך כמבואר בשאלה, נמצא שאין כאן מחילה מצידו על המאה אלף ש"ח, מאחר והיתה כאן מצידו מחילה בטעות מחמת השקר של המתווך. ולפי"ז המחיר הראשוני בסך שני מליון ש"ח שרצה המוכר נשאר בעינו ולא היתה כאן שום מחילה מצידו לפחות ממנו. ומאחר וגם הקונה הסכים לשלם סכום זה עבור מוכר הדירה בלבד, וגם שילם בפועל את הסכום הנ"ל והעבירו לחשבונו של המוכר, לכן בסכום הזה נעשתה עסקת המכר ביניהם.

ולפיכך צריך המתווך להחזיר למוכר את המאה אלף ש"ח שלקח ממנו במרמה ובגניבה, מאחר ומעולם לא זכה בכסף הנ"ל. ובפרט שהמתווך רימה את המוכר ואמר לו שיתן את הסכום הנ"ל לקונה, ושרק על דעת כן הסכים המוכר לתת לו את השיק על סך מאה אלף ש"ח על מנת שיעבירו לקונה, ולא כדי שיקח סכום זה לעצמו בגניבה. אמנם גם לקונה לא מגיע הסכום הנ"ל וכפי שהתבאר, כי הוא שילם מדעתו ובהסכמתו את הכסף הנ"ל עבור הדירה שקנה בשני מליון ש"ח, וגם המוכר לא הסכים מדעתו לקבל פחות עבורה. ומה שבדיעבד הסכים להוזיל במחיר זה, היה רק מחמת הטעיית

מקורות

המתווך, ולכן אין כאן מחילה, כי היא מחילה בטעות, וממילא נשארת גמירות הדעת הראשונית של המוכר.

החילוק בין נידון דנן להטעיה השכיחה של המוכר לקונה

ולכן מובן למה נידון דנן לא דומה כלל לדברי הט"ז (סי' שלב, ד) שכתב שם וז"ל: ומעשים בכל יום, שאדם מוכר לחבירו חפץ ואמר לקונה כך נתנו לי סך זה ולא רציתי למכור בזה הסך, ואחר כך נתברר שלא היה שום קונה בסך הקיצבה שאמר, וכי בשביל זה יבטל המקח? ע"כ. כלומר, מכיון שהקונה יודע שהמוכר עומד על דעתו למכור במחיר שביקש, והקונה הסכים לשלם לו מחיר זה לאחר שראה שהמוכר לא מסכים לפחות ממנו, א"כ התשלום עבור המקח נעשה מדעת הקונה ובהסכמתו, לכן אפילו שהמוכר התעקש לא לפחות מהמחיר בהסבר שקרי, אולם גמירות הדעת של הקונה היתה בגלל שידע שהמוכר לא מוכן להפחית בשום אופן מהמחיר שמבקש, ואם לא ישלם את המחיר הנ"ל – לא יקנה את החפץ, לכן על דעת כן היתה הגמירות דעת שלו לקניית החפץ.

משא"כ בנידון דנן, מעולם לא הסכים המוכר מרצונו למחול על המאה אלף ש"ח שהקונה משלם עבור דירתו, ואדרבה מצאנו בשו"ע, שאפילו אם הוא היה מבקש מתחילה מליון ותשע מאות אלף ש"ח עבור דירתו, והמתווך הצליח למצוא קונה בשני מליון, כל הרווח הנוסף שייך למוכר בלבד. וא"כ כ"ש כאן שזה הסכום שרצה המוכר מעיקרא, וגם הקונה הסכים ושילם בפועל לבעל הדירה סכום זה, אלא שאדם זר שאיננו קשור לקניית החפץ ולמכירתו, רוצה לגנוב את הכסף לעצמו במרמה, ולכן הטעה את המוכר וגנב ממנו את הכסף לעצמו, פשיטא שאין שום קשר בין גניבת הממון ע"י המתווך שהינו אדם זר לעיסקא, לבין גמירות דעתם של הקונה והמוכר על מחיר מכירת וקניית הדירה. ולכן למסקנה – חייב המתווך להחזיר את המאה

רסב משפטי סימן נח התורה

ב. מגיע למתווך דמי תיווך בסך שני אחוזים מהעסקא שהסתכמה בשני מליון ש"ח, גם מהקונה וגם מהמוכר, למרות עבודתו ברמאות.²

מקורות

אלף ש"ח שגנב מהמוכר אליו בחזרה, ויקיים בכך – "והשיב את הגזילה אשר גזל".

2. למרות מעשה רמאותו של המתווך, אולם מאחר ואין ויכוח שמי שקישר בין המוכר לקונה זה המתווך הנ"ל בלבד, ורק מחמתו נעשתה העסקא. כמו כן המתווך עשה את עבודת התיווך על מנת לקבל שכר עבור עבודתו, וסיכם מראש עם הקונה והמוכר שישולם לו מכל אחד מהם שני אחוזים מהעסקא, לפיכך מגיע למתווך את השכר שסוכם עמו. ולפי המחיר של שני מליון ש"ח, שבסכום זה נקנתה הדירה מהמוכר, וכפי שכתבו בחוזה המכר של הדירה.

סימן נט

מתווך שהונה תייר בשכירות דירת קיט

שאלה

תייר הגיע מחו"ל לארץ ישראל בתקופת החגים, וביקש ממתווך לשכור עבור משפחתו דירה למשך שבוע. המתווך מצא דירה מתאימה שבעליה דרש עבורה אלף דולר, אבל לתייר אמר, ששכר דירה עבורו באלף וחמש מאות דולר, וכמו כן מגיע לו עוד מאה דולר כדמי תיווך. התייר הסכים ושילם למתווך מראש את כל הסכום שביקש. מהסכום שקיבל המתווך, הוא נתן למשכיר אלף דולר והשאר שמר אצלו. והנה באופן "מקרי" נפגשו משכיר הדירה והשוכר, ובמהלך שיחתם נודע להם מהתרמית שעשה המתווך.

כעת תובע התייר מהמתווך שיחזיר לו את חמש מאות הדולר הנוספים שקיבל ממנו ברמאות. המשכיר לעומת זאת טוען, מכיון שהשוכר הסכים לשלם את הסכום הזה, וגם שילם בפועל עבור דירתו אלף וחמש מאות דולר, לכן הכסף הנ"ל שייך לי בלבד.

ואילו המתווך טוען, מכיון שאין אונאה לקרקעות, ומאחר ואין מחיר מוסכם לשכירות דירה ובפרט בתקופת החגים, לכן היה רשאי לבקש מחיר גבוה עבור השכירות מהשוכר, ומאחר ומשכיר הדירה הסכים לקבל לכתחילה אלף דולר, לכן זהו המחיר שהוא נתן לו והשאר שייך לו.

מה הדין?

תשובה

א. המתווך חייב להחזיר לתייר את חמש מאות הדולר הנוספים שקיבל ממנו.¹

מקורות

1. התייר ששכר את הדירה מוכן לשלם עבור שכירות הדירה לבעל הדירה בלבד, מאחר והוא נהנה מהדירה שלו, ולכן רק לבעל הדירה מגיע הכסף עבור שכירות הדירה, ולמתווך מגיע תשלום עבור הקשר שלו בין השוכר למשכיר, שסוכם ביניהם שזה יהיה מאה דולר בלבד. ולכן מאחר והמשכיר רצה רק אלף דולר עבור שכירות הדירה, וכשקיבל את הסכום הנ"ל מהמתווך התרצה שהשוכר יגור בדירתו ללא תוספת שכר.

לפי זה, כל הכסף הנוסף שנמצא כעת בידי המתווך שהינו גם שליחו של התייר – הינו גזול, כי הוא שייך לשוכר שנתן לו אותו רק בגלל רמאותו שאמר לו שזהו רצונו של המשכיר ולא בגלל שכר התיווך. לפיכך עליו להשיב לשוכר את הכסף הגזול שברשותו. ויש להביא ראיה לכך מהמבואר בשו"ע חו"מ (סי' קפג ח-ט) וע"ש.

למה התוספת לא שייכת למשכיר?

ולכאורה קשה על דברינו שכתבנו, שהמתווך יצטרך להחזיר את החמש מאות דולר לשוכר ולא למשכיר. שהרי מבואר בשו"ע חו"מ (סי' קפה, א) שאם מוכר חפץ ביקש משליח או ממתווך שימכור לו את החפץ בסכום מסוים, והשליח ביקש מדעתו סכום שגבוה מכך, והקונה הסכים לשלם את הסכום הגבוה – כל הרווח הנוסף שייך למוכר החפץ בלבד. והטעם לכך מבואר שם בסמ"ע (ס"ק ב), כי אנו אומרים שהמוכר לא מחל מעולם לקונה שיקבל ממנו פחות כסף, אלא מתחילה הוא חשב שהסכום שביקש זהו הסכום המקסימלי שישלמו עבורו, ולכן לא ביקש מחיר שגבוה ממנו, אבל כעת שרואה שניתן לקבל עבור החפץ שלו יותר כסף, ודאי שרוצה בכך.

ולפי"ז צריך להיות שגם בנידון השאלה דנן, משכיר הדירה שביקש אלף דולר עבור שכירות הדירה, הרי מעולם לא מחל מלקבל סכום גבוה יותר,

מקורות

אלא שחשב בתחילה שיותר מאלף דולר לא ישלמו לו, אולם כעת שרואה שהשוכר מוכן לשלם עבור המגורים בדירתו אפילו אלף וחמש מאות דולר, א"כ יצטרך השוכר לשלם לו את הסכום הנ"ל. ועכ"פ מאחר והכסף יצא מרשות השוכר ונמצא כעת בידי המתווך, לכאורה יתחייב המתווך להעבירו למשכיר הדירה ולא לשוכר, וכמו שהתבאר לעיל בסי' נח במקורות בהרחבה.

ההבדל בין קניית דירה לשכירות דירה

אלא שלענ"ד ישנו הבדל מהותי אצל חז"ל בין מכירת חפץ, ששם מכיון שהחפץ יוצא מבעלות בעליו לרשות אחרת, לכן לא ניתן לקחתו ללא רשות בעליו אפילו אם הנ"ל לא זקוק לו. ולפיכך כל הכסף שישולם עבור החפץ – שייך רק לבעל החפץ. משא"כ לגבי חיוב התשלומים עבור ההנאה מממון חבירו, שם חידשו חז"ל בב"ק (כ.) שאם אדם דר בדירת חבירו ללא ידיעתו, כאשר הדירה איננה מיועדת להשכרה, אז למרות שמי שגר בה זקוק לדירה לצורך מגוריו, וברור שאם לא היה מתאפשר לו לגור בדירה הנ"ל בחינם, היה שוכר דירה אחרת תמורת תשלום, למרות זאת הוא פטור מלשלם לבעל הדירה דמי שכירות עבור הזמן שגר בדירתו ללא ידיעתו ואם לא הזיק מאומה לדירה. כי קימ"ל: זה נהנה וזה לא חסר – פטור מלשלם. ואדרבה אם בעל הדירה יגבה ממנו כסף, יחשב לו הדבר – כרשעות וכמידת סדום.

והטעם לחילוק נלע"ד, מאחר ולגבי מכר, אם בעל הנכס לא יקבל את מלוא התמורה שהקונה מוכן לשלם עבור החפץ כשיוצא מרשותו – אין לך "חסר" גדול ממנו. כמו כן ביחס להשתמשות בחפץ, אם נמנע מבעל הנכס שיוכל מלעכב על אדם זר מכאן ואילך מלהשתמש בחפץ שלו – נחשב הדבר כ-"חסר". מאחר ולוקחים ממנו את אחד מהשימושים שיש לאדם בחפצו, ע"י שמונעים ממנו מלעשות בחפץ שלו מה שירצה, כמבואר הדבר בדברי הריצב"א המובאים בתוס' ב"ב (יב:) בד"ה כופין וע"ש.

מקורות

משא"כ אם בעל החפץ לא ידע או שלא מנע מאדם אחר מלהשתמש בחפץ שלו, ולא נגרם לו כתוצאה מכך כל נזק או הפסד ממוני, והחפץ נשאר ברשותו כפי שהיה, למקרה כזה קוראים חז"ל – "גמילות חסד", כלומר – ממונך עשה חסד עם יהודי שנזקק לחסד הזה, והתורה אוסרת לקחת כסף עבור עשיית חסד, אם כתוצאה מכך, אין לעושה הפסד ממוני, ורק בסדום ועמורה גבו כסף עבור עשיית חסד.

הטעם להחזרת יתרת השכירות לשוכר בנידון דנן

לאור האמור, מבואר הטעם בנידון השאלה דנן בתוספת הגמ' בב"ק (כ.). ונקדים תחילה – הרי אם המשכיר לא היה מעוניין להשכיר את דירתו והיה משאירה נעולה ונוסע לחו"ל, והתייר הנ"ל היה נכנס לדירתו ללא ידיעתו והיה גר בה – הוא היה פטור לגמרי מלשלם למפרע עבור מגוריו, כי בעל הדירה היה בגדר "לא חסר" – וקימ"ל זה נהנה וזה לא חסר פטור. אמנם בנידון דנן מכיון שהמשכיר גילה מראש שההנאה מממונו שווה לו אלף דולר, כלומר – "החסר" שיהיה לו אם לא ישלמו לו עבור ההשתמשות בממונו הינו – אלף דולר בלבד. נמצא שכל מה שמעבר לסכום זה – אינו נחשב לגביו "חסר" לגביו, ולפיכך ההנאה שתהיה לשוכר מהדירה לאחר שישלם את האלף דולר למשכיר – תהיה מכאן ואילך בגדר "זה נהנה וזה לא חסר".

נמצא שלאחר שהתייר עשה את קנין ההשתמשות בדירה עבור כל ימי השכירות, [שחל לאחר שנעל את הדלת של הדירה], מעתה הוא הבעלים הבלעדיים על ההנאה מהדירה שנקבעה בתמורה לאלף דולר בלבד, וכל מה שמעבר לסכום הנ"ל הינו בגדר של "זה נהנה וזה לא חסר" ואדרבה יהיה אסור למשכיר לגבות מהתייר כל סכום נוסף, ולכן פטור התייר מלשלם למשכיר כל תוספת עבור הנאתו מדירתו. ולפיכך חייב המתווך להחזיר לו את החמש מאות דולר הנוספים שגבה ממנו שלא כדין.

משפטי סימן נט התורה רסז

ב. אם משכיר הדירה והמתווך היו מסכמים מראש, שכל סכום שיגבה המתווך מהשוכר מעבר לאלף דולר יקבלו המתווך – רשאי היה המתווך לקחת את יתרת הכסף שמעל אלף הדולר לעצמו.²

מקורות

2. קימ"ל שאין אונאה לקרקעות, כמבואר בב"מ (נו.) ובשו"ע חו"מ (סי' רכז, כט) וע"ש ג"כ ברמ"א ובחידושי רע"א שם. לפיכך רשאי בעל הדירה כשמוכר את דירתו או כשמשכירה לבקש סכום גבוה יותר ממה שמקובל עבור דבר זה בשוק. נמצא שאם הקונה או השוכר שילם עבור הדירה סכום גדול יותר מהמקובל – אין לו אפשרות לבטל את המקח או את השכירות, והעיסקא ביניהם חלה. וכ"ש בזמנים או במקומות שאין מחיר קבוע לשכירות דירה.

לפי"ז כשם שרשאי המשכיר לדרוש אלף דולר עבור שכירות הדירה, כך רשאי לדרוש מראש אלף וחמש מאות דולר עבור שכירות אותה דירה. לפיכך הוא גם רשאי לומר למתווך, שאני מסתפק באלף דולר כדמי שכירות, וכל מה שתצליח לקבל יותר מכך – יחשב כשכר התיווך שאני צריך לשלם לך עבור עבודתך כדי להשכיר עבורי את הדירה. נמצא שבנידון דגן מסכים בעל הדירה שדירתו תושכר ביותר כסף, אלא שהתוספת הנ"ל במקום שתינתן לו, היא תינתן לשליח שלו שעושה את העיסקא כלומר – למתווך. ומאחר והוא בעל הנכס, לכן הוא יכול לעשות מראש איזה הסכמים שרוצה ואינו חייב ליידע את השוכר מי יקבל את התוספת של שכירות הדירה, האם המשכיר יקבלנה או המתווך. וכשם שיכל לקבל ישירות מהשוכר את כל האלף וחמש מאות הדולר עבור שכירות הדירה, ולאחר שקיבלו יתן מזה חמש מאות דולר למתווך, כך יכול לעשות את זה באופן שהמתווך יקבל ישירות את החמש מאות דולר הנוספים מהשוכר, וכלשון חז"ל: "אפוכי מטרתא למה לי".

וכך גם פסק השו"ע חו"מ (סי' קפה, ד) וז"ל: אמר בעה"ב לסרסור [פי' – שליח] המותר שימכר על כך [פי' – מעבר לסכום שאני מעוניין לקבל עבור החפץ] יהיה שלך, אע"פ ששתק הסרסור – זכה הסרסור במותר ע"כ.

סימן ס

מוכר אתרוגים שמסופק מי קנאו

שאלה

מקובל אצל מוכרי ארבעת המינים לחג הסוכות, שמאפשרים לקונים לקחת את האתרוג או את הלולב כדי לשאול את הרב על כשרותו והידורו, ובמקרים רבים הקונים מתנים מראש עם המוכר, שלמרות ששילמנו לך עבורו וגם הגבהנו אותו על מנת לקנותו, אולם אם הרב יגיד שאין זה מהודר, וכ"ש שזה כשר רק בדיעבד – המקח בטל ותחזיר לנו את הכסף שקיבלת.

והנה קרה אצל אחד ממוכרי האתרוגים הגדולים, שמכר אתרוגים באופן כזה וקיבל את תמורתו, ואמר הקונה למוכר שמשאיר אצלו בנתיים את האתרוג למשך חצי שעה, עד שהרב יתפנה אליו לענות לו על כשרותו, ובנתיים הלך קונה האתרוג לצרכיו השונים, אלא שגם המוכר שבנתיים היה עסוק במסחרו עם לקוחותיו הרבים, שכח מי קנאו וכיצד נראה הקונה.

כעבור שעתיים בא אדם למוכר ואמר לו שהוא קנה את האתרוג המהודר שהניח בצד לשומרו ושילם לו עבורו, וכעת הוא מבקש שיתנהו לו כדי לשאול את הרב.

אולם המוכר שכאמור שכח כיצד נראה קונה האתרוג מסתפק, האם לתת לו את האתרוג הנ"ל, כי אולי לא הוא הקונה האמיתי אלא אדם אחר שעמד לידו באותו הזמן וראה את הקניה, וכעת כשראה שהקונה האמיתי לא בא לקחת את האתרוג, הוא בא במרמה וטוען שהוא זה שקנאו?

משפטי סימן ס התורה רסט

לפיכך שואל המוכר, מאחר ודינו כשומר אבידה לבעליה. האם הוא רשאי לכתחילה לתת את האתרוג למי שאומר שהוא הקונה ושילם עבורו?

תשובה

א. רשאי המוכר גם לכתחילה לתת את האתרוג לאדם שטוען שקנאו ושילם עבורו. אבל אם יסרב, ביה"ד לא יוכל להכריחו לעשות כן.¹

מקורות

1. אב שאמר שקידש את בתו ואינו יודע למי

כתוב במשנה קידושין (סג): אב שאמר קידשתי את בתי ואיני יודע למי קידשתי, ובא אחד ואמר אני קידשתי – נאמן ע"כ. ומבאר הגמ' אליבא דרב, שאותו אדם נאמן רק לתת לה גט להתירה כדי שתוכל להתחתן עם שאר בני אדם, אולם אינו נאמן לחיות עמה כבעלה. הטעם לכך הוא – כי אין אדם חוטא ולא לו. כלומר, אין אדם חוטא ויתן גט לאשה שמקודשת לאדם אחר, וע"י כך יתיר אשת איש לשאר בני אדם, אם לא תהיה לו תועלת אישית מכך. ולכן ביחס לנתינת גט – הוא נאמן, אולם אינו נאמן להתחתן עמה, כי בנידון זה אנו חוששים שמא יצרו תקפו. אולם רב אסי אומר, שהטוען קידשתי את בתך נאמן גם להתחתן עמה. ופירש רש"י, משום דלא חציף לומר בפני האב שקיבל את הקידושין לבתו, שהוא זה שנתן לו אותם, כי הוא פוחד שמא יכחיש אותו האב, ויאמר לו אני יודע שלא אתה נתת לי את הקידושין ע"כ. וכדברי רב אסי נפסקה ההלכה ברמב"ם (פ"ט מאישות הל' י"ב) ובשו"ע אעה"ז (סי' לו, כב).

כלומר בגלל החשש הקיים אצל מי שטוען שקידשתי את בתך, שמא האבא יזהה אותו שלא הוא המקדש, לכן אמרו חז"ל שעל כרחק חזקה או אנן סהדי שהוא אומר אמת, ומחמת זה התירוהו לשאת אותה ללא קידושין נוספים. ושואל הר"ן [דף כז. בדפי הרי"ף] ד"ה גמ' אמר רב וכו' איך מאמינים לו, הרי אין דבר שבערוה פחות משני עדים, והוא לכל היותר נחשב עד אחד?

מקורות

ותירץ, שרק להוציאה מחוקתה צריך שני עדים, משא"כ בנידון דנן הרי ע"פ דברי האבא שקידשה היא ודאי אשת איש, אלא שלא ידוע לנו מי הוא המקדש, א"כ מכיון שהטוען שקידשה רק מברר את העובדות שהוא זה שקידשה, אבל לא מוציאה מחוקת אשת איש שממילא היא כבר נמצאת בה, לכן הוא נאמן ע"כ.

מוכר שטוען שאינו זוכר למי מכר

והנה הביא הר"ן בהמשך דבריו שם, וכן הביא בחידושי הרשב"א (בדף סג): את דברי הירושלמי בקידושין (פ"ג, הל"ז) וז"ל הירושלמי: רב אסי אמר שהטוען קידשתי את בתך – נאמן לכנוס. רב הונא בשם רב אמר – נאמן לכנוס. רב יוחנן אמר – נאמן לכנוס, ואין למדים ממנו לדבר אחר. מהו אין למדים ממנו לדבר אחר? אם אמר: אחת משדותי מכרתי ואיני יודע למי מכרתי, ובא אחד ואמר אני לקחתי ממנו – לא הכל ממנו. [כלומר, אינו נאמן]. אף בקידושין כן, אחת מבנותי קידשתי ואיני יודע למי קידשתי ובא ואמר אני קידשתי – לא הכל ממנו [כלומר, אינו נאמן] ע"כ.

והנה בדברי הירושלמי הזה נחלקו הראשונים והפוסקים מהי גירסתו, וכן מה התכוון לומר. לדעת כולם מי שאמר קידשתי את אחת מבנותי ואיני יודע למי, ובא אחד ואמר לי קידשתי – אינו נאמן. וכן לגבי מכר אם יאמר מכרתי את אחת משדותי [והוא הדין אחד מחפצי המטלטלין שברשותי] ואיני יודע למי, ויבוא אחד ויאמר לי מכרת – אינו נאמן. [ולהלן נבאר בס"ד את הטעם שלא נאמן].

אלא שנחלקו הפוסקים ברישא של הירושלמי לגבי אבא שאמר על בת מסוימת שקידשתי אותה בודאי, אלא שאיני יודע למי קדשתי, שבנידון זה לכו"ע הדין הוא שהטוען קידשתי נאמן אף לכנוס, אלא שהספק הוא מה יהיה לגבי מכר במקרה דומה כגון, אם יטען המוכר מכרתי שדה או חפץ מסויים ואיני יודע מי קנאו, ובא אחד ואמר אני קניתי אותו, האם זה דומה לקידושין שגם פה יהיה הטוען נאמן שהוא קנאו, או שכוונת הירושלמי

מקורות

שאמר, שאין למדים ממנו דבר אחר, מתייחס גם למקרה הזה, שרק לגבי קידושין בגלל החזקה שמירתת ומפחד מאבי הבת לומר בפניו שהוא זה שנתן לו את הקידושין אם זה לא היה אמת, לכן אמרינן שודאי נאמן, משא"כ לגבי מכר אין למי שטוען שאני הוא הקונה את החזקה הזאת.

השווה והשונה בין קידושין למכר

והנה לפי הגירסא שבירושלמי שלפנינו, אין שום חילוק בין קידושין למכר, ולכן בנידון הראשון כשיודע האב או המוכר שמכר חפץ מסויים אלא שמסופק למי מכרו, אם יאמר אחד אני קניתי אותו – יהיה נאמן ויתנו לו את החפץ. בין אם הנידון הוא לגבי קרקע ובין אם זה יהיה חפץ מטלטל. ורק אם יאמר המוכר שדה אחת מתוך שדותי מכרתי ואיני יודע איזה שדה מהם מכרתי ולמי מכרתי, כלומר, בנידון זה ישנם שני ספקות, ספק אחד – איזה שדה מתוך השדות שלו מכרה, וספק נוסף – למי מכר, במקרה זה לא נאמן אדם לומר אני קניתי. והוא הדין במקרה כזה לגבי קידושין כשישנם שני ספקות – כשהאבא אינו זוכר איזה בת קידש, וגם למי קידשה, אף אדם אינו נאמן לטעון אני קידשתי בתך מסויימת.

לאור האמור מובן למה הרמ"א בחו"מ [ס"י רכב, ד] פסק כדברי הגהות מימוניות שהובאו ברמב"ם [פ"ט מאישות ס"ק ד] וז"ל: יש מי שכתב, האומר שדה מכרתי ואיני יודע למי, ובא אחד ואמר אני הלוקח – נאמן עכ"ל הרמ"א שם. כלומר, הרמ"א פסק כפי גירסת הירושלמי שלפנינו. שאין שום הבדל לדינא בין קידושין למכר, וכשם שלגבי קידושין אבא שאמר קידשתי בתי מסויימת אלא שאיני יודע למי קידשתי, שאם בא אחד ואמר אני קידשתי נאמן, א"כ הוא הדין בנידון דומה לגבי מכר שהקונה נאמן.

ואע"פ שגבי קידושין ישנה סברא מיוחדת שנאמן, משום שהוא פוחד שאבי הבת יכיר אותו אם יראהו, ויאמר שלא הוא זה שקידש, ויגרם לאותו אדם בזיונות בכך שרצה לחיות עם אשת איש, וזוהי חזקה שלא קיימת במכר. בכל זאת טוען רבי עקיבא איגר בשו"ת רע"א החדש (סי' צ) שהוא

מקורות

ברמב"ם [פרנקל] הל' אישות (פ"ט, הל' יב) שגם לגבי מכר ישנה את הסברא של מירתת מהמוכר, שאולי כשיראהו יכיר שלא לאותו אדם מכר את החפץ. ואע"פ שלגבי מכר זה לא חזקה ודאית כמו גבי קידושין, בכל זאת טוען רעק"א, מכיון שמצטרפת כאן העובדה שהמוכר טוען שאני מכרתי ודאי את החפץ וקיבלתי את תמורתו הממונית, נמצא שהחפץ כבר יצא מבעלות המוכר, כי הוא הרי מודה שהחפץ כבר לא שייך לו, ולכן למרות שהחפץ עדיין בידו – אולם הוא לא נחשב מוחזק בו, כי גם לטענתו זה לא שייך לו. אלא שבגדרי השבת אבידה היה צריך המוכר לתת את החפץ רק למי שימסור לו סימנים מובהקים שמחמתם נדע שהחפץ שייך לו, אמנם כאן חידש הירושלמי, שבצירוף הסברא של מירתת שמא המוכר יכירנו שלא נמכר לו החפץ, אפשר להחזיר לטוען אני קניתי את החפץ.

כלומר, הטוען קניתי אומר למוכר – לאו בעל דברים דידי אתה, משום שאתה מודה שקיבלת את הכסף והוא כבר לא שייך לך, אלא שעדיין ישנה טענה כלפי הקונה הנ"ל, מי אמר שאתה הוא האדם שקנה את החפץ אולי אדם אחר קנאו, וא"כ נאמר שיתחייב המוכר מדין השבת אבידה לשמור את החפץ ברשותו עד שיתנו לו סימנים מובהקים על הקניה, כמו שמחוייב לכך כל שומר אבידה [וכך למעשה טוען ר' אלחנן בקובץ הערות יבמות אות תשמ"ח שהיה צריך לעשות] אלא שקמ"ל הגהות מימונית כפי שביארו הגרע"א, שבנידון דגן מאחר שיש כאן צירוף של החזקה שהטוען קניתי פוחד שמא המוכר יזהה שלא הוא קנאו, א"כ חידש הירושלמי שלחזקה הזאת יש תוקף של בירור כמו שיש בירור לסימנים לגבי אבידה, ולפיכך אפשר לתת למי שטוען שאני קניתי את החפץ או את הקרקע, על סמך החזקה הזאת. אע"פ שכאמור לעיל, אין היא מבררת בודאות כמו לגבי קידושין, ששם בגלל הפחד שיתפסהו שרוצה לבוא על אשת איש הוא פוחד יותר, בכל זאת טוען רע"א שביחס לתת לנ"ל אבידה – מספיקה חזקה זו ולא גרע חזקה זו מסימנים.

מקורות

והנה כדברי רע"א שביאר את הכרעת הרמ"א נקט לדינא גם בחידושי המהרי"ט בקידושין (סג:), וכן בפירושו הרידב"ז על ירושלמי ביבמות (פ"ב הל' יא), והאמרי ברוך בהגהותיו על הסמ"ע חו"מ (סס"י רכב), ובפירושו נחלת צבי לבעל הפתחי תשובה הנמצא בסוף השו"ע חו"מ על סי' רכ"ב.

אמנם אם טוען המוכר שאחת משדותי מכרתי ואיני יודע למי, בנידון זה מכיון שהמוכר נשאר עדיין מוחזק על כל שדה ושדה, כי על כל אחת הוא מסופק האם היא עדיין שלו או ששדה זו מכר, נמצא שגם לדברי המוכר עדיין מחמת הספק – כל שדה נשארת בחזקתה הראשונה, לפיכך לא יוכל מי שטוען שקנה שדה מסויימת להוציאה מיד המוכר המוחזק בה על סמך טענה זו בלבד, ועליו להביא ראיה ברורה שמועילה להוציא קרקע או חפץ מטלטל מיד המוחזק בו. משא"כ בנידון הראשון שכאמור גם המוכר מודה שהחפץ או הקרקע המסויימת לא שייכים לו יותר, לפיכך מכיון שאין כאן מוחזק בחפץ, וכל הנידון הוא, האם יש כאן גדרי השבת אבידה שיצטרכו לתת את הקרקע או את החפץ על סמך סימנים מובהקים בלבד, בנידון זה ניתן לצרף גם את החזקה, שהטוען פוחד לומר אני קניתי בפני המוכר מאחר שיכול להכירו אם הוא לא קנאה באמת.

דעות החולקים על הכרעת הרמ"א

אמנם למרות שביארנו עד כה בס"ד את הכרעת הרמ"א, והבאנו לכך אחרונים רבים שפסקו כך לדינא, אולם מדברי הש"ך במקום בחו"מ (סי' רכב ס"ק ח) משמע שמסתפק בדין הזה, וכן מדברי הגר"א שם (בס"ק ה') משמע שחלק על הכרעת הרמ"א שנקט כדברי ההגהות מימוניות, ולטענתם מלשון הרשב"א והר"ן משמע שהם הבינו או שהיתה בפניהם גירסא בירושלמי [שהיא שונה מהגירסא בירושלמי שלפנינו] שישנו חילוק בין קידושין מכר גם בנידון הראשון. וסברתם היא, שרק לגבי קידשתי את בתי, שם החזקה של מירתת מהאב שיגלה שהטוען רצה לבוא על אשת איש במרמה, היא חזקה ודאית שמחמתה אמרו חז"ל שודאי לא ישקר, ולכן ודאי לנו שהוא זה

מקורות

שקידשה, לפיכך יוכל להנשא לבת הנ"ל גם ללא קידושין נוספים. משא"כ לגבי מכר שהבושה שיתגלה בפני המוכר ששיקר אינה גדולה, וגם אם יבוא אחד אחריו ויוכיח ע"פ שני עדים שהוא זה שקנה את החפץ, לכל היותר יחזיר לו הראשון את החפץ בתוספת דמי השכירות של השימוש בקרקע או בחפץ, ובזה יגמר הענין, ולכן הוא אינו חושש לבושה גדולה שתגרם לו, כמו אם יודע שבא מרצונו במרמה על אשת איש, לפיכך במקרה זה של מקח וממכר אינו נאמן.

הכרעת השאלה בנידון האתרוג

לאור האמור לעיל, המסקנה בנידון השאלה דנן לגבי האתרוגים הינה כדלהלן: מכיון שהתבאר שהכרעת הרמ"א ע"פ הירושלמי שלפנינו והגהות מימוני היא – שנאמן הטוען שקנה את האתרוג לקבלו, ומאחר ולהכרעה זו הסכימו גם בחידושי המהרי"ט רע"א, האמרי ברוך, נחלת צבי, והרידב"ז – לכן ודאי שרשאי המוכר גם לכתחילה לתת את האתרוג למי שטען שקנה ושילם עבור האתרוג הנ"ל. אמנם ביה"ד לא יכול להכריחו לתת את האתרוג לטוען הנ"ל, מאחר שמהש"ך ומביאור הגר"א משמע דהוי ספיקא דדינא, כלומר, שלדעתם הדבר תלוי במחלוקת הראשונים.

והעיר לי ת"ח שליט"א, שאולי בנידון שאלתינו לגבי האתרוג גם לדעת הש"ך והגר"א יכול המוכר גם לכתחילה לתיתו למי שטוען שהוא קנאו. מאחר ואתרוג נועד רק לצורך מצות ארבעת המינים, לפיכך אם הוא יהיה גנוב – לא יוצאים עימו ידי מצוה, כי זה מצוה הבאה בעבירה, וגם לא ניתן לברך עליו, כך שאין לחשוש שמי שאין האתרוג שלו ירצה לגנובו, כי לא ירוויח מכך כלום. ולומר שגנבו כדי למוכרו לאחרים שלא ידעו שהאתרוג גנוב – זה דבר שאינו שכיח, ולא נחשדו ישראל לגנוב אתרוג ולמוכרו תמורת כסף רב, ולהכשיל אחרים שיברכו ברכה לבטלה. כי אפילו אם אדם אחר קונהו ביאוש ושינוי רשות, אולם עדיין יהיה אסור לו לברך על האתרוג שנאמר "בוצע ברך – ניאץ ה'", וצ"ע עדיין.

סימן סא

מטמון שנמצא בדירה לאחר רכישתה

שאלה

אדם ירש מסבו דירה ישנה שכללה ריהוט ישן מאד, ומכרה ליהודי שומר תו"מ. בחוזה המכירה שנעשה ביניהם נכתב, שמוכר לו את הדירה עם תכולתה כפי שהיא במחיר מסויים, ואף אחד מהצדדים לא יוכל לבטל את המכר מחמת טענת – מקח טעות. לאחר גמר התשלום וקבלת החזקה בדירה, החל הקונה לשפץ את הדירה ולצורך כך זרק את המזרונים הישנים שהיו בה לאשפה עירונית.

כעבור שבוע פנה אליו בבהלה מוכר הדירה, כי מצא את צוואת סבו אצל עו"ד מסויים, וכתוב שם, שבמזרונים הנ"ל הוחבאו כסף ויהלומים רבים בשווי כספי רב, וכעת הוא רוצה את המזרונים הנ"ל, כי על דעת כן לא מכרם.

אולם הקונה השיב לו, שבגלל חוסר הידיעה מהמטמון שהוחבא בהם, הוא השליכם לאשפה. אבל גם היה מוצאם, הם היו שייכים לו בלבד וכפי שנכתב בחוזה המכר, שהדירה עם תכולתה נמכרת כפי שהיא לקונה, מבלי שאף אחד יוכל לטעון מקח טעות. מה הדין?

תשובה

א. למרות האמור בחוזה המכר, אם הקונה ימצא בשטח הדירה או בתכולתה בכל אופן שהוא, כסף, תכשיטים, יהלומים וכיוצא בזה, אם ברור שאוצרות אלו היו שייכים למוריש הדירה – חייב הקונה להשיבם ליורש שמכר לו את הדירה. דין זה קיים למרות שהיורש לא

רעו משפטי סימן סא התורה

ידע ממטמון זה בשעת מכירת הדירה, וגם בזמן שנמצאו לא נודע ליורש מקיומם.¹

ב. אם מחמת חוסר הידיעה זרקו הקונה או עושי דברו את המזרונים הישנים עם המטמון שהוחבא שם – פטור הקונה גם בדיני שמים מלשלם ליורש עבור הנזק הכספי שגרם.²

מקורות

1. תחילה נבאר בקצרה את הגדרים במכירת בית, ע"פ המבואר בשו"ע חו"מ סי' ריד ומנהג המדינה. כל אדם שמוכר דירה, כוונתו רק לגוף הדירה ולדברים המחוברים אליה באופן קבוע כמו: הברזים הכיורים וכדומה, אולם הרכוש המטלטל שנמצא בדירה – לא כלול במכירת הדירה. אולם אם צויין שמוכרים את הדירה עם תכולתה, כוונת הדבר בזמן הזה – כל הדברים שהינם חלק בלתי נפרד ממגורי הדירה כמו: מיטות, מזרונים, ארונות, שולחנות, כסאות, מקרר, תנור אפיה וכיו"ב. ולפעמים זה כולל גם את כלי המטבח, והספרים וכו', ותלוי בכל מקרה לגופו. אולם לעולם כשמוכרים דירה ותכולתה – לא מוכרים גם את הכסף היהלומים והתכשיטים שנמצאים בדירה.

דברים אלו נמכרים באופן פרטי במקומות המיועדים לכך כמו בבורסות השונות, ובחנויות לממכר זהב ותכשיטים וכדו' בלבד. כמו כן כסף מזומן – לא שייך לגביו מושג של מכירה. או שנותנים אותו במתנה או שמשלמים עמו עבור סחורה, אבל לא שייך מושג למכור אותו.

לאור האמור, היורש לא מכר ולא הסכים למכור מעולם את הכסף והתכשיטים שנמצאים בדירה שהוחבאו במקום מסתור, שגם היורש לא ידע מהם, ולכן אם הקונה מצאם – הוא חייב מדין השבת אבידה להחזירם ליורש, ובתנאי שברור שהם שייכים לו ולא לאנשים אחרים.

2. מאחר וגם היורש כשמכר לקונה את הדירה עם תכולתה הסכים, שיעשה עם תכולת הדירה כפי רצונו, וכמו כל אדם העושה כרצונו בדברים ששייכים לו, לפיכך הקונה שלא ידע שיש כאן מטמון ששייך ליורש, לכן לא

משפטי סימן סא התורה רעז

אמנם במקרה זה, אם אדם אחר שעבר ברחוב לקח מזרונים אלו לביתו, וגילה שם את המטמון המוחבא – חייב המוצא מדין השבת אבידה להחזירם ליורש.

לפיכך יצטרך המוצא לפרסם ברבים במודעות רחוב בבתי כנסת הסמוכים באותו איזור וכו' באופן כללי על מציאת רכוש בתוך מזרונים, עם מס' הטל' שלו, והיורש יוכל לקבלם ע"פ סימנים שיתן במזרונים בתוספת המידע שכתוב בצוואת הסבא.³

ג. אם יתכן שאוצרות אלו היו שייכים לאנשים אחרים שגרו בדירה, עוד לפני שקנה מהם הסבא של היורש את הדירה הנ"ל, וכעת לא ניתן לברר את העובדות – רשאי קונה הדירה לקחתם לעצמו, וירשום

מקורות

נעשה עליו מעולם שומר אבידה, לפיכך היה רשאי להשתמש במזרונים או לזורקם לאשפה, כמו כל אדם שאינו מוגבל מה לעשות בחפצים שלו. לכן אין שום תביעה כלפיו אם יתברר אח"כ שהיה מטמון במזרונים אלו.

ואפילו לרמב"ן שמחייב אדם המזיק באונס גמור, ועיין בש"ך חו"מ (ס"ו שע"ס"ק א) אולם בנידון דנן אינו נחשב כלל מזיק לממון חבירו, אלא משתמש ברשות בממונו, שגם בעל המטמון כלומר, היורש שמכר לו את המזרונים, הרשה לו להשתמש באופן הזה, וכמו שעשה היורש שמכר אותם לקונה, ולא בדק את תכולתם, והוציאם מרשותו לרשות אחרת.

3. מאחר והתבאר לעיל במקורות במספר 1, שחל על המטמון שנמצא דין השבת אבידה לבעליו, כי אף אדם לא זורק ומפקיר מטמון ששייך לו, ורק בגלל שלא ידע מהמטמון הנ"ל שהוחבא במזרון, לכן היורש מכרו והקונה זרקו לרה"ר, לפיכך עדיין לא פקע בעלות היורש מממונו. מאחר והתורה מזכה ליורש את הירושה גם ללא ידיעתו, ולמרות שלא עשה בירושה שום מעשה קנין, לפיכך מיד עם מות המוריש – זכה היורש בירושה בכל מקום שנמצא, ולכן מי שמצאה – חייב להשיבה ליורש בכפוף להלכות השבת אבידה המבוארים בשו"ע חו"מ (סימן רסז) וע"ש.

רעח משפטי סימן סא התורה

בפנקסו מחמת הספק את פרטי החפצים שנמצאו ואת שוויים, ויניח את הפנקס למשמרת, עד שיבוא במהרה אליהו הנביא זל"ט ויגלה לנו נסתרות.⁴

הדין האמור כאן קיים, גם אם קונה הדירה השליך את המזרונים לרה"ר ואדם אחר מצאם ולקחם לביתו וגילה שם את המטמון, במקרה זה זכה מוצא המזרונים במטמון ולא קונה הדירה, למרות שהקונה הגביה את המזרונים לפני שהשליכם לרה"ר.⁵

מקורות

4. מבואר בגמ' ב"מ (כו.) ובשו"ע חו"מ (סי' רס, ג) שכל אבידה שנמצאת במקום שיכול להיות שנשכחה שם מאנשים רבים כמו: אם נמצאה בדירה או בחדר במלון שמושכר בקביעות לאנשים רבים שנכנסים ויוצאים, ולא ניתן לדעת ממי נשכחה האבידה, אין המוצא צריך להשיב לאחד מהדיירים בדירה, אלא אם כן יוכיח ע"פ סימנים שהאבידה הנ"ל אבדה ממנו. וכל עוד לא יוכיח זאת – ישמור המוצא את האבידה ברשותו, וינהג בהם כמבואר במשנה ב"מ (כה:) ובגמ' שם (בט:): ובשו"ע חו"מ (סי' רסו, כה) וע"ש.

5. פסק המרדכי ב"מ (סי' רנח-רס) וכך גם נקט הרמ"א למעשה (בסי' רסח, ג, וסי' רלב, ח) וע"ש בפ"ת (ס"ק ח), שחצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו רק אם ידע מהמציאה או בדברים ששכיחים שעולה בדעתו שיכולים להגיע לשם, אבל דברים שאינם שכיחים שיהיו שם, אז אפילו אם הגיעו לביתו או לחצירו או שהגביה חפץ מסויים אולם לא ידע שיש בתוכו מטמון וכדו' – לא קנה המגביה או בעל הבית מציאות אלו, משום שלא התכוון לזכות בדבר שאינו שכיח ושלא עלה בדעתו שנמצא שם. ובספרי משפטי התורה על ב"מ (סי' יג) הארכנו לבאר בס"ד את דברי המרדכי והרמ"א, ולתרץ את קושיות הנתיבות (בסי' רסח ס"ק ג) על הכרעת הרמ"א וע"ש.

לאור האמור, למרות שקונה הדירה הגביה את המזרונים ולמרות שהם היו בביתו ובחצירו לפני שהושלכו לרה"ר, אולם מאחר והקונה לא ידע מהמטמון הנ"ל, וכמו כן אין הדבר שכיח שיטמינו שם אוצרות, לפיכך חצירו

משפטי סימן סא התורה רעט

מקורות

והגבהתו לא קנו לו את המטמון הנ"ל, ולכן מי שמצאם - זכה בהם. אולם כאמור לעיל במקורות במס' 3 לגבי היורש, מכיון שהתורה מקנה לו את הירושה, לכן הוא לא צריך לעשות מעשה קנין כדי לזכות בהם. ולכן היורש ודאי שזכה בהם, אלא שבנידון שבסעיף ג' בתשובה, יש לנו ספק מי הוא היורש של מטמון זה, לפיכך דין המטמון כאבידה שיש בה סימן שלא ידוע מי הם בעליה.

סימן סב

אבידות שפטורים מלהשיבן

שאלה א'

טכנאי אלקטרוניקה הלך לתומו ברחוב וראה שבולטים מפח אשפה העירוני מחשב ומצלמה משוכללים שנזרקו לשם. הנ"ל מיהר לקחתם ובבדיקה שערך התברר לו ששניהם לא תקינים, אולם כמומחה לתיקונים הבחין שניתן לתקנם בעלות מועטת כדי להחזירם לתקינות.

לאור האמור שואל הטכנאי הנ"ל, מאחר ועל המכשירים הנ"ל ישנה מדבקה שרשום בה למי הם שייכים והיכן גרים, האם הוא מחויב להשיב להם אותם ולומר להם שניתן לתקנם בעלות מועטת ביחס לשוויים שיהיה לאחר התיקון, או שרשאי לכתחילה לקחתם לעצמו?

שאלה ב'

שכיח שילדים קטנים ואפילו בני תשע ועשר שנים מאבדים או שוכחים בגדים, אופניים ושאר חפצים שברשותם, בגלל חוסר אחריותם לשמור עליהם כראוי. האם מי שמוצא חפצים אלו ברה"ר או במקומות ציבוריים ויודע ע"פ השם שרשום עליהם למי הם שייכים, חייב מעיקר הדין להשיבן להוריהם, ובפרט באותם המקרים שסביר להניח שהם עדיין לא התייאשו מחפצם האבוד, או שרשאי להתעלם מלטפל בחפצים הנ"ל?

תשובה

א. בנידון השאלה הראשונה – רשאי הטכנאי לקחת לעצמו את מוצרי החשמל שמצא באשפה.¹

מקורות

1. כתב הרמב"ם (פ' יא מגזילה ואבידה הל' יא) וז"ל: המאבד ממונו לדעת – אין נזקקין לו. כיצד: הניח פרתו ברפת שאין לה דלת ולא קשרה והלך לו, או השליך כיסו ברה"ר והלך לו וכל כיוצא בזה, הרי זה איבד ממונו לדעת. ואע"פ שאסור לרואה דבר זה ליטול לעצמו – אינו זקוק להחזיר שנאמר "אשר תאבד" פרט למאבד לדעתו. וכך גם פסק השו"ע חו"מ (סי' רסא, ד).

נמצנו למדים שלדעת הרמב"ם, התורה חייבה להשיב אבידה רק אבידה שאבדה לבעליה מבלי ידיעה ובניגוד לרצונו, אבל אם האבידה אבדה מחמת פשיעת בעל החפץ בשמירתה, וכ"ש בגלל שהשליכה בכוונה לרה"ר, במקרים אלו פטורים מוצאי האבידה מלקחתה ולהשיבה לבעליה, אלא יניחיה במקומה ואם היא תגנב משם – הם יהיו פטורים מלשלם.

אלא שלדעת הרמב"ם באבידה מדעת, אם לקחה המוצא לרשותו – החפץ לא שייך לו ונשאר עדיין שייך לבעליו.

לאור האמור, הקשה הב"ח בחו"מ (סי' רעג סק"ד) על הרמב"ם מתחילת פרק אלו מציאות ששם כתוב במשנה ובגמ', שהמוצא פירות מפוזרים הרי אלו שלו. ואומרת הגמ' שם בשם ר' יצחק, שמדובר במכנשתא דבי דרי כלומר, מקום ששם נמצאים הפירות של הבעלים והם אוספים אותם בארגזים, ולכן אם לאחר האיסוף נמצא שם קב בשטח של ארבע אמות – מותר למוצא לקחתם לעצמו, כי הבעלים התייאשו מהם מדעתם, והגמ' [כא:] קוראת לזה – אבידה מדעת. אבל בפחות מכך – יניחם כי הבעלים לא התייאשו מהם.

א"כ מבואר להדיא במשנה ובגמ', שקב בארבע אמות מותר לכתחילה למוצאם לקחתם לעצמו כי ודאי בעליהם התייאשו מהם, ולכן הם נחשבים כאבידה מדעת שיכול המוצאם לקחתם לעצמו. ולפי"ז קשה על הרמב"ם

מקורות

שפוסק לדינא את המשנה ואת הגמ' הזאת בפ' טו מגזילה ואבידה הל' יב. ולעומת זאת פסק בפ' יא מגזילה ואבידה הל' יא שאבידה מדעת אינו חייב בהשבתה, אולם היא שייכת עדיין לבעליה?

הגדר של אבידה מדעת לדעת הרמב"ם

ותירץ הב"ח שם, שישנם שני סוגי אבידה מדעת לדעת הרמב"ם, סוג אחד – שהבעלים עדיין רוצים את החפץ ואינם מפקירים אותו, אולם הם לא שומרים עליו כראוי. במקרים אלו סובר הרמב"ם, שלמרות שפטור המוצא מלהרימו ומלהשיבו לבעליו, משום שנאמר בתורה שרק אבידה אשר תאבד ממנו הינך מחוייב בהשבתה, פרט למאבד לדעתו, אולם עדיין החפץ אינו הפקר והוא שייך לבעליו. משא"כ במקרים שמחשבתו להפקיר ניכרת מתוך מעשיו שודאי הפקיר את רכושו, במקרה זה האבידה מדעת מהותה – הפקר ומותר לכל אחד לקחתה לעצמו. ולכן טוען הרמב"ם בנידון של תחילת פרק אלו מציאות, מאחר ובעל הפירות השאיר בכוונה את פירותיו ברה"ר ללא שמירה משום שלא רצה לטרוח באסיפתם, נמצא שמעשיו מוכיחים שבכוונה הפקירם, ולכן באופן זה גדר האבידה מדעת מהותה – הפקר, וכל הקודם לזכות בה זכה.

לאור האמור מובן היטב דברי הרמ"א חו"מ (סי' רס, יא), שהוסיף על מה שכתב שם השו"ע, שאם מצא באשפה כלי מכוסה – הרי זה לא יגע בה. והוסיף על כך הרמ"א, במה דברים אמורים באשפה שאינה עשויה להפנות כלל, אבל אם מתחילה היא עשויה להפנות, מי שמטמין שם דבר הוי אבידה מדעת והרי היא של מוצאה ע"כ.

והקשו שם הסמ"ע והש"ך על דברי הרמ"א, הרי הרמב"ם סובר שאבידה מדעת אסור לקחתה לעצמו אע"פ שפטור מלטרוח ולהשיבה לבעליה, וא"כ איך הרמ"א כתב את דינו שמותר לקחתה אליבא דכו"ע? וע"ש בש"ך (ס"ק לג) שכתב בקצרה: ויש לחלק בין אבידה מדעת שדיבר הרמב"ם לנידון זה ע"כ. והנה הש"ך לא ביאר את החילוק, אולם לאור האמור לעיל בשם הב"ח

משפטי סימן סב התורה רפג

ב. בנידון השאלה השניה – מעיקר הדין, אין חיוב להשיב אבידות אלו לבעליהן. אמנם למרות האמור, אבידות אלו נשארות עדיין שייכות לבעליהן ואינן הפקר, ולכן לא ניתן למוצאם לקחתן לעצמו.

מקורות

הדברים ברורים, שבנידון הרמ"א מדובר שבעל החפץ הניח מדעתו את חפציו באשפה שעשויה להפנות וידע שכל רגע יכולים לקחתה משם ולאבדה, א"כ בנידון זה שמחשבתו מוכחת מתוך מעשיו שמפקיר את רכושו, אז גם לדעת הרמב"ם גדר האבידה מדעת הזה הינו הפקר גמור כמו השארת הפירות במכנשתא דבי דרי במשנה בתחילת פ' אלו מציאות.

ורק באופנים המבוארים בשו"ע שם (סי' רסא, ד) לגבי השאיר את ביתו או רפתו פתוח ללא שמירה. או שזרק חפץ עם סימן בכוונה לרה"ר כדי ששייכו לו אותו כמבואר שם בנתיבות (ס"ק א) או במקרים הדומים לכך נחלקו הרמב"ם והרא"ש וע"ש בנתיבות.

לאור מה שהתבאר אפשר להכריע בנידון השאלה הראשונה. מאחר וברור הדבר שבעל המחשב והמצלמה זרק מדעתו את המכשירים הנ"ל לפח האשפה העירוני שמיועד לפנותו בכל רגע, א"כ הוא ידע בודאות שהשלתם למקום זה נחשבת כהפקר מבלי אפשרות חזרה. והנה הנ"ל זרקם מאחר והם לא עבדו ולא מחמת טעות, אלא שהחליט בדעתו שאינו רוצה לתקנם או מפני שיכול להשיג חפץ חדש כמותם במחיר מוזל או משום שלא זקוק יותר למכשירים מסוג זה או שלא רצה לטרוח בטיפול בהם אצל הטכנאים השונים וכיו"ב. עכ"פ מאחר וברור לנו שהשלתם למקום זה נעשתה בדעת ולא מחמת שכחה, ומאחר והתבאר שבנידון אשפה העשויה להפנות לדעת הרמ"א והש"ך גם אליבא דהרמב"ם זה נחשב אבידה מדעת בבחינת הפקר שדינה – שכל הקודם לקחתה זכה בה, לכן רשאי גם לכתחילה הטכנאי לקחתה לעצמו, ולתקנה עבורו, ויזכה בחפץ טוב.

רפר משפטי סימן סב התורה

לפיכך מי שמשיבן לבעליהן או עכ"פ מיידע את בעליהן היכן הן נמצאות כדי שיקחום משם – מקיים מצות חסד, אע"פ שאינו חייב בכך מחמת גדר מצות השבת אבידה.²

מקורות

גדר החפצים שנותנים לילדים קטנים

2. ביחס לשאלה השניה לגבי חפצי ילדים קטנים שנמצאו ברחוב, מבואר במשנה ובגמ' ב"ב (פז): לגבי השולח את בנו הקטן לחנווני עם צלוחית כדי לקנות שמן, כלומר, שהחנווני ימלא אותה בשמן והקטן ישלם לו תמורתו מהכסף שקיבל מאביו, ומבואר שם בגמ' שדין הצלוחית הנ"ל הינו – כאבידה מדעת כלומר, שפטור החנווני משמירתה או מהשבתה לאבי הילד אם היא אבדה, משום שהאב פשע בשמירתה בזה שמסרה לבנו הקטן שאינו בר שמירה, אולם למרות זאת אם לקח ממנו החנווני את הצלחת לצורך שימוש הפרטי – דינו כשואל שלא מדעת שהינו גזלן.

רואים מגמ' זו, גדר נוסף במושג "אבידה מדעת". שאין כל חיוב להשיב לבעל החפץ את החפץ שאבד מבנו הקטן משום שנחשב שבעל החפץ פשע מדעתו בשמירת חפציו, כמו שמבואר במשנה בפ' המפקיד (מב.) שמסירת חפץ לקטן כדי לשמור נחשבת כפשעה בשמירה שאפילו שומר חינום חייב על כך.

ומזה שלא חילקו בגמ' בפ' המפקיד או בגמ' בב"ב, באיזה גיל היה הילד הקטן משמע, שאין כל נפ"מ בגילים כלומר, אפילו אם הבן הינו בן שנים עשרה שנה והבת בת אחד עשרה שנה וכדו' ולמרות שהינם ברי דעת לגבי כמה עניינים, אולם קימ"ל לחז"ל שעדיין הם אינם מספיק אחראיים לשמור על חפצים שנותנים להם.

וממילא למרות שבמקרים רבים אין להורים אפשרות אחרת, כמו: אם נותנים להם מעילים, סוודרים וכדו' ללבוש בחורף או ששולחים אותם עם ארנק שיש כסף בתוכו כדי לקנות בבוקר מוצרים במכולת, ואין להם אפשרות אחרת, בכל זאת מכיון שהם יודעים מראש שאין ילדם הקטן

משפטי סימן סב התורה רפה

מקורות

אחראי מספיק על שמירת הכסף או על החפצים שמשתמש בהם, א"כ הם מודעים לכך שבנתינתם לילדם הקטן, הם מתרשלים בשמירת חפצם כראוי, למרות שעושים זאת מחוסר ברירה. לפיכך שייך כאן את הפטור מחיוב השבת אבידה למי שמוצא אח"כ את חפצי הקטן ברה"ר, ולמרות שיש בו סימן, וכדברי הרמב"ם בפ' יא מאבידה הל' יא שנאמר "אשר תאבד ממנו" פרט למאבד לדעתו.

לפיכך לדינא, אע"פ שהורי הילד לא התייאשו מחפצם, ולמרות שיש באבידה סימן עם שם על החפץ, בכל זאת מעיקר הדין פטור כל הרואה חפץ זה מלהשיבו לבעליו, כי נחשב הדבר שבעליו פשעו מדעתם בשמירתם, בכך שמסרוהו לידי בנם הקטן שאינו בר דעת ואחריות ראויה שישמור על הרכוש שברשותו. נמצא מכיון שההורים הפסידו לעצמם, לכן אחרים פטורים מחיוב השבת אבידה כלפי החפצים הנ"ל כשאבדו, ולכן אפילו אם הם עדיין לא התייאשו מהחפץ – אין כלפיו גדרי השבת אבידה.

והעובדה שמסיבות אישיות אין להורים ברירה אחרת, איננה הופכת את החפץ לשמור יותר, אלא הם מחוסר ברירה מסכימים לשמירה הפחותה של רכושם, אולם התורה לא חייבה את בנ"א במקרים אלו בהשבת האבידה, כשמראש היא לא נשמרה כראוי.

אמנם למרות האמור, ודאי שמצד מידת החסד וחינוך למידות טובות ועזרה לזולת, ראוי למי שמצאם ויכול להשיבם לבעליהם לעשות כן, וזוהי הדרך הישרה לפנים משורת הדין, אולם ע"פ הדין – אין כאן חיוב של השבת אבידה, וממילא מי שלא משיב את החפצים האבודים שאיבדם ילד קטן, לא עבר על איסור "השב תשיבם" ו"לא תוכל להתעלם".

איסור לקיחת חפצי הקטנים מידם

הנה למרות האמור שאין מעיקר הדין חיוב של השבת אבידה לחפצים שאבדו מהילדים הקטנים, אולם בנידון זה גם לדעת הרא"ש שסובר שאבידה מדעת נחשבת הפקר, בכל זאת אסור למוצא אותם לקחתם לעצמו, ואין הם

מקורות

נחשבים בגדר הפקר, אלא מהותם "שמירה מועטת" כפי שקראו לכך הקצות והנתיבות (בסי' רסא סק"א) כלומר, אדם שמוסר חפץ לילד קטן אין הוא מפקירו אלא הוא רוצה בשמירתו ע"י הקטן. כך למרות שידע שהקטן אינו בר דעת ואחריות לשומרו כראוי, אבל מאחר וברוב המקרים הקטן לא מאבדו ומחזירו לביתו שלם, לכן נחשב הדבר - כשמירה מועטת.

ולפיכך אע"פ שגדר של שמירה מועטת פוטר את האחרים מגדרי השבת אבידה, מכיון שאין זה נחשב כשמירה ראויה, ולכן הוי כאבידה מדעת כלומר, שבעל החפץ לקח מראש את האפשרות שהחפץ יאבד ולא יחזירו לו אותו, אולם מצד שני הוא לא הפקירו אלא מסרו לילד שבדרך כלל יחזירו לביתו ולא יאבדו, לפיכך אסור לכל הדעות למי שמצאו לקחתו לעצמו, אלא החפץ שאבד נשאר ברשות ובעלות בעליו, וכל שכן שאסור לקחת אותו מהילד הקטן שמחזיקו. ומי שלקחו לעצמו - נקרא גזלן, כי לקח לרשותו חפץ ששייך לאדם אחר שלא התיימש ממנו.

סימן סג

מאה דולר שהונח כפתיון

שאלה

בחור קשר חוט שקוף לשטר של מאה דולר. והניחו ברחוב מרכזי כשהוא עומד בסמיכות מקום, והצליח לתעתע באנשים, שכאשר הם התכופפו לקחת את שטר הכסף – משך אותו באיטיות אליו. אדם נוסף שהבחין בכך דרך במהירות על השטר, וכתוצאה מכך נקרע החוט שהיה מחובר לשטר הכסף, והדורך התכופף ולקח את השטר הנ"ל לעצמו.

כעת טוען הדורך שהשטר הנ"ל שייך לו, כי נחשב שמצא אבידה שאין בה סימן. ואילו בעל השטר טוען, שמעולם הוא לא הפקיר את כספו ולכן גם עמד קרוב אליו, וכוונתו היתה רק לתעתע ולצחוק על ההולכים ברשות הרבים. מה הדין?

תשובה

א. בעל השטר צודק, ולכן הדורך חייב להשיב לו את מאה הדולר. אמנם בעל השטר הנ"ל עבר על איסור תורה של "אונאת דברים" כלפי האנשים שניסו להרים את השטר הנ"ל, ועליו לשוב בתשובה ראויה על חטא זה.¹

מקורות

1. כתב השו"ע חו"מ (סי' רסב, ב) וז"ל: מצא דבר שהתייאשו הבעלים ממנו, כגון שאמרו: "וי לחסרון כיס" אפילו יש בו סימן – הוא של מוצאו, ע"כ.

מקורות

כלומר, כדי שיהיה מותר למוצא לקחת חפץ שהינו אבוד מבעליו, צריך שנדע בוודאות שבעל החפץ התיימש ממנו לפני שהרימו המוצא. וכל זמן שלא ידוע לנו שבעליו התיימשו ממנו, החפץ נשאר ברשות בעליו, וממילא מי שמוצאו מחוייב בהשבת האבידה לבעליה.

והנה בנידון דנן, מעולם שטר הכסף לא יצא מרשות בעליו כי הנ"ל החזיק באמצעות החוט שהחזיק בידו את השטר, ולכן אין כאן נידון של אבידה מדעת המבואר שם בשו"ע וברמ"א (בסי' רסא, ד) כי בעל השטר מעולם לא איבד את השטר ולא השליכו לרה"ר, אלא המשיך כל הזמן להחזיקו בידו באמצעות החוט שחיבר לידו, נמצא שאין כאן אבידה ואין כאן יאוש מהחפץ, לפיכך השטר היה ונשאר כל הזמן שייך לבעליו וברשותו. ולכן חייב מי שלקחו להחזירו לבעליו, אחרת זה יחשב שגול את השטר מבעליו.

אמנם למרות האמור ביחס לבעלות על השטר, אבל ודאי שבעל השטר שהניח את שטרו ברה"ר כדי להתל ולצחוק על ההולכים ברה"ר, עבר בכך איסור תורה של "לא תונו איש את עמיתו ויראת מאלוקיך" שמבואר בהרחבה בשו"ע חו"מ (סי' רכח, א) וצריך לעשות על כך תשובה הראויה, הן כלפי אותם האנשים שניסו להרים את השטר, והן לפני הקב"ה שאסר את הדבר, והנ"ל במזיד עבר על רצון הית"ש.

סימן סד

למי שייך כסף שנמצא מחמת חלום

שאלה

אדם קנה דירה מראובן שירשה מאביו וגר בה במשך שנה. כעבור שנה פונה אליו מוכר הדירה, כי מספר לילות הוא חולם שאביו בא אליו בחלום ואמר לו, שהחביא סכום כסף גדול בקופסה של התריס שבחדר ההורים, ושיקח זאת משם. לפיכך מבקש המוכר מהקונה שיאפשר לו לחפש את המטמון במקום הזה. הקונה השיב לו שכעת הוא ממחר מאד, ושיבוא אליו בשעות הערב. והנה מיד לאחר שמוכר הדירה הלך, חיפש הקונה במקום המסתור ומצא שם מאה אלף דולר ולקחו משם. כשהגיע מוכר הדירה בערב וחיפש את המטמון לא מצא אותו, והלך מאוכזב לביתו.

כעת קונה הדירה שואל, למי שייך הכסף שמצא, כי אם הכסף שייך למוכר, הוא יתן לו אותו מיידית.

תשובה

א. אם ברור לנו שהכסף שנמצא בדירה היה שייך לאביו של המוכר, כגון, שנמצא מסמך ליד הכסף הנ"ל שמוכיח שהכסף היה שייך לו, או שאבי מוכר הדירה קנה את הדירה מקבלן, ואין אפשרות אחרת שאדם אחר הניח שם את הכסף הנ"ל. או שישנן הוכחות אחרות לבעלות אבי המוכר על הכסף הנ"ל – חייב קונה הדירה לתת מיידית את הכסף שמצא למוכר, כי הוא יירש כסף זה, למרות שלא ידע ממנו.¹

מקורות

1. התורה הקנתה את הירושה ליורש או ליורשים מיד עם פטירת המוריש.

רצ משפטי סימן סד התורה

ב. אם אין לנו הוכחה שהכסף היה שייך לאבי המוכר, וכל המידע שיש לנו בהקשר לכך נובע מחמת החלום בלבד, במקרה זה, למרות שהכסף נמצא באותו מקום שנאמר למוכר הדירה בחלום, ואפילו אם נאמר בחלום את הסכום המדוייק שיש שם, ובאיזה סוג שטרות וכדומה, בכל זאת הכסף ישאר בבעלותו של הקונה שמצאו.²

מקורות

והטעם לכך הוא, שהמהות של ירושה היא – שהיורש נכנס במקומו של המוריש ונחשב כממשיך את רשותו. לפיכך, לא צריך היורש לעשות קנין לזכות בחפץ אלא בכל מקום שהיורש נמצא, הוא זוכה בירושה, ואפילו אם לא יודע היכן נמצא כספו של המוריש, ומהו סכום הירושה שירש. מאחר וכאמור, הזכיה בירושה לא תלויה במעשהו או בדעתו של היורש, אלא מיד כשמת המוריש, התורה הקנתה ליורש את כספי הירושה, ולכן אפילו אם היורש היה ילד קטן או שוטה, גם אז הוא זוכה בכספי הירושה.

לאור האמור, אם יש לנו הוכחות ברורות שהכסף שנמצא במקום המסתור היה שייך למוריש בלבד – צריך קונה הדירה לתת את הכסף הנ"ל ליורש מדין השבת אבידה, ואם לא יתן לו – יעשה גזלן על הכסף הנ"ל. אמנם חיוב זה קיים רק באופן שישנם מסמכים ליד המטמון המוכיחים בבירור שהכסף שנמצא היה שייך למוריש או שהגיע עדות נאמנה לבית הדין שעל פיה הוברר בודאות שהכסף שנמצא היה שייך למוריש וכיוצא בכך, במקרים אלו חייב הקונה שמצאם להשיבם ליורש.

ונדגיש, שחיוב זה קיים, לא בגלל החלום, אלא אך ורק בגלל הראיות הודאיות שהוכיחו שהכסף שנמצא שייך למוריש. ולכן במקרה כזה, לא איכפת לנו אם הסיבה שמחמתה הגענו למקום המסתור היתה החלום שגילה לנו על מחבוא הכסף, או סיבה אחרת הנוגעת לקונה בלבד, כי למעשה את הכסף אנו נותנים ליורש רק בגלל הראיות המוכחות שהכסף היה שייך לגבי למוריש בלבד.

2. נאמר בגמ' סנהדרין (ל). "דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין". ולפי"ז

מקורות

כתב השו"ע חו"מ (סי' רנה, ט) שאם היה פקדון ביד אביהם ואינו יודע היכן הניחו, ואמרו לו בחלום – כך וכך הם, ובמקום פלוני הם, ושל פלוני הם או של מעשר שני הם, ומצאם במקום שנאמר לו, ובמנין שנאמר לו – דברי חלומות לא מעלין ולא מורידין – אלא הם שלו ע"כ. כלומר, שהם שייכים למי שמצאם.

ומבאר שם הסמ"ע (ס"ק כט) שאף שכיון בחלום במקום ובמנין, מכל מקום יש לומר, שמה שאמר שהפקדון הנ"ל שייך לפלוני – בכך לא כיון לאמת אלא זהו שקר, וכן כתב הרב המגיד. ועיין בשו"ת תשבץ (ח"ב סי' קכח) שצויין בחידושי רע"א על השו"ע שם, שכתב לבאר את הדברים ע"פ הגמ' בברכות (נה:) שרבא אומר, שחלום שנאמר לאדם ע"י מלאך – אלו דברים אמיתיים, וזהו מה שנאמר בתורה לגבי הנביאים "בחלום אדבר בו", אולם חלום שנאמר לאדם ע"י שדים – חייב להיות בו משהו שקר, ועל זה נאמר "חלומות שוא ידברו".

לפיכך לגבי ממון, מכיון שאנו חוששים שמא השד אמר לו את החלום, לכן משאירים את הממון ביד המוחזק ולא מתייחסים אליו כלל כגורם מברר. משא"כ לגבי נדר שמבואר בגמ' בנדרים (ח.) שחששו לחכמים למי שנידו אותו בחלום, שצריך לעשות התרה לנידוי הזה, משום ששם מדובר באיסור, ויש חשש שאולי המלאך אמר לו כדי שיחזור בתשובה, ומאחר ודברי המלאך הם תמיד אמיתיים, לפיכך מחמת הספק מי גילה לו את החלום הזה, אנו חוששים לאיסור הנידוי, ויצטרך החולם לעשות התרה לנידוי שחלם עליו.

לפי זה בנידון דנן, מאחר וקונה הדירה מוחזק בכסף שמצא – לא ניתן להוציא זאת ממנו וכדברי השו"ע שהובא לעיל, מאחר ואנו תולים שהשד התגלה ליורש וסיפר לו בחלום על המטמון המוחבא, אולם הכסף הנ"ל לא היה שייך לאביו אלא הונח שם ע"י אדם אחר, ולכן מכיון שהחלום אינו יכול לברר לנו את בעלות הממון – ישאר המטמון בידי מוצאו.

סימן סה

גניבת חפץ מרכב שחונה בחניון

שאלה

שליח קיבל מהמעביד כסף לקנות עבורו מכשיר חשמלי בסך ארבעת אלפים ש"ח. לאחר שקנאו בשעות הערב, הניחו במושב האחורי של מכוניתו, החנה את מכוניתו בחניון מסודר, והלך לעשות קניות נוספות עבור עצמו באותו איזור. כשחזר הנ"ל למכוניתו גילה שגנבים ניפצו את השמשה של הדלת וגנבו את המכשיר הנ"ל. האם הוא חייב לשלם למעביד עבור גניבת המכשיר?

תשובה

א. אם השליח קיבל שכר עבור קניית המכשיר או שקניה זו היא חלק מעבודתו עבור המעביד שעבודה הוא מקבל את שכרו החודשי – חייב השליח לשלם למעביד עבור הנזק.¹

מקורות

1. מבואר במשנה ב"מ (צג.) וכן נפסק בשו"ע חו"מ (סי' שג, ב) ששומר שכר חייב אם נגנב או אבד החפץ שקיבל לשמור עליו. ומבואר שם ברמ"א (סעיף א) שאפילו טובת הנאה הקטנה ביותר שקיבל השומר עבור שמירתו, ולולא זאת לא היה מקבלה – נחשבת כשכר אם היא שווה פרוטה, כלומר – כעשר אג' בזמן הזה, שמחמתה מתחייב השומר שכר על החפץ, ולכן אם הוא נגנב – יתחייב השומר לשלם את עלות החפץ.

לפי זה בנידון השאלה דנן שהחפץ נגנב ממכוניתו – ודאי שחייב הפועל לשלם עבור הגניבה. חיוב זה קיים אפילו לדעת המרדכי שהובא בדרכי משה על הטור חו"מ (סי' שו, א), לגבי סופר שקיבל ספר שיעתיק ממנו לספר נוסף תמורת שכר, והניחו בביתו ובלילה הוא נגנב מביתו, שפטרו המרדכי למרות

משפטי סימן סה התורה רצג

אולם אם קנה את המכשיר החשמלי בתור טובה למעביד לאחר שעות העבודה פטור מלשלם עבור הנזק.²

מקורות

שדינו כשומר שכר, כי שמר כדרך השומרים והוא אנוס על גניבה זו ע"ב. כלומר חידש המרדכי, שאם הפועל לא מקבל שכר מיוחד עבור השמירה, אלא שכרו משולם עבור עבודתו, אולם מכיון שיש לו הנאה בזה שבעה"ב נתן דווקא לו את העבודה שמחמתה מרוויח כסף. לכן מחמת הנאה זו ששווה כסף – הוא מסכים להיות שומר שכר, שבמקרים אלו חידש המרדכי, שאם השומר הניח את החפץ בביתו והלך בלילה לישון, ונגנב החפץ מביתו באמצע הלילה כשישן, מאחר והוא לא מקבל כסף במיוחד לצורך השמירה כדי שיהיה יושב ומשמר את החפץ, אלא שכרו משולם רק עבור עבודתו, לפיכך סוג כזה של שומר שכר שהבעלים יודעים שבלילה הוא יושן ולא יושב ושומר על החפץ, לכן אם נגנב ממנו החפץ בשעת שנתו בלילה – הוא פטור מלשלם למרות היותו שומר שכר.

משא"כ בנידון דנן החפץ הונח במכוננית שהיתה במקום ציבורי, שכולם עוברים ויכולים לראות מה נמצא במכוננית, ובפרט הגנבים שמסתכלים על כך. והעובדה שהמכוננית היתה בחניון, אין זה יוצר שמירה על החפצים שבה, וכל הולך רגל יכול להכנס לחניון, וממילא שום דבר לא מנע מהגנבים לגנוב. לפיכך זוהי הגניבה הרגילה שכל שומר שכר חייב לשלם אם היא תקרה. ולכן בנידון דנן טוען לו בעה"ב, לאחר קניית החפץ, היית צריך ליסוע לביתך ולהניחו שם, ולא להשאירו במקום פרוץ וגלוי לכל גנב שירצה לגנובו. ורק אם היה נגנב בשעת שנתך בלילה במקרה זה אין לי טענות כלפיך, כי ידעתי שבלילה אתה יושן, וזהו טבעו של אדם, ולכן לפי המרדכי היית פטור מלשלם, משא"כ בנידון דנן.

2. ביחס לשומר חינום, מאחר והמכוננית היתה נעולה כראוי, ולצורך הגניבה היו הגנבים צריכים לפרוץ אותה או לשבור את חלון המכוננית וכו', א"כ אין כאן פשיעה בשמירה, אלא מעשה גניבה רגיל, ששומר חינום פטור מלשלם כשהחפץ נגנב.

סימן סו

חיובי שליח שלא אמר תפילת הדרך

שאלה

שליח שקיבל תמורת שכר להעביר במכוניתו חפצים יקרי ערך מעיר אחת לשניה. באמצע הדרך פגעה בו מאחור שלא באשמתו מכונית שנסעה מהר, וכתוצאה מכך המנוע של מכונית השליח החל לבעור. לכן ברח השליח ממכוניתו במהירות ומיד המכונית עם תכולתה עלתה באש.

כעת טוען השליח למשלח שהוא פטור מהנזק שנגרם, מאחר ושומר שכר פטור מאונס. וכמו כן הוא תובע ממנו שישלם לו עבור עבודתו כפי שסוכם, למרות שלא הביא מחמת האונס את המשלוח ליעדו.

לעומת זאת המשלח רוצה לחייבו לשלם עבור הנזק, מאחר והשליח מודה שלא התפלל תפילת הדרך, ולכן לטענת המשלח נחשב הדבר כפשיעה בשמירה, שאפילו אם היה שומר חינום היה צריך לשלם על הנזק שנגרם. ובודאי שלטענתו הוא פטור מלשלם לו עבור עבודתו. הצדק עם מי?

תשובה

א. השליח פטור מלשלם עבור נזקו. כמו כן מגיע לו שכר כפי התועלת שהיתה שווה עבודתו למשלח עד המקום שבו נשרפה המכונית. כגון: אם עבור השליחות להעביר את החבילות סוכם שישלם לו חמש מאות ש"ח, ומהמקום שהמכונית נשרפה אם היה שוכר שליח חדש היה משלם מאתיים ש"ח – ישלם המשלח לשליח שלש מאות ש"ח.

משפטי סימן סו התורה רצה

אולם אם המשלח לא היה מרוויח כלום, מאחר ומהמקום שבו נשרפה המכונית, גם אם היה שוכר שליח חדש היה משלם לו חמש מאות ש"ח – לא ישלם המשלח מאומה לשליח הראשון.¹

מקורות

1. בתורה בפי' משפטים כתוב, ששומר שכר כלומר, שמקבל תמורה כספית עבור שמירה על חפץ של השני, מתחייב לשלם לבעה"ב אם החפץ לא נמצא ברשותו, רק כאשר החפץ יצא מרשותו בגלל שפשע בשמירתו או מחמת שנגנב או אבד ממנו. אבל אם מחמת אונס שלא תלוי בו יצא החפץ מרשותו – פטור שומר שכר מלשלם עבורו. ופרטי דינים אלו מבוארים בשו"ע חו"מ (סי' שג) וע"ש.

וכתב הקצות (בסי' שה ס"ק ב) שאם החפץ אבד מהשומר מחמת אונס, נחשב הדבר כאילו החפץ השמור חזר לבית בעה"ב וממנו הוא נלקח. ולפיכך מגיע לשומר תשלום עבור שמירתו באותם הימים. או כפי התועלת שהיה בעה"ב מקבל אם היה מביאו עד המקום שנעשה האונס. כלומר, אע"פ שלמעשה אין לבעלים שום תועלת משמירתו, כי החפץ הנ"ל נלקח או נשרף מחמת האונס, אולם מאחר ואנו רואים שכשקרה האונס כאילו השומר החזירו לבית בעליו ואצל הבעלים קרה האונס, לפיכך אין זה מענינו של השומר מה שקרה עם החפץ לאחר שהשיבו לבעליו. ולכן מגיע לו שכר כפי התועלת הממונית שהיתה נגרמת לבעלים אם היה משיבו להם עד רגע האונס, וע"ש בנתיבות שג"כ הסכים לדינא עם הקצות. ועיין ג"כ בגמ' ב"מ (עט.) ובתוס' שם ד"ה אילו עד הכא וכו', ובהכרעת הרמ"א חו"מ (סי' שי, ב) וקצרתי קצת.

המקור בחז"ל שתפילות מועילות גם לחייב ממון

אלא לכאורה טוען בעה"ב לשליח, מכיון שמבואר בגמ' ב"מ (קו.) לגבי מי שחבר שדה מחבירו והותנה ביניהם מראש שיזרע בה חיטים, והמחכיר והפועל יתחלקו בסוף השנה ביבול שיצמח, ולבסוף החוכר זרע שם שעורים שזה בניגוד להסכם שביניהם, אלא שבאותה שנה בכל האיזור היתה מכת

מקורות

מדינה וכל היבול של כל מי שזרע שם נבל ונרקב, וכעת רוצה הפועל להפטר מלשלם למחכיר את חלקו, כי טוען לו, שאע"פ ששיניתי מההסכם, אולם גם אם הייתי זורע חיטים הם היו נרקבים כי זו היתה מכת מדינה, וממילא לא מזלי הרע גרם להפסד זה, אלא מזלך.

אולם המחכיר משיב לו, שאני התפללתי בר"ה לקב"ה שיצליח את יבול החיטים שתזרע בשדה, ויתכן ששמעו בשמים את תפילתי ואם היית זורע חיטים – לא היו נובלות, אע"פ שלכל המדינה נבלו, אבל מאחר זרעת שעורים שעבורם לא התפללתי, לכן הם נבלו כמו שקרה לכל בני המדינה. ולפי"ז רואים שיתכן שע"י התפילה מראש, יכולים להנצל מהפסד ועוד להרוויח כסף, למרות שלשאר בני המדינה התפילה לא עזרה והפסידו את יבולם וכספם.

ולפי"ז טוען בעה"ב גם בנידון דנן, למרות שקרה כאן אונס, אבל אם היית מתפלל את תפילת הדרך, אולי היית ניצול מהתאונה הנ"ל וממוני היה נשמר, לפיכך פשעת בשמירתך בזה שלא התפללת תפילת הדרך, ולכן למרות האונס תשלם לי עבור החפצים שניזוקו.

הטעם למה אי אמירת תפילת הדרך לא מחייבת ממון

אלא שלענ"ד המקרים חלוקים ביסודם. חיובי השומרים הינם אך ורק בכפוף לאמור בתורה בפרשת משפטים, ובכפוף להלכות המפורטות בחו"מ הל' שומרים (מס' רצא-שמז) בלבד. ורק ע"ד כן השומר מסכים להיות שומר. והחיוב להתפלל תפילת הדרך – זהו חיוב שחל על השומר בינו לבין הקב"ה בלבד, ואינו קשור כלל לחיובי ולהסכמי השמירה שישנם בינו לבין בעה"ב. ולכן חיוב תפילת הדרך לא הוזכר בשום מקום בחו"מ, ובפרט לא בהלכות שומרים. וגם בנידון הגמ' בב"מ (קו.) לא חוייב הפועל בגלל תפילתו של בעה"ב שיצליחו החיטים שיזרעו.

אלא סיבת חיוב הפועל הינה – אך ורק בגלל ששינה מההסכם שביניהם. ובעה"ב טוען לו, סיכמנו שתזרע חיטים ואני אקבל מחצית מהיבול שיגדל,

מקורות

ואם לא תזרע חיטים כגון, שתשאיר את האדמה שוממה או שתזרע תבואה מסוג אחר, ושווי התבואה שתצמח יהיה פחות מהחיטים, תצטרך לשלם לי מכספך את הפסד הממון שנגרם לי מחמת ששינית מהסיכום שביננו, כי רק ע"ד הסיכום הראשוני החכרתי לך את הקרקע, וכן גם אתה התחייבת לי על כך מראש, וממילא מאחר ובנידון הגמ' בב"מ (קו.) שינית וזרעת שעורים והם לא צמחו – לכן אני מחייב אותך לשלם לי מחצית מהיבול שהיה צריך לגדול, אם היית זורע חיטים בכפוף למה שסוכם בינינו מראש.

אלא שטוען לו הפועל, הרי מבואר במשנה שאם הייתי זורע כפי מה שסוכם בינינו כלומר, חיטים והיתה מכת מדינה ולכולם היתה התבואה נרקבת, במקרה זה הייתי פטור מלשלם לך, כי יכולתי לטעון, שיש כאן מכת מדינה וממילא מזלך גרם להפסד ולא מזלי. לפיכך ביחס לטענה זו שמחמתה רוצה הפועל להפטור, עונה לו המחכיר, שאם היית זורע חיטים כמו שסיכמנו מראש – היבול שלי לא היה נרקב בגלל שהתפללתי על כך בראש השנה, ואולי קבלו בשמים את תפילתי, ואע"פ שאת תפילות שאר בני המדינה לא קיבלו.

נמצאנו למדים, שלא התפילה או חוסר התפילה מחייבים את החוכר לשלם ממון, אלא הפועל חייב לשלם בגלל ההסכם הראשוני שנעשה בינו לבין המחכיר, ושרק על דעת כן החכירו לו את השדה, והוא התחייב באותה שעה למחכיר, שאם ישנה ממה שסוכם או שיוביר את השדה ולא יזרע כלום ומחמת זה יפסיד המחכיר כסף – תמיד הוא ישלם למחכיר את הפסדו בכפוף לסיכום הראשוני שביניהם, ולכן אין בסיכום זה חשש של אסמכתא כמבואר שם בב"מ (קד.) וע"ש. אלא כלפי הטענה של הפועל, שלמרות ששיניתי מההסכם ישנה סיבה נוספת לפטור אותי, כי גם אם הייתי זורע כפי ההסכם לא היה צומח כלום, מאחר שהיתה כאן מכת מדינה, כלפי טענה זו בלבד טוען לו המחכיר, אולי אצלי לא היה נגרם נזק למרות מכת המדינה, כי התפללתי על כך בראש השנה ואולי שמעו לתפילתי. כלומר, ברור שאי אפשר להוציא ממון ממוחזק על סמך התפילה, ובפרט שלא ידוע כלל שהיא

מקורות

התקבלה בשמים, אלא סיבת חיוב הממון הינה אך ורק בגלל החיוב של הפועל לבעה"ב בזמן החכירות, אלא שביחס לטענת הפטור שרוצה הפועל מחמתה להתנער מהחיוב ומההסכם שלו למחכיר, כלפי זה בלבד אומר לו המחכיר, יש לי טענה שדוחה את הפטור, כי אולי בשמים קיבלו את תפילתי, ולכן נשאר בעינו החיוב שלך כלפי כפי שהיה מסוכם ביננו בשעת החכירה, ולכן רק מחמת חיוב זה אני תובע ממך כעת שתשלם לך מחצית מיבול החיטים שהיה צריך לגדול בכפוף למה שהתחייבת לי מראש.

סימן סז

שכר רכב ללא טסט ונקנס

שאלה

אדם שכר רכב מחבירו תמורת תשלום ושאל אותו מראש האם הרכב תקין, והמשכיר השיב בחיוב. ועל סמך זה נסע השוכר עם הרכב. באמצע הדרך נעצר ע"י שוטר תנועה לבדיקה שגרתית, והתברר שהרכב לא עבר טסט בשלש שנים האחרונות, ומחמת זה נקנס הנהג באלף ש"ח.

השוכר טוען למשכיר, שכרתי רק בגלל שאמרת לי שהרכב תקין, ומאחר והטעת אותי לכן תשלם לי את הקנס.

ואילו המשכיר משיב, כוונתי היתה שמבחינה בטיחותית הרכב תקין, ואכן זהו מצבו של הרכב. אלא שבגלל רשלנות לא עשיתי טסט. ולכן עניתי לך תשובה נכונה, ומזלך גרם ששוטר תפס אותך.

מה הדין?

תשובה

א. מסתבר שהמשכיר חייב לשלם לשוכר מדינא דגרמי את הקנס שקיבל, למרות שלא היה בטוח שיתפס ע"י שוטר.¹

מקורות

1. כתב השו"ע חו"מ (סי' רלב ו-ז) וז"ל: כל הלוקח סתם אינו לוקח אלא הדבר שלם מכל מום. וכל שהסכימו עליו בני המדינה שהוא מום שמחזירים

מקורות

בו מקח – מחזירים ע"כ. כלומר, בכל מקח צריך לדעת מהי דעתם של בני המדינה באותו מקום בעשיית המקח, ומה נחשב אצלם חסרון שניתן לומר, שעל דעת כן לא נעשה המקח. והנה מבואר בגמ' ב"מ (נו:) ששכירות ליומה – ממכר הוא. כלומר, גדרי קנייני שכירות והאומדן דעת של בני אדם כששוכרים דבר, הינם עם אותם גדרים והבנות הקיימות בקניית חפץ. לפיכך מה שנחשב חסרון או פגם בשכירות דירה או שכירות חפץ אצל בני המדינה. אנו אומרים – שעל דעת כן לא היו שוכרים, ואומדן כזה מבטל את הקניין והסכמי השכירות. ולכן אפילו אם השוכר לא התנה זאת מראש, בכל זאת אמרינן שרק על דעת המנהג המוסכם של שאר בני אדם באותו מקום הוא שכר את החפץ.

לאור האמור, כשאדם שוכר רכב, דעתו היא – שהרכב הינו תקין ושניתן ליסוע עמו ללא כל תקלה בכביש, הן שלא יהיו בו תקלות מכניות והרכב יסע כראוי, והן שלא יושבת או שהנהג לא יקנס אם שוטר תנועה יעצור אותו, בגלל שהרכב הנ"ל לא רשאי ליסוע בכביש ע"פ חוקי התנועה.

לפיכך לא מבעי בנידון השאלה דנן, שהשוכר שאל בפירוש את משכיר הרכב האם הרכב תקין, שגילה דעתו בפירוש, שכוונתו לשכור רכב שניתן ליסוע עמו ללא תקלות, וממילא אין שום הבדל כלפיו אם התקלה היא מכנית או תקלה ברשיון של הרכב, ושמחמתה אפשר להשבית את הרכב או לקנוס את הנוהג בה. הכל נחשב בגדר תקלות שמונעות את הנסיעה הראויה ברכב. ומאחר והשוכר גילה דעתו מראש שע"ד כן הוא שוכרה, ורק בגלל שהמשכיר ענה לו שהרכב תקין ע"ד כן שכרה, לפיכך בטלה השכירות.

כמו כן מאחר וע"פ דיבורו של משכיר הרכב שהרכב תקין, שכר את הרכב ונהג בו בכבישים, לכן אם נקנס בגלל שהרכב לא תקין – ישלם לו המשכיר את הקנס מדינא דגרמי, כמו גבי מראה דינר לשולחני. שמבואר בב"ק (צט:): או דיין שטעה בהוראה המבואר שם בגמ' (ק.).

מקורות

מהי האומדנא של שוכר רכב בסתם

אלא גם אם השוכר לא היה שואל אותו מראש על כך, השכירות בטלה. כי דעתם של בני המדינה כששוכרים רכב הוא – שניתן ליסוע עליו ללא כל חשש מכל סוג שהוא. אולם לענ"ד לא ברור לי, האם ניתן גם במקרה זה לחייב את משכיר הרכב מדינא דגרמי, עבור הקנסות שקיבל שוכר הרכב, מחמת שהרכב ששכר לא היה כשיר לנסיעה ע"פ חוקי התנועה מבחינה מכנית של הרכב או בגלל שלא עבר את הטסט.

והספק הינו: האם נאמר שהשכרת הרכב כמוה כאמירה מפורשת של המשכיר שהכל תקין ברכב, ואז נוכל לחייבו מדינא דגרמי על הקנסות שיוטלו על השוכר, או שיש כאן רמאות כלומר המשכיר אומר, מכיון שלא אמרתי לך בפירוש שהכל בסדר, א"כ לא היית צריך לסמוך עלי. כלומר, השכרתי לך ברמאות רכב שאינו תקין, וע"י כך עברתי על גניבת דעת וגניבת מומן השכירות, כי השוכר ודאי שהתכוון לשלם עבור רכב תקין ואני רימייתי אותו. וכו' אולם מכיון שלא אמרתי לך שתוכל לסמוך עלי שהרכב תקין, לפיכך לא התחייבתי מדינא דגרמי לשלם את הקנסות אם יוטלו עליך. ולכאורה יותר מסתבר כצד הראשון שחייב, ועדיין צ"ע.

והנה בנדון השאלה, מכיון שהשוטר איפשר לשוכר ליסוע עם הרכב למרות הקנס שהטיל עליו, לכן צריך השוכר לשלם למשכיר עבור שכירות הרכב, אלא שיקוז מכך את הקנס שהוטל עליו, שכאמור המשכיר צריך לשלם לו אותו מדינא דגרמי.

אולם אם השוטר היה משבית לו את הרכב או אם הרכב היה נתקע בגלל תקלה מכנית שהיתה ברכב – מבואר בגמ' ב"מ (עט.) וע"ש ג"כ בתוס' ד"ה אילו, וברמ"א חו"מ (סי' שי, ב), שהשוכר ישלם למשכיר רק כפי ההנאה הממונית שנחסכה לו בגלל שהגיע עד המקום ששם הושבת הרכב. אולם אם מהמקום שהושבת הרכב יצטרך לשכור רכב אחר (או מונית) והתשלום שיצטרך לשלם עבור זה עד תום תקופת השכירות של הרכב הראשון לא

שב משפטי סימן סז התורה

מקורות

יופחת, למרות שהשובר הגיע למקום זה – במקרה זה פטור השובר מלשלם למשכיר מאומה, מאחר ולא נגרמה לו הנאה ממונית מהשכירות.

סימן סח

תפיסת ספרים מחנות שפשטה את הרגל

שאלה

רשת חנויות ספרים גדולה פשטה את הרגל, ויש לה נושים רבים בסכומי כסף שהינם הרבה מעבר לערך הספרים שנמצאים ברשותה. ביום הראשון כשנודע ברבים על פשיטת הרגל, פרצו חלק מהנושים לחנויות והוציאו משם ספרים מכל הבא ליד, כנגד חלק מהכסף שמגיע להם, ורוקנו את תכולת החנויות.

כעת טוענים המוציאים לאור של ספרים אלו. מכיון שהם עדיין לא קיבלו את התמורה עבורם מבעלי רשת החנויות ויש להם הוכחות ברורות לכך, לפיכך ספרים אלו עדיין שייכים להם למרות שהספרים היו בשטח החנויות וניתנו לבעליהם כדי למוכרם, לפיכך צריכים התופסים להחזיר להם את הספרים.

לעומתם טוענים התופסים, מכיון שהמוציאים לאור מכרו לבעלי הרשת ספרים אלו, לפיכך הספרים שייכים לבעלי החנויות, והם נשארו חייבים למו"ל כסף בלבד ולא את הספרים עצמם, ומאחר והספרים שייכים לבעלי הרשת, ממילא מותר להם לתופסם כנגד החוב הכספי שבעלי הרשת חייבים להם. מה הדין?

תשובה

א. אם ברור הדבר, שכשבעלי רשת החנויות כשקיבלו את הספרים [או כל סחורה אחרת] מהמו"ל, הם ידעו שיפשטו את הרגל בקרוב או שלא ישלמו עבורם את התמורה – אז מעולם לא היתה כאן עיסקת

דש משפטי סימן סח התורה

מכר ביניהם אלא גזל בלבד, והספרים [והוא הדין על כל סחורה אחרת] נשאר שייכים לספק.

לפיכך חייבים תופסי הסחורה הנ"ל להחזירה לספק או למו"ל שהביאם.¹

ב. ספרים שנמכרו באופן של "קומסיון", כלומר, ספרים שניתנו לבעלי החנויות תמורת הסכם, שעבור כל ספר שימכרו יקבלו אחוז מסויים, ומה שלא ימכרו יחזור לספק או למפיץ בחזרה [הסכם ששייך בעיקר בספרים עונתיים או ספרים חדשים שלא צפוי שימכרו מהם הרבה] במקרים אלו, הספרים היו ונשארו שייכים למפיץ בלבד ולא לבעלי החנויות, ובעלי החנויות נחשבים רק כשומרי שכר לגבי

מקורות

1. הטעם הוא כמו שהתבאר בתשובה, שבמקרה זה ודאי שלא היה כאן מכר אלא גזל. ולמרות שהמוכר לא ידע שרוצים לגזול ממנו, אולם מכיון שהקונה התכוון רק לגזול, א"כ פשיטא ואנן סהדי שאף אדם לא מסכים לתת סחורה לשני מבלי לקבל כסף תמורתה. ויותר מכך מבואר בנתיבות (סי' קצ, ז) בשם תשובת הרי"ף, שאפילו אם הקונה מסכים לשלם, וגם לקח את הסחורה על מנת לשלם, בכל זאת אם הוא מודה למוכר שאין לו כעת כסף לשלם עבורה, ומבקש ממנו שימתין לו עוד זמן מסויים שמקוה שעד אז יהיה באפשרותו לשלם עבור הסחורה הנ"ל, כותב שם הרי"ף: שלא נגמר המקח לקונה - לא בכולו ולא במקצתו ע"כ. ומבאר שם הנתיבות, כי אנן סהדי שהמוכר מוכר רק על דעת לקבל את כל הכסף כפי שסוכם עמו.

ולפי"ז פשיטא שאם הקונה לקחה ע"מ שלא לשלם עבורה, א"כ מעולם הוא לא קנאה, והסחורה שבידו הינה גזולה, והיא היתה ונשארה שייכת למוכר בלבד, ולכן ודאי שאף אדם לא יכול לתופסה, כי כאמור היא מעולם לא יצאה מרשות המוכר.

משפטי סימן סח התורה שה

הספרים שברשותם. ולכן אם פשט בעל החנות את הרגל – הספרים חוזרים למפיץ, ובעלי החובות האחרים אינם רשאים לתופסם.²

ג. אם כשקיבלו את הספרים מהמו"ל [או כל סחורה אחרת] באשראי, חשבו בעלי החנויות לשלם עבורם כעבור זמן וכפי שנהגו לעשות בשנים שעברו, אלא שעקב קשיים כספיים שנוצרו להם לאחר מכן הם נאלצו לפשוט את הרגל ולא שילמו עבור הסחורה שקיבלו.

ביחס לעצם הדין – נחלקו בנידון זה רבותינו הפוסקים, האם המקח חל והסחורה שייכת כעת לבעלי החנות, והם חייבים כסף בלבד לספק. או שהוברר כעת למפרע, שהמקח הינו בטל מתחילתו, והסחורה עדיין שייכת לספק שהביאה.

ולפי זה לא היה ניתן להוציאה ממי שתפסה בגלל חובות אחרים שחייבים לו בעלי החנויות.

אמנם התקבלה הוראה ע"י רבותינו גדולי הפוסקים, שמשום תקנת השוק והסוחרים, כל סחורה שלא שולם עבורה – נשארת שייכת לספק שהביאה. ולכן לכתחילה אם בעלי חובות אחרים תפסו אותה – הם צריכים להחזירה לאותו ספק.³

מקורות

2. מכירה בצורת "קומסיון" נחשבת, שהסחורה עדיין שייכת לספק שהביאה, והמוכר נחשב כשליחו למוכרה, וכלשון חז"ל "סרסור", שההלכות ביחס אליו מבוארות בשו"ע חו"מ סימנים קפה-קפו וע"ש. ולכן בעיסקא מסוג זה, ודאי שמוכר הספרים אינו בעליו של הספרים אלא הינו שליחו של הספק למוכרם. אלא שישנם מקרים שדינו רק כשומר שכר, וישנם מקרים שיכול להיות בגדר שואל שחייב עליהם גם באונסים, אבל תמיד הבעלות על הספרים הנ"ל נשארת שייכת לספק שהביאם. ולכן בעלי החובות לא יכולים לתפוס אותם כנגד החוב שחייב להם מוכר הספרים, כי הם לא שייכים למוכר אלא לספק שהביאם.

3. לדעת הנהגות (סי' קצ, ז) ותשו' הרי"ף שהובאה שם – פשיטא שהספרים

ד. אם מת קונה הסחורה ואין מספיק כסף ורכוש לשלם לכל בעלי החובות, לרוב הדעות של הפוסקים במקרים חריגים מסוג זה – לא נעשתה התקנה, ולפיכך אע"פ שלכתחילה כשהסחורה קיימת, ביה"ד

מקורות

הנ"ל שייכים לספק בלבד. וכן גם נקט לדינא בשו"ת נודע ביהודה חו"מ (ח"ב סי' ל) וע"ש.

כמו כן מובא בב"ח חו"מ (ססי' צו ס"ק כ) שישנו מנהג שהתקבל בועד ארבע ארצות, שסוחר שקנה סחורה על מנת לשלם תמורתה ולבסוף פשט את הרגל ולא שילם עבורה, שתיקנו רבותינו האחרונים שהיא שייכת למי שמכרה לו בלבד ואסור לאחרים לתופסה, ואפילו אם כבר תפסו אותה, מוציאים מהם ונותנים אותה בחזרה לספק שמכרה לפושט הרגל. ומבואר בקצות (סי' צט, א) שכך נוהגים להורות כפי תקנות אלו. וכן נקט שם להלכה הנתיבות (ס"ק ב בחידושים), וכן הורה למעשה הגאון הגדול רבי יצחק אלחנן ספקטור זצ"ל בספרו נחל יצחק (סי' צו ס"ק ד בסופו). ולמרות שבשו"ת צמח צדק (סי' קיז) חולק על הב"ח, ולדעתו התקנה הנ"ל לא התקבלה, אולם הכרעת רבותינו הפוסקים שהובאו לעיל ושהיו אחריו מוכיחה – שכך נהגו להורות בבתי הדין במאות שנים האחרונות הלכה למעשה.

אמנם אע"פ שלדעת הנחל יצחק התקנה שהתקבלה בפועל היא שכך ראוי להורות לכתחילה, אבל אם תפסו כבר בעלי חובות אחרים לא מוציאים מידם. וגם מתשו' חת"ס חו"מ (סי' נה) משמע, שהתקנה היתה דוקא אם הקונה ברח מבלי לשלם, ולא בפושט רגל לאונסו, אולם מכיון שגם ללא התקנה אליבא דתשו' הרי"ף, הנוב"י והנתיבות גם בפושט רגל התברר – שלא היתה כאן מכירה מעולם וממילא המקח בטל, ולכן פשיטא שהסחורה היתה ונשארה כל הזמן בבעלות הספק, לכן אי אפשר לבעלי חובות אחרים לתפוס סחורה ששייכת לאדם שלא חייב להם כסף, ולכן לדבריהם גם מעיקר הדין אם תפסו – יוציאו אותו מידם, גם ללא התקנה. לפיכך בתוספת התקנה שלרוב הפוסקים בתראי התקבלה, ושכך גם נוהגים למעשה כמבואר בב"ח, בקצות ובנתיבות שצויינו לעיל, לכן אפילו אם יתפסו בעלי חובות את

משפטי סימן סח התורה שז

יתן אותה לספק שהביאה ושעדיין לא קיבל כסף תמורתה, אולם אם תפסו אותה בעלי חובות אחרים – לא יוציאו זאת מהם.⁴

מקורות

הסחורה – רשאי ביה"ד לחייבם להחזירה לספק שהביאם ולא שולם לו תמורתם.

4. בנידון זה מבואר בפוסקים שצויינו לעיל, מכיון שלא שכיח ולא מצוי הרבה, לכן לא היתה במקרה זה תקנה של ועד ארבע ארצות. לפיכך אם הסחורה עדיין נמצאת בעין – יתנו אותה לספק כדברי הנתיבות (בסי' קצ, ז), אבל אם תפסו אותה בעלי חובות אחרים, מכיון שאין כאן את התקנה, לכן לא יוציאו אותה מהם.

סימן סט

הונאה באתרוג פשוט שנעשה משובח

שאלה

סוחר אתרוגים מכר אתרוג מהקופסה של אתרוגים שכשרים בדיעבד בעשרים ש"ח בלבד. סיבת ההוזלה היתה, מכיון שהאתרוג היה עם נקודות שחורות רבות ובעיקר בשליש העליון שלו. הקונה שמבין בנקיון אתרוגים, לקח את האתרוג הנ"ל לביתו והצליח להוריד באומנותו את כל הנקודות השחורות מבלי לפגוע באתרוג. וכתוצאה מכך נעשה האתרוג הנ"ל מיוחד במינו עם גידול נאה ופיטם, כך ששווי כעת בשוק הינו לפחות חמש מאות ש"ח. האם יש למוכר טענה של הונאה במחיר?

תשובה

א. הקונה זכה במקחו, ואין למוכר שום טענת הונאה או מקח טעות וכדומה.¹

מקורות

1. מוכר האתרוג יודע וכפי שרוב המבינים באתרוגים יודעים, שישנן נקודות שחורות שנובעות מאבק או מריסוס, ושניתן להסירם לפעמים בנקל ולפעמים בטירחא מרובה. ומאידך ישנן נקודות שחורות הדבוקות חזק לקליפת האתרוג, והינן חלק ממנו ולא ניתן להסירן. לפיכך הסיבה למה המוכר לא טרח להסירם היא – משום שחס על זמנו, ועדיף לו למכור בנתיים אתרוגים טובים יותר מאשר ישקיע זמן רב בניקוי אתרוג עם כתמים שחורים רבים, שצריך להסיר כל כתרם בנפרד, ולפעמים הדבר כרוך בטירחא מרובה במשך זמן ניכר.

משפטי סימן סט התורה שט

מקורות

לפיכך לא היתה במכירת האתרוג הזה אונאה במחיר מצד הקונה או מחילה בטעות מצד המוכר, אלא שיקול של כדאיות מסחרית שעשה המוכר, ולכן על דעת כן נעשה המקח ומתוך גמירות דעת מלאה, לפיכך המקח קיים והקונה זכה במקחו כדין.

סימן ע

כפיית שותפים בדירה על מכירתה

שאלה

זוג נישא וקנו במשותף דירה, ולאחר שנתיים החליטו להתגרש. האשה רוצה למכור את הדירה בשוק למרבה במחיר, ואילו הבעל טוען, למרות שאין לו כסף לקנות את מחצית הדירה ששייכת לו, אולם מכיון שקנו את הדירה בשותפות, ומאחר ומבואר בר"י מגאש, שאי אפשר לכוף שותף בקרקע או בדירה משותפת להסתלק מהשותפות ע"י "גוד או איגוד", לפיכך אני אשאר עם הדירה. מה הדין?

תשובה

א. האשה צודקת, וניתן לחייב את הבעל לקנות את חלקה של אשתו בדירה או שימכרו את הדירה למרבה במחיר, והתמורה שתתקבל תתחלק באופן שווה בין בני הזוג.¹

מקורות

1. כתב הרא"ש בבא בתרא (פ"א אות נא) וז"ל: כתב הרב יוסף הלוי ז"ל: דגוד או איגוד לא שייך אלא ביורשים או מקבלי מתנה, אבל אם לקחו שניים בית שאין בו כדי לזה וכדי לזה – אין אחד מהם יכול לומר גוד או איגוד, שהרי לדעת שיהיו שותפים בו לקחוהו שניהם, ולא למכרו איש אל אחיו ע"כ. ומבואר בש"ך חו"מ (סי' קעא ס"ק א) שכך נקטו גם הראב"ד והנמוקי יוסף. ומשמע ממנו, שעב"פ ודאי שיכול המוחזק לומר קים לי כדעתם, וכן משמע שם מחידושי רע"א על השו"ע בשם שו"ת מהראנ"ח ע"ש.

מקורות

לפי זה לכאורה בנידון דנן צודק הבעל שטוען לאשה כדלהלן: מכיון שקנינו את הדירה הנ"ל בתור שותפים כדי לדור ביחד, לכן אפילו שיש ראשונים שסוברים שתמיד ניתן לומר "גוד או איגוד" כלומר, ששותף אחד יכול לכופף את השותף השני ששותף עמו בדירה, בחנות או בקרקע וכיו"ב, ויכול לכופו או שהשותף יקנה את חלקו או שהרוצה להתחלק יקנה את חלק שותפו, מאחר ואינו מעוניין להיות שותף עמו, וכך גם פשוט לשון השו"ע שם בסעיף א', שניתן גם אצל שותפים בקרקע או שותפים בבית שמחובר לקרקע לומר "גוד או איגוד". למרות זאת טוען הבעל, מאחר וישנם ראשונים שסוברים שבשותפים לא תקנו חז"ל שיכול אחד לכופף את השותפות, ומאחר ומשמע שגם הש"ך ורע"א חששו להם, לפיכך היות ואני מוחזק בחצי מהדירה – קים לי כמותם, ולא תוכלי לכופי למכור את חלקי בדירה.

למה בזוג שמתגרש ניתן לכופף על חלוקת הרכוש המשותף

אלא שלענ"ד נראה שבנידון דנן לכל הדעות יכולה האשה לכופף את הבעל לקניית חלקה בדירה, או שהיא תקנה ממנו את החלק שלו בדירה. והטעם לכך הוא, שיסוד סברתו של הר"י מגאש ודעימיה כפי שמבואר שם ברא"ש בהסבר דבריהם, שחז"ל תקנו שניתן לכופף על פירוד שותפות בנכס, רק כאשר השותפות נעשתה ממילא ומבלי שהם יתרצו מלכתחילה בשותפות זו כגון: אם ירשו נכס בשותפות או ששניהם קבלו את הנכס במתנה, במקרים אלו מכיון שבעל כורחם נעשו שותפים בנכס, טוענים חז"ל שאי אפשר לחייב אדם להיות לעולם שותף עם מי שאינו מעוניין, ולכן אפשר לכופף על פירוק השותפות.

אולם אם מראש סיכמו מרצונם לקנות ביחד נכס כדי להשתמש בו בשותפות, א"כ ע"ד מטרה זו הם השתתפו, לפיכך לא שייך שפתאום יבוא אחד לחבירו ויכופף אותו לקנות את חלקו בנכס או לחלופין להכריחו לצאת מהשותפות בעל כורחו ובניגוד לרצונו כאשר הוא יקנה את חלקו.

מקורות

והנה טענה זו שייכת כאשר מטרת השותפות היתה הרצון הממוני והמסחרי להשתמש בנכס זה בשותפות. אולם אצל זוג נשוי הסכמתם המשותפת היתה הקמת בית בישראל ולגדל בס"ד משפחה וכו' כלומר, השותפות היא מחמת האישות שבהלכות אבן העזר, אלא כדי שיוכלו להקים בית כראוי, קנו גם דירה בשותפות כדי לחיות בה ביחד. ואדרבה מטרתם המשותפת בקניית הדירה היתה, שהיא תהיה משותפת בתנאי שיוכלו לחיות בדירה ביחד בשלום ובאחווה, אבל אם חלילה יצטרכו להפרד מחמת חלק האישות שלהם, ממילא ודאי שיתפרדו גם בחלק הממוני המשותף. מאחר וכאמור, כל מטרת השותפות הממונית נעשתה רק לצורך חיי האישות שנקרא "חלק האבן העזר" שביניהם, ומעולם לא עשו כאן שותפות ממונית ועיסקית לצורך שותפות בנדל"ן והמסתעף מכך. לפיכך מאחר והשותפות הממונית נגררת מחמת השותפות בהל' אישות, במקרה זה גם לדעת הר"י מגאש ודעימיה כשהאישות מופרדת, א"כ הם ודאי לא השתתפו על דעת להשאר שותפים ברכוש, ולכן חוזרת כאן תקנת חז"ל של גוד או איגוד.

והנה הטעם שהתבאר בס"ד לעיל הינו, אפילו כאשר הזוג קנה את הדירה מכסף שהיה שייך להם. אולם כאשר הכסף לקניית הדירה הגיע מכספי הורי הזוג, או אפילו רובו, וכ"ש אם הדירה נקנתה מכסף של אחד מההורים, אלא שבכל המקרים הדירה נרשמה בטאבו על שם שני בני הזוג, במקרים אלו שהינם בדרך כלל רוב האופנים שבהם בזמן הזה בני זוג רוכשים את דירתם המשותפת בשנים הראשונות לאחר החתונה, פשוט יותר שההורים שהם בעלי הכסף כולו או רובו, לא נתנו את כספם על מנת שתהיה שותפות עסקית בין הזוג, אלא אך ורק לצורך חיי המשפחה שלהם, ודעתם היתה שהשותפות בנכס תהיה כל זמן ששותפותם המשפחתית תהיה קיימת, אבל אם התפרקה המשפחה – ודאי שהיא גוררת עמה גם את פירוק השותפות בדירת המגורים. ורק ע"ד כן הם נתנו את כספם לרכישת דירת בני הזוג. ולענ"ד גם הר"י מגאש ודעימיה מסכימים לטענה זו, מכיון שזוהי דעתם

משפטי סימן ע התורה שיג

מקורות

של כל בני אדם. לפיכך למסקנה – צודקת האשה בנידון דנן שיכולה לבנות את בעלה לשעבר על גוד או איגוד, גם לדעת הר"י מגאש והפוסקים כמותו.

סימן עא

לווה שפרע למלוה שלו את חובו לבנק

שאלה

שמעון לוה מליון ש"ח מהבנק לצרכיו הפרטיים על מנת להחזירם בעוד שנה. כעבור זמן הלוח שמעון את כל המליון ש"ח לחבירו לוי. כשהגיע תאריך הפרעון של שמעון לבנק, הודיע להם שאין לו ממה לשלם להם. אמנם במקביל פנה שמעון ללוי חבירו שיחזיר לו מה שהלוה לו, ואמר לו שזקוק לכסף הנ"ל בדחיפות כדי לפרוע לבנק את חובו, ולוי ביקש ממנו אורכה של מספר שבועות.

באותם השבועות פנה לוי מיוזמתו למנהל הבנק שהלוה לשמעון, והציע להם בתור ידיד של שמעון שהוא מוכן לשלם להם מחצית מחובו של שמעון, כלומר חצי מליון ש"ח ובתנאי – שהם ימחלו לשמעון על יתרת החוב, אחרת הוא לא מתערב בנושא. הבנק לאחר שבירר את מצבו הכספי של שמעון הסכים לפשרה של לוי, וקיבל מלוי חצי מליון ש"ח, ונתן ללוי אישור כתוב ששמעון לא חייב לבנק יותר כסף.

כעבור שבוע כשבא שמעון לתבוע את חובו מלוי, ענה לו לוי – מאחר ושילמתי את חובך לבנק שהסתכם בסך מליון ש"ח, א"כ איני חייב לך יותר מאומה.

אולם שמעון טוען לו, מאחר ובפועל שילמתי רק חצי מליון ש"ח, לכן תשלם לי עוד חצי מליון ש"ח. נוסיף עוד ששמעון מודה, שהוא לא יכל להגיע עם הבנק להסדר הזה. מה הדין?

תשובה

א. בנידון השאלה, מכיון שהמלוה של שמעון היה הבנק ולא אדם פרטי, לפיכך חייב לוי לשלם לשמעון המלוה שלו עוד חצי מליון ש"ח כפרעון חוב ההלוואה.

דין זה קיים גם אם המלוה של שמעון היה גוי או בנק של גויים, שעדיין לוי נשאר חייב לשלם לשמעון המלוה שלו, עוד חצי מליון ש"ח.

ב. באותם הנתונים של השאלה, אם המלוה של שמעון היה אדם פרטי ויהודי שומר תו"מ – לוי היה פטור משלם לשמעון המלוה שלו את יתרת חוב ההלוואה המסתכמת בעוד חצי מליון ש"ח.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' בכתובות (יט.) פסחים (לא.) ובעוד מקומות, וכן התבאר בהרחבה בשו"ע חו"מ (סי פו) דינו של רב נתן, שלמדו מהפסוק "ונתן לאשר אשם לו". שאם ראובן הלוה לשמעון כסף, ושמעון הלוה ללוי כסף כלומר – שמעון חייב לראובן, ולוי חייב לשמעון, שיכול ראובן לפנות ישירות ללוי בעל כורחו של שמעון ובעל כורחו של לוי ולגבות ממנו את החוב שהוא חייב לשמעון, בגלל ששמעון חייב לראובן את סכום הכסף הזה. מושג שנקרא בגמ' שיעבודא דרב נתן. ואם שילם לוי לשמעון, יכול עדיין ראובן לתבוע ממנו את החוב. ופסק הש"ך שם (בס"ק יד) בשם תשו' הרא"ש, שהשעבוד הנ"ל חל גם ללא ביה"ד, אלא שכל זמן שביה"ד לא אמר את זה ללוי, יכול לוי לטעון לראובן, כי הסיבה ששילמתי לשמעון ולא לך היא – מאחר ולא ידעתי ששמעון חייב לך כסף, או שחשבתי שיש לשמעון נכסים ורכוש שאתה יכול לגבות מהם את חובך, ולכן עדיין לא חל השעבוד שלי כלפיך, כי קימ"ל שלא גובים מנכסים משועבדים כל זמן שיש לחייב נכסים בני חורין שנמצאים ברשותו, כמבואר שם בשו"ע (סעיף ב) ובסמ"ע שם (ס"ק ה) וע"ש. אבל אם לוי מודה שידע ששמעון חייב לראובן, ואין לו נכסים שניתן לגבות מהם חוב – חייב לוי לשלם את חובו לראובן בלבד, ונכסיו

מקורות

משועבדים לחוב הזה, ואסור לו לשלם את חובו לשמעון.

מתי שייך בנידון דנן שיעבודא דרב נתן ומתי לא

לפי זה בנידון של השאלה, אם ראובן היה מלוה מליון ש"ח לשמעון ולוי חייב לשמעון ג"כ מליון ש"ח מחמת הלואה או מסיבות אחרות, שמבואר שם בשו"ע (סעיף א) שבכל האופנים שמחמתם נוצר החוב, יש את הדין שעבודא דרב נתן, נמצא שאם אין לשמעון מהיכן לפרוע את חובו לראובן – ראובן תובע כעת את לוי שאתה חייב לי את המליון ש"ח. כלומר – החוב שלך לשמעון עבר ישירות אלי, ולכן כשאתה פורע לי את החוב הנ"ל, ע"י כך ממילא שמעון נפטר מחובו כלפי.

במקרה כזה, אם לוי הצליח לשכנע את ראובן שימחול לשמעון על מחצית מחובו, והוא ישלם לו את המחצית השניה, לא יוכל אח"כ שמעון לטעון ללוי איך בעל דברים שלי כנגד ראובן, וממילא תשלם לי עוד חצי מליון ש"ח. כי טוען לו לוי, חובך לראובן – עבר אלי מחמת שיעבודא דרב נתן, ואדרבה כעת – רק אני בעל דינו של ראובן, וכל ההסדר שנעשה ביני לראובן כן קשור לחוב שהיה ביני לבינך. כי שיעבודא דרב נתן מסלק אותך ומכניס את ראובן במקומך שהוא יהיה מכאן ואילך התובע שלי לפרוע את החוב הנ"ל, וזה נחשב "כאילו" שרב נתן מכר את שטר החוב שהיה ביננו לראובן, ולכן מעתה רק ראובן הוא התובע שלי ואתה הסתלקת מחוב זה, ולכן אם הסתדרתי עם ראובן על פשרה מסויימת כדי לפדות את החוב בסך מליון ש"ח, וזה מתייחס גם ביחס לחוב שבינינו. כי כאמור, ראובן נחשב שקנה את החוב ממך, ומעתה רק הוא רשאי לתבוע ממני את פריעת החוב, ואתה הסתלקת מהתביעה. ולכן נכתב בסעיף ב' בתשובה, שע"י שלוי פרע את החוב לראובן, וראובן מחל את חובו של שמעון, נפטר לוי מלשלם לשמעון.

והנה כל זה שייך רק כאשר מי שהלוה לשמעון היה יהודי שומר תו"מ, שאז אמרינן שיעבודא דרב נתן, משא"כ אם המלוה של שמעון היה בנק

מקורות

ואפילו שהוא בבעלות יהודי או שהיה בנק בבעלות גויים או גוי פרטי שהלוה לשמעון או יהודי שאינו שומר תו"מ שהולך רק ע"פ חוקי הערכאות כמבואר ברמ"א שם (בסעיף ט). במקרים אלו מאחר ועל פי חוקי הבנקים או חוקי הערכאות – אין מושג של שעבודא דרב נתן, ואם ראובן שהלוה לשמעון יבקש את החוב מלוי הוא יענה לו – לאו בעל דברים שלי אתה, ואינני חייב לך מאומה.

לפיכך במקרים אלו, מאחר ואין כל קשר בין פריעת לוי את חובו של שמעון לבנק, לבין ההתחייבות של לוי לפרוע לשמעון את ההלוואה שחייב לו, ולוי נחשב כאדם זר שעשה טובה לשמעון אצל הבנק. לכן צודק שמעון כשאומר ללוי, תודה לך על ההסדר שעשית לי עם הבנק, ואמנם את החצי מליון ש"ח ששילמת לבנק עבורי אני מוכן לקזז מהחוב, ובפרט שאין כאן גדר של פורע חובו של חבירו, משום שהבנק נחשב כבעל חוב דוחק, שלדעת ר"ת במקרה כזה מגיע למשלם את הכסף מבעה"ח, והרבה פוסקים חוששים לו, וכבר הכריע הש"ך (בסי' קכח ס"ק ג) דהוי ספיקא דדינא, ולכן לוי המוחזק בממונו יכול לומר שקים לי כוותייהו. ובפרט בנידון דנן שגם שמעון מודה שאמר ללוי שהוא רוצה את הכסף כדי לפרוע את חובו לבנק. כלומר, שאין לו אדם אחר שישלם זאת עבורו. אולם ביחס לחצי מליון השני מכיון שאתה לוי ממוני מליון ש"ח, הינך נשאר חייב לשלם לי את החצי מליון הנוספים.

סימן עב

חטף בשגגה או במזיד עליה לס"ת
ששייכת לחבירו

שאלה

א. בהכנ"ס שמכרו את העליות לספר תורה, והגבאי טעה וקרא לאדם שלא זכה במכירה לעלות במקום מי שקנאו. האם חייב העולה לשלם עבור העליה שקיבל?

ב. אם הגבאי קרא למי שקנה את העליה וזכה בה כדין, אלא שאדם אחר הקדים במזיד, עלה לתורה וברך לפני שהזוכה הגיע, האם חייב החוטף לשלם את הסכום שהזוכה הראשוני התחייב עבורו?

[נציין, שביחס לחיובי מי שזכה בעליה, נבאר בס"ד בסימן הבא]

תשובה

א. מי שעלה לס"ת בעליה שלא מגיעה לו, בין אם זה נעשה בשגגה כתוצאה מטעות של הגבאי שקרא לו לעלות, בין אם העולה טעה בשם שקרא הגבאי וחשב שקוראים לו, ובין אם במזיד ובכוונה תחילה עלה במקום העליה שקנה חבירו או לאחר שהגבאי קרא לחבירו הוא מיהר ועלה במקומו, בכל המקרים והאופנים – פטור העולה גם בדיני שמים מלשלם לבהכנ"ס או למי שנדר לפניו עבור העליה שקיבל במקומו.¹ ²

משפטי סימן עב התורה שיט

מקורות

1. כתוב בגמ' חולין (פז.) ת"ר "ושפך וכסה" מי ששפך – יכסה ע"כ. כלומר ישנה מצוה לשחוט את העוף והחיה הטהורים לפני האכילה. כמו כן ישנה מצוה נוספת לכסות את דמם שיצא בשחיטה. ואומרת התורה שמצוות כיסוי הדם שייכת למי ששחט אותם. אולם אם השוחט הנ"ל לא כיסה את דמם – המצוה עוברת לכלל ישראל, ולכן מי שיראה את הדם עליו מוטל החיוב לכסותו.

ומובא שם בגמ' מעשה באדם ששחט עוף, ולפני שהשוחט הספיק לכסות את דמו הגיע אדם אחר וחטף לו את המצוה והשני כיסה את דם השחיטה, וחיבו רבן גמליאל לתת לשוחט עשרה זהובים בתור קנס עבור לקיחת המצוה מהשוחט. ומכאן למדו חז"ל לגבי כל המצוות, שאם אדם לקח מצוה ששייכת לאדם אחר, חייב לשלם לו עשרה זהובים שזהו שווי המצוה שלקח ממנו. אמנם היות והחיוב הזה מוגדר כקנס שקבעו חז"ל, לפיכך פוסק השו"ע חו"מ (סי' שפב, א) שאע"פ שבזמן הזה לא דנים ביה"ד דיני קנסות, ולכן לא ניתן לחייב את חוטף המצוה בקנס הנ"ל, אולם אם בעל המצוה תפס עשרה זהובים או שווי שלהם מכספו של חוטף המצוה – לא מוציאים זאת ממנו.

כמה שווה חטיפת מצוה מחבירו

והנה מבואר שם בגמ', שתשלום עשרה זהובים הוא עבור לקיחת הברכה שבאה לפני המצוה כלומר, בגלל שהחוטף מנע מהשוחט לברך על כיסוי הדם – לכן הוא חייב לו עשרה זהובים. ולכן אומרת שם הגמ', שבזמן חז"ל שנהגו שאת ברכת המזון היה אחד מהסועדים מברך בקול ומוציא בכך את שאר הסועדים. לכן אם בעה"ב כיבד את אחד מהסועדים לברך, ואדם אחר חטף זאת ממנו ובירך במקומו, ישלם החוטף למי שהגיע לו לברך – ארבעים זהובים כלומר, מאחר ובברכת המזון ישנן ארבע ברכות, א"כ עבור כל ברכה שחטף ממנו מגיע לנחטף עשרה זהובים, לפיכך בסה"כ ישלם החוטף למי שלקח ממנו מלברך ארבעים זהובים.

אמנם גם אם חטפו מצוה שאין בה ברכה כמו: הריגת שור שהרג אדם

מקורות

או קציצת אילן שהוא מזיק לבריות, וביה"ד חייב את בעל הממון שמזיק לסלקו, מי שחטף ממנו מצוה זו, חייב לשלם לו כסף כפי שיחליט ביה"ד, מאחר וחטף ממנו את המצוה וע"ש בשו"ע ובמפרשיו.

שיטת התוס' והרא"ש כשחוטפים עליה לס"ת

והנה כתבו התוס' בחולין שם (ד"ה וחיבו ר"ג) וז"ל: ואחד שעמד במקום חבירו לקרוא בתורה – פטור בלאו האי טעמא (שלא דנים בזה"ז דיני קנסות) ואפילו תפס – מפקינן מיניה, משום דכולם חייבים בקריאת התורה. וכן פירש הריב"א, שאפילו עמד (פי' – ישראל) במקום כהן. דהא דרשינן במסכת נדרים (סב. וגיטין נט): "וקדשתו" לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון ולברך ראשון – אסמכתא היא עב"ל.

והוסיף שם הרא"ש (סי' ח) על דבריהם וז"ל: דבקריאת התורה – הכל חייבים, וקריאת החזן (פי' הגבאי) – אינו אלא כי היכי דלא ליתו לאנצויי ע"כ. ונבאר בס"ד את דברי רבותינו בעלי התוס' והרא"ש ושכמותם הכריע לדינא הש"ך – חו"מ (סי' רפב סוף ס"ק ג) וע"ש. מבואר בגמ' ב"ק (פב.) ומגילה (כא:) שמשא רבינו ועזרא הסופר תקנו לכלל ישראל לדורות לקרוא בתורה בשבת, ובימי שני וחמישי, ר"ח, ויו"ט. והקריאה הנ"ל תחולק למספר קרואים, והם חייבו את כל אחד מהנמצאים בבהכנ"ס בזמן הקריאה בס"ת בכל מספר העליות שתיקנו לאותו היום. כלומר, כל אחד ואחד מהמתפללים חייב בכל שלושת העליות לתורה בימי חול, ובכל שבעת העליות בשבת וכדו', אלא כדי שלא יבואו לידי ריב שאחד יעלה את כל העליות, לכן אמרו חז"ל שבאו אח"כ בימי המשנה והגמ' בתור עצה טובה למניעת המחלוקת, שיחלקו את העליות בין כל המתפללים באותו המנין. ומאחר וישנו דין לקדש את הכהן, לכן יתנו לכהן לעלות ראשון, אחריו לוי ואח"כ יתחלקו העליות בין הישראלים שבמנין. והנה חז"ל לא תיקנו ולא הפקיעו מאף אדם את החיוב שיש לו בכל אותן העליות, אלא אמרו כיצד ראוי להתנהג לכתחילה כעצה טובה כדי שלא יבואו לידי מריבה.

מקורות

מהו המנהג המקובל בבתי כנסת

ואכן ישראל קדושים הם, וכך נוהגים לכתחילה אלפי שנים בכל הקהילות והעדות בכל העולם, שמחלקים את העליות בין המתפללים באותו מנין. ומקדימים את הכהן ואח"כ הלוי ואח"כ מקבלים הישראלים. והנה ישנם בתי כנסת, וכך נוהגים בישיבות הקדושות, שהחלוקה הנ"ל תלויה בשיקול דעתו של הגבאי שהציבור מינהו, ובכפוף לקדימויות של החיובים שמבוארים בשו"ע אור"ח (סי' קלו ובביאור הלכה שם). וישנם בתי כנסת שמוכרים את העליות למרבה במחיר, והכסף שמתקבל משמש למימון החזקתו השוטפת של בהכנ"ס. ואכן כך צריך וראוי לנהוג לצורך כבוד ביהכנ"ס, וכדי למנוע מריבות הקשורות לרצון המתפללים לעלות לתורה, ובפרט כשקוראים בתורה בפרשיות מסויימות שרבים מהמתפללים רוצים לעלות בקריאה זו לתורה.

אמנם לימדו אותנו בעלי התוס' והרא"ש, שהמנהג הזה מעולם לא הפקיע ולא יכול להפקיע את חיוב המצוה הראשוני הקיים על כל אחד מהמתפללים לעלות לתורה בכל העליות שנקבעו לאותו היום, ולמרות שהוא יוצא ידי חובה גם בעליית חבירו לתורה מדין שומע כעונה, כלומר, כאשר הוא עונה אמן על ברכת חבירו שעלה לתורה (ובדיעבד גם אם לא ענה אמן על ברכתו), אולם החיוב נשאר קיים עליו ולא פקע ממנו. וזה מה שאמר הרא"ש – הכל חייבים. כי ביחס לכל עלייה ועלייה – כל אחד מהמתפללים הינו בעלים עליה, כי גם הוא מחוייב לעלות בה, אלא שיכול גם לצאת ידי חובתו כשחבירו יעלה מדין שומע כעונה. לפיכך מעולם חז"ל שהיו בימי המשנה והגמ' לא הפקיעו חיוב זה מאף אדם, אלא רק אמרו כעצה טובה, כיצד ניתן למרות החיוב לעשות סדר כדי שהמתפללים לא יבואו לידי מחלוקת ומריבה.

למי שייכים העליות לס"ת

לאור כל האמור לעיל, כאשר אחד מהמתפללים עלה במזיד לתורה

מקורות

למרות שהגבאי קרא לאדם אחר, או כשהגבאי טעה וקרא לראובן לעלות במקום לשמעון וכו' בכל המקרים – העולה לתורה קיבל דבר ששייך לו, כי גם הוא בעלים על עליה זו ומחוייב בה, ומעולם לא פקע ממנו החיוב הזה. ולכן אפילו שחטפה במזיד, הוא טוען כלשון חז"ל ב"ב (לג): "אין חטפי – ודידי חטפי" כלומר, נכון שחטפתי בכח את העליה, אולם לקחתי דבר ששייך לי ומעולם לא פקע ממני החיוב לעלות לתורה לקריאה הזו, ואפילו אם הגבאי כיבד אותה לחברי. כי למעשה אני רשאי למרות החלטת הגבאי עדיין לעלות לכל שבעת הקרואים, כי כך חל עלי החיוב, ואף אחד לא יכול לקחת ממני חיוב זה.

וכמו כן אין סמכות לגבאי או לכל הציבור להפקיע ממני את המצוה הזו, מתי שארצה לצאת בה בעצמי ולא אסתפק באופן של שומע כעונה. וכשם שאף אדם בעולם כולל חז"ל, לא יכולים להפקיע מאף יהודי את המצוה של הדלקת נרות בחנוכה או שמיעת מגילת אסתר בפורים, למרות שחיובם הוא מדרבנן. כך לא יכולים להפקיע מאף אדם את חיובו לעלות לתורה לכל העליות שתיקנו לאותו היום ללא הסכמתו. אלא שכאמור, תמיד בנ"א מסכימים מרצונם מפני דרכי שלום, וכך הוא גם רצון חז"ל שיעשו לכתחילה, שיחלקו את העליות בין המתפללים לפי סדר מסויים, וממנים גבאי לממש זאת, אולם אם השתבש הדבר בשגגה או במזיד, יכול העולה לומר – לא לקחתי מאף אחד דבר ששייך לו, אלא לקחתי דבר ששייך לי, ואני נשארתי בעלים מדין חיוב המצוה המוטלת עלי לעלות לתורה.

וממילא גם אם חברי התחייב לתת מאה ש"ח אם יעלה לתורה, אין בנדר שנדר קבלת בעלות על העליה, כי אין באפשרותו למרות הנדר להפקיע בעלות של המצוה לעלות לתורה מאף אדם. ולכן גם לאחר הנדר, הבעלות על העליה נשארת שייכת לכל אחד מהמתפללים למרות שלא נדרו. אלא שבדרך כלל כאמור, אנשים מסכימים לצורך השלום לעשות סדר ולתת קדימה למי שהתחייב הכי הרבה כסף לעליה זו, אולם למרות זאת אם בכל

מקורות

זאת קפץ אדם אחר ולקח בכח את העליה - הוא לקח דבר שעדיין נשאר שייך גם לו.

טעם החילוק בין דיני ממונות לעליות לס"ת

ולכן אין לדמות את גדרי העליות לתורה לדיני ממונות. משום שלגבי ממון יש בעלות לכל אדם על החפץ ששייך לו, לפיכך מי שלקח אותה ממנו נקרא גזלן. וכמו כן ישנם גדרים של שותפות בממון או תקנות של בני המדינה כיצד יתחייבו לשלם ולהשתתף בהוצאות המשותפות או כיצד יתחלקו בהשתמשות ברכוש המשותף או ברכוש ששייך לבני המדינה, ובכפוף להלכות ותקנות אלו השתתפו, ומי שמפר אותם, דינו כגזול ממון השותפים. ובפרט שביחס לבעלות ממונית יש כח חז"ל להפקיע ממון מיד המוחזק בו מושג הנקרא "הפקר ב"ד הפקר".

אולם אין שום סמכות בעולם כולל לחז"ל להפקיע חיוב של קיום מצוה המוטלת על כל יהודי לקיימה. לכן למרות כל ההסכמות והמנהגים כיצד יחלקו את העליות, עדיין זה נשאר כפוף לרצון הטוב של כל אחד מהמתפללים, ושכל רגע כל אחד מהם יכול להתחרט ולקחת את המצוה ששייכת לו. ולכן אומרים התוס' והרא"ש, שאפילו ביחס לעליה הראשונה שחז"ל קבעו לתת אותה לכהן והסמיכו זאת על הפסוק "וקדשתו", זהו רק הנהגה ראויה, אבל לדינא גם את העליה הראשונה אין בסמכותינו להפקיע אותה מאף ישראל, ולכן אם ישראל יקח אותה בכח למרות שיש כהן במנין - זכה בעליה שלקח, מאחר והיא עדיין שייכת גם לו, ומעולם לא הופקעה ממנו, ואע"פ שלא קיים את מצוות וקדשתו.

2. חידוש ר"ת לגבי אמירת אמן

חידש רבינו תם שהובא ברא"ש חולין (פ"ו סי' ח) שאפילו במקרים כשאדם חטף את המצוה ששייכת לחבירו כגון, אם חטף לשוחט את מצוות כיסוי הדם או שחטף לאבי הבן את מצוות המילה, ומל בעצמו את הילד בניגוד לרצון האב, אולם אם חוטף המצוה בדרך את ברכת המצוות בקול ויכל

שכד משפטי סימן עב התורה

מקורות

הנחטף לענות אמן – פטור החוטף מהקנס של עשרה זהובים. מאחר ומבואר במסכת ברכות (נג:) שגדול העונה אמן יותר מהמברך, א"כ מאחר והתבאר בגמ' חולין (פז.) וכפי שהארכנו במקורות בתחילת מס' 1, שחיוב עשרה זהובים במצוה שיש בה ברכה הוא עבור לקחת הברכה מבעל המצוה, לפיכך אם החוטף ברך בקול וע"י כך איפשר לו לענות אמן על ברכת המצוות, נמצא שלא לקח ממנו כלום, כי נותנים בשמים שכר גדול יותר למי שעונה אמן מאשר למברך עצמו, ולפי"ז קיים הנחטף את ברכת המצוות. ולכן למרות שאת המצוה עצמה של כיסוי או המילה לא קיים, אבל הקנס של עשרה זהובים היה עבור חטיפת הברכה, ובעניית האמן נחשב שגם הוא קיים את המצוה.

לפיכך אם לא רצה הנחטף לענות אמן על הברכה של החוטף – הוא הפסיד לעצמו ובפשיעתו מנע מעצמו את קיום המצוה. אמנם אם החוטף ברך בשקט את הברכה כמו ששכיח בברכת כיסוי הדם כמבואר שם במעדני יו"ט על הרא"ש (ס"ק ה), א"כ מאחר והחוטף מנע מהנחטף לענות אמן, לפיכך חייבו רבן גמליאל לשלם בתור קנס עשרה זהובים.

לפי זה לדעת רבינו תם, מלבד הטעם שהתבאר במקורות במס' 1, אם מי שחטף במזיד את העליה לתורה ברך בקול את ברכות התורה לפני הקריאה בספר התורה ולאחריה, מכיון שיכל הנחטף לענות אמן על הברכות, וע"י כך יחשב בשמים שמעשהו גדול יותר מאשר המברך, ולכן הוא גם יקבל שכר רב יותר מהמברך, נמצא שהחוטף לא לקח ממנו מאומה, לכן הוא פטור מלשלם לו עשרה זהובים עבור החטיפה שעשה, וממילא אסור לנחטף לתפוס מהחוטף את ממונו, ואם תפס – מוציאים זאת ממנו.

ולכן רק אם ברך בשקט, במקרה זה אנו זקוקים לתירוץ שהבאנו במקורות במס' 1 בשם רבותינו התוס' והרא"ש, משא"כ אם ברך החוטף בקול, מכיון שהנחטף יכל לענות אמן על ברכתיו, ואז לא היה מפסיד שכרו, כי גדול העונה – יותר מהמברך, במקרה זה גם בחטיפת שאר המצוות כמו

מקורות

מילה וכיסוי הדם יהיה פטור החוטף. אמנם ברור שגם לר"ת החוטף עשה מעשה פשע ורשעות, אולם ביחס לתשלום ממון – הוא פטור.

לאור האמור למסקנת הדברים: מאחר והחוטף לא התחייב בנדר לשם עבור העליה שעלה – לכן הוא פטור מלשלם לבהכנ"ס עבור עלייתו. כמו כן אם ברך בקול – הוא פטור מלשלם לנחטף עשרה זהובים, כי הנ"ל יכל לענות אמן וע"י כך היה זוכה במצווה שרצה בה.

כמו כן נוסף, שלפי הטעם של בעלי התוס', פטור החוטף מלשלם לבהכנ"ס עבור מניעת הרווח שלהם מהסכום שהתחייב להם הזוכה בעליה. וזאת למרות שהנודר הנ"ל ג"כ פטור מלשלם מה שהתחייב, וכפי שנבאר בס"ד בסימן הבא את טעם הפטור של הנודר.

והטעם לפטור החוטף הינו משום שטוען לבהכנ"ס, מאחר שלקחתי דבר ששייך לי, א"כ אין לי שום קשר עם הרווחים שלכם, ורק אם הייתי מונע מכם דבר ששייך לכם שלא כדין, אז הייתי חייב לשלם על כך בדיני אדם או בדיני שמים לפי כללי גרמא וגרמי, משא"כ כאן לקחתי דבר ששייך לי, ולכן אינני חייב לשלם לאף אדם או בהכנ"ס עבור קיום המצווה שלי.

למה פטור חוטף העליה לתורה לשלם מדין "נהנה"

לפיכך גם לא שייך לחייבו מדין "נהנה" שקיים בחו"מ שמבואר בב"מ (קא.) כי נהנה מתחייבים אם אדם אחר עשה לי דבר שלא מגיע לי, והשביח לי את ממוני וכו', משא"כ כאן לקחתי דבר ששייך לי, וא"כ נהנתי מדבר שלי ושאני מחוייב בו, ואינני זקוק לאחרים שיתנו לי אותו.

כמו כן חיוב נהנה שייך רק בדבר ממוני שיש שוויות ממונית לפעולה שעשה לו חברו, משא"כ בדבר רוחני אין לזה שוויות ממונית שנאמר לו שקיבלת ממון. והראיה לכך היא, שבאותה שכונה יש בהכנ"ס שמקבלים את אותה עליה בחינם, ויש מקום שמוכרים אותה בסכום פעוט, ויש בהכנ"ס שנמכרת בסכום גבוה וכו', ופשוט שהמשלם יקר לא שייך שיטען – שיש כאן אונאה במחיר, כמו שיכול לטעון בכל מקח ממוני אחר, אע"פ שכל אותם

שכו משפטי סימן עב התורה

ב. למרות הפטור הממוני של העולה לתורה, אם עשה זאת במזיד ובכוונה תחילה כדי לפגוע במי שקנה את העליה או בגבאי שלא קרא לו ובמקום זה קרא למתפלל אחר, או מכל סיבה אחרת – מעשהו חמור ביותר, ועבר על איסורי תורה רבים, ועליו לעשות תשובת המשקל על חטאיו הרבים, אמנם למרות זאת אינו חייב ממון לאף אחד כאמור.³

מקורות

בתי הכנסת נמצאים באותה שכונה ובאותו רחוב וכו'. אלא ע"כ שאין מושג שוויות ממונית לעצם המצוה הרוחנית, ולא שייך למכור את המצווה, כי כל הכסף והזהב שהיה בעולם מבריאתו ועד סופו לא שווה לקיום מצוה אחת, ולכן המכירה מהותה – תרומה לבהכ"ס או למטרת צדקה אחרת, וכנגד זה נותנים לתורם את העליה, אבל לא מוכרים בפועל את המצוה, כי כאמור לא שייך מושג מכירה על מצווה, ובנ"א משתמשים בלשון הזוה של מכירת המצוה כמשל בלבד שלקוח מדיני ממונות, וכך גם משמע מדברי המשנה ברורה (סי' שו ס"ק לג) וע"ש.

3. והנה אע"פ שכתבנו מהו הדין בנידון דנן בכפוף להוראת רבותינו בעלי התוס' והרא"ש והכרעת הש"ך בחו"מ (סי' שפב סס"ק ג), אבל ודאי שמי שחוטף במזיד עליה שהגבאי קרא לאדם אחר לעלות לה – מתנהג בעזות ובחוצפה ונקרא "בעל מחלוקת" ומעשהו הינו בניגוד לרצון חז"ל. ובמקרים רבים כשעושה זאת כדי לבייש ולהתנקם במי שקראו לו לעלות לתורה, עובר על האיסור החמור של מלבין פני חבירו ברבים, ומתכבד בקלון חבירו, ועל האיסור של "לא תיקום" ובזיון ביהכ"ס והס"ת וכו', וחמור עווננו מנשוא, וחייב לעשות תשובת המשקל לכפר על חטאיו החמורים.

סימן עג

גדרי נדרי הצדקה לעליות לספר תורה

שאלה

א. במכירת העליות לספר תורה זכה ראובן בעליית "שלישי", בגלל שהתחייב בסכום גדול יותר ממה שהתחייבו אחרים. אולם לבסוף טעה הגבאי וקרא לחבירו שמעון שיעלה לשלישי או ששמעון קפץ ועלה במזיד לשלישי למרות שלא קראו לו, וברך על הס"ת.

האם ראובן שזכה בעליה זו חייב לשלם מה שהתחייב? והאם ישנו הבדל בין אם שמעון קיבל אותה בשגגה או לקחה בחוזקה במזיד?

ב. מה הדין במקרה שבסעיף א', אם הגבאי קרא לראובן לעלות לשלישי, אלא שראובן היה באותה שעה מחוץ לבהכנ"ס מחמת שנצרך לעשיית צרכיו או בגלל שדיבר עם בנו הקטן, ולכן כיבד הגבאי אדם אחר במקומו. האם למרות זאת יצטרך ראובן לשלם את נדרו? כמו כן האם מי שעלה במקומו יצטרך לשלם לפחות סכום מסויים לבהכנ"ס?

ג. מה הדין אם התחרו ראובן ושמעון לקנות עליה מסויימת, וראובן אמר – תשעים ש"ח, ושמעון אמר – מאה ש"ח, ולכן אמר הגבאי ששמעון זכה. אולם לבסוף מחמת טעות של הגבאי או מסיבה אחרת קראו לראובן לעלות. האם יצטרך ראובן לשלם תשעים ש"ח כמו שרצה בתחילה לשלם עבור עליה זו או שהוא פטור מלשלם?

כמו כן מה הדין במקרה הזה אם הגבאי שהבחין בטעותו קרא לשמעון לעליה אחרת, האם יצטרך שמעון לשלם עבורה מאה ש"ח כמו שהתחייב או בגלל שזו עליה שונה, בטלה התחייבותו?

שכח משפטי סימן עג התורה

ד. אם לא היה כהן בבהכנ"ס בזמן מכירת העליות, ולכן מכר הגבאי גם את העליה הראשונה. וכשהוציאו את סה"ת מארון הקודש, הגיע כהן לשמוע את קריאת התורה, ולכן נתנו לכהן לעלות ראשון כפי ההלכה.

האם קונה העליה הראשונה חייב לשלם את נדרו כי "מזלו גרם" שהפסיד את העליה או שפטור ממנה?

תשובה

א. בנידון השאלה הראשונה – ראובן שזכה בעליה פטור מלשלם מה שהתחייב. הפטור קיים – בין אם שמעון קיבל את העליה במקומו בשגגה, ובין אם במזיד חטף אותה לעצמו.¹

מקורות

1. כתב השו"ע אור"ח (סי' שו, ו) וז"ל: חפצי שמים – מותר לדבר בהם כגון: חשבונות של מצוה, ולפסוק צדקה וכו'. ומוסיף שם הרמ"א וז"ל: יש אומרים, שבמקום שנוהגים ליתן לקורא בתורה "מי שברך" ונודר צדקה או לחזן, שאסור בשבת לפסוק כמה יתן, והמנהג להקל, שהרי מותר לפסוק צדקה עכ"ל.

וכתב שם במשנ"ב (ס"ק לג) וז"ל: ובענין הכרזת מצוות בבהכנ"ס – יש אוסרים, ויש מתירים דלא שייך מקח וממכר אלא בחפץ הנקנה. ובמקום שנהגו היתר – אין למחות בידם ע"כ.

נמצאנו למדים שהכרעת השו"ע, הרמ"א היא – שהמנהג הוא להקל ולפסוק צדקה בבהכנ"ס לצורכי מצוה, מאחר ואין כאן מקח וממכר אלא נדר בלבד לצרכי צדקה. וגם לדעה האוסרת, גם היא סבורה שאין כאן קנייה של חפץ, אלא מכיון שנראה הדבר כמכירה פומבית שכ"א מתחרה עם זולתו כדי לזכות במצוות, לכן זה גדר של "מחזי" כמקח וממכר, ואע"פ שכולם יודעים שלא קונים מאומה, אלא הנידון הוא – מי יזכה במצוה זו או אחרת. אולם לדינא הכריעו הפוסקים וכך הוא המנהג להקל, שמותר לכתחילה

משפטי סימן עג התורה שכט

ב. בנידון השאלה השניה – מאחר ובהכנ"ס היה מוכן לתת לראובן את העליה שזכה בה – חייב ראובן לשלם את נדרו למרות שבפועל לא

מקורות

למכור את העליות לס"ת, פתיחת הארון וכו', כי כולם יודעים שאין כאן מקח וממכר אלא נדר לצדקה בלבד.

מה יוצר את חיוב הנדר

והנה השו"ע יו"ד בהל' נדרים (סי' ריח, א) כתב וז"ל: כל הנודר או נשבע, רואים דברים שבגללם נשבע או נדר, ולומדים מהם לאיזה נתכוון, והולכים אחר הענין ולא אחר משמעות הדיבור וכו' עכ"ל.

כלומר, כלל ברזל הורה לנו השו"ע שמקורו מלשון הרמב"ם, שבהל' נדרים ושבועות תמיד מסתכלים מה היה רצונו של הנודר בזמן שנדר, ורק זה מחייב אותו, ואפילו אם בפועל אמר בדיבורו מילים שניתן לפרש באופנים שונים. כי הנודר הוא זה שיצר כאן את חלות הנדר, א"כ הוא נחשב הבעלים על האיסור שיצר, ולכן האיסור קיים רק ביחס למה שהתכוון לאסור, ולא על דברים שלא התכוון. לפיכך אפילו אם אצל בנ"א אחרים כוונתם במילים אלו לדבר אחר, אולם אם ברור לנו שכוונת הנודר היתה לדבר מסויים או שעכ"פ טוען הנודר בודאות למה שהתכוון כשנדר – א"כ מכיון שהוא יצר את האיסור בכפוף לכוונתו ולרצונו בלבד, לכן באופן הזה בלבד חל עליו הנדר.

לאור ההקדמה, ננסה בס"ד לענות על השאלות כדלהלן:

כאשר לא נתנו לנודר את האפשרות לעלות לעליה שקנה, א"כ בין אם זה נעשה בשגגה ובין אם נעשה במזיד, בכל המקרים טוען הנודר, שכל מה שהתחייבתי זה רק בתנאי שאוכל לעלות לס"ת, אולם אם בניגוד לרצוני נמנע ממני הדבר – על דעת כן לא נדרתי לתת צדקה.

לפיכך לא שייך בהל' נדרים טענת "מזלך גרם" שזוהי טענה בהל' חושן משפט כמבואר בהל' שכירות פועלים (סי' שלד-שלה, ובסי' שכא-שכב) ובעוד מקומות בחו"מ, שאז טוען מי שנפטר מלשלם למי שתובעו, עשינו עיסקא או

של משפטי סימן עג התורה

עלה לס"ת.² מאידך, מי שעלה במקומו – פטור מלשלם עבור העליה, גם אם לבסוף ראובן לא ירצה לשלם את נדרו.³

מקורות

הסכם שכירות והתחייבת לי בכפוף לכך, אלא שמזלך הרע גרם לך שתפסיד. משא"כ לגבי נדר, מסתכלים מהי דעתו של הנודר בלבד, ואם הוא טוען או שכך דעת רוב הנודרים, שעל מנת שיקחו מהם את העליה לא נדרו, וממילא אין כאן שום חיוב לצדקה, לכן לא ניתן לחייבו לשלם מה שלא התחייב מעולם.

2. בנידון זה נראה שדעת כל נודר היא – שהוא יהיה הבעלים על העליה שקנה, כלומר, או שהוא יעלה בה או שיכבד אותה לאדם אחר לפי שיקול דעתו, ועל דעת כן נדר שיוכל לעשות עם העליה כרצונו. לפיכך כאשר בהכנס"ס נותן לו את העליה לעשות עמה כרצונו, בזה התקיימה כוונתו של הנודר, ואת זה הוא קיבל גם בנידון דנן, אלא שבפשיעתו או מחמת אונסו נעדר מבהכנס"ס בזמן שהיה צריך לעלות, א"כ איהו דאפסיד אנפשיה, כי לאחר שבהכנס"ס נותן לו את העליה – התקיימה מחשבתו בזמן הנדר שהוא יהיה הבעלים על העליה שקנה – וממילא חל עליו כבר מעתה החיוב לקיים את הנדר, ולשלם לצדקה מה שהתחייב, ולכן לא איכפת לנו מה שעשה בפועל עם העליה שקיבל.

3. האדם שעלה במקומו הרי לא נדר ולא התחייב לשלם עבור העליה הזאת, א"כ מכיון שאין כאן מקח וממכר כדברי המשנ"ב, אלא רק התחייבות של נדר לצדקה, לפיכך מי שלא התחייב – פטור מלשלם עבור העליה לס"ת. ובפרט לפי מה שהתבאר בסימן הקודם אליבא דהתוס' והרא"ש, וכהכרעת הש"ך (סס"י שפב), שגם העולה לתורה בפועל הינו בעלים על העליה מחמת החיוב שחז"ל חייבו אותו בכך, לכן לא שייך לחייב אותו לשלם אם קיבל דבר ששייך לו. ורק אם נדר לצדקה – מחוייב לקיים את נדרו.

משפטי סימן עג התורה שלא

ג. בניהון השאלה השלישית – מסתבר שראובן יצטרך לשלם תשעים ש"ח כמו שרצה לשלם בשעה שהתחרה עם שמעון.⁴

אם שמעון שקיבל עליה אחרת טוען, שהוא רצה לעלות דווקא בעליה שנדר עבורה – פטור שמעון מלשלם לבהכנ"ס. אולם אם הוא מודה שלא היתה לו שום נפקא מינה באיזה עליה הוא יעלה – מסתבר שיצטרך לתת לבהכנ"ס את הסכום שנדר.⁵

מקורות

4. מסתבר מכיון שראובן רצה לעלות לעליה הזאת תמורת תשעים ש"ח שיתן לצדקה או לבהכנ"ס, ואת זה הוא קיבל בפועל, אלא שהגבאי בשלב מסויים אמר ששמעון זכה בה בגלל שהוא התחייב לתת מאה ש"ח, ולכן לא בא עדיין לידי ביטוי הנדר של ראובן, כי הוא הותנה רק ע"ד שיעלה לתורה בעליה זו. לפיכך מאחר ובסופו של דבר הנדר של ראובן עם התנאי שלו שיעלה לתורה קויים, לכן נלע"ד שהוא חייב לשלם מה שאמר שישלם אם יקבל את העליה הזאת.

ואע"פ שאולי אפשר לומר, שלאחר ששמעון זכה בעליה – בטל הדיבור הראשוני של ראובן, ומעתה צריך לעשות נדר חדש כדי להתחייב. אולם לענ"ד יותר מסתבר כמו הצד הראשון, כי המשא ומתן לעלות לס"ת איננו עם גדרי חו"מ, אלא מהו כוונת בנ"א בנדרי צדקה, וכמדומה שכמו הצד הראשון כך דעת בנ"א.

5. נידון דנן ג"כ כמדומה שזוהי דעת בנ"א, שאם אדם רצה לעלות דווקא בעליה מסויימת בגלל מה שקוראים בה בתורה, א"כ אם לא קיבל אותה – לא ניתן לחייבו על הנדר מכיון שהוא היה מותנה בדבר נוסף כלומר, בתנאי שיקבל דווקא עליה מסויימת.

אולם אם הוא מודה שהתחייבות לצדקה היתה כדי לעלות באותו היום לתורה, ולא היתה לו כל נפ"מ באיזו עליה יעלה, א"כ מאחר וקיבל עליה לס"ת באותו היום, לכן צריך לשלם את נדרו.

שלב משפטי סימן עג התורה

ד. בנידון השאלה הרביעית – מסתבר שמי שנדר לעלות במקום הכהן – פטור מלשלם לבהכנ"ס מה שנדר. אולם אם קיבל במקום עליית כהן לעלות עליה אחרת – דינו כמו שנכתב בסעיף ג כלומר, חיוב הנדר תלוי אם היתה לו הקפדה לעלות דווקא ראשון או שבדיעבד מסכים לכל עליה.⁶

מקורות

6. התבאר במקורות במס' 1, שבגדרי הלכות נדרים אין את הטענה של מזלך גרם, אלא דנים מה היתה דעת הנודר בשעת הנדר, וכלשון השו"ע ביו"ד (סי' ריה, א). לפיכך ודאי שהנודר התכוון שקונה את העליה הראשונה בתנאי שאין כאן כהן, וכפי שהיתה המציאות בזמן התחייבות הנדר. אולם מאחר וכשהגיע הקריאה בס"ת היה כהן בבהכנ"ס, וחז"ל חייבו אותו ואת כל המתפללים לתת לכהן לעלות ראשון בגלל הפסוק "וקדשתו", א"כ התברר כעת למפרע, שמעולם לא היתה העליה הראשונה מיועדת למכירה, וא"כ פשוט שעל דעת כן לא הסכים הישראל להתחייב לשלם לבהכנ"ס.

אולם עדיין נשאר מה שהתבאר לעיל במספר 5, שאם נתנו לו עליה אחרת באותו היום, ואין לו כל נפקא מינה באיזה עליה יעלה לתורה, אז נשאר הנדר שהתחייב אע"פ שבמקום לעלות ראשון עלה חמישי וכדומה.

סימן עד

מה עדיף, לקנות ס"ת מהודר
או שיכתבו בעצמו ויהיה פחות מהודר

שאלה

עשיר החליט לקיים מצות כתיבת ספר תורה בהידור. לצורך כך למד במשך זמן רב את הלכות סתו"מ, וכן למד אצל סופר מומחה כיצד לכתוב את האותיות. אולם למרות רצונו ועמלו הוא נוכח לראות, שהכתב שלו אינו נאה ויפה כפי שמצוי אצל רוב הסופרים המומחים.

לאור האמור, נפשו בשאלה, האם עדיף שיכתוב בעצמו את הס"ת או עדיף שיקנה ס"ת מהודר שכתוב יפה במיוחד, וע"י כך יקיים גם מצות "זה קלי ואנווהו"? נציין שאין לעשיר הנ"ל כל קושי לשלם עבור ס"ת מהודר.

תשובה

א. לגבי כל מצות עשה אם האדם שמחוייב בהן יעשה בעצמו את המצוה או שישלח שליח לעשותה עבורו, והתוצאה שתקבל תהיה שווה – עדיף שהמחוייב במצוה יעשה את המצוה מאשר יעשה שליח לעשותה עבורו.

לפיכך, עדיף שהאדם יקדש בעצמו את אשתו, שיבדוק את ביתו מחמץ, ידליק נרות חנוכה, או שיטרח בעצמו לכבד את השבת וכיוצא בכך, מאשר ישלח שליח שיעשה עבורו מצוות אלו, למרות שהוא

שלד משפטי סימן עד התורה

משלם שכר לשליח עבור פעולתו.¹

מקורות

1. נאמר במשנה בקידושין (מא.): "האיש מקדש בו ובשלוחו. האשה מתקדשת בה ובשלוחה". שואלת על כך הגמ': השתא בשלוחו מקדש בו מיבעיא? ומתרצת – אמר רב יוסף, מצוה בו יותר מבשלוחו ע"כ. ופירש רש"י שם – דכי עסיק גופו במצוות, מקבל שכר טפי ע"כ.

הגדר של קבלת שכר עבור קיום המצוה

ולכאורה קשה על פירוש רש"י, דהלוא המשנה במסכת אבות (פ"א, ג) אומרת "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס". ובפשטות שאין חילוק במשנה בין אם עובד את הקב"ה על מנת לקבל שכר בעוה"ז או בעוה"ב. בשני המקרים התנא אמר שהעיקר הוא לעבוד את הקב"ה לשם שמים בלבד. כלומר, בגלל שכך רצון הקב"ה שנעשה. ולפי זה למה כתב רש"י שעדיף לעשות את המצוות בעצמו ולא ע"י שליח כדי שיקבל ע"י כך שכר רב יותר, הרי כאמור לא עושים מצוות כדי לקבל שכר? אלא שהפירוש בדברי רש"י הוא, שודאי מצד האדם שעושה את המצוה, לעשות את המצוה לשם קבלת שכר, אין זה דבר הראוי, אלא צריך לעשותה רק בגלל שהקב"ה רוצה שנעשנה. אולם אמרו חז"ל, שגם כשאדם מקיים את המצוה בגלל שהקב"ה ציווה ולא לצורך קבלת שכר, בכל זאת עדיף לו לעשותה בעצמו ולא ע"י שליח, כדי שיקבל עבור עשייתו שכר רב יותר. שהרי ממילא הוא עושה את המצוה, א"כ למה שיפסיד בידיים חלק מהשכר שאמורים לשלם לו עבורה.

עכ"פ אנו למדים מדברי רש"י הנ"ל, שהטעם למה אמרו חז"ל שעדיף שאדם שיקיים בעצמו את המצוה ולא ייעשנה ע"י שלוחו הוא, כדי שיקבל שכר רב יותר עבור עשיית המצוה.

אמנם לכאורה ניתן לומר טעמים נוספים לדין זה.

משפטי סימן עד התורה שלה

מקורות

באילו מצוות רצוי לבטל תורה כדי לקיימן

כתב השו"ע אור"ח בהל' פסח (סי' תרלא, ב) לגבי מצות בדיקת חמץ בערב פסח כדלהלן: "יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה ולא יאכל עד שיבדוק. ואפילו אם יש לו עת קבוע ללמוד – לא ילמוד עד שיבדוק", וע"ש במשנ"ב. ולכאורה הרי מועיל לגבי בדיקת חמץ שיעשה שליח במקומו לבדוק. ועדיף מכך מבואר לקמן בשו"ע אור"ח (בסי' תרלה, ד) שאפילו לבטל את החמץ שלו יכול לעשות שליח, ואע"פ שלהפקיר את ממונו יכול רק בעה"ב להפקיר ולא השליח כמבואר שם במשנ"ב (ס"ק טו). וא"כ קשה, למה כתב השו"ע שמי שלומד תורה יפסיק את לימודו כדי לבדוק את החמץ שבביתו, הרי הוא יכול לעשות שליח שיבדוק במקומו? ואם נאמר כדברי רש"י, שיש מעלה כשהוא עושה את המצוה בכך שיש לו שכר רב יותר עבור עשיית המצוה, הרי אמרו חז"ל במשנה שאנו אומרים אותה מידי יום "ותלמוד תורה כנגד כולם". כלומר, השכר שמקבלים עבור מצות תלמוד תורה, הינו גדול מהשכר שמקבלים עבור קיום שאר המצוות ואפילו החשובות שביניהן. וא"כ עדיף היה שהלומד תורה יעשה שליח שיבדוק במקומו את החמץ בביתו, וכנגד תוספת העדיפות שיש בקבלת השכר אם הוא יבדוק את החמץ ולא שלוחו, כנגד זה יקבל המשלח שכר רב בגלל שלומד תורה באותו הזמן, ואמרו חז"ל, ששכרה רב יותר מקיום שאר המצוות?

אלא מוכח מכאן, שהקב"ה רוצה שהאדם יקיים בגופו את המצוות, כדי שיהיה קשור עמהן, וירגיש בעצמו שבכך הוא מקיים את רצון הבורא ית"ש, וממילא יבוא מזה יותר להתדבק בו, וכאמור בתורה "ובו תדבקו". משא"כ אם יעשה ע"י שליח, אז אע"פ שקיום המצוה תתייחס אליו, כי שלוחו של אדם כמותו, אולם יחסר לאדם בשייכותו ובקירוב שלו לקב"ה ולמצוותיו. לפיכך אפילו אם ע"י כשיעשה את המצוה בעצמו כמו מצות בדיקת חמץ, יגרם לו באותו הזמן שיתבטל מלימוד התורה הקבוע שלו, שחשיבותה

שלו משפטי סימן עד התורה

מקורות

ושכרה רב יותר מקיום מצות בדיקת חמץ, בכל זאת עדיף לקב"ה שכל אדם יקיים בעצמו מצות בדיקת חמץ ולא ייעשנה ע"י שליח, כדי שירגיש בגופו ובכל איבריו שמקיים בכך את רצון ה', וע"י כך הוא ידבק יותר בקב"ה. וחשיבות זו היא עדיפה לקב"ה באותם האופנים והזמנים שציווה אותנו לקיים מצוות מסויימות, הנקראות "מצוות חיוביות" כמו: בדיקת חמץ, הדלקת נר חנוכה וכדו', וחשיבותן עולה על פני לימוד התורה הקדושה באותם הזמנים.

טעם למה האמוראים טרחו בעצמם בהכנות לשבת

ואפשר להביא לכך גם ראייה מפורשת מדברי המשנ"ב בהל' שבת (סי' רנ בשער הציון ס"ק ט בתירוץ הראשון) שהקשה שם, למה רבותינו האמוראים טרחו להכין בעצמם חלק מצורכי השבת כדי לכבדה, ובכך הם התבטלו באותו הזמן מלימוד התורה, הרי יכלו לעשות זאת ע"י שליח? ותירץ שם וז"ל: דדוקא מצוה שאין מוטלת על גופו כגון, שיפסיק באמצע הלימוד לילך לגמול חסד עם איזה אדם במקום שגם אדם אחר יוכל לעשות עמו את הטובה ההיא, במקרה זה והדומים לו, יעשה שליח או שיניח לאחרים שלא לומדים תורה שיעשוהו, ולא יעזוב את לימודו, משא"כ בזה (פי' בכיבוד השבת) שכיבוד השבת מוטל על גופו, לגבי מצוה זו נאמר – "מצוה בו יותר מבשלוcho" ע"כ.

כלומר, בכל מצוה חיובית שמוטלת על האדם לקיימה, במקרים אלו עדיף שהוא יקיימה ולא יעשה שליח, למרות שמחמת זה יצטרך להפסיק באותו הזמן מלימוד התורה שעסוק בה. ולמרות שהשכר שיקבל עבור לימוד תורה הינו רב יותר מהשכר שיופחת לו אם שליחו יעשה עבורו את המצוה. והטעם לכך הוא כפי שהתבאר לעיל, בגלל התועלת שנגרמת לאדם כשעוסק בגופו במצוות שחייב לעשותם, שע"י כך הוא חש יותר את המצוות ומתקרב לקב"ה.

משפטי סימן עד התורה שלז

מקורות

טעם נוסף ניתן לומר, למה עדיף לאדם שיקיים בגופו את המצוה מאשר יתננה לשליחו. דהיינו ע"פ האמור בשערי תשובה באור"ח (סי' רנ ס"ק ב) בשם האר"י הקדוש זצ"ל, שהזיעה שאדם מזיע מחמת הכנת צורכי שבת או באפיית המצות לפסח וכדו', הינה סגולה למחיקת העוונות שלו, דבר שודאי לא ייעשה לו אם שליחו יעשה עבורו מצוות אלו, ואפילו אם השליח יזיע בעשייתן אין זיעה זו תועיל למשלח.

מסקנת הדברים עד כה:

חז"ל אומרים שיש עדיפות לאדם לקיים בעצמו את המצוות המוטלות עליו לקיימן ולא שיעשן ע"י שלוחו. אע"פ שגם אם שליחו עשן עבורו, נחשב הדבר למשלח שקיים מצוה זו, משום ששלוחו של אדם כמותו. והובאו לעיל שלושה טעמים לכך.

שלושת הטעמים שמחמתן עדיף לקיים בעצמו את המצוות ולא לעשותן ע"י שליח

טעם ראשון – שיטת רש"י, כי כשאדם מקיים את מצוה בעצמו, הוא מקבל שכר רב יותר עבור עשייתן מאשר כששלוחו עושה זאת עבורו.

טעם שני – כי רצון הבורא ית"ש שאדם יקיים בגופו את המצוות המוטלות עליו, כדי שע"י כך הוא ירגיש יותר את עבודתו לקב"ה, ויתקרב אליו בכל מהותו, ויקיים בכך את הציווי "ובו תדבקו". ועדיפות זו קיימת אפילו אם מחמת זה יצטרך עושה המצוה בזמן הזה לבטל את לימוד התורה שלו, כמו שמצאנו לגבי מצות בדיקת חמץ, הדלקת נר חנוכה וההכנות לשבת.

טעם שלישי – על פי דברי האר"י הקדוש זצ"ל, שע"י עשיית המצוות בגופו, מחמת מאמצו בקיומן הוא יזיע, וזעה זו תגרום לו לכפרת עוונותיו, דבר שלא יזכה להם אם שליחו ייעשן והתייגע בעשייתן.

שלח משפטי סימן עד התורה

ב. לגבי נידון השאלה, עדיף שיקנה ס"ת בכתב מהודר, מאשר יכתוב בעצמו. אולם אם הכתב שלו יפה וסביר, אלא שניתן לקנות ס"ת מהודר ויפה יותר, במקרה זה ישנה עדיפות שיכתוב בעצמו את הס"ת.²

מקורות

2. והנה לאור האמור יש לדון בנידון השאלה, האם עדיף שאדם יכתוב בעצמו ס"ת כדי שיתקיימו בו המעלות האמורות בשלושת הטעמים שהובאו לעיל, אע"פ שהכתב שלו אינו יפה. או מכיון שאם הס"ת יכתב בכתב יפה יקיים ע"י כך את המצוה של "זה א-ל-י ואנוהו" שמכאן אמרו חז"ל, התנאה לפני הקב"ה במצוות שיראו יפה ומהודרים, א"כ עדיף שיקנה הסופר הנ"ל שיש לו כסף מספיק את הס"ת המהודר.

למה עדיף לקנות ס"ת בכתב מהודר מאשר יכתוב בעצמו בפחות הידור

ונלע"ד שלמרות האמור לעיל, עדיף בנידון דנן שהסופר הנ"ל יקנה ס"ת מהודר מאשר יכתוב אותו בעצמו. והטעם לכך הוא, שהגדר של "מצוה בו יותר מבשלוcho" קיים – רק במצוה שתתקבל אותה התוצאה בין אם המחוייב יעשנה ובין אם שליחו יעשנה, במקרה זה אמרו חז"ל שעדיף שהוא יעשנה. ולכן לגבי קידושין הרי אין כל נפ"מ למעשה בחלות הקידושין בין אם המקדש יתן לאשה את טבעת הקידושין לבין אם שלוחו יתן לה את הטבעת, אם השליח יאמר לה מראש שתתקדש בטבעת זו למשלחו. בשני המקרים התוצאה תהיה – שהמשלח יתקדש לאותה אישה תהיה זהה.

והוא הדין לגבי מצות ההכנה לשבת, בדיקת חמץ או הדלקת נר חנוכה וכדו', בכל אותן המצוות אין כל נפ"מ בחלות המצוה מי יעשנה, תמיד התוצאה תהיה זהה, במקרים אלו אמרו חז"ל – מצוה בו יותר מבשלוcho.

משא"כ בנידון השאלה לגבי כתיבת הס"ת, כאן יהיה שינוי מהותי בחפצא של הס"ת, אם הסופר יכתבה או יקנה ס"ת מסופר מומחה כלומר, יהיה שינוי מהותי בקיום המצוה בין אם האדם יעשנה לבין אם שליחו יעשה

משפטי סימן עד התורה שלט

ג. מצוות שאדם לא מחוייב לעשותן, אלא שהתורה אמרה שאם אדם רוצה לעשות דבר מסויים, עליו לקיים מצוה מסויימת לפני כן – יכולים גם לכתחילה למנות שליח כדי שיקיים את המצוה עבורו, ולמרות שאומרים ברכה בעשיית המצוה.

מקורות

אותה. ביחס לשינוי זה – הרי ישנו חיוב מיוחד מהתורה (לדעת השאגת אריה) או חיוב מרבנן (לדעת החולקים עליו), ושנלמד מהפסוק "זה א-ל-י ואנווהו" שמחייב את עושה המצוה להוסיף עוד כסף כדי להדר במצוה שתראה יפה ומכובדת כראוי לקב"ה. נמצא שהחיוב להדר בנוי וביופי של הס"ת (והוא הדין בשאר המצוות) זהו מעיקר החיוב בעשיית החפצא של המצוה. לפיכך בנידון דנן, כשמול העדיפות המסויימת שישנה כאשר האדם בעצמו יעשה את המצוה, עומד חיוב גמור על אותו אדם לעשות את המצוה בהידור רב יותר ממה שרוצה לעשותו, א"כ ודאי שעליו להעדיף לקנות את הס"ת המהודר והנאה יותר, וע"י כך הוא יכבד יותר את הקב"ה, מאשר שיכתוב בעצמו את הס"ת שיהיה באופן פחות נאה.

והנה למרות שראיתי שהחיי אדם (כלל סח סעיף ז) הסתפק בכך, אולם מצאתי בס"ד שבשו"ת דובב מישרים (לרב מטשעבין זצ"ל) ח"א סי' מז אות ב', וכן מדברי ערוך השולחן ביו"ד (סי' רסא ס"ה) מוכח להדיא, שעדיף יותר לקנות ספר תורה מהודר ונאה יותר מאשר יכתוב בעצמו באופן שאינו מהודר.

כמובן שנדגיש, שנידון השאלה מדובר כשיש יכולת כספית בידי עושה המצוה לקנות את הס"ת המהודר, ואיננו דנים כאשר אין לו אפשרות כספית לרכוש ס"ת ויכול לקיים את המצוה רק אם הוא בעצמו יכתבנה, שבמקרה זה ודאי שעדיף שהוא יכתבנה כפי יכולתו, מאשר לא קיים את המצוה כלל.

העדיפות כשכתב ידו נאה

אמנם נוסף, שכל האמור לעיל הינו כאשר הכתב שלו למרות שכשר אולם אינו יפה באופן בולט. אולם אם אדם כותב באופן סביר ונאה, וכפי

שם משפטי סימן עד התורה

לפיכך רשאי אדם גם לכתחילה לשלוח שליח לשחוט עבורו בהמה או תרנגול וכיו"ב כדי לאכול או שיפריש עבורו תרומות ומעשרות או שיגעיל כלים או יטבילם במקוה עבורו וכיוצא בזה.³

מקורות

שחלק ניכר מס"ת שקיימים בבתי הכנסת כתובים, אלא שניתן להשיג מהודר יותר, ודאי שישנה עדיפות בכתיבה העצמית מהטעמים האמורים לעיל. והרי אין גבול להידור בצורת האותיות, ולא מצאנו חיוב לחפש את האתרוג או הס"ת המהודר ביותר בעולם, גם כאשר אין מיגבלה כספית.

הגדר במצוות רשות שאינו חייב לקיימן

3. והנה למרות שהתבאר עד כה שישנה עדיפות לאדם לקיים בעצמו את המצוות מאשר יעשה זאת ע"י שלוחו, בכל אותם האופנים שבהם אין שינוי מהותי במהות המצוה בין אם המצוה תעשה על ידו ובין אם היא תעשה ע"י שלוחו, אולם כל הדין הזה נאמר רק ביחס למצוות שאדם מצווה לעשותן כמו: מצות קידושין, שהרי כל איש מצווה על פו"ר וכן האשה מצווה על מצות "לא תוהו בראה אלא שבת יצרה", או שמצווה לעזור לבעלה לקיים מצות פו"ר כמבואר בר"ן, וכן מצות ההכנה לשבת, שזהו חלק מכבוד השבת שהאדם בעצמו יטרח עבורה, או בדיקת חמץ וכדו'. אולם ביחס למצוות שאדם לא מצווה לקיימן, אלא התורה מונעת ממנו מלהנות מהדבר אם לא ייעשה, אבל אם לא רוצה את המעשה הנ"ל – הינו פטור מלקיים את המצוה, במקרה זה לא מצאנו שחודש הדין שמצוה בו יותר מבשלוחו. ולכן במצוות אלו (כפי שיפורט להלן) יוכל לעשותם ע"י שליחו. ובפרט אם הוא לומד תורה באותו הזמן – לימוד התורה עדיף, שלא יבטל את לימודו כדי לקיים מצוות אלו, אע"פ שודאי אם עשאו בעצמו – קיים בכך מצוה.

דוגמאות למצוות שאין מניעה לעשותן ע"י שליח

ונביא כעת דוגמאות מעשיות לכך. אף אדם לא מצווה לשחוט בהמה כדי לאוכלה, ויכול לחיות את חייו מבלי לאכול בשר ולא יעבור בכך על איסור, ובפרט כאשר אין לו הנאה מאכילת בשר. אלא שאמרה התורה,

מקורות

שאם אדם כן רוצה לאכול בשר, במקרה זה הוא צריך תחילה לשחוט את הבהמה כראוי בכפוף לפרטי הלכות שחיטה, ואח"כ יוכל לאכול את בשרה. וכמו כן הפרשת תרומות ומעשרות מתבואתו, במידה ובעל הבית לא ירצה לאכול או להנות מאכילת תבואתו וכדו', אלא ישאירם בשדה שירקיבו, אין עליו חיוב להפריש מעשרות. אלא שאם ירצה לאוכלם, אז מחוייב קודם להפריש תרומות ומעשרות כדי להוציאם מגדר "טבל", ואח"כ יוכל לאוכלם. וכן אם אדם לא יקנה כלים מגוי אלא ישתמש בכלים שיצרם ישראל, במקרה זה הוא לא מחוייב לקיים מצות טבילת כלים. אולם אם ירצה להשתמש בכלי שיוצר ע"י גוי, במקרה זה יצטרך לטובלו כראוי.

לפיכך, במצוות מהסוג שפורטו, מאחר ואין כל חיוב או ציווי על האדם לעשותן, במקרים אלו רשאי גם לכתחילה לתת לשלוחו לעשותן, ולא התחדש בהם הגדר של "מצוה בו יותר מבשלוחו", משום שכאמור, גם עליו אין כל מצוה לעשותן ולא יתבע בשמים אם לא יעשה אותן כל ימי חייו. כי כאמור רק באופנים שירצה בעה"ב להשתמש באוכל או בחפץ מסויים, במקרים אלו חייבתו התורה לקיים בהם בתחילה מצוות מסויימות, אולם אין עליו לכתחילה כל חיוב מהתורה או מחז"ל להשתמש ולהנות מהאוכל או מהחפץ הנ"ל.

ולכן אפילו אם גם הוא יודע לשחוט, בכל זאת הוא יכול לכתחילה לתת את בהמתו או תרנגולו לשוחט שישחט עבורו. וכמו כן יכול לשלוח נער שיטביל עבורו את הכלי מהגוי שברשותו, ואינו צריך לטרוח במיוחד לעשותן. וזאת למרות שהעושה מצוות אלו מברך לפני עשייתן: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו" וכו'. כי כאמור הציווי האמור בהן איננו ציווי שמחייב את האדם לעשותן, אלא מהות הציווי הוא – שרק אם תרצה להשתמש ולהנות מהחפץ, תצטרך קודם לקיים מצוה מסויימת בו. ולפיכך מאחר ואין מצוות אלו והדומות להן מוטלות על גופו, יכול גם לכתחילה לשלוח שליח שיעשן עבורו, ולא נאמר בהן הגדר של "מצוה בו יותר

שמב משפטי סימן עד התורה

מקורות

מבשלוחו". אע"פ שודאי אם עשאן בעצמו קיים מצוה. והראו לי שבספר אילת השחר קידושין בתחילת פרק שני האריך בנידון הזה, ומסקנתו דומה למה שכתבנו בס"ד.

וכל שכן שאם לומד תורה באותו הזמן, אין לו להתבטל מלימודו כדי לעשותן, אלא ישלח שליח במקומו שייעשאן עבורו. וכפי שמוכח להדיא מדברי המשנה ברורה בסי' רנ בשער הציון שם (ס"ק ט) בשני התירוצים שכתב שם, ועיין לעיל שהבאנו את לשונו בתירוצו הראשון.

סימן עה

תרומה שניתנה בטעות למטרת צדקה שונה

שאלה

משפחה מישראל נסעה לחו"ל לשמחה משפחתית. במהלך שהותם שם, אחד מילדיהם חש ברע והובל בדחיפות לבית החולים והוחלט שם, שצריך לעבור בדחיפות ניתוח מציל חיים, שעלותו מסתכמת ב-חמישים אלף דולר, אלא שהרופאים סירבו לבצע את הניתוח לפני שהסכום הנ"ל ישולם מראש.

לאור האמור פנה האב לעסקנים מקומיים והם הפנו אותו לעשיר מסויים שגר בעיר הזאת. עקב הדחיפות נסע אבי הילד לעשיר הנ"ל מיידית מבלי לתאם עמו פגישה. וכשהגיע לעשיר הנ"ל שאלו העשיר – האם הוא הרב שמואל מירושלים, ואכן זה היה "במקרה" שמו של האב, ולאחר שאישר זאת, נתן לו העשיר את השיק בתוך מעטפה ושלחו לשלום. בהיותו ברחוב, מבחין האב שהשיק היה בדיוק על סך של חמישים אלף דולר, ותוך כדי הודיה לקב"ה על הנס הגדול שנעשה לו, רץ לביה"ח ונתן את השיק הנ"ל לרופאים שהזדרזו לעשות את הניתוח שעבר בס"ד בהצלחה.

כשחזר האב לישראל התברר לו, שמנהל מוסדות חינוך ידוע מירושלים ששמו גם כן היה שמואל, ניהל במשך חודשיים משא ומתן עם הגביר הנ"ל שיתרום למוסדותיו, וסוכם ביניהם שיבוא ביום מסויים ובשעה מסויימת ויקבל את התרומה. אלא שלמרות מאמציו, בדיוק באותו הזמן אירעה תאונת דרכים קשה בין שני גויים, וכתוצאה מכך התעכב שם בכביש שעתיים, ובדיוק באותו הזמן הגיע האב הנ"ל ששמו היה זהה וקיבל את השיק.

שדמו משפטי סימן עה התורה

כעת שואל אבי הילד מספר שאלות:

- א. האם הוא צריך לגייס למוסד הנ"ל את הסכום הנ"ל, מכיון שהשיק ניתן לו בטעות?
- ב. אם העשיר יבקש ממנו את הסכום הנ"ל שניתן לו בטעות, האם יצטרך להחזיר לו?
- ג. האם הגביר מחוייב לתת למוסד כסף נוסף בסכום של חמישים אלף דולר כפי שהתחייב להם, מדין נדר לצדקה?

תשובה

- א. אבי הילד פטור מלגייס את הסכום שקיבל עבור המוסד הנ"ל. הפטור קיים גם אם יהיה לאב כסף פרטי במשך הזמן.¹
- ב. אבי הילד פטור מלהחזיר את תרומתו לעשיר שנתן לו²

מקורות

1. ראשית נקדים, שמדובר באופן שברור שאבי הילד לא גנב את דעתו של העשיר, כי אכן שמו – שמואל, והוא לא ידע מהדין ודברים המוקדם שהיה לעשיר עם מנהל מוסדות החינוך.

כמו כן, מכיון שמנהל המוסד לא קיבל את השיק לידו, א"כ הוא לא זכה עדיין בתרומה, נאפילו לדעות שמחשיבות נתינת שיק כקבלת כסף. וכ"ש לסוברים ששיק הינו רק הוראה לבנק לתת כסף למוכ"ז. נמצא שהכסף שקיבל אבי הילד – היה כסף של העשיר ולא של המוסד. אלא שחל על העשיר נדר לתת למוסד הנ"ל חמישים אלף דולר, אבל הבעלות על הכסף היתה ונשארת שייכת לעשיר. לפיכך אבי הילד קיבל את כספו של העשיר ולא את כספו של המוסד, ולכן אינו מחוייב להחזיר להם את התרומה הנ"ל.

למה לא מועילה טענה שהנתינה היתה בטעות

2. כמו כן, אם העשיר יבקש מאבי הילד את כספו בחזרה, מחמת טענה שהיתה כאן נתינה בטעות, כי התכוון לתת לרב שמואל מנהל המוסד

מקורות

החינוכי, ולא לרב שמואל אבי הילד החולה. למרות זאת, אע"פ שהעובדות נכונות, בכל זאת פטור אבי הבן מלהחזיר לו את תרומתו, גם אם יהיה לו כסף רב.

הטעם לכך הוא, כי גם העשיר מודה שהוא חייב לתת לצדקה מדין נדר חמישים אלף דולר, וכל זמן שלא יעשה התרת נדרים – חל עליו חיוב גמור מדאורייתא לתת את הכסף הנ"ל לעניים. ומאחר והעשיר אינו מעוניין לבטל את הנדר, לפיכך הוא נחשב מעתה על החמישים אלף דולר שצריך ליתנם לצדקה – כגבאי צדקה בלבד.

והנה פסק הרמ"א בחו"מ (סי' רנב, ב) שלא אומרים בצדקה ששייכת לעניים ולת"ת – "אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט". ולפיכך מי שנדר לתת צדקה לעני אחד – יכול לשנותה לעני אחר כל זמן שהכסף לא הגיע לעני הראשון. וכמו כן באמירת הנדר לצדקה, לא משתעבדים נכסי הנודר לצדקה, אלא ישנו חיוב על הנודר כל זמן שהוא חי לקיים את נדרו. וכך פסק גם הקצות (שם ס"ק ה, ובסי' ריב ס"ק ד) בשם רוב הפוסקים.

לפי"ז נמצא שלאחר שקיבל העני השני שבנידון דגן הוא אבי הילד החולה את כספי הצדקה, ובפרט לאחר ששילם עם כספו של העשיר לרופאים שהצילו את חייו באמצעות הכסף הנ"ל שקיבלו, א"כ ודאי שהעשיר שהיה בסך הכל גבאי צדקה – יצא ידי חובת נדרו, כי קיים את נדרו לתת חמישים אלף לצדקה, ומאחר ולרוב הפוסקים ניתן גם לכתחילה לשנות מצדקה לצדקה, א"כ אין לעשיר כל טענה וזיקה לכסף הנ"ל. ולכן אפילו אם הוא הוטעה, אבל מכיון שהכסף הנ"ל יוחד על ידו לצדקה, והצדקה קיבלה את הכסף הנ"ל, לפיכך יכול אבי הילד לטעון לו – לאו בעל דברים אתה בעת כלפי הכסף הנ"ל, כי תפקידך לאחר שהכסף הופרש לצדקה, היה רק לחלק את הצדקה למטרה שהיא הטובה בעיניך, כמו כל גבאי צדקה שיש לו רק טובת הנאה למי לחלקה, וקימ"ל שאינה נחשבת ממון. לפיכך מאחר והכסף הנ"ל הגיע לצדקה ראויה – אין לך כל שייכות יותר לכסף הנ"ל.

ג. העשיר פטור מעיקר הדין מלתת תרומה חדשה למוסד הנ"ל. אולם מצד היושר ודאי שראוי לתרום גם להם.³

מקורות

למה לכל הדעות מותר לשנות כאן את מטרת הצדקה

ונראה לענ"ד, שאפילו לדעת שו"ת הרדב"ז [ח"ד סי' אלף רצ (קלד)] שהובא בחידושי רע"א על השו"ע יו"ד (סי' רנח, ו) שגם בצדקה אומרים אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, ולכן אי אפשר לשנות נדר לצדקה מעני לעני וכו', ועיין ג"כ במחנה אפרים (הל' צדקה סי' ז), כל זה שייך כשנודר לעני מסויים שאז אמרינן שזכה בכסף הנ"ל מחמת הנדר, ונחשב כמו שהתחייב ע"י עשיית קנין, ולכן לא ניתן לשנותו. אבל בנידון דנן הנדר הובטח למוסד חינוכי שיש שם חמש מאות תלמידים כ"י, א"כ ודאי שלא זכה אף תלמיד בכסף הנ"ל, והמנהל רשאי לחלקו כראות עיניו למה ולמי שיחפוץ. כמו כן גם מנהל המוסד, לא זכה בו לעצמו כי הוא אינו עני, ועכ"פ גם אם הוא עני, בשבילו לבד לא התחייב העשיר את הסכום הנ"ל, אלא העשיר מוכן לתת לו את הסכום הנ"ל למנהל שישמש כגבאי צדקה, כדי שיחלקו לפי ראות עיניו, אבל עדיין אף עני לא זכה בכסף הנ"ל, לפיכך לענ"ד גם לרדב"ז בנידון דנן, מכיון שהכסף הנ"ל לא הוקנה למרות הנדר לעני מסויים, לכן ניתן גם לכתחילה לשנותו ממטרת צדקה אחת למטרה אחרת.

3. מכיון שהתבאר לעיל במקורות במס' 2 שהעשיר יצא ידי חובת נדרו, כי הכסף שנדר הגיע לצדקה ראויה, ובנידון דנן לכו"ע יכל גם לכתחילה לשנות ממטרת צדקה אחת למטרה אחרת, לפיכך אין לעשיר יותר כל מחוייבות מצד נדרו לתת עוד פעם את הסכום שהתחייב לצדקה הראשונה, כי כאמור הוא יצא ידי חובת נדרו.

אולם נוסף במאמר מוסגר, שודאי ראוי להרבות בצדקה, לפיכך צריך העשיר לשמוח שזיכו אותו מהשמים גם בהצלת חיים, וכדאי לו שיראה לקב"ה, שלמרות שיצא ידי חובת הנדר, הוא שמח להיות שותף גם בלימוד תורה ובצדקות נוספים, ויתן בעין יפה גם למוסד התורני החשוב.

סימן עו

האם להעדיף ניתוח מרופא יהודי
על פני רופא גוי

שאלה

אבי משפחה שומרי תו"מ שהינם מעוטי יכולת כספית, נצרך לבצע ניתוח מורכב באחד מבתי החולים בארה"ב. בבית חולים זה נמצאים שני מנתחים בכירים בתחום הנדרש. המנתח היהודי שם, דורש מראש את מלוא שכרו המסתכם בסכום רב. לעומתו המנתח הגוי, לאחר ששמע את מצוקתם הכספית והתפעל מאישיות החולה, הוא מוכן לבצע את הניתוח ללא תמורה כספית.

כעת שואל החולה:

- א. האם מותר לו לבצע את הניתוח בחינם ע"י הרופא הגוי, ואין בכך איסור קבלת צדקה מגוי בפרהסיא?
- ב. האם למרות האמור, עליו להעדיף את הרופא היהודי, כי אולי ישנה יותר סייעתא דשמיא להצלחת הניתוח אם יהודי ינתח אותו ולא גוי?

תשובה

- א. מותר גם לכתחילה לעשות את הניתוח ע"י הרופא הגוי, ואין במעשה זה איסור של קבלת צדקה מגוי בפרהסיא.¹

מקורות

1. ראשית נקדים, שלכאורה בנידון דנן ישנן ארבע בעיות הלכתיות

מקורות

וכדלהלן:

א – אסור לקבל צדקה מגוי בפרהסיא בגלל חילול השם כמבואר בגמ' ב"ב (י:) ובשו"ע יו"ד (סי' רנד, א). וכאן לכאורה ישנו חילול השם גדול יותר, כי יאמרו שהגוי רחמן על היהודי יותר מאחיו הרופא היהודי, שרק תמורת כסף מוכן להציל את חייו.

ב – האיסור של "ביבוש קצירה תשברנה" כלומר – שע"י קבלת צדקה מהגוי אנו גורמים להאריך את מלכות הגויים, שמבואר ג"כ בגמ' ובשו"ע שצויינו לעיל, שישנו איסור לגרום זאת.

ג – אולי ישנה סייעתא דשמיא לריפוי יותר ע"י רופא יהודי מאשר ע"י רופא גוי. לפיכך מחמת החיובים של: "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" "ורפא ירפא", אולי ישנו חיוב להתרפאות דווקא ע"י הרופא היהודי.

ד – מבואר בפ' החובל בב"ק שרופא בחינם – שווה חינם, וא"כ אולי יש להמנע מלהתרפאות בחינם מהרופא הנ"ל ומכל רופא אחר.

ונבאר להלן בסייעתא דשמיא, למה לענ"ד אין שום בעיה מחמת הטענות שהוזכרו לעיל.

עבודה גופנית לעני נחשבת חסד ולא צדקה

מבואר בגמ' סוכה (מט:) וז"ל: ת"ר בשלושה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מהצדקה. צדקה – בממונו, גמילות חסדים – בין בגופו בין בממונו וכו'. ופי' רש"י שם: גמ"ח בין בגופו – כגון, מספיד למת, נושאו קוברו, משמח חתן, מלווה חבירו בדרך, ע"כ. כלומר, פעולת חסד שאדם עושה בעזרת גופו עבור הנזקק מהותה – חסד ולא צדקה. כי צדקה מהותה – נתינת כסף או חפצים לעניים, שע"י כך מתרבה ממונם, משא"כ בעשיית חסד עם גופו – אין ממון העניים מתרבה, זה לא עוזר להם לקנות אוכל, אלא זוהי פעולה שהעני או העשיר נזקק שיעשו לו אותה, ואותו אדם עושה להם זאת.

מקורות

לאור האמור, גם בנידון דנן פעולת הרופא שמנתח מהותה – חסד בגופו ולא צדקה, כלומר, למרות שעבור פעולה זו משלמים כסף, אולם אם קיבלה היהודי בחינם – הרי לא מתרבה ממונו ורכושו של החולה מחמתה, אלא רק נמנע ממנו מלהוציא כסף נוסף, אבל הוא לא קיבל שום תוספת ממון. ולעומת זאת העני קיבל מעשה חסד שהוא הניתוח, שזוהי פעולת חסד שדומה במהותה – לשמח חתן וכלה או ביקור חולים וכיו"ב.

וראיה נוספת לכך, ממה שמבואר במהרי"ק (סי' קלג ס"ק ב) שאם אדם אמר לעני שיתן לו צדקה – נחשב הדיבור שלו כנדר וחייב לקיימו. משא"כ אם אמר לו שיעשה לו עבודה מסויימת בגופו בחינם – דיבור זה עדיין אינו נחשב נדר. משום שרק בצדקה לעניים שמהותה נתינת כסף או תוספת של רכוש ממוני התחדש שהדיבור עושה חלות נדר, משא"כ לגבי טירחא בגופו זהו מעשה חסד ולא צדקה, ולכן למרות שאדם הבטיח לעני לעשות לו עבודה בחינם ולמרות שעבודה זו שווה כסף – יכול עדיין לחזור בו מדיבורו, כל זמן שלא נדר לו בפירוש בלשון המועיל בהל' נדרים וע"ש.

כמו כן ניתן להביא ראיה נוספת לכך מהלכות מעשר כספים. שלמרות שלמשל הניתוח היה צריך לעלות חמישים אלף דולר – פטור החולה מלהפריש חמשת אלפים דולר למעשר, כי לא נחשב שקיבל כסף והתרבה ממונו, אלא נחשב שנמנע ממנו הפסד כספי. אולם אם היה מקבל מהגוי אפילו עשרה שקלים – חייב להפריש שקל למעשר, כי נחשב שהתרבה ממונו. לפיכך גם בנידון דנן הרופא גרם רק למניעת הפסד כספי.

לאור האמור, ביחס לשתי הבעיות הראשונות שהינן איסור "חילול השם" והאיסור של "ביבוש קצירה תשברנה" הן נאמרו רק בהלכות צדקה בלבד ולא לגבי מעשה חסד שעושה הגוי.

מקורות

למה אין חסרון בסייעתא דשמיא כשהגוי מרפא

ביחס לחשש של חוסר סייעתא דשמיא אם הגוי ינתח – לא מצאנו טענה כזו בפוסקים, ובפרט כאשר הרופא הגוי הינו מומחה. ואדרבה מזה שהוא מצליח בניתוחים רבים שעושה בתחום זה, על כורחך שכן נתנו לו סייעתא דשמיא שיצליח לרפאות חולים. כלומר – הצלחתו – היא ההוכחה שקיבל סייעתא דשמיא לרפא חולים, ולכן גם לכתחילה מותר ללכת אליו. וכך היה מנהג כל גדולי ישראל בכל הדורות וכן בזמן הזה, לעשות ולהורות לאחרים הלכה למעשה.

ההיתר להתרפאות בחינם אצל הרופא

ביחס לחשש שאם מרפא בחינם יבוא לזלזל במלאכתו, ראשית ניתן לברר על הרופא הנ"ל במקרים אחרים כשביצע בחינם, האם הוא זילזל במלאכתו או שעשאה באותו אופן אחראי כמו בניתוחים שמקבל עבורם שכר.

כמו כן בזמן הזה מכיון שכל רופא יודע, שאם יתברר שהוא זילזל במלאכתו, ונגרם מחמת זה נזק לחולה, הוא יכול להתבע על כך בערכאות בסכומי כסף גדולים, המסתכמים בחו"ל במליוני דולרים, וזאת בנוסף לפירסום שמו לגנאי ברבים באמצעי התקשורת השונים, דבר שיגרום לו שרבים לא ירצו להתרפאות אצלו, לפיכך ברוב המכריע של המקרים שום רופא לא ירצה במזיד לזלזל בניתוח שעושה לחולה. כי יכול הרופא להנזק מכך באופן מידי וכפי שהתבאר.

ובפרט שגם חז"ל לא אמרו באופן ודאי, שכל רופא שלא מקבל שכר זילזל במלאכתו, אלא מבואר שם בגמ', שהנחבל רשאי לסרב בטענה זו להתרפא ע"י רופא שמציע לו החובל, אם הוא מרפאו בחינם, וזאת למרות שישנם רופאים רבים שעושים מלאכתם נאמנה, למרות שמרפאים בחינם. כלומר, זוהי רק טענה שמועילה לנחבל לטעון שישנן תופעות כאלו, אולם אין כאן שום קביעה ודאית מצד חז"ל שכך יקרה. ובפרט שהמציאות

משפטי סימן עו התורה שנה

מקורות

במקרים רבים היתה גם בימי חז"ל וגם בזמנינו, שגם רופאים שמרפאים בחינם, עושים מלאכת קודש זו בנאמנות. וכל שכן בנידון דנן שהרופא מצידו הציע לרפא בחינם, ודאי שלא יעשה זאת באופן בלתי אחראי אלא במלוא האחריות, כי אם היה רוצה לזלזל במלאכתו, היה יכול לסרב מראש מלנתח בחינם, כמו שעשה זאת מקבילו הרופא היהודי.

סימן עז

גוי ששילם עבור ארוחת יהודים במסעדה

שאלה

משפחה חרדית הגרה בארה"ב החליטה לעשות מסיבת יום הולדת לאם המשפחה במסעדה מפוארת. בשהותם שם, הם ניהלו ביניהם שיחות מכובדות בדרכי נועם כראוי לשומרי תו"מ.

בתום סעודתם, ניגש אליהם אחד מהגויים שישב בסמיכות אליהם, ואמר להם, שהתבונן זמן רב על התנהגותם המופתית, ולמרות היותו עשיר ומרצה בכיר באוניברסיטה וכו', ונמצא עם אנשי האצולה הבכירה, בכל זאת מעולם הוא לא ראה התנהגות מופתית כזאת אצל משפחות גויים.

בתום הסעודה כשרצה אבי המשפחה לשלם, נודע לו מהמלצר, שאותו גוי עשיר שילם עבורם בעין יפה את עלות הסעודה והלך לדרכו.

כעת ברצונם לברר, האם יש בכך איסור של קבלת צדקה מגוי. נדגיש, שביכולתם לברר את פרטי הגוי המשלם כדי להשיב לו מה ששילם. או עכ"פ המסעדה יכולה לבטל את חיוב כרטיס האשראי שעמו שילם הגוי, ולגבות מהסועדים את עלות הסעודה מחדש.

תשובה

א. בנידון השאלה, אין כל חשש הלכתי להנות מהתשלום ששילם הגוי עבורם.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ב (י:) ובשו"ע יו"ד (סי' רנד, א) שאסור לישראל לקבל

מקורות

צדקה מהגוי בפרהסיא, משום שיש בכך איסור של חילול השם, שהיהודי מבזה את עצמו ברבים בכך שנוקק לרחמי הגוי כדי לחיות, אבל הקב"ה כביכול לא עוזר לו לחיות, וכן גם שאר אחיו היהודים לא מפרנסים אותו, ולכן הוא נוקק לרחמי הגויים. וע"ש בט"ז ובש"ך (ס"ק א).

והנה בנידון דנן הסועדים לא היו עניים אלא בעלי אמצעים כספיים, שיכלו להרשות לעצמם סעודה משפחתית במסעדה מפוארת. נמצא שהגוי ששילם עבורם את הסעודה – נתן מתנה ליהודים בעלי יכולת כספית ולא לעניים. לפיכך אין כל איסור לקבל מהגוי מתנות ואפילו בפרהסיא. ורק ליהודי נאסר לתת מתנת חינוך לגוי משום האיסור של "לא תחנם", אבל לקבל מהגוי מתנת חינוך – אין בכך כל איסור, ולכן אפילו אם יתן זאת הגוי בפרהסיא לא יהיה בכך איסור.

כמו כן אפילו אם הנידון היה קבלת צדקה, בכל זאת היה מותר בנידון דנן לקבל אותה מהגוי. משום שהאיסור לקבל צדקה מהגוי בפרהסיא הינו – משום חילול השם, אולם בנידון דנן הדבר לא נעשה ברבים אלא בצנעה, כלומר, הגוי פנה למלצר וביקש לשלם עבור הסעודה של המשפחה. נמצא שרק אדם אחד שהוא המלצר ידע מכך. וגם המלצר יכול היה לחשוב שישנה סיבה אישית נוספת שמחמתה משלם הגוי עבורם שאינה קשורה לצדקה, כך שבכל מקרה אין כאן חילול השם.

סיבת ההיתר לקבל מתנות משר גוי

ונראה להוסיף, שאפילו אם הגוי ששילם את הסעודה היה שר נכבד או ראש העיר וכדומה, שבמקרה זה ישנו איסור נוסף של "ביבוש קצירה תשברנה" כלומר, שע"י שלוקחים מהשלטון צדקה, גורמים להם להארכת מלכותם בעולם. אולם בנידון דנן כאמור לעיל, הרי לא קיבלו ממנו צדקה שמהותה – נתינת אוכל או כסף לעניים שיוכלו להמשיך לחיות, ולכן רק בנתינת צדקה משלמים בשמים ומאריכים לשלטון את חיי מלכותם. משא"כ כשמקבל מהגוי מתנה ולא צדקה, אין בכך כל תועלת להארכת ימי המקבל,

שנד משפטי סימן עז התורה

מקורות

כי למקבל המתנה יש אפשרות כספית גם ללא הגוי לקנות אוכל כדי להאריך את ימיו, וממילא הגוי לא סייע לו בכך מאומה, ולכן בנתינת מתנה לא נאמר האיסור של "ביבוש קצירה תשברנה".

סימן עח

פרסום לשבח של בעלי מלאכה גויים

שאלה

אדם עורך לוח פרסום של חנויות ובעלי מלאכה מומלצים ע"פ סקרים שעושה, ומפיץ את החוברת הנ"ל ברחבי העיר. כעת הוא מסתפק, האם מותר לו לפרסם גם חנויות של בעלי מלאכה גויים, שנותנים שירות טוב וזול, וספקותיו הינם כדלהלן:

א. האם בכך הוא גורם שיקנו סחורה מהגויים או שישכרו פועלים גויים במקום מיהודים, וע"י כך הוא מסייע לעבור על איסור "או קנו מיד עמיתך"?

ב. האם הוא עובר על איסור "לא תחנם" בזה שמשבח את הגויים ואת עבודתם?

תשובה

א. אם המפרסם רק מציין את העובדות שבדק או שמפרסם מודעות מאותם שמעוניינים לפרסם אצלו ולשבח את עצמם – אין בכך איסור, ובפרט כאשר קוראי החוברות הנ"ל מתייחסים לאמור שם, בתור חוברת פרסומת שניתנה תמורת קבלת שכר או טובת הנאה מהמומלצים.¹

מקורות

1. נאמר בגמ' ע"ז (כ.) וכן נפסק בשו"ע יו"ד (סי' קנא, יא) שאסור לתת מתנת חינם לגוי שאינו מכירו, משום שנאמר בתורה "לא תחנם" ודרשו חז"ל,

מקורות

שהאיסור הנ"ל כולל שלא לתת מתנת חינם לגוי. וכמו כן אסור לשבח את הגוי על יופיו או על מעשיו הטובים וכו'. והנה מבואר שם בט"ז (ס"ק ח) שמשמע מהגמ' ומהשו"ע, שכל האיסור קיים רק אם לא מכיר את הגוי, אבל אם מכירו – מותר לתת לו מתנה, מאחר ונחשב הדבר כמכירה, בגלל שהגוי הנ"ל ישלם למשבח על כך בדברים אחרים. או שכבר שילם לו בעבר בעבודה יעילה וכדומה, ולכן המתנות או השבח שאומר לו כעת היהודי, זה נחשב כתמורה למה שקיבל או יקבל ממנו ואיננו מתנת חינם.

לאור האמור, הכל יודעים שהמלצת הלוח פירסום נעשתה בגלל שהגוי הנ"ל (כמו שאר המפרסמים בלוח הנ"ל) נותן להם כסף כדי לפרסמו ושימליצו עליו ולכן הם לא עושים זאת כמתנת חינם, אלא כמכירה עבור הכסף שמקבלים ממנו, ולכן אין כאן את האיסור "לא תחנם" שמהותו – אל תתן לגוי מתנת חינם.

ולכן אין המפרסמים עוברים גם על איסור של מסייע לקנות מהגוי, כי הקונים מתייחסים לפרסומת שם בתור פרסומת שעושה הגוי עבור עצמו, ואפילו אם העובדות נכונות שאכן הגוי המפורסם עושה עבודה טובה ובנאמנות וכו', אין בפרסום הידיעה הנ"ל כדי לגרוע משאר בעלי המלאכה היהודיים או המוכרים היהודיים שג"כ עובדים ביושר ובנאמנות. ונשארת ביד הלקוחות ההכרעה היכן לקנות או לבקש עבודה.

באילו אופנים שיבחו חז"ל את מעשי הגויים

אמנם לכאורה צריך להבין את דברי הגמ' בקידושין (לא). ששיבחה את דמא בן נתינה על מצות כיבוד אב ואם שעשה עם הוריו, וכן בירושלמי פאה (פ"א, א) קידושין (פ"ד, א) שיבחו אותו הרבה על כיבוד הוריו וע"ש ג"כ בתוס'. ולכאורה למה עשו זאת חז"ל, הרי הוא לא שילם להם כל תמורה על כך, וא"כ יש כאן מצד חז"ל נתינת שבח בחינם לגוי, וקבעו את זה לדורות בש"ס, ולכאורה מה ההיתר לכך?

מקורות

ונלע"ד שחז"ל רצו ללמד אותנו היהודים, גדרים במצות כיבוד אב ואם, כיצד אנו שמצווים על כך עלינו לנהוג עם ההורים. ואפילו באותם מקרים שההורים לא שפויים כמו האמא של דמא בן נתינה או במקרים שכבוד ההורים יגרום לנו מניעת רווח כספי גדול, כמו ההקרבה של הגוי הנ"ל שלא להרוויח סכום כסף גדול, אם מחמת זה יצטרך להעיר את אביו משנתו. והלימוד הטוב ביותר הוא, כאשר מספרים עובדות שנהגו אנשים אחרים בשעת נסיון. ואדרבה אם גוי שאינו מצווה בכך התעלה לדרגה כל כך גבוהה בקיום מצוה זו, ודאי שאנחנו מחוייבים לעשותה לפחות כמו שהגוי הנ"ל קיימה, וזאת למרות הקושי הרב במקרים רבים בקיומה. וכבר אמרו חז"ל "גדול המצווה ועושה – ממי שאינו מצווה ועושה".

נמצא, שחז"ל לא באו סתם לשבח את הגוי, ואין כאן מתנת חינם לגוי הנ"ל, אלא רצו ללמד אותנו כיצד לנהוג הלכה למעשה בכיבוד הורים גם באופנים הקשים, והביאו ראיה מהגוי שאכן נהג כך, וא"כ מכאן ראיה שזהו דבר שניתן לעשותו. אלא שממילא יצא שמחמת סיפור העובדות הגוי הנ"ל השתבח, ובאופן כזה כשהמטרה היתה לצורך היהודים, אין בכך את האיסור "לא תחנם". ולפי"ז גם בנידון הלוח, גם לולא טעמי ההיתר שהובאו לעיל, מכיון שמטרת המפרסם הינה לתועלת היהודים בלבד כדי שידעו היכן כדאי לקנות או אילו פועלים עושים את עבודתם נאמנה, לכן אם כתוצאה מכך נגרם גם שבח לגוי, אין במעשה זה את האיסור של "לא תחנם".

סימן עט

קבלת צדקה ממושל עיר אנטישמי

שאלה

באחת ממדינות ארה"ב ישנה עיר שהמושל שם הינו גוי שידוע בשנאתו הגדולה ליהודים. המושל הנ"ל מתנכל למוסדות הדת בעיר, ועושה ככל יכולתו למנוע מהם להתפרנס בכבוד, כדי שיעזבו את העיר. ואכן רבים מהיהודים נהיו עניים מרודים.

והנה לאחרונה הגיעו לאחד מעסקני הקהילה היהודית, מסמכים המוכיחים בעליל שהמושל הנ"ל מעורב בעיסקה פלילית של הלבנת הון בסכום של מליוני דולרים, ושאם ידווח על כך לשלטונות בארה"ב, המושל יועמד מיידית למשפט וירצה שנים רבות בכלא, וממילא ייבחר מושל אחר.

אמנם גם למושל הנ"ל נודע שיש בידי אותו עסקן מסמכים אלו, לפיכך הוא הבטיח לו, שאם לא ידווח עליו לשלטונות, מעתה הוא יעזור לקהילה היהודית ולמוסדות הצדקה שלה בסכומים גבוהים, הן מכספו הפרטי והן מכספי העיריה, וכן יאפשר לכל יהודי מיהודי הקהילה להתפרנס בכבוד וכו'.

האם מותר לקבל את הצעתו הנ"ל או שיש כאן איסור של "ביבוש קצירה תשברנה", וחילול השם בכך שמקבלים בפרהסיא צדקה מגוי? ונדגיש שבנידון דנן, אם העסקן היהודי לא ידווח לשלטונות, הוא אינו עובר בכך על עבירה פלילית.

תשובה

מותר בנידון השאלה לקבל מהמושל הגוי כסף לצרכי עניי הקהילה

משפטי סימן עט התורה שנט

גם מכספו הפרטי, וכל שכן מכספי העיריה, ואין בזה את האיסורים שהוזכרו בשאלה.¹

מקורות

1. כתב השו"ע יו"ד (סי' רנד, א) וז"ל: אסור לישראל ליטול צדקה מן העכו"ם בפרהסיא, אלא אם כן אין לו ממנה לחיות ע"כ. וכתב שם הש"ך (בס"ק א) שטעם האיסור הוא – משום חילול השם. כלומר, כי היהודי מבזה את עצמו ברבים וגורם שהגויים יאמרו, שהם מרחמים על עניי ישראל, ואילו היהודים לא עוזרים להם. וכן כתב שם הט"ז (ס"ק א). אולם ממשיך שם השו"ע בסעיף ד וכותב: שאם שר עכו"ם שולח כסף ליהודים בתור צדקה כלומר, לתת את הכסף לעניים – מותר לקחת ממנו משום שלום מלכות, אבל יתנו את הכסף לעניי עכו"ם בסתר, אבל לא לעניי ישראל בגלל שכתוב "ביבוש קצירה תשברנה" כלומר, כשיכלה הזכויות שביד העכו"ם בגלל נתינת צדקה שלהם לפרנס יהודים, הם יאבדו את מלכותם. לפיכך אסור לנו לגרום שתמשך מלכותם בעולם.

והקשה שם הט"ז (ס"ק ב) למה בסעיף א הותר ליהודי לקבל צדקה בצנעה מהגוי, ורק בפרהסיא אסרו עליו, והרי גם אם יקבל בצנעה, אפילו שאין כאן חילול השם, אולם הרי ישנו איסור נוסף של גרימת הארכת מלכות הגוי? והנה על שאלה זו ישנם מספר תירוצים וע"ש ג"כ בדרישה. וישנם שמתרצים, שבסעיף א מדובר כשגוי פרטי נותן צדקה, במקרה זה לא תתארך מלכות הגויים מחמת כך, אלא ישנו איסור של חילול השם כשמקבל ברבים, שיאמרו שרק הגוי עוזר ליהודי ולא אחיו היהודים. משא"כ בסעיף ב מדובר כשהמלכות או אחד משריה נותנים צדקה ליהודים, נתינה זו מכיון שהגיעה מהמלכות, לכן זכותה להאריך את חיי מלכות הגוי.

אמנם הט"ז שם תירץ, שהאיסור של "ביבוש קצירה תשברנה" קיים, רק כאשר הגוי נותן ליהודי בלבד, מכיון שע"י כך הוא מייקר ומחשיב את היהודים, ולכן מידה כנגד מידה מחשיבים את מלכותו ומאריכים להם אותה. משא"כ כשהגוי מצד עצמו רחמן ויש לו לב טוב והוא נותן גם לעניי עכו"ם

מקורות

ולא רק לעניי ישראל, אין לו מחמת זה את הזכות שיאריכו לו את מלכותו, אע"פ שיקבל שכר על מעשהו הטוב.

סיבות ההיתר בנידון השאלה

לאור דברי הט"ז בנידון דנן למרות שהמושל הינו חלק ממלכות עכו"ם, אולם משני טעמים בנידון דנן הוא לא מתכוון כלל לעזור לעניי ישראל בגלל שמחשיבם.

א. כספים שנותן להם מהעיריה – הוא היה חייב לתת להם אותם תמיד, כי זוהי זכותם לקבלם כתושבי העיר וממשלמי המיסים לעיריה. אלא שעד עתה הוא עשקם, וכעת הוא נותן להם מה שמגיע להם ביושר כאזרחי העיר ולכן אין זה נחשב כצדקה.

ב. גם אם יתן צדקה לעזור לעניים היהודים בדווקא, ויתן זאת מכספו הפרטי כמו שהבטיח, ולכאורה במקרה זה היה צריך להיות שאליבא דהט"ז אסור לקחת ממנו, אולם לענ"ד לדינא גם לט"ז מותר בנידון דנן לקבל ממנו צדקה, ואפילו מכספו הפרטי.

והטעם לכך הוא, כי האיסור של "ביבוש קצירה תשברנה" קיים, כאשר הגוי נותן את הכסף מחמת שמחשיב ומכבד את היהודים בדוקא, ולכן הוא מפרנס את עניי ישראל, ולכן מתוגמל מהשמים מידה כנגד מידה. משא"כ בנידון דנן זהו מקח וממכר בלבד, כי הרי המושל הנ"ל מצידו הוא נשאר שונא את היהודים ורצה בעבר ועדיין הוא רוצה ר"ל רק ברעתם, אלא שכדי שלא ישב בכלא ויודח ממילא מתפקידו, הוא מוכן לקנות בכספו הפרטי את השתקת מעשיו הפליליים. נמצא שהכסף שנותן לעניי ישראל הוא לא נותן זאת בתור צדקה אלא כמקח וממכר בלבד. כלומר, זהו הסכום שהיהודים מוכנים למכור לו את מניעת הדחתו מראשות העיר, ולכן הוא מוכן לשלם זאת בעל כורחו, ולא משום רצונו בטובת עניי ישראל, אלא בשביל טובתו האישית בלבד. ולכן גם אם יקבלו ממנו כסף לפרנס את עניי ישראל – לא יגרם מחמת זה כל זכות להארכת מלכות הגויים.

סימן פ

הוריש את רכושו לגוי במקום לבנו היהודי

שאלה

אדם שיש לו בן יחיד החליט להענישו וכתב בצוואתו שנותן את כל רכושו לגוי שטיפל בו בנאמנות. הצוואה הגיעה לידי הבן אולם הגוי עדיין לא יודע מכך.

האם הבן צריך לתת לגוי לרשת את אביו מחמת "מצוה לקיים דברי המת". או מחמת מצות "כיבוד אב". או למרות שלא צריך לגלות לגוי, אבל מצד שני הכסף נשאר שייך לגוי ואיננו שייך לבן. או נאמר, שהבן יכול לקחת את כל ירושת אביו לעצמו ולא יחשב מחמת זה שגוזל את הגוי?

תשובה

א. אם הצוואה לא נכתבה כראוי ע"פ ההלכה או שהכסף והרכוש לא הוקנו לגוי כראוי – הבן יורש את אביו לאחר מיתתו, וממילא הכסף ושאר הרכוש שייכים רק לבן.¹

ב. אם נעשו הקניינים הראויים ע"פ ההלכה, והגוי עשה קנין בממון האב בחייו וזכה בהם כמתנת בריא, אלא שהשאינם עדיין ברשות

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ב (קכו:) ובשו"ע חו"מ (סי' רפא, א) שאין אדם יכול להוריש למי שאינו ראוי ליורשו ולא לעקור את הירושה מהיורש, בין אם צויה כשהוא בריא, ובין אם היה שכיב מרע בשעת צוואתו. והטעם לכך – משום שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה, והתורה זיכתה את הירושה לבניו, ולכן בעל כורחו ירש הבן או שאר היורשים את רכושו לפי סדר הנחלות שאמרה התורה, שמפורטות בשו"ע חו"מ (סי' רעו, א). אמנם הוא רשאי להקנות בחייו

שסב משפטי סימן פ התורה

האב – הכסף הינו ממון הגוי, אולם אין מחובת הבן ליידע את הגוי על זכייתו ברכוש או על קיום הצוואה הנ"ל.²

ג. אמנם נראה לענ"ד בנידון השאלה, אם הגוי לא עשה עדיין קנין בחיי האב, אלא רוצה לזכות מחמת הצוואה – הגוי לא זוכה ע"פ ההלכה בירושה, גם אם הצוואה נעשתה כדין. ולפיכך מותר לבן היהודי להשתמש בירושת אביו כממון ששייך לו. ולכן הוא רשאי לממש את קבלת הממון מירושת אביו בדרכים המקובלות.

מקורות

בלשון מתנה את כספו לאדם אחר בקנין המועיל, למרות שהנ"ל אינו ראוי ליורשו.

לפיכך בנידון דנן, מאחר והמוריש לא הקנה לגוי את כספו כמתנת בריא בחייו – לכן מיד עם פטירתו, יורש בנו את כל רכושו כפי רצון התורה.

2. אם האבא הקנה בחייו בקנין גמור במתנה את כספו לגוי, ואפילו אם בצווי האב הגוי הגביה את הכסף ואת כל הרכוש המטלטל שהיה לאב, ובהסכמת האב והגוי סוכם ביניהם, שהגוי יקח את הכסף הנ"ל לאחר מיתת האב, שבאופן זה ודאי שלאחר ההגבהה – הכסף והרכוש שהוגבהו שייכים לגוי בלבד, והם יצאו מבעלות האב עוד בחייו. למרות זאת, אין הבן או אדם אחר מחוייבים לומר לגוי שכספו נמצא במקום פלוני, כי חיוב האמירה וכ"ש הנתינה בפועל לגוי את הכסף הנ"ל הינו, מדין השבת אבידה לגוי, ומבואר בשו"ע חו"מ (סי' רסו, א) שאין צריך ואפילו אסור להשיב אבידה לגוי, אא"כ רוצה המשיב לקדש שם שמים.

אמנם למרות שאין חיוב השבת אבידה לגוי, אבל הכסף הנ"ל נשאר שייך לגוי, ואסור לקחת אותו ממנו. אולם אם הגוי יתייאש ממנו – יחשב ממונו כהפקר, וכל הקודם לזכות בו זכה. אולם אם הגוי יודע שהכסף ברשות הבן ותובע אותו – חייבים לתת לו ואחרת יש כאן חילול השם, ומבואר שם בשו"ע שבמקרה של חילול השם – חייבים להחזיר לגוי את אבידתו.

משפטי סימן פ התורה שסג

כמו כן גם אם יודע לגוי מהצוואה, והגוי ירצה לממשה בערכאות, רשאי הבן לעשות ככל יכולתו כדי שהכסף הנ"ל יגיע אליו ולא לגוי.³

מקורות

3. בנידון התשובה בסעיף ג, כשהגוי עדיין לא עשה קנין בנכסי האב כלומר רכשו של האב עדיין לא עבר לבעלותו של הגוי בחיי האב, אלא הגוי רוצה לזכות בנכסים אלו מחמת צוואת האב שנכתבה באופן המועיל בהלכות חושן משפט, בכל זאת לענ"ד לא זוכה הגוי ברכוש האב, והכסף וכל הרכוש של האב ישארו בבעלות הבן שיורשו.

חוסר התוקף לדבר שנעשה בניגוד לרצון התורה

והטעם לכך הוא, על פי הגמ' בתמורה (ד:) שנחלקו אביו ורבא, בכל איסור לאו שאמרה התורה לא לעשות, ולמרות זאת עבר היהודי על הלאו ועשה אותו, שסובר אביו – שמעשהו קיים. מכיון שהוא לוקה על הלאו, על כורחינו מוכח, שבגלל שמיחסים לו את עשיית המעשה שהוא חל, ולכן הוא לוקה על הלאו, בגלל שעשה בפועל מעשה שהתורה לא רצתה שיעשה.

אולם רבא סובר, וכך היא גם ההלכה – שהמעשה לא חל, משום שאי אפשר לעשות דברים בניגוד לרצון התורה, והתורה הרי לא רוצה שהמעשה יתקיים. אלא שלמרות זאת החוטא לוקה, בגלל שעבר במזיד ועשה מעשה בניגוד לרצון התורה. כלומר, למרות שהמעשה שעשה התבטל ומעולם לא חל, אבל מכיון שאותו אדם עשה במזיד ולאחר התראה מעשה בניגוד לרצון התורה, לכן הוא נענש על כך ומקבל מלקות.

והנה בגדר המושג הנ"ל שחידש רבא, ישנם שיטות רבות בפוסקים, ועיין בשדי חמד (ח"ג עמ' 253–206) שהאריך הרבה בגדרים ובהכי תמצי השונים בדין זה. ולנידון השאלה דנן נביא רק מקצת מרבותינו הפוסקים.

כתבו בשו"ת רע"א (סי' קכט) ובשו"ת חת"ס (יו"ד סי' ו) ע"פ דברי המהרי"ט (סי' טט) כלל יסודי כדלהלן: שכל מילתא דאמר רחמנא לא לעשות, ואם למרות זאת עשו בניגוד לרצון התורה, שנוקטים כרבא שלא מועיל, זה רק באותם המקרים שאם נבטל את המעשה – יתבטל ממילא האיסור, וא"כ

מקורות

נמצא שלא עבר על האיסור. ולפיכך אומר רבא שהמעשה לא חל, וממילא לא עבר על איסור תורה. אולם אם המעשה שעשה בכל מקרה חל וממילא עבר על האיסור, במקרה זה לא נעקר המעשה.

ולפי דבריהם בנידון השאלה דנן, התורה אסרה באיסור לאו "לא תחנם" כלומר, שלא ניתן מתנת חנם לגוי. לפי"ז כשהאב רוצה לתת לגוי מתנת חנם כל כך גדולה שאינה נצרכת לאב, והיא הרי לא נועדה כדי שהגוי יטפל בו יותר טוב, מאחר והוא נותן לגוי מרצונו רק כדי להתנקם בבנו היהודי, והגוי מטפל כראוי באב גם כעת, א"כ ודאי שהאב עובר במתנה זו על איסור תורה של "לא תחנם", כי רצון התורה שהאב לא יעשה צוואה זו למרות שהיא כתובה כהלכתה. ולכן אם נאמר שהצוואה בטלה כי זהו רצון התורה – א"כ נעקור את המעשה, וממילא ע"כ האב לא עבר על האיסור בחייו כשכתב את הצוואה, כי היא לא חלה, ומאחר וקימ"ל כרבא, לכן אפילו אם כתב צוואה כהלכתה – היא בטלה, כדי שיתבטל המעשה של נתינת מתנת חנם לגוי, וכתוצאה מכך לא יעבור האב על איסור שרצה לעשות בניגוד לרצון הקב"ה.

טעם נוסף בביאור דברי רבא הנ"ל כתבו הש"ך חו"מ (סי' רח ס"ק ב) ובשו"ת נודע ביהודה אעה"ז (ח"ב סי' נ) שדינו של רבא קיים – רק באופן שאי אפשר לעשותו באופן המותר, במקרה כזה אם נבטל את המעשה – לא יעבור על איסור תורה. משא"כ בדבר שניתן לעשותו באופן המותר, אלא אותו אדם עשה את המעשה באיסור כמו: מכר בשבת או שחט בהמה בשבת וכדו', הרי יכל לעשות פעולות אלו בימי החול, במקרים אלו מכיון שהאיסור הינו צדדי ואיננו חלק מחלות המעשה, לכן גם לרבא המעשה קיים למרות שעבר על איסור חילול שבת.

הטעם למה הצוואה בטלה

לפי זה בנידון דנן – לא שייך בשום אופן שיהיה מותר לתת לגוי מתנת חנם. כי אם נותנים לגוי מתנה בגלל שרוצים ממנו עבודה טובה יותר או

מקורות

מחמת שתהיה תועלת אחרת לנותן המתנה, א"כ אין דבר זה נחשב מתנת חנם, אלא מהותו – כמכר, שנותן כסף כדי לקבל תמורה מסויימת, והתורה לא אסרה למכור לגוי או לקנות ממנו. אולם בנידון השאלה שהאב נותן סתם מתנה לגוי וללא קבלת תמורה מהגוי, א"כ זהו האיסור של התורה, ואין שום אפשרות לעשות מתנה זו באופן המותר. ונוסיף עוד שגם בנידון שבסעיף ב' בתשובה, כשהגוי כבר קנה את המתנה בחיי האב – ודאי שהאב עבר באותו הזמן על איסור תורה, אולם לאחר שנעשה הקנין – הרכוש נהיה שייך כעת לגוי, ויצא מרשות האב לבעלות הגוי, לפיכך אין לבן מה לרשת. משא"כ בנידון דנן עדיין הרכוש ברשות האב, ואם נבטל את הצוואה כי כך הוא רצון התורה – ממילא התברר שמעולם לא הוקנה לגוי מאומה, לפיכך גם אליבא דהש"ך והנוב"י בנידון דנן אומר רבא שהצוואה בטלה מאליה, וממילא עם מיתת האב – יורש מיידית הבן את רכוש האב כרצון התורה.

לפיכך מאחר והתבאר שע"פ דין תורה הצוואה בטלה והבן ירש את כספי האב, לכן רשאי הבן לפעול ככול יכולתו כדי שלא יגנבו ממנו לסטים את ממונו. כלומר, כל הוצאת ממון ששייך ליהודי בניגוד להלכה ע"י כל גורם שהוא – מהותו לקיחה בגזלנות כסף ששייך לבעליו היהודי. ולפיכך רשאי המוחזק לפעול בחכמתו כדי להשאיר את הממון ששייך לו בבעלותו.

סימן פא

מהו הגדר של "השתדלות"
המחייב עסקני ציבור

שאלה

בנו של עסקן חרדי המכהן במשרה בכירה במשרדי הממשלה, התקבל ללמוד באחת מהישיבות בירושלים. מנהל הישיבה פנה לאותו עסקן בהצעה, שהיות והישיבה מעוניינת לבנות מבנה חדש, אולם יש להם עיכובים רבים מצד פקידי העירייה המקומיים, לפיכך אם העסקן הנ"ל יפעיל את קשריו וסמכויותיו בעירייה כדי לקדם את האישור הנכסף, בתמורה לעבודה זו – יוותרו לו על תשלום שכר הלימוד עבור בנו שילמד בישיבתם. ואכן העסקן הסכים לכך.

לאחר חודש ימים כשמנהל הישיבה נוכח לראות שלא התקדמו הליכי האישור בעירייה, פנה מיוזמתו לברר בעירייה האם העסקן הנ"ל פנה אליהם, ונודע לו שאכן הנ"ל התקשר פעמיים לעירייה וביקש מהם שיקדמו את הליך הרשיון לישיבה, אולם לא נקט מעבר לכך בכל פעולה נוספת. לאור זאת הודיע מנהל הישיבה לאותו עסקן, שמבחינתו העיסקא שביניהם מבוטלת, והוא מחייב אותו במלוא שכר הלימוד כמקובל אצלם לגבי שאר התלמידים שלומדים בישיבה.

לעומת זאת טוען העסקן, שהוא ביצע מה שהתבקש לעשות, ולכן לדעתו העיסקא קיימת והוא פטור מלשלם שכר לימוד. הצדק עם מי?

תשובה

א. נחלקו רבותינו הראשונים והפוסקים, האם בנידון הדומה לשאלתינו, נחשב שהעסקן קיים מה שסוכם עמו או לא קיים.

משפטי סימן פא התורה שסז

לפיכך ביחס לחודש שהבן כבר למד בישיבה – פטור העסקן מלשלם, מאחר והוא מוחזק בכספו.

אבל ביחס לחודשים הבאים שהנהלת הישיבה והמלמדים שלה מוחזקים בעצמם, הם יכולים לומר לעסקן, שלא קיימת את ההסכם שהיה ביננו, ולכן עליך לשלם מכאן ואילך שכר לימוד כמקובל, ורק על דעת כן אנו מלמדים את בנך מכאן ואילך.¹ אמנם נוסף, שאם ישנו בזמן הזה מנהג אחר – הולכים אחר המנהג.

מקורות

1. כתוב במשנה קידושין (סג.) האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאדבר עליך לשלטון ואעשה עימך כפועל, דיבר עליה לשלטון ועשה עמה כפועל מקודשת, ואם לאו אינה מקודשת ע"כ. ומבואר בגמ' שריש לקיש אומר, שצריך לקדש אותה בפרוטה וגם לדבר עבורה לשלטון, כי אחרת נחשב הדבר שמקדש במלוה, וקימ"ל שהמקדש במלוה – אינה מקודשת.

והנה יש לדון מהו הגדר של "ואדבר עליך לשלטון", האם מספיק דיבור בלבד שידבר עמם כפי הבנת המקדש, ובמקרה זה אפילו אם הדיבור לא הועיל כלום גם כן האשה תתקדש לו. או שצריך דיבור לשלטון שיועיל ויביא תועלת מעשית בפועל לאשה, אולם אם לא יהיה לה מזה כל תועלת, אז למרות שדיבר עם השלטון, היא יכולה לומר לו, לא לכך התכוונתי וממילא לא תהיה מקודשת לו, למרות שקיבלה ממנו פרוטה.

וכשנתבונן בדברי הראשונים והמפרשים נראה, שיש בנידון זה מחלוקת ביניהם. הרא"ש במקום (אות ז) כותב בתחילת דבריו בשם התוס שהקשה, מאי קמ"ל המשנה שאם קיים את תנאו ודיבר לשלטון שתהיה מקודשת? ותירצו – שקמ"ל שאם דיבר לשלטון או שעשה עמה כפועל – מיד היא מקודשת, ואין האשה יכולה לומר – לדיבורים האלה או למלאכה הזאת לא התכוונתי. כלומר, מדברי התוס' והרא"ש בפשטות משמע, שאם לא סוכם ביניהם מראש שצריך לדבר דבר מסויים עם השלטון או שידבר מילים שמחמתן השלטון יעזור לאשה, במקרים אלו מספיק שהמקדש דיבר עם

מקורות

השלטון כפי הבנתו, ובכך הוא קיים את התנאי והיא התקדשה לו, ואינה יכולה לומר לו, שלא לכך התכוונתי.

מהי חובת ההשתדלות לדעת התוספתא

אמנם הרא"ש שם מביא את התוספתא (פ"ג מקידושין הל' ג) שכתוב שם, שכוונת המשנה היא: שאם דיבר עליה לשלטון – כדרך המדברים – מקודשת, ואם לאו – אינה מקודשת ע"כ.

ובביאור דברי התוספתא נחלקו רבים מהמפרשים א – מהי כוונתה? ב – האם הרא"ש שהביאה מתכוין לומר שהיא מסכימה לדברי התוס' או שהיא חולקת עליהם?

הקרוב נתנאל על הרא"ש בס"ק ט הבין, שהרא"ש הביא את התוספתא כדי לפרש את דברי התוס' ולא כדי לחלוק עליהם, כלומר, שצריך המקדש לדבר עם השלטונות דברים המוגדרים כדרך האנשים שעוסקים בכך, ואינו יכול לדבר מה שרוצה כפי הבנתו. ומוסיף שם הקרבן נתנאל, שכוונת "דברים ידועים" שכתב התוספתא היא – כמו שהבין הרמב"ם את התוספתא, ושמתה כתב הרמב"ם בפ"ה מאישות הל' יט וז"ל: אמר לה הרי את מקודשת לי בשכר שאדבר עמך לשלטון ודיבר עליה לשלטון – והניחה השלטון ולא תבעה – אינה מקודשת, אלא אם כן נתן לה פרוטה משלו, שההנאה שבאה לו מדבריו הרי היא כמלוה, והמקדש במלוה אינה מקודשת עכ"ל הרמב"ם.

א"כ מוכח להדיא, שהרמב"ם למד שהגדר של "ואדבר עמך לשלטון" הינו דבר שהועיל בפועל מחמת דיבורו ולא דיבור בעלמא, ולכן פירש הרמב"ם שכוונתה היתה כגון, אם היא היתה חייבת כסף לשלטון או כל דבר אחר, ומחמת דיבורו השלטון דחה את תביעתו, ולדעת הקרבן נתנאל שם, מספיק שאפילו אם השלטון האריך את זמן הפרעון ולא צריך שימחול לה על החוב לגמרי, גם באופן זה נחשב הדבר שהיא קיבלה ממנו הנאה שווה כסף שנגרם לה מחמת דיבורו, וזהו כוונת התוספתא במה שכתב: "ודיבר

מקורות

עמה כדרך המדברים". כלומר, דיבורים שהועילו בפועל באופן מעשי ולא סתם דיבורים עם השלטון שלא הועילו כלום. ועל כרחק מאחר ובגמ' שלנו או בירושלמי לא מפורש מהו הגדר של "כדרך המדברים", ודאי שהרמב"ם למד זאת מדברי התוספתא. ואכן כדברי הקרבן נתנאל, כתוב גם בפי' התוס' יו"ט על המשנה הזאת.

ולדבריהם, הרא"ש שהביא את דברי התוספתא לאחר דברי התוס', כוונתו לבאר את התוס', ולא שהביא מחלוקת בין התוס' לתוספתא. כלומר, גם התוס' סוברים לדינא כהבנת הרמב"ם את התוספתא. שרק אם הבעל דיבר עם השלטון דברים שהועילו בפועל לאשה, ושבלעדיו לא היה לה אותם, במקרים אלו מתקדשת לו האשה. אולם אם למרות שדיבר עם השלטון לא הועילו בפועל דיבוריו מאומה והשלטון לא נעתר בשום דבר לבקשת האשה, במקרה זה – אין האשה מקודשת למקדש, אע"פ שהוא מצידו עשה מאמץ רב ודיבר רבות עם השלטון, ולמרות זאת שלא באשמתו הם לא נענו לבקשתו. וכך גם כתב להדיא בחידושי הריטב"א על המשנה וז"ל: פירש הרמב"ם, שדיבר והועיל לה דיבורו, כי אם לא – לא עבד כלום. שלא נתכוונה זו אלא להנאתה עכ"ל.

מסקנת הדברים עד כה הינה – שלדעת הרמב"ם, הריטב"א, תוס' יו"ט וקרבן נתנאל כוונת המשנה בהתחייבות המקדש לאשה שידבר עליה לשלטון הינה – באופן שדבריו יועילו באופן מעשי לאשה, ותהיה לה תועלת ממשית מהם, ואפילו אם לא יהיה כמו שציפתה, ג"כ מהני. אולם אם למרות שהמקדש ידבר עבורה לשלטון לא תענה בקשתו כלל כי הם לא ייענו לדבריו, במקרה זה למרות שהוא מצידו עשה מה שהתחייב לעשות, בכל זאת אין האשה מתקדשת לו, כי מאי נפקא מינה לה עם העובדה שדיבר עם השלטונות, הרי היא זקוקה לתוצאה המעשית ולא לדיבורים, ולכן אמרינן שרק על דעת שתקבל מדיבוריו הנאה בפועל היא הסכימה להתקדש אליו, ואחרת לא תהיה מקודשת לו.

מקורות

שיטת הבית יוסף

אמנם הבית יוסף על הטור אעה"ז (סי' לח סעיפים: יב-יג), לאחר שהביא את דברי הרא"ש הנ"ל כתב שם וז"ל: ונראה שהביא (הרא"ש) התוספתא לסתור מה שכתב תחילה, דאינה יכולה לומר לדברים הללו ולמלאכה זו לא הייתי חפצה, דהא בתוספתא משמע, שדברים ידועים הם ביניהם מה שיש לו לדבר עליה. אבל אם אינם ידועים ביניהם – אפשר שיכולה היא שתאמר, לדברים הללו ולמלאכה זו לא הייתי חפצה ע"כ. כלומר הבית יוסף הבין שהרא"ש הביא את התוספתא משום שהיא חולקת על התוס', שלדברי התוס', אם לא היו דברים מוסכמים וברורים ביניהם שאותם צריך המקדש לומר לשלטונות – יכול לומר להם כפי הבנתו, והיא תקדש לו בכל מקרה ואפילו אם לא תקבל כל הנאה בפועל מדבריו לשלטון, ולא תוכל האשה לומר שלא התכוונתי לכך. ואילו לדברי התוספתא במקרה זה, כן יכולה לומר למקדש, התכוונתי שתדבר עמם דברים אחרים שיועילו לי יותר, וממילא מכיון שלא אמרת אותם, לכן אינני מתקדשת לך, והיא תצדק בדבריה.

ועכ"פ מוכח מדברי הב"י, שהתוס' והתוספתא חלוקים ביניהם, ודלא כהבנת הקרבן נתנאל והתוס' יו"ט – וכן נקט בפי' המהרי"ט על מסכת קידושין בדף סג. בדברי המשנה וע"ש.

אמנם הב"ח במקום, אע"פ שגם הוא הבין כדברי הב"י שהתוס' והתוספתא חלוקים ביניהם, אולם הוא פירש את מחלוקתם באופן הפוך מדברי הב"י. שלדעתו, מחלוקתם היא במקרה ששינה מהדברים הידועים ביניהם, שלדעת התוס' יד המקדש על העליונה ואינה יכולה לומר שלא התכוונתי לכך. ולדעת התוספתא יכולה לומר לו – לא לכך התכוונתי. ולכאורה צריך יותר באור בדברי הב"ח, למה לתוס' לא תוכל לומר שלא התכוונתי לכך, כאשר סוכם ביניהם מראש שידבר עם השלטון דברים ידועים בלבד? ועיין עוד באוצר הפוסקים על השו"ע אעה"ז (סי' לח סעיפים

מקורות

יג-יג) שהביא ליקוט מספרי הפוסקים, שחלקם נקטו לדינא כהבנת הרמב"ם, וחלקם כהבנת הבית יוסף וע"ש.

שיטת הראשונים שהדיבור יועיל בפועל

מסקנת הדברים עד כה, שלדעת רבותינו הראשונים כמו: הרמב"ם והריטב"א, ולדעת הקרבן נתנאל והתוס' יו"ט זוהי גם דעתם של בעלי התוס' והרא"ש, כשאדם מתחייב לחבירו שידבר עבורו לשלטונות, ותמורת זו נעשתה עסקא ביניהם או שחבירו מתחייב לו שבר עבור עבודה זו או אם אשה התחייבה להתקדש עבור כך וכדו' - צריך שהדיבור שידבר עם השלטונות יועיל בפועל, ובעה"ב שמשלם כסף עבור עבודה זו מתכוון כדי שיקבל תמורה והנאה מעשית מחמת הדיבור עבורו אצל השלטונות. ובמקרה זה, אפילו אם לבסוף לא קיבל בעה"ב את כל מה שרצה, בכל זאת מכיון שלא סוכם ביניהם מראש שיקבל כסף עבור מלאכתו רק אם בעה"ב ישיג מהשלטונות את כל מה שרוצה מהם, לכן גם אם דיבורו הועיל במקצת - ג"כ יצטרך בעה"ב לשלם לפועל שבר עבור דיבורו.

לאור האמור פשיטא שלדבריהם שבנידון השאלה דנן, צודק מנהל הישיבה בטענתו כלפי העסקן, מאחר שלא הועלת לישיבה בדיבורך עם העיריה מאומה, ונשארו העיכובים מצידם כפי שהיו עד כה, א"כ לא עשית עבורינו כלום למרות שדיברת עמם פעמיים. לכן ודאי שהינך חייב לשלם שכר לימוד מלא עבור לימודי בנך בישיבה, עוד מתחילת השנה וכפי ששאר הורי התלמידים משלמים.

אמנם אם היו דברי העסקן הנ"ל מועילים לקדם את האישורים והישיבה היתה חוסכת זמן רב בהליכי הרשיונות, במקרה זה אע"פ שעדיין לא התקבל מחמת העסקן האישור הסופי לבניה כרצון הישיבה, אולם מכיון שעבודתו הועילה וחסכה לישיבה זמן רב, דומה הדבר לדברי הקרבן נתנאל, שאם דברי המקדש גרמו להארכת זמן פרעון החוב של האשה לשלטונות, נחשב הדבר שהאשה קיבלה הנאה ממשית מחמת דיבור המקדש, ולכן היא

מקורות

מקודשת לו, ואפילו שאומרת שהתכוונה שהנאתה תהיה רק אם ימחלו על החוב לגמרי.

שיטת הראשונים שמספיק רק לדבר

אמנם לדעת התוס' לפי הבנת הבית יוסף והב"ח ועוד אחרונים שהובאו באוצר הפוסקים באעה"ז שם, לא צריך שהעסקן בנידון דנן יועיל בדיבורו עם השלטונות, מכיון שלא סוכם מראש בפירוש שרק ע"ד כן הישיבה תפטור אותו משכר הלימוד. לפיכך מאחר וגם הישיבה מודה שהעסקן הנ"ל דיבר פעמיים עם העירייה לקדם את האישורים וכו', אז אע"פ שבפועל דיבורו לא הועיל כלום, בכל זאת הוא יכול לומר – עשיתי מה שסוכם עמי, ולכן אני פטור מלשלם עבור שכר הלימוד של בני בישיבה שלכם.

לאור האמור, יכולה הישיבה לומר לעסקן "קים לי" כדעת הרמב"ם, הריטב"א ודעמיה, ולכן העיסקא בינינו לא קויימה, כי לא קיבלנו כל תועלת מעשית מעבודתך, לפיכך עליך לשלם לנו שכר לימוד מלא או שבנך יצטרך ללמוד בישיבה אחרת, ושם הרי ג"כ תצטרך לשלם שכר לימוד כמקובל, כך שלא תרוויח כלום.

הגדר ביחס לחודש שעבר

אלא שביחס לחודש שלמד הבן הנ"ל בישיבה, יכול אביו לומר לישיבה, מכיון שחיוב התשלום עבור שכר הלימוד שלמד היה בסוף החודש, כי שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, לכן ביחס לחודש הנ"ל – אני נחשב מוחזק בכסף של שכר הלימוד שהינו עדיין ברשותי, ואני טוען "קים לי" כדברי הבית יוסף והב"ח שהתוס' והרא"ש חולקים על התוספתא הנ"ל, ולדבריהם, אפילו אם דברי לעירייה לא הועילו כלום, אני פטור מלשלם שכר לימוד עבור החודש שעבר. והיסוד הנ"ל התבאר בהרחבה בקצות (סי' שיב ס"ק ה) וע"ש היטב.

סימן פב

שליח שתופס את הכסף עבור עצמו

שאלה

אדם שלח עם שליח אלף דולר שיתנם לשכנו. לאחר שקיבלם השליח, הוא רוצה לשמור את הכסף לעצמו, מאחר ולטענתו אותו שכן חייב לו אלף דולר שלווה ממנו לפני שנה ולא משיב לו את ההלוואה, למרות שהשכן הנ"ל מודה בעובדות. וכמו כן יש בידי המלוה את שטר ההלוואה שעדיין לא פרעו.

אולם כעת מסתפק השליח, האם יש במעשיו איסור בגלל דברי הזוהר הקדו' בפ' במדבר שהובאו בקצות (סי' ד ס"ק א) שאין לתפוס פקדון שחבירו הפקיד בידו, כנגד חוב ישן שהמפקיד חייב לו?

תשובה

א. מותר לשליח בנידון השאלה לתפוס את הכסף הנ"ל עבורו, אלא שהוא מחוייב אח"כ ליידע מיידית את הלוה, שקיבל עבורו כסף מהמשלח, ותפסו כנגד חוב ההלוואה.¹

מקורות

1. כתב הקצות (סי' ד, ס"ק א) בשם היש"ש בפ' המניח (סי' ה') שאם יש ביד אדם משכון או פקדון של חבירו – יכול לעכבו אצלו ואפילו לכתחילה, כדי להציל ממון שלו. ודבר זה לא נקרא – עביד איניש דינא לנפשיה, שהרי לא תפס אלא מעכב את שלו בשב ואל תעשה עכת"ד.

כלומר, אפילו שמבואר ברמ"א חו"מ (סי' ד) ובשו"ע חו"מ (סי' צו, ו) שאסור למלוה לתפוס את כספו של הלוה שנאמר "לא תהיה לו בנושה, בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה" וכו', ולכן הגדרים של "עביד איניש דינא לנפשיה" לא נאמרו בהלכות

שערי משפטי סימן פב התורה

ב. ההיתר לתפוס בנידון השאלה קיים, גם אם המשלח יאמר לשליח שישמור כפקדון אצלו בבית את הכסף הנ"ל עבור שכנו, והשכן יבוא לקחת אותו מביתו.²

מקורות

הלואה וע"ש בשו"ע חו"מ בסי' ד, וסי' צז, בכל זאת אם הגיע לידי המלוה כסף ששייך ללווה מבלי שהוא יתפסנו, אלא נמנע מלמוסרו ללווה – מותר לו לתפוס אותו אצלו, ולא עובר במעשה זה כל איסור, אולם הוא חייב ליידע את הלווה כדי שאם יש לו טענות על התפיסה, יוכל לפנות לביה"ד שיבררו את טענות הצדדים.

2. אמנם כתב שם הקצות, שאע"פ שכתב היש"ש שאם הכסף הגיע אליו בתורת פקדון יכול השומר לתופסו כנגד החוב של המפקיד אליו, אולם מבואר בזוהר הקדו' בפרשת במדבר שאסור לעשות כך, ותורף כוונת הזוהר לענ"ד הוא, מכיון שכל אדם מפקיד בידי הקב"ה בלילה את נשמתו, והקב"ה מחזירה לו בבוקר למרות שיש לו טענות כלפיו, א"כ אדם שחבירו נתן בו אימון והפקיד בידו את כספו כדי שיחזירנה לו בשלימות, אם יתפוס את הפקדון הנ"ל לעצמו כנגד החובות של המפקיד אליו, יכול חלילה גם הקב"ה לעשות כן כלפיו מידה כנגד מידה. וכמו כן הוא מוכיח בתפיסתו שאינו אדם נאמן ואינו מזרע הקודש, מאחר ומתנהג הפוך ממה שראוי להתנהג, כלומר, הפוך ממה שהקב"ה מתנהג כלפיו. שבגלל האימון שבנ"א נותנים בקב"ה שיחזיר להם את נשמתם בבוקר – הוא עושה זאת, למרות שיש לו טענות על המעשים שעשו באותו היום עבת"ד הזוהר הקדו'.

מתי ישנו האיסור של הזוהר הקדוש

אלא שלענ"ד נראה, שמכיון שאין לנו במה שכתוב אלא חידושו, לפיכך כל האיסור שנלמד מהזוהר הקדו' הוא רק כאשר המפקיד מפקיד בידי אדם פקדון על סמך נאמנות שביניהם, שדבר זה דומה להפקדת נשמת האדם בידי הקב"ה בלילה, כלומר, ישנו קשר ישיר בין המפקיד לנפקד. משא"כ אם אדם אחר הפקיד את הפקדון אצל ראובן כדי שישמרנו עבור שמעון ולא עבור

משפטי סימן פב התורה שעה

מקורות

המפקיד, במקרה זה מכיון ששמעון לא הפקיד את הפקדון אצל ראובן, א"כ אין כאן נאמנות שבין השומר למפקיד, וממילא נידון זה לא דומה להפקדת הנשמה בלילה בידי הקב"ה, נמצא שבנידון דגן אין חוסר אימון בין המפקיד לשומר, מאחר שהשומר צריך לשמור את הכסף או החפץ עבור אדם אחר, ואינו נעשה השומר של המפקיד. לפיכך מכיון שאין נידון זה דומה לזוהר הקדו, ממילא לענ"ד גם לדעת הקצות לא ניתן להביא ממנו ראיה לאיסור. ולפיכך במקרה זה ישאר דינו של היש"ש לכו"ע, שיכול השומר לתפוס את הפקדון שנועד עבור אדם אחר כנגד החוב שלטענתו מגיע לו ממנו, אם אכן יש לו ראיות טובות על החוב הנ"ל ושיוכל להוכיחם בביה"ד כמבואר ברמ"א בסי' ד' וע"ש.

סימן פג

על מה לעורר בעצרת חיזוק

שאלה

בשכונה חרדית אירעו לאחרונה מספר אסונות ר"ל, לפיכך החליטו מספר תלמידי חכמים מהשכונה, שישנן כנראה שתי סיבות עיקריות שפרוצות בשכונה, שהן אלו שגרמו לקיטרוג בשמים, ולכן צריכים לעשות עצרת התעוררות ולכנס את כל בני השכונה, ולעורר לתקן דברים אלו.

לעומתם, סוברים אנשים אחרים, שאע"פ שאכן צריכים לעורר ולתקן דברים אלו, אולם בעצרת צריכים לדבר באופן כללי ולעורר את הציבור לקבלות חיוביות שצריכים לקבל כאיש אחד, ודרך אגב להזכיר באופן כללי גם להתחזק בשני דברים אלו בתוך שאר הדברים שצריכים להתחזק בהם.

מי צודק?

תשובה

א. אין אפשרות בזמנינו לדעת מהם הגורמים לעונשי שמים. לפיכך צודקים הטוענים שצריכים לעורר באופן כללי. אלא שרצוי להכניס בין הדברים גם את הדברים שידוע שטעונים חיזוק.

כמו כן הקבלות להיטיב ובפרט כשרוצים שכל הציבור יקבלם, צריכות להיות בדברים שנחשבים קלים יחסית, כדי שהציבור או רובו יוכלו לעמוד בהם כגון: להוסיף עשר דקות כתוספת שבת, להוסיף מסגרות לשיעורים ללימוד תורה לילדים ולאנשים שעובדים לפרנסתם, שיעורים קצרים בהלכות בין אדם לחבירו כגון הלכות לשון הרע וכו', לעורר על חשיבות תפילה בציבור, כבוד ביהכנ"ס כמו

משפטי סימן פג התורה שעז

האיסור לדבר בשעת התפילה וקריאת התורה בביהכנ"ס וכיו"ב.¹

מקורות

1. מבואר בגמ' ב"ב (כב.) שרב אדא בר אבא נפטר בפתאומיות ובקיצור שנים. ונחלקו שם חמישה אמוראים קדושים מה גרם לעונש שמחמתו נפטר רב אדא, וכל אחד מהם האשים את עצמו בכך שהקפיד שלא כדין על רב אדא, ולכן הנ"ל נפטר. וע"ש בתוס' ד"ה אנא ענישתיה וכו', מה היתה נפקא מינה להם מי גרם את פטירת רב אדא. ולבסוף מסקנת הגמ' היתה – שרב אדא נפטר בגלל אותו אמורא שאמר בפירוש בפיו, שמחכה שיביאו כעת את מיטת רב אדא שמת וע"ש ברש"י.

לפי זה, אם רבותינו האמוראים שהיתה להם רוח הקודש לא יכלו לדעת מה גרם לפטירת חבריהם, ולמרות שידעו את סדר יומו והתנהגותו, כל שכן בזמן הזה שאין לנו שום הבנה והשגה בהנהגת חשבונות שמים, שבודאי לא ניתן להבין מה גורם לעונש. ולפעמים זה קשור לארועים שקרו בתקופות קודמות עם אותם אנשים שסובלים כעת, אלא שמטעמים הידועים רק לקב"ה הגיע עכשיו העת לעונש הנ"ל.

אמנם אם הקהילה מתחזקת ומקבלת על עצמה להתחזק בדברים מסויימים שיש בכך גם משום "ברוב עם הדרת מלך", אז אפילו אם הסיבות לעונשי שמים נובעים מחמת סיבות שונות שאינן קשורות כלל לדברים שקיבלו עליהם הציבור להתחזק בהם, אולם מכיון שהקב"ה רואה שהקהילה ככלל החליטו לעשות תשובה ולהתקרב יותר לקב"ה במעשים טובים, וכן זה גרם שחלק מהיחידים שבקהילה חזרו בתשובה על דברים שידעו שעליהם באופן אישי לתקנם – דברים אלו מעוררים רחמי שמים מרובים, ושמחמתם הקב"ה מוכן למחול לאותם יחידים או שמאריך אף וכיו"ב, למרות שהסיבות לעונש היו בגלל דברים אחרים שנעלמים מאיתנו.

אבל ודאי שאם יודעים על פירצה מסויימת שצריכים לתקנה – צריך לדבר על כך באופן מכובד, כדי שלא לפגוע אישית בציבור הקדוש. וכפי שמקובל מרבינו החפץ חיים, שמצות תוכחה ניתן לעשותה רק בדרכי נועם

שעח משפטי סימן פג התורה

מקורות

ובאופן שלא יפגע אישית מכך מי שמוכיחים אותו, וכ"ש שציבור שלם לא יפגע אישית מהתוכחה.

סימן פד

בחור שכובר לזמן וסירב

שאלה

בחור ישיבה בן ארבע עשרה הוזמן להתארח בשבת אצל ראש הישיבה שלו. בגמר הסעודה כיבד אותו ראש הישיבה לזמן, אולם בגלל הביישנות שלו, הוא סירב בעקשנות לזמן. ראש הישיבה שלא רצה להוכיחו בפני שאר המסובים נמנע מלהעיר לו וזימן בעצמו.

כעת שואל הבחור הנ"ל, האם עשה כדין כשסירב לזמן מחמת ביישנותו?

תשובה

א. אורח שנתנו לו לזמן עם כוס יין, חייב לזמן ולברך את בעל-הבית כפי הנוסח שנפסק בשו"ע אור"ח [סי' רא, א' ושמודפס בסידורים].
ואם סירב לזמן, אמרו חז"ל שגורם לעצמו קיצור ימים ושנים ר"ל.

אמנם יש מרבתינו האחרונים שנקטו, שבזמן הזה למרות שעשה שלא כדין – הוא לא יענש על סירובו.

ב. אחד מבני הבית או אורח שמשלם עבור האוכל שאוכל או אם כיבדו את האורח לזמן ללא כוס יין [כלומר, כשאין שם עשרה אנשים המזמנים יחד], במקרים אלו, למרות שעשה שלא כדין כשסירב לזמן, אולם הוא לא יענש על כך.

ג. בנידון השאלה, למרות שהבחור עשה שלא כדין, ולא היתה שום הצדקה לבושה שלו, כאשר ההלכה אומרת שצריך לזמן, א"כ קיום ההלכה – זוהי ההנהגה הראויה, אולם מכיון שהבחור כוּבד לזמן ללא

שפ משפטי סימן פד התורה

כוס יין, וכן לאור דברי רבותינו האחרונים [שהובאו בסעיף א] – לא יענש על סירובו לזמן.¹

מקורות

1. כתוב בתורה הקדושה (בראשית יב, ג) "ואברכה מברכך" לומד מכאן רב יהודה במסכת ברכות (נה.) שמי שנותנים לו כוס של ברכה לברך ואינו מברך – מקצר את ימיו ושנותיו ע"כ. וכך גם נפסק להלכה בשו"ע אור"ח (סי' רא, ג) וע"ש.

לפי"ז מעשהו של הבחור שסירב לזמן הינו חמור, ובמקביל לכך לכאורה היה צריך להיות העונש ח"ו כפי האמור בגמ' שהובאה לעיל.

אמנם מדברי הפוסקים שיובאו בס"ד להלן מוכח, שאע"פ שהבחור הנ"ל היה צריך לזמן ולא לסרב, אולם למרות סירובו – אין הוא נכלל בין אותם האנשים שחז"ל אמרו שיענשו על כך.

החילוק בין דינא דגמ' לזמנינו

כתב המג"א שם (ס"ק ה) והובאו דבריו במשנ"ב שם (ס"ק יד) בתוספת ביאור, שדינא דגמ' הינו רק באורח שנותנים לו לזמן, מכיון שיש לאורח חיוב לומר ברכה מיוחדת לבעה"ב, וכפי הנוסח שהובא שם בשו"ע (סעיף א') המודפס ג"כ בברכת המזון שבסידורים, לפיכך אם סירב לזמן אדם שאיננו אורח, אינו נענש על כך.

כמו כן דינא דגמ' שייך רק אם נותנים לאורח כוס של יין לזמן. וכלשון הגמ' שם: מי שנותנים לו כוס של ברכה וכו', ולא כאשר כובד לזמן ללא כוס יין, כפי שנוהגים בזה"ז כאשר יש פחות מעשרה אנשים שסועדים. לפיכך למסקנה, אם חסר אחד מהתנאים האמורים להלן כגון: שהמסרב הינו אחד מבני הבית ואינו אורח או כשהמסרב הינו אורח שמשלם עבור האוכל שאוכל, שבמקרה זה כתב שם המג"א (ס"ק ב) והובא במשנ"ב שם (ס"ק ז) שהינו פטור מלברך את בעה"ב. כמו כן אם מכבדים אורח לזמן ללא כוס של יין, במקרים אלו, למרות שאסור היה לו לסרב לזמן, ואדרבה מבואר שם

מקורות

בשו"ע (סעיף ד) שבשמים ממהרים לתת שכר למי שמזמן לפני השכר שיקבלו הסועדים שענו לזימון, בכל זאת אם סירב לזמן, אין הוא נענש על כך.

ההבדל בין החיוב לזמן בזמן חז"ל לזמן הזה

והנה הקשה האליהו רבה שם על דברי המג"א (והובאו דבריו בשער הציון שם ס"ק יד) שדברי רב יהודה במסכת ברכות הינם, רק לפי מה שהיה מקובל בזמנם. כלומר, שאדם אחד בלבד בירך בקול על מנת להוציא בברכת המזון את שאר המסובים, שהם לא בירכו אלא הקשיבו לברכתו. לפיכך בנידון זה רק המזמן האורח, הוא זה שאמר את ברכת האורח לבעה"ב, ולולא המזמן – לא היה מי שיברך את בעה"ב. לפיכך אם מי שכובד לזמן סירב לברך, שהמשמעות המעשית היא, שלא רוצה לברך את בעה"ב, לכן מענישים אותו בשמים מידה כנגד מידה. משא"כ בזה"ז שכל אחד מהמסובים מברך לעצמו, ויכול לברך את בעה"ב בסוף ברכת המזון כפי הנוסח שמודפס בסידורים, גם אם הוא לא יזמן בקול. וכמו כן נהוג בזה"ז שכל אחד ממילא מוסיף בסוף ברכת המזון, הרחמן הוא יברך את בעה"ב הזה וכו' (כשם שמברך באותו הזמן את שאר בני משפחתו וכיו"ב) נמצא שאפילו אם המסרב לזמן לא אמר את הנוסח המלא שתיקנו חז"ל לאורח לברך את בעה"ב, בכל זאת הוא עדיין נחשב כמי שחפץ בברכתו של בעה"ב, ולכן ודאי שלא יענש על סירובו. ולדברי האליהו רבה הסכים להלכה גם המהרש"ם בספרו דעת תורה אור"ח סי' רא, והמשנ"ב בשער הציון שם וע"ש.

לפיכך למסקנה, כל אורח שנתנו לו כוס יין לזמן, אסור לו לסרב וצריך לחוש לדינא דגמ' שהעונש על הסירוב הוא חמור, ובפרט שהמג"א נקט את דברי הגמ' שנפקו בשו"ע ולא חילק בין זמן הגמ' לזמן הזה. לכן אסור לאדם להתבייש מלזמן, ואדרבה זהו כבוד של ההלכה שמקיימים אותה כראוי. אולם למרות זאת לדינא, אורח שסירב לזמן, למרות שעשה שלא כדין, נקטו הפוסקים האחרונים, שלא יענש על כך, מחמת הטעמים שהתבארו לעיל בדברי האליהו רבה ודעימיה.